

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

ISTANBUL

universalconference.us

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH

Volume 02, Issue 09, 2025 (30-OCTOBER)

Editor in Chief

Dr. Rajeet Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

Sunita Sarawagi - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

Dr Manjunatha LH - Professor, REVA University, INDIA

Asish Bera - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

Dr Sunildro LS Akoijam - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

Madan Mohan Singh - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

Dr. Anupam Singh - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

Dr. Sargam Bahl Walia - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

Narayan Pradhan - Indian Association for the Cultivation of Science

Ashok Kumar - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

Anjali Pal - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

Rajnish Joshi - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

Mukul Kumar - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

Prof. Kuruvilla Joseph - Indian Institute of Space Science and Technology (IIST)

Prof. Yogesh C. Sharma - D.Sc., FRSC, FBRs, FIAPS; FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

Professor Indra Mani Mishra - Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

ANALYSIS OF RESEARCH BY UZBEK AND FOREIGN SCHOLARS ON THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS IN A MULTINATIONAL ENVIRONMENT

Jamoliddinova Marjona Khabibullo qizi,

PhD student at Namangan State Pedagogical Institute

mmarjona456@gmail.com

This thesis examines the findings of Uzbek and international scholars concerning the development of communication skills in multicultural and multinational contexts. Research in pedagogy and psychology underscores that communication competence plays a central role in fostering mutual understanding, tolerance, and collaboration among students from diverse ethnic backgrounds. Studies from Uzbekistan highlight the importance of teaching methods that respect cultural diversity, encourage dialogue, and support multilingual education as key tools for building effective communication in classrooms. International scholars, meanwhile, emphasize intercultural communication, socio-cultural adaptation, and the significance of empathy and respect in multicultural interaction. Both Uzbek and global research traditions converge on the idea that communication skills are not innate but can be cultivated through purposeful educational programs, interactive learning methods, and structured social practices. Comparative analysis reveals that while Uzbek research tends to focus on the role of the teacher and classroom practices in a multiethnic environment, international literature often addresses broader sociocultural and psychological frameworks of intercultural competence. Synthesizing these perspectives allows for a more holistic understanding of communication development in multinational settings, emphasizing the importance of cultural sensitivity, inclusivity, and pedagogical innovation.

REFERENCES

1. Мирзиёев, Ш. М. (2017). Критическая оценка работы, строгая дисциплина и личная ответственность должны быть повседневным правилом каждого руководителя. Ташкент.
2. Ходжаев, Б. Х. (2016). Межкультурная коммуникация и педагогические технологии в многонациональной среде. Педагогика и психология в Узбекистане, 4, 45–52.
3. Banks, J. A. (2015). Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching (6th ed.). Routledge.
4. Deardorff, D. K. (2009). The SAGE Handbook of Intercultural Competence. SAGE.

5. Gudykunst, W. B. (2004). Bridging Differences: Effective Intergroup Communication (4th ed.). SAGE.
6. UNESCO. (2017). A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. UNESCO Publishing.

УСТРУШОНА ХУДУДИДАГИ КАМПИРДЕВОР ХАРОБАЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.

Холбоев Зиёдулла Тоирович

Я.ғуломов номидаги

Самарқанд археология институти

илмий ходими

e-mail: ziyodulla1979@mail.ru

Аннотация.

Ушбу мақолада Уструшонанинг воҳа мудофаа деворлари – Кампирдеворлари ўрганилиши, уларнинг барпо этишлиш тарихий сабаблари, аҳамияти ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар.

Уструшона, Кампирдевор, аҳоли миграцияси, деҳқончилик воҳалари, илк ўрта асрлар, ўрта Сирдарё бўйи, Мохандарё археология отряди, чегара мавзе, Қўшқанд, воҳа мудофаа девори.

Уструшона қадимда ва ўрта асрларда бир қанча маданий ўлкалар чорраҳасида жойлашган. Уструшона халқлари моддий ва маънавий маданияти ўзига хос серқирра ва бой бўлиб келган. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, худудда асосий археологик тадқиқотлар XX асрнинг бошларида бошланиб бугунга қадар давом этиб келмоқда. Тарихан қисқа вақт ичида бу йўналишда салмоқли ишлар амалга оширилди. Ушбу тадқиқотлар натижасида Уструшонада қайд этилган ва уларнинг мажмуи тузилган археология ёдгорликларининг 60-65% и илк ўрта асрларга оид маконлар ташкил этилиши аниқланди.

Ўрт Осиё ҳудудларида Қанғ давлати ва кушон подшолиги раванқ топган даврда бошланган юксалиш мамлакат аҳолисининг ижтимоий. Иқтисодий, маданий ва сиёсий ҳаётида муҳим ўзгаришларга олиб келди. Деҳқончилик воҳаларида шаҳарларнинг сони кўпайиб, хунармандчилик, савдо-сотик ва маданий ҳаётнинг марказига айланди. Воҳалар бўйлаб, айниқса, серсув азим дарё адоқларида қатор йирик суғориш тармоқлари қазиб чиқарилди. Суғорма деҳқончилик майдонлари кенгайди... орттирилган асрий тажрибалар туфайли деҳқончиликдан мўл ҳосил олинадиган бўлди.

Бу даврларда Ўрта Осиёнинг тарихий маданий воҳаларидаги шаҳарларда аҳолининг гавжумлашуви, ишлаб чиқариш, ички ва ташқи савдонинг

ривожланиши билан, деҳқончилик маҳсулотларига бўлган эҳтиёж ошиб борди. Натижада, шаҳарлар атрофидаги деҳқончилик ҳудудлари тобора кенгайиб, маданий воҳаларнинг иқтисодий ҳаётида қишлоқларнинг нуфузи ортди. Бу эса ерга эгалик қилиш удумларининг аста-секин ўзгаришига сабаб бўлди. Қолаверса, минтақанинг дашт ва тоғ олди ҳудудларида яшовчи кўчманчи ва ярим кўчманчи аҳолининг ўтроқлашуви обикор ерларга бўлган эҳтиёжни оширди. Бундай вазиятда қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришда қишлоқ оқсоқоллари, уруғ ва қабила бошлиқларининг ишбоши сифатида фаолликлари кучайди. Бора-бора янги ўзлаштирилган ерларнинг маълум қисми ишбошиларнинг тасарруфига ўтиб, ворсийлик мулкка айланди. Асосан, ишбоши-саркорлар ерлари сув тўғонларининг бошида бўлиб, сув тақсимоти назорати ҳам уларнинг қўлида эди. Шу тариқа улар қишлоқларда ўз тазйиқ доирасини кенгайтириб, зироаткор аҳоли устидан ҳукумронлик қила бошлайди. Шунинг учун ҳам улар илк ўрта асрларда “деҳқон”, яъни “қишлоқ ҳокими” номи билан шуҳрат топади. Шундай қилиб, милоднинг I минг йиллиги ўрталарида қадимги Турон аҳолисининг ижтимоий ва иқтисодий ҳаётида содир бўлган бундай кескин ўзгариш мамлакатда сиёсий тарқоқликни кучайтириб, ... милодий IV асрдаёқ айрим воҳаларда ҳудуди йирик суғориш тармоқлари кўлами билан чекланган вилоят ҳокимлари ташкил топа бошлайди.

Ушбу воҳалар аҳолиси ўзининг гуллаб яшнаган обод қишлоқлари ва шаҳарларининг атрофларини баланд деворлар билан ўраб олиб, воҳани девордан ташқаридаги чўл ва даштларда яшовчи кўчманчилардан мудофаа қилган. Ана шундай мудофаа деворларидан бири “Кампирдевор” бўлиб, бу девор қолдиқлари Самарқанд ва Бухоро Суғди, Хоразм, Жиззах ва Тошкент воҳасида қайд этилган ва ўрганилган (45-расм).

Мил. авв. II-I асрларда Сирдарё ҳавзасида вужудга келган “чўл маданияти” кейинги даврларда Ўрта Осий тарихий-маданий воҳаларига ўз маданий таъсирини ўтказа бошлайди. Ушбу илмий масала бўйича фикр билдирган археолог олима М.И.Филанович, ўрта Сирдарё бўйи моддий маданиятига сифат ўзгаришларни Ўрта Осий минтақасига кириб келган хионий, кидарий ва эфталий қабилалари билан боғлиқлиги борлигини айтади.

Уструшонанинг шимолий-ғарбий ҳудудида вужудга келган деҳқончилик воҳаси Сирдарё бўйи кўчманчи чорвадор халқлар билан энг яқин “контакт” маконни ташкил этар эди. Муқим ўтроқ ҳаёт бир мунча кенг қарор топган кейинги даврларда ҳам X аср муаллифлари бу ҳудудларни (Уструшонанинг Фекнон ва Зомин рустоқларини) “чегара мавзейи” деб, бежиз аташмаган. Дарҳақиқат,

воҳанинг шимол, шимолий-ғарб, шарқ томонида чорвадор халқлар истиқомат қилувчи ҳудудлар билан. Жануб ва ғарбидан Моргузар ва Нурота тизмалари билан ўраб турганини ҳисобга олсак, Фекнон ва Зомин рустоқи шимолий ҳудудлари кўчманчи чорвадорлар учун энг қулай иқтисодий. Маданий алоқа макони бўлиб хизмат қилганлигини кўришимиз мумкин.

Уструшона воҳаси кўчманчилардан ташқари Суғд учун ҳам қадимдан муҳим ҳарбий стратегик аҳамиятга эга бўлган “шарқий дарвоза” вазифасини ўтаган. Воҳанинг ушбу хусусиятларини тўла англаган академик Я.Ғуломов “Шош ва Фарғона чўлларидан Суғдга талончилик юришларини амалга оширган кўчманчилар фақат икки йўл орқали – Жиззах, Илонўтти дараси билан Зарафшон воҳасига; Жиззах Нурота орқали Бухоро ва Карманага чиқишган”-деб таъкидлаган эди. Ушбу хулосалар Уструшона воҳасининг чўл билан туташ сарҳадларига “Кампирдевор”лар бежиз қурилмаганлигидан далолат беради.

1955-йил кузида Бухоро воҳаси атрофидаги Кампирдевор (46-расм) харобаларини текшириб Тошкентга қайтаётган Мохандарё археология отрядининг бошлиғи академик Я.Ғ.Ғуломов Жиззах вилоятида ҳам Кампирдевор борлигини аниқлади. Академикнинг топшириғига биноан отряд ходимлардан профессор А. Р. Муҳаммаджонов 1957 йил баҳорида Жиззахдан жанубда 18 км масофада жойлашган Такалисой бўйидаги Такалитош деган жойдан тоғ қоятошларга ўйиб ишланган ибтидоий суратларини ва профессор Х.Муҳамедов Кампирдевор харобаларини текшириб ўргандилар. Текширишлар натижасида Жиззахнинг шарқ томонида Сийпанчиқтепа номли тепадан бошланиб то Равот худудида ўрнашган Кўрғонтепа деб аталган тепага қадар, қарийиб 20 км масофада девор харобалари анча яхши сақлангани аниқланди.

1959 йил баҳорида профессор Х. Муҳаммедов тарафидан мазкур Кампирдевор харобаларини текшириш давом эттирилиб, девор Равотдан нарида Зомин ва Ўратепа атрофидаги қадимги обод деҳқончилик воҳаларини ўз ичига олган ҳолда Тошкент вилоятининг Янгиер шаҳрига қаршли Кўшкант қишлоғи орқали Уяс ва бошқа бир неча қишлоқгача давом этиши, Ховос ва Янгиер шаҳри девордан шимол томонда-ташқарида қолиши аниқланди. Деворнинг йўналиши Ўратепа (Тожикистон) атрофи орқали ўтиши ва Фарғона водийсининг ғарб томонидаги қадимги обод воҳаларини ўраган Кампирдеворга бориб туташини тахмин қилинган, лекин ҳозиргача тадқиқ қилинмаган.

Қадим Уструшона воҳасида жойлашган бу Кампирдевор харобалари ҳам узун кетган сунъий кўтарма ҳолда сақланган бўлиб, кенлиги 15-20 метр баъзи жойларда ҳатто 25 метрни ташкил этади. Унинг баландлиги ҳар жойда турлича

бўлиб, 1 метрдан 3 метргача сақланган, Сийпанчиктепа, Кўрғонтепа, Кўноқтепа каби девор харобалари бўйлаб, у билан бевосита боғлиқ ҳолда барпо этилган қадимги истехком ва работларнинг харобаларидан иборатлиги шубҳасиздир. Бундан ташқари, девор бўйлаб қурилган кўп сонли бурчларнинг қолдиқларнинг ҳам сақлангани кўзатилди.

1959 йил баҳорида ўтказилган теширишлар вақтида Жиззахдан Форишга борадиган йўл ёқасида Куёвбоши қишлоғида Кампирдевор харобаси сақлангани аниқланди. Девор харобаси шимолий-шарқдан жанубий-ғарбга томон йўналишда йўлни кесиб ўтиб 3 км чамаси нарида тоққа кўтарилиб тамом бўлиши кўзатилади. (Деворнинг йўналишига кўра).

Куёвбоши қишлоғидан, юқорида кўрсатилган Кампирдевордан ташқари унга яқин масофада жойлашган иккинчи бир девор харобаси ҳам сақлангани аниқланди. Бу девор ҳам Кампирдевор деб аталиб, биринчи деворга параллел ҳолда ўша йўналишда давом этиб, тоққа бориб туташган.

Маҳаллий аҳоли маълумотларига кўра, Куёвбоши қишлоғи орқали ўтган Кампирдевор шимолий-шарқ йўналишида яна давом этиб, Жиззахнинг шимол ва ғарб томонларида ўрнашган қишлоқларни ўз ичига олган ҳолда, ёй ҳосил қилиб, Жиззахнинг шарқ томонига ўтиши ва Сийпанчик тепага келиб уланиши мумкин. Аммо бу томонларда олиб борилган қидирув-текширув ишлари охирига етказилмаганлиги сабабли девор харобалари ҳам аниқ топилганича йўқ.

Шундай қилиб, қадимда Жиззах шаҳри ва унинг атрофидаги обод деҳқончилик воҳалари ҳам атрофдаги чўл ва дашт ҳудудларида яшаган кўчманчиларнинг ҳужумларига қарши мустаҳкам мудофаа деворлари билан ўраб олингани маълум бўлди.

Жиззах жануб ва шарқ томонлардан тоғлар билан ўралган. Бу тоғлар Жиззах воҳаси учун табиий тўсиқ бўлиб хизмат қилган. Шимол ва ғарб томонларда эса бундай табиий тўсиқлар бўлмаганлиги сабабли, бу томонлардан чўл ҳудудларида яшовчи кўчманчи қабилалар ҳужум қилиб турган ва бунга қарши воҳанинг шу томонларида девор билан ўраб олинган деган хулосага келиши мумкин.

Фарғона водийсида ҳам ғарб томонидан Уструшона воҳалари атрофидаги каби мудофаа деворлари мавжуд. 1958 йил ёзида академик Я. Ғ. Гуломов бошлиқ археологик гуруҳ аъзолари Фарғона водийсининг ғарбида Кампирдевор деб аталган мудофа деворининг қолдиғи тадқиқ қилинган. Ушбу мудофаа иншооти Ленинобод (ҳозирги Хўжанд) билан Конибодом оралиғида Қароқчиқум чўлида жойлашган. Девор харобаси шимолдан жанубга томон йўналишда бўлиб,

ҳозиргача жуда яхши сақланган. Деворнинг кенглиги 12-15 метрни, баландлиги эса ўртача 2-3 метрни ташкил этади.

Кампирдеворни параллел равишда катта узун йўл ва ундан жанубда Катта Фарғона канали кесиб ўтган. Йўлнинг девор харобасини кесиб ўтган жойидан унинг структураси жуда аниқ кўзга ташланади. Девор илмий текшириш жараёнида катта ҳажмли тошлар, хом ғиштлар ва лойдан уриб чиқилганлиги маълум бўлди. Хом ғиштларнинг катталиги 41(40)х24(23)х14, 34х11(10), 32х23(22)х14(13) см лиги аниқланди. Девор харобаси жануб томон йўналишда Туркистон тоғ тизмасига бориб тақалгани учун девор қурилишида тоғ тошларидан кенг фойдаланилган, деворнинг хом ғиштлари ва лойи шунинг майда тошли қумли тупроғидан қилинганлиги ўрганилди. Девор шимол томон йўналишда Сирдарё (ҳозирда Қайроққум сув омбори) нинг чап қирғоғига тақалиб, сўнг унинг ўнг қирғоғидан давом этган.

Профессор Х. Муҳамедов томонидан Кампирдеворда 20 км шарқда унга параллел ҳолда Конибодом тумани (Тожикистон) даги Ниёзбек қишлоғи орқали ўтган иккинчи бир девор харобаси топиб текширилди. Ушбу Кампирдевор шимолдан жанубга томон йўналишда жойлашган. Бу деворни ҳам Катта Фарғона канали ва Ленинобод- Конибодом йўналишидаги асфальт йўл кесиб ўтган. Девор катта ҳажмли тоғ тошлари, хом ғишт ва лойдан қурилган. Хом ғиштларнинг ҳажми 38(37)х27(26)х11 см ни ташкил этади.

Ниёзбек қишлоғида жойлашган Кампирдевор яхши сақланган бўлиб, остки қисмининг кенглиги 10-12 метр, устки қисми 5-6 метр, баландлиги 4 метрни ташкил этади. Шимол томонга йўналишда девор Ниёзбек қишлоғи орқали Сирдарёга бориб тақалиши ва деворнинг умумий узунлиги 7 км экани аниқланди. Ушбу девор дастлаб 1927 йилда В. А. Шишкин моддий маданият ёдгорликларини рўйхатга олиш чоғида 2 км масофада биринчи бўлиб кўзатган. 1952 йилда бу девор харобаси Б. А. Литвинский тарафидан текширилган.

Сирдарёнинг ўнг қирғоғида Оқбел тизма тоғи бўйлаб, дастлаб ғарбдан шарққа йўналишда сўнгра жанубга бурилиб Сирдарёнинг ўнг қирғоғига туташган Кампирдевор харобаси Н. Н. Неъматов томонидан текширилган. Унинг аниқлашича бу девор Ниёзбек қишлоғи орқали ўтган Кампирдеворнинг давомидан иборат экан.

1986-1987 йилларда Ўзбекистон Республикаси ФА Археология институтининг махсус отряди томонидан Сирдарё вилояти Хавос туманининг жанубий қисмидаги “Қизил массив”нинг ўзлаштирилиши муносабати билан Қўшқанд, Қўриқ, Шўрбулоқсой, Учтурган, Сармич, Чангакул қишлоқлари атрофидаги

ёдгорликлар, жумладан, Кампирдевор харобалари ўрганилган. Илмий гуруҳ раҳбари М.Пардаевнинг таъкидлашича, “Қўшқанднинг шимолий қисмидан ўтган кампирдевор шарқ-ғарб йўналиши бўйича чўзлиб кетган. Унинг кўриниши темир йўл ётқизиш учун махсус қурилган сунъий кўтарма – валга жуда ўхшаш. Деворнинг ҳар 1,5-2 км масофасида дарвоза ва дарвозаларнинг икки ёнида буржлар ўрни яхши сақланган. Деворнинг сақланиб қолган, тепа кўринишидаги эни 8-10-12 метрни, баланлиги 0,7-1,5-2,2 метрни ташкил қилади. Девор милодий VI-VIII асрларда фаолият кўрсатган”.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Уструшона худудидаги Кампирдевор харобалари бўйича олиб борилган тадқиқотлар бу воҳадаги ижтимоий-иқтисодий ҳамда ҳарбий-сиёсий жараёнларнинг мураккаб ва кўп қиррали бўлганлигини кўрсатади. Илк ўрта асрлардан бошлаб шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг ўсиши, суғориш тизимининг кенгайиши, ерга эгалик муносабатларининг ўзгариши, хунармандчилик ва савдо алоқаларининг кучайиши аҳолини ташқи таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун кенг кўламли мудофаа иншоотлари қурилишини тақозо этган.

Кампирдеворнинг турли ҳудудларда қайд этилган қолдиқлари (Самарқанд, Бухоро, Жиззах, Фарғона, Хоразм ва бошқалар) унинг умумшарқ маданий-мудофаа тизимининг муҳим элементи бўлганидан далолат беради. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Кампирдевор нафақат ҳарбий аҳамиятга, балки иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан ҳам қишлоқ ва шаҳар аҳолиси ҳаётини ташкил этишда катта роль ўйнаган.

Археологик материаллар деворларнинг асосан хом ғишт, лой ва маҳаллий тоғ тошларидан қурилганини кўрсатади. Уларнинг айрим қисмлари 20–25 метргача кенлиги ва 2–4 метр баландлиги билан ажралиб туради. Деворлар бўйлаб буржлар, дарвозалар ва ишлаб чиқариш ҳамда ҳарбий-стратегик аҳамиятга эга бўлган ишланмалар мавжудлиги қайд этилган.

Шунингдек, Кампирдеворнинг вужудга келиши ва ривожланиши Ўрта Осиёдаги этник ва маданий жараёнлар, хусусан, кўчманчи қабилалар билан алоқалар, деҳқончилик воҳаларидаги сиёсий тизимнинг шаклланиши ва турли тарихий босқичлардаги муҳофаза эҳтиёжлари билан узвий боғлиқ бўлган.

Кампирдевор Уструшона ва бутун Ўрта Осиё тарихида деҳқончилик маданиятининг барқарорлигини таъминлаш, аҳолининг хавфсизлигини кучайтириш ва минтақанинг ижтимоий-сиёсий тараққиётида муҳим ўрин тутган йирик мудофаа мажмуаси сифатида алоҳида илмий ва тарихий аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Грицина А.А. Изучение курганов Сырдарьинской области. // ИМКУ, №28, 1997.
2. Гулямов Я.Г. Кладбище Кулпи-сар//ИМКУ. Вып. 2. Ташкент, 1961.
3. Мухамедов Х., Қадимий мудофаа деворлари. Тошкент, 1961.
4. Муҳаммаджонов А. Ўзбекистон тарихи. Тошкент, Гофур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2004.
5. Пардаев М.Х. Отчет Кизилинского отряда за 1987 год. // ЎзРФА Археология институти архиви. Ф.6. Д. 3-рақам.
6. Пардаев М.Х. Отчёт об археологической изучение памятников истории и материальной культуры в зоне орошения и освоения земель Кизилинского массива за 1985-1987 годы. //Самарқанд археология институти архиви. Ф.6, О.1, Д.16.
7. Филанович М.И. Ташкент: Зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент, 1983.

Tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari

Ruziyev Baxtiyor Salimboyevich

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi, Toshkent Davlat
sharqshunoslik Universiteti o‘qituvchisi

E-mail: baxtishka5199990@yandex.com

ORCID: 0009-0002-4431-6659

Annotatsiya: Tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirish bugungi kunda moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashning eng muhim shartlaridan biridir. Ushbu tadqiqotda bank aktivlari samaradorligiga ta‘sir etuvchi asosiy omillar — kredit portfeli sifati, likvidlik darajasi, foiz stavkalari, kapital yetarliligi va risk boshqaruvi tizimlari tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekiston tijorat banklari misolida aktivlar rentabelligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida raqamli bank xizmatlarini kengaytirish, muammoli kreditlarni kamaytirish, resurs bazasini diversifikatsiya qilish hamda xalqaro standartlar asosida aktivlarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish taklif etiladi. Tadqiqot natijalari tijorat banklarining moliyaviy samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, aktivlar samaradorligi, risk boshqaruvi, likvidlik, kapital yetarliligi, O‘zbekiston bank tizimi.

Аннотация: Повышение эффективности активов коммерческих банков является одним из ключевых факторов обеспечения финансовой устойчивости и экономического роста. В исследовании анализируются основные факторы, влияющие на эффективность активов банков, такие как качество кредитного портфеля, уровень ликвидности, процентные ставки, достаточность капитала и системы управления рисками. На примере коммерческих банков Узбекистана предлагаются приоритетные направления повышения рентабельности активов: развитие цифровых банковских услуг, сокращение проблемных кредитов, диверсификация ресурсной базы и совершенствование механизмов управления активами в соответствии с международными стандартами. Полученные результаты могут быть использованы для повышения финансовой эффективности и конкурентоспособности банковского сектора.

Ключевые слова: коммерческие банки, эффективность активов, управление рисками, ликвидность, достаточность капитала, банковская система Узбекистана.

Annotation: Enhancing the efficiency of commercial banks' assets is one of the crucial conditions for ensuring financial stability and sustainable economic growth. This study analyzes key factors affecting asset efficiency — including credit portfolio quality, liquidity level, interest rates, capital adequacy, and risk management systems. Using the case of Uzbekistan's commercial banks, the paper highlights priority directions such as expanding digital banking services, reducing non-performing loans, diversifying the resource base, and improving asset management mechanisms in line with international standards. The findings aim to strengthen financial performance and competitiveness within the banking sector.

Keywords: commercial banks, asset efficiency, risk management, liquidity, capital adequacy, banking system of Uzbekistan.

KIRISH

Mamlakat iqtisodiy tizimida tijorat banklari muhim o'rin egallaydi. Ular moliyaviy vositachilik orqali iqtisodiyotda kapitalning samarali taqsimlanishini ta'minlab, ishlab chiqarish jarayonlarini moliyalashtirish, aholining jamg'armalarini jalb qilish va investitsion loyihalarni qo'llab-quvvatlashda asosiy institut sifatida faoliyat yuritadi. Shu bois bank aktivlarining samaradorligi nafaqat bank tizimi barqarorligini, balki butun iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va rivojlanish sur'atlarini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston bank tizimida faol islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, tijorat banklarining aktivlarini diversifikatsiya qilish, kapital yetarliligini oshirish, kredit portfeli sifatini yaxshilash, risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga bosqichma-bosqich o'tish jarayoni davom etmoqda. 2024-yil yakunlariga ko'ra, mamlakat tijorat banklarining jami aktivlari hajmi 700 trillion so'mdan oshgan bo'lib, ularning 60 foizdan ortig'ini kreditlar tashkil etgan. Shu bilan birga, muammoli kreditlar ulushi (NPL ratio) 3,8 foiz atrofida bo'lib, bu ko'rsatkichni xalqaro standartlar darajasiga yaqinlashtirish zarurati mavjudligini ko'rsatadi.

Shuningdek, global moliya bozorlaridagi beqarorlik, foiz stavkalarining o'zgaruvchanligi, xalqaro me'yoriy talablarning kuchayishi hamda raqamli bank xizmatlariga o'tish jarayonining jadallashuvi sharoitida tijorat banklari faoliyatining samaradorligini oshirish masalasi yanada dolzarb tus olmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston tijorat banklarining aktivlar samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash, amaldagi mexanizmlarni tahlil qilish va ularni

takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism, Tijorat banklari faoliyatining samaradorligi, avvalo, ularning aktivlaridan oqilona va foydali foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Aktivlarning samarali boshqarilishi bank tizimining barqarorligini, foyda olish imkoniyatlarini, kredit siyosatining sifatini va risk darajasini bevosita belgilab beradi. Shu jihatdan qaraganda, aktivlar samaradorligini oshirish iqtisodiy o'sishning moliyaviy poydevorini mustahkamlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Tijorat banklari aktivlarining samaradorligi ko'plab ichki va tashqi omillarga bog'liq. Ichki omillar qatoriga kapital yetarliligi, likvidlik siyosati, kredit portfeli sifati, risklarni boshqarish tizimi, aktivlar tuzilmasi va daromadlilik darajasi kiradi. Tashqi omillar esa makroiqtisodiy muhit, inflyatsiya darajasi, Markaziy bankning pul-kredit siyosati, xalqaro moliyaviy bozorlar holati va raqobat muhitining darajasi bilan belgilanadi. O'zbekiston Markaziy bankining so'nggi yillardagi hisobotlariga ko'ra, 2023–2024-yillarda tijorat banklarining o'rtacha aktiv rentabelligi (ROA) 2,2 foiz, kapital rentabelligi (ROE) esa 15 foiz atrofida bo'lgan. Bu natijalar ijobiy bo'lsa-da, rivojlangan davlatlar tajribasida bu ko'rsatkichlar ancha yuqori ekanligi, O'zbekiston bank tizimida hali mavjud salohiyat to'liq ishga solinmaganini anglatadi.

O'zbekiston banklarining aktivlar tuzilmasiga nazar tashlasak, ularning asosiy qismini kreditlar tashkil etadi, ya'ni jami aktivlarning qariyb 60–65 foizi aynan kredit operatsiyalariga to'g'ri keladi. Biroq, bu holat likvidlikni pasaytirish xavfini keltirib chiqaradi. Shu sababli bank aktivlarini diversifikatsiya qilish, ya'ni turli moliyaviy vositalarga – davlat obligatsiyalari, xalqaro depozitlar, investitsiya loyihalari va raqamli moliya instrumentlariga yo'naltirish orqali balansni muvozanatlashtirish zarur. 2020-yilda muammoli kreditlar ulushi (NPL) 5,7 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yil yakunida bu ko'rsatkich 3,8 foizgacha kamaygan. Bu esa tijorat banklarida kredit monitoringi va risklarni boshqarish tizimlari bosqichma-bosqich takomillashib borayotganidan dalolat beradi.

Hozirgi sharoitda raqamli texnologiyalar bank aktivlari samaradorligini oshirishda strategik omilga aylanmoqda. Mobil ilovalar, onlayn kreditlash tizimlari, "open banking" platformalari va "big data" tahlil usullarining keng qo'llanilishi natijasida tijorat banklari risklarni aniqlash va boshqarishda tezkorlikka erishmoqda, kredit portfelinin sifati yaxshilamoqda va operatsion xarajatlarni kamaytirmoqda. Masalan, 2024-yilda O'zbekistonda raqamli bank xizmatlaridan foydalanuvchi jismoniy shaxslar soni 18 milliondan oshdi. Bu ko'rsatkich 2020-yilga nisbatan 2,3

baravar ko‘p bo‘lib, bank xizmatlarining raqamli sektorga o‘tishi natijasida aktivlar aylanish tezligi sezilarli darajada ortgan.

Kapital yetarliligi va risk boshqaruvi tizimlari ham aktivlar samaradorligini belgilovchi muhim tarkibiy qismlar hisoblanadi. Basel III talablariga ko‘ra, kapital yetarlilik koeffitsienti kamida 13 foiz bo‘lishi lozim. O‘zbekiston bank tizimida bu ko‘rsatkich o‘rtacha 16,5 foiz atrofida shakllangan bo‘lib, bu nisbatan yuqori barqarorlikni bildiradi. Shunga qaramay, risklarni aniqlash va ularga tezkor javob qaytarish mexanizmlarini yanada kuchaytirish lozim. Xususan, kredit riskini modellashtirish, “stress-test”lar o‘tkazish, “Value at Risk (VaR)” usulidan foydalanish hamda ssenariy tahlillari orqali aktivlar qiymatining potentsial yo‘qotishlarini oldindan prognozlash amaliyoti kengaytirilishi kerak.

Bugungi kunda tijorat banklari uchun eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri – bu raqamli transformatsiyani jadallashtirishdir. Banklar mijozlarga tezkor, arzon va shaffof xizmatlar ko‘rsatish orqali nafaqat foydalilik darajasini oshiradi, balki aktivlardan olinadigan daromadni ham barqarorlashtiradi. Shu bilan birga, kredit portfeli sifatini yaxshilash, yuqori riskli sohalarda kreditlashni kamaytirish, ishlab chiqarish va eksport yo‘naltirilgan loyihalarni moliyalashtirishni kengaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, kapital va resurs bazasini mustahkamlash, uzoq muddatli depozitlarni jalb qilish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish orqali banklar o‘z aktivlarini ko‘paytirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Aktivlarni xalqaro standartlar asosida – ya’ni IFRS va Basel me’yorlariga muvofiq baholash, ularni qayta tasniflash tizimini joriy etish ham muhim bosqich hisoblanadi. Bularning barchasi tijorat banklarining barqaror moliyaviy tizim sifatida shakllanishiga, raqobatbardoshligini oshirishga va iqtisodiyotning real sektoriga ko‘proq kredit resurslari yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirish masalasi murakkab, ammo strategik ahamiyatga ega jarayon bo‘lib, u bank kapitalining tuzilmasini takomillashtirish, risklarni boshqarish tizimini mustahkamlash, raqamli yechimlardan keng foydalanish hamda xalqaro moliyaviy standartlarni bosqichma-bosqich joriy etish orqali amalga oshiriladi. Shu yo‘l bilan mamlakatimiz bank tizimi nafaqat moliyaviy barqarorlikni, balki iqtisodiy o‘shishning asosiy drayverlaridan birini shakllantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirish iqtisodiy o‘shishning moliyaviy asoslarini mustahkamlash, investitsion muhitni yaxshilash va bank tizimining

raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bank aktivlari samaradorligi ko‘p jihatdan kapital yetarliligi, likvidlik darajasi, kredit portfeli sifati, risklarni boshqarish mexanizmlari hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, aktivlarni boshqarish tizimini takomillashtirish moliyaviy barqarorlik va foydalilikni oshirishning zarur sharti sifatida qaralishi lozim.

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, so‘nggi yillarda banklar aktivlarining hajmi ortib, ularning sifati bosqichma-bosqich yaxshilanmoqda. Muammoli kreditlar ulushi 2020-yildagi 5,7 foizdan 2024-yilda 3,8 foizgacha kamaygani banklarning risklarni boshqarish tizimi samaradorligini oshirish yo‘lida muhim natijadir. Shu bilan birga, aktivlar tuzilmasining yuqori darajada kreditlarga tayanib qolishi bank tizimining likvidlik xavfini kuchaytiradi. Shuning uchun aktivlarni diversifikatsiya qilish, ya’ni turli moliyaviy instrumentlar — davlat obligatsiyalari, qimmatli qog‘ozlar, xalqaro investitsion loyihalar va raqamli moliya vositalariga sarmoya kiritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy etish tijorat banklari faoliyatida samaradorlikni keskin oshiruvchi omilga aylandi. Onlayn kreditlash, mobil ilovalar, “open banking” va “big data” tahlil tizimlaridan foydalanish natijasida banklar risklarni tezkor baholash, operatsion xarajatlarni kamaytirish va mijozlar bilan aloqalarni optimallashtirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Bu esa aktivlarning aylanish tezligini oshirib, ularning rentabelligini yaxshilaydi. Yana bir muhim jihat – bu kapital yetarliligini mustahkamlashdir. Basel III standartlariga muvofiq, kapital yetarlilik darajasini yuqori saqlash bankning barqarorligi va to‘lov qobiliyatini ta’minlaydi. O‘zbekiston bank tizimida ushbu ko‘rsatkich o‘rtacha 16,5 foiz atrofida shakllangan bo‘lib, bu mintaqaviy mezonlarga nisbatan ijobiy natijadir. Biroq, bank kapitalining sifat tarkibini yaxshilash, uzoq muddatli resurslar ulushini oshirish va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish zarur.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, tijorat banklarida raqamli transformatsiyani jadallashtirish, ya’ni “raqamli bank” konsepsiyasini keng joriy etish lozim. Bu nafaqat xizmat ko‘rsatish tezligini oshiradi, balki aktivlardan foydalanish samaradorligini ham sezilarli darajada oshiradi. Ikkinchidan, kredit portfelini diversifikatsiya qilish va yuqori riskli kreditlarni kamaytirish orqali aktivlarning sifatini yaxshilash zarur. Uchinchi jihat sifatida, kapital va resurs bazasini mustahkamlash, uzoq muddatli depozitlarni jalb qilish hamda banklarning xalqaro reyting agentliklari bilan hamkorlikni kengaytirish lozim. To‘rtinchidan, aktivlarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiq

baholash tizimini to'liq joriy etish, bu orqali ularning real qiymatini aniqlash va boshqaruv qarorlarini yanada asosli qabul qilish imkoniyatini yaratish zarur. Beshinchidan, bank xodimlarining malakasini oshirish, xususan, risklarni boshqarish, moliyaviy tahlil va aktivlarni modellashtirish sohalarida doimiy o'quv dasturlarini yo'lga qo'yish muhimdir.

Umuman olganda, tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirish – bu faqat moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash emas, balki butun bank tizimining raqobatbardoshligini mustahkamlash, iqtisodiyotning real sektorini qo'llab-quvvatlash va mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shish demakdir. Shu maqsadda ishlab chiqilgan strategik chora-tadbirlar nafaqat banklarning ichki barqarorligini ta'minlaydi, balki O'zbekistonning global moliyaviy tizimdagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. — *Toshkent: Prezident.uz*, 2024-yil 20-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank tizimi ko'rsatkichlari bo'yicha yillik hisobot*, 2024. — www.cbu.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Bank tizimini isloh qilish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3270-son qarori. — *Toshkent, 2024-yil*.
4. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. — Bank for International Settlements, 2019.
5. World Bank. *Financial Development and Stability Indicators*. — Washington, D.C., 2024.
6. Mishkin, F. S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. — 13th Edition, Pearson Education, 2021.
7. Saunders, A., & Cornett, M. M. *Financial Institutions Management: A Risk Management Approach*. — 10th Edition, McGraw-Hill Education, 2020.
8. Ruziyev, B. S. *Tijorat banklarida aktivlar sifatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish*. — Toshkent: TDIU nashriyoti, 2022.
9. Jumayev, Sh. *O'zbekiston bank tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash yo'nalishlari*. — *Iqtisodiyot va ta'lim jurnali*, №4, 2023.
10. IMF. *Uzbekistan Financial System Stability Assessment*. — Washington, D.C., 2023.

**TURLI XIL TA'LIM MUHITLARINING (LITSEY, KASB-HUNAR
KOLLEJI) SHAXSNING RIVOJLANISHIGA TA'SIRI: QIYOSIY TAHLIL.**

Mo'minova Arofatoy Isomiddinxon qizi

Masofaviy ta'lim, Psixologiya yo'nalishi, 1-kurs talabasi

Qo'qon universiteti Andijon filiali

tel: +99850303422

Xalimjonov Abduqunduz Raximjon o'g'li

“Kompyuter injiniring va raqamli texnologiyalar”

kafedrasi o'qituvchisi

Qoqon universiteti Andijon filiali

Annotatsiya: Mazkur maqola turli xil ta'lim muhitlarining, xususan litsey va kasb-hunar kollejarining shaxsning rivojlanishiga ta'sirini qiyosiy tahlil qiladi. Maqolada har bir ta'lim muassasasining maqsadlari, o'quv dasturlari, o'qituvchilar tarkibi, ijtimoiy muhiti va shaxsiy rivojlanishga qo'shadigan hissasi batafsil ko'rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi - ta'lim muassasasini tanlashda shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari va kelajakdagi maqsadlarini hisobga olish zarurligini asoslashdir.

Kalit so'zlar: Ta'lim muhiti, litsey, kasb-hunar kolleji, shaxs rivojlanishi, qiyosiy tahlil, o'quv dasturi, o'qituvchilar, ijtimoiy muhit.

Kirish

Ta'lim inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning shakllanishi, dunyoqarashining kengayishi va kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam zamin yaratadi. Ta'lim muhiti esa bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Turli ta'lim muassasalari, jumladan, litseylar va kasb-hunar kollejlari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, shaxsning turli jihatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Ta'lim muhitining shaxs rivojlanishiga ta'siri murakkab va ko'p qirrali bo'lib, bu ta'sir o'quv jarayonining tashkil etilishi, o'qituvchilarning malakasi, o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro ta'siri va ta'lim muassasasining umumiy madaniyati bilan belgilanadi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida turli xil ta'lim muassasalari mavjud bo'lib, ularning har biri shaxsning rivojlanishiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Litseylar

akademik bilimlar va universitetga kirishga tayyorgarlik ko'rishga yo'naltirilgan bo'lsa, kasb-hunar kollejlari amaliy ko'nikmalar va kasbiy tayyorgarlikni ta'minlashga qaratilgan. Shaxsning rivojlanishi nuqtai nazaridan, bu ikki turdagi ta'lim muassasasi o'ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolaning maqsadi - litsey va kasb-hunar kollejlarning shaxs rivojlanishiga ta'sirini qiyosiy tahlil qilish, har bir ta'lim muassasasining afzalliklari va kamchiliklarini aniqlash, hamda ta'lim muassasasini tanlashda shaxsning individual ehtiyojlari va maqsadlarini hisobga olish zarurligini asoslashdir.

Adabiyotlar tahlili

Ta'lim muhitining shaxs rivojlanishiga ta'siri uzoq yillardan buyon tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Ko'plab ilmiy ishlar ushbu mavzuga bag'ishlangan bo'lib, ularning aksariyati ta'lim muhitining o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatlari, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi.

Masalan, J.Koulman (J.Coleman) va uning hammualliflari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasasining ijtimoiy-iqtisodiy muhiti o'quvchilarning ta'lim natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, A.Bandura (A.Bandura)ning ijtimoiy o'rganish nazariyasi ta'lim muhitida o'quvchilarning o'z-o'ziga ishonchi va motivatsiyasi muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

D.Ravitch (D.Ravitch) o'zining "Chapdan o'ngga ta'lim" kitobida ta'lim sohasidagi siyosatning o'quvchilarning ta'lim olish imkoniyatlariga ta'sirini tahlil qiladi. Bundan tashqari, kasb-hunar ta'limining ahamiyatini o'rganuvchi tadqiqotlar ham mavjud. Masalan, R.Lerman (R.Lerman)ning ishlari kasb-hunar ta'limining o'quvchilarning ish bilan ta'minlanish darajasini oshirishga va iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga yordam berishini ko'rsatadi.

Yuqorida keltirilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ta'lim muhiti shaxs rivojlanishining muhim omili hisoblanadi. Biroq, litsey va kasb-hunar kollejlari kabi turli ta'lim muassasalarining shaxsga ta'siri hali ham chuqur o'rganishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola doirasida litsey va kasb-hunar kollejlarning shaxs rivojlanishiga ta'sirini qiyosiy tahlil qilish uchun sifatli tadqiqot metodlaridan foydalaniladi. Xususan, quyidagi metodlardan foydalaniladi:

- Adabiyotlar tahlili: Mavzuga oid ilmiy maqolalar, tadqiqotlar va kitoblar tahlil qilinadi.
- Hujjatlarni tahlil qilish: Litsey va kasb-hunar kollejlarning o'quv dasturlari, metodik materiallari va hisobotlari tahlil qilinadi.
- Kuzatuv: Litsey va kasb-hunar kollejlarda dars jarayonlari va o'quvchilarning o'zaro munosabatlari kuzatiladi.
- Intervyu: Litsey va kasb-hunar kollejlarning o'qituvchilari, o'quvchilari va bitiruvchilari bilan suhbatlar o'tkaziladi.

Ushbu metodlar yordamida litsey va kasb-hunar kollejlarning shaxs rivojlanishiga ta'sirini har tomonlama o'rganish va qiyosiy tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

Litsey: Intellektual Rivojlanish Muhiti

Litseylar, odatda, o'quvchilarni oliy ta'lim muassasalariga tayyorlashga yo'naltirilgan ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ularda akademik bilimlar, tanqidiy fikrlash va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi. Litsey ta'lim muhitining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Maqsad va yo'nalish: Litseylar o'quvchilarni universitetga kirishga tayyorlash va ularning intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Odatda, litseylar o'quvchilarga keng qamrovli bilimlar berish va ularni mustaqil fikrlashga o'rgatishga intiladi.
- O'quv dasturi: Litsey o'quv dasturi, asosan, nazariy bilimlar va akademik fanlarni qamrab oladi. Odatda, matematika, fizika, kimyo, biologiya, adabiyot, tarix va chet tillari kabi fanlar chuqur o'rganiladi.
- O'qituvchilar tarkibi: Litseylarda o'z sohasining chuqur bilimdonlari bo'lgan, ilmiy darajaga ega o'qituvchilar ishlaydi. Ular o'quvchilarga akademik bilimlarni berish, tanqidiy fikrlashga o'rgatish va ilmiy tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

- Ijtimoiy muhit: Litseylarda intellektual qiziqishlari bir xil bo'lgan o'quvchilar to'planadi. Bu yerda o'zaro fikr almashish, bahs-munozaralar va ilmiy loyihalarda ishtirok etish orqali shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishi rag'batlantiriladi.

Litseyda ta'lim olgan shaxs mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, muammolarni hal qilish va o'z fikrini himoya qilish qobiliyatlariga ega bo'ladi. Litsey shaxsning intellektual salohiyatini, liderlik qobiliyatlarini va o'ziga ishonchini oshiradi. Bundan tashqari, litsey ta'limi o'quvchilarga ilmiy tadqiqotlar olib borish, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Kasb-hunar kolleji: Amaliy ko'nikmalar va kasbiy tayyorgarlik muhiti

Kasb-hunar kollejlari o'quvchilarni muayyan kasb yoki hunar bo'yicha ishga joylashishga tayyorlashga yo'naltirilgan ta'lim muassasalari hisoblanadi. Ularda amaliy ko'nikmalar, texnik bilimlar va muayyan sohada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. Kasb-hunar kolleji ta'lim muhitining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Maqsad va yo'nalish: Kasb-hunar kollejlari o'quvchilarni mehnat bozoriga tayyorlash va ularning kasbiy mahoratini rivojlantirishga qaratilgan. Ularda amaliy ko'nikmalar va ish tajribasini olishga katta e'tibor qaratiladi.
- O'quv dasturi: Kasb-hunar kolleji o'quv dasturi muayyan kasbga yo'naltirilgan bo'lib, amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari va ishlab chiqarish amaliyotini o'z ichiga oladi.
- O'qituvchilar tarkibi: Kasb-hunar kollejlarda muayyan kasb bo'yicha katta tajribaga ega bo'lgan, amaliyotchi o'qituvchilar ishlaydi. Ular o'quvchilarga kasbiy ko'nikmalarni o'rgatish, zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va ish joyida muvaffaqiyatli ishlashga tayyorlashadi.
- Ijtimoiy muhit: Kasb-hunar kollejlarda muayyan kasbga qiziqishi bo'lgan o'quvchilar to'planadi. Bu yerda jamoaviy ish, loyihalarni birgalikda amalga oshirish va kasbiy tajriba almashish orqali shaxsning ijtimoiy va kasbiy rivojlanishi rag'batlantiriladi.

Kasb-hunar kollejida ta'lim olgan shaxs amaliy ko'nikmalarga, texnik bilimlarga, muammolarni amaliy yechish va jamoada ishlash qobiliyatlariga ega bo'ladi. Kollej shaxsning mehnatsevarligini, mas'uliyatligini va o'z kasbining ustasi

bo'lishga intilishini kuchaytiradi. Bundan tashqari, kasb-hunar ta'limi o'quvchilarga ish joyida muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni, masalan, vaqtni boshqarish, muloqot qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Litsey va Kasb-hunar Kollejlari: Qiyosiy Tahlil

Quyidagi jadval litsey va kasb-hunar kollejlarning asosiy farqlarini qiyosiy tahlil qiladi:

Mezonlar	Litsey	Kasb-hunar kolleji
Maqsad	Ishga joylashishga tayyorlash, kasbiy mahoratni rivojlantirish	
Yo'nalish	Akademik	Kasbiy
O'quv dasturi	Keng qamrovli, nazariyotga asoslangan	Kasbga yo'naltirilgan, amaliyotga asoslangan
O'qituvchilar	Ilmiy darajaga ega, nazariyotchi	Amaliyotchi, tajribali mutaxassis
Muhit	Intellektual, ilmiy	Amaliy, kasbiy
Rivojlanadigan sifatlar	Mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, ilmiy tadqiqot ko'nikmalari	Amaliy ko'nikmalar, texnik bilimlar, muammolarni hal qilish ko'nikmalari

Ushbu qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, litsey va kasb-hunar kollejlari shaxsning turli jihatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Litsey ko'proq intellektual rivojlanishga e'tibor qaratsa, kasb-hunar kolleji amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Shuning uchun, ta'lim muassasasini tanlashda o'quvchining qiziqishlari, qobiliyatlari va kelajakdagi maqsadlarini hisobga olish kerak.

Ta'lim muassasasini tanlashda shaxsning individual ehtiyojlari va maqsadlari

Ta'lim muassasasini tanlash - har bir shaxs uchun muhim qaror hisoblanadi. Bu qaror kelajakdagi hayot yo'lini, kasbiy faoliyatini va shaxsiy rivojlanishini belgilab

beradi. Shuning uchun, ta'lim muassasasini tanlashda shaxsning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlarini hisobga olish zarur.

Agar shaxs akademik bilimlar olishga, universitetda o'qishga va ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishga qiziqsa, litsey eng yaxshi tanlov bo'lishi mumkin. Litsey ta'limi shaxsga mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ilmiy tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Agar shaxs amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishga, muayyan kasbni egallashga va tezda ishga joylashishga intilsa, kasb-hunar kolleji maqbul tanlov bo'lishi mumkin. Kasb-hunar ta'limi shaxsga amaliy ko'nikmalar, texnik bilimlar va ish joyida muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni beradi.

Bundan tashqari, ta'lim muassasasini tanlashda quyidagi omillarni ham hisobga olish kerak:

- Ta'lim muassasasining obro'si va reytingi.
- O'quv dasturining sifati va moslashuvchanligi.
- O'qituvchilarning malakasi va tajribasi.
- Ta'lim muassasasining joylashuvi va infratuzilmasi.
- Ta'lim muassasasining to'lovi va moliyaviy imkoniyatlari.

Xulosa

Mazkur maqolada litsey va kasb-hunar kollejlarning shaxs rivojlanishiga ta'siri qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, litsey va kasb-hunar kollejlari shaxsning turli jihatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, har bir ta'lim muassasasining o'ziga xos afzallik va kamchiliklari mavjud. Ta'lim muassasasini tanlashda shaxsning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlarini hisobga olish zarur. Faqat shunday yondashuv orqali shaxs o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi va jamiyatga foyda keltirishi mumkin.

Kelajakda ushbu mavzuni chuqurroq o'rganish va turli xil ta'lim muassasalarining (masalan, ixtisoslashtirilgan maktablar, xususiy maktablar va boshqalar) shaxs rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, ta'lim muassasalarining o'quvchilarga psixologik ta'siri, ularning ruhiy salomatligi va farovonligiga ta'sirini o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bandura, A. (1977).

Shahrixon IM - O'IBDO' - Maxkamov Zoxidjon, [01.10.2025 19:50]

Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

2. Coleman, J. S., Campbell, E. Q., Hobson, C. J., McPartland, J., Mood, A. M., Weinfeld, F. D., & York, R. L. (1966). Equality of Educational Opportunity. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

3. Lerman, R. I. (2013). Career and Technical Education: Preparing Students for the World of Work. Washington, DC: American Enterprise Institute.

4. Ravitch, D. (2010). The Death and Life of the Great American School System: How Testing and Choice Are Undermining Education. New York: Basic Books.

IXTIYORIY VAZIYATDAGI TEKISLIKLARNI QULAY VAZIYATGA KELTIRISH.

Xalilova H.E.

x.xalilova@mail.ttyesi.uz.

Dotsent, Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti. (+998911624142)

Annotatsiya

Ushbu maqolada berilgan ixtiyoriy vaziyatdagi tekisliklarni masalalarni oson va qulay yechish uchun, ularning biror chiziqlari yoki maxsus chiziqlari orqali ifodalab, masalalarni yechilishini osonlashtirish mumkinligi bayon qilingan.

Аннотация

В данной статье описывается, как плоскости в произвольных ситуациях могут быть представлены одной из их линий или специальными линиями, чтобы облегчить решение задач простым и удобным способом.

Annotation

This article describes how planes in arbitrary situations can be represented by one of their lines or special lines to make it easier to solve problems in a simple and convenient way.

Kalit so'zlar: ixtiyoriy, xususiy, gorizontol, frontal, maxsus, uchburchak.

Ключевые слова: произвольный, частный, горизонтальный, фронтальный, специальный, треугольный.

Key words: arbitrary, private, horizontal, frontal, special, triangular.

Ma'lumki, tabiiy fanlarda ixtiyoriy ifodalarda berilgan tenglamalarni yechishda, avval ularni sodda va qulay yechiladigan ko'rinishga keltirib olinadi. Masalan, matematikada berilgan masalalar kvadrat tenglamalar, ikki had yig'indisi yoki ayirmasining kvadrati kabi ko'rinishga keltirib yechiladi. Bunday holni geometriya, trigonometriya, fizika va kimyo fanlarida uchratish mumkin.

Chizma geometriya fanida ham berilgan ixtiyoriy vaziyatdagi tekisliklarni masalalarni oson va qulay yechish uchun, berilgan tekisliklarni ularning biror chiziqlari yoki maxsus chiziqlari orqali ifodalab, masalalarni yechilishini osonlashtirish mumkin emasmi degan go'yani ilgari surib, ilmiy metodik tadqiqotlar olib borildi.

Talabalar mustaqil ta'limda berilgan masalalarni yechishda berilgan ixtiyoriy tekislikning proyeksiyalari mashg'ulotlarda ko'rsatilgandek bo'lsa, o'zlashtirilgan reproduktiv bilimlar asosida ularni qiynalmay yechadilar. Agar masalada berilgan

ixtiyoriy tekislikning berilishlari o‘zgargan bo‘lsa, u holda ularni yechishda ma’lum qiyinchiliklarga duch keladilar.

Natijada hali oliy ta’lim maskanida o‘qishga to‘liq ko‘nikma hosil qilmagan birinchi kurs talabalari (deyarli barcha OTMLarida chizma geometriya fani birinchi kursda o‘qitiladi) bunday masalalarni yechishda juda katta psixologik to‘siqqa uchraydi. Bunday psixologik ta’sir talabalarda nafaqat qo‘yilgan masalani yechish, balki, umuman, chizma geometriya fanini o‘rganish qiyin, degan tushunchalarning shakllanishiga olib keladi.

Tadqiqotlarimiz jarayonida bunday masalalarni yechishda talabalarga notanish ko‘rinishda berilgan ixtiyoriy tekisliklarni qulay yechiladigan berilishga ifodalab, yani tekislikning ixtiyoriy chiziqlarini boshqa chiziqlari bilan, masalan, maxsus chiziqlari bilan ifodalab, **o‘zak** masala berilishiga keltirish yo‘li bilan ularda hosil bo‘lgan “psixologik to‘siqlarni” bartaraf etish muumkin, degan metodik asosli va mantiqan to‘g‘ri faraz paydo bo‘ldi.

Chunki, ta’limning barcha bosqichlarida biror muammoni hal qilish metodikasiga metodologik yondashish asosida eng oson, qulay va sodda hamda talabalarga tushunarli usulni izlash, topish va ularni amaliyotga tadbiiq qilish har bir fan professor-o‘qituvchilarining zimmasiga yuklangan muqaddas hamda dolzarb bo‘lgan vazifadir. Ixtiyoriy vaziyatdagi tekisliklarning berilishini masalalarni yechish uchun qulay berilishga keltirish, masalalar yechishni osonlashtirish bilan birga, bajariladigan grafik amallar-manipulyatsiyalar sonini kamaytirishga olib keladi.

Ko‘p hollarda chizma geometriyadan ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarda, ulardagi ixtiyoriy tekisliklar uchburchak ko‘rinishida beriladi. Ularning tomonlari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. Uchala tomoni ixtiyoriy to‘g‘ri chiziqlar;
  2. Ikkita tomoni ixtiyoriy va bittasi maxsus – gorizontaI yoki frontaI to‘g‘ri chiziqlar;
  3. Bitta tomoni ixtiyoriy va qolgan ikkitasi maxsus – gorizontaI va frontaI to‘g‘ri chiziqlar;
  4. Uchala tomonlari ham maxsus – gorizontaI, frontaI va profiI to‘g‘ri chiziqlar;
- Bunday uchburchak ko‘rinishida berilgan barcha (metrik va positsion) masalalarni yechishda, uning tomonlari ixtiyoriy to‘g‘ri chiziqlardan iborat bo‘lsa, u qolganlariga nisbatan noqulay berilgan xisoblanadi.

Agar berilgan masalalarda uchburchakning bir tomoni maxsus chiziiq bo‘lsa, bunday uchburchak qulayroq berilgan xisoblanadi.

Agar berilgan masalalarda uchburchakning ikki yoki uch tomoni maxsus chiziq bo'lsa, bunday uchburchak qulay berilgan xisoblanadi. Chunki, ixtiyoriy tekisliklar bunday qulay ifodalangan hollarda metrik va position masalalar qo'shimcha yasashlar bajarmay to'g'ridan – to'g'ri maxsus chiziqlardan foydalanib yechiladi.

Shu nuqtai nazardan, chizma geometriyada barcha masalalarni yechishga kirishmasdan avval berilgan ixtiyoriy vaziyatdagi tekisliklarni, ularning maxsus chiziqlari bilan ifodalangan “**qulay berilishga**” keltirib olish zarur bo'ladi. Shunda ko'rinishi turli bo'lgan ixtiyoriy vaziyatda berilgan tekisliklar, o'zlarining maxsus chiziqlari – gorizont va frontal chizlari bilan ifodalanib qulay berilishga kelib qoladi.

Natijada sharti bir bo'lgan masalalardagi ixtiyoriy tekisliklar turli ko'rinishda berilishidan qat'iy nazar, qulay berilishga kelib qoladi va ular yagona algoritm asosida yechiladi.

Buning uchun talabalardan quyidagi ko'nikma va malakalarni tushunib o'zlashtirib olishlari kifoya qiladi:

- ixtiyoriy to'g'ri chiziqlar bilan ifodalangan umumiy vaziyatdagi tekisliklarni, ularning gorizont va frontal chiziqlari bilan ifodalab, masalalarni qulay berilishiga keltirishni;
- maxsus chiziqlar – gorizont va frontal chiziqlar bilan berilgan ixtiyoriy vaziyatdagi tekisliklarga oid masalalarni yechish algoritmini yaxshi o'zlashtirib olishni.

Shundagina talabalar barcha turdagi masalalar yechimini qiynalmay va oson tushunib yetadilar.

Masalalarni bunday yechishga ijodiy yondashish asosida uning yangi metodikasi, yani masalalardagi tekisliklarni qulay berilishga keltirishni, muqaddam foydalanib kelinayotgan uslubiyatdan afzalligi, talabalarga har bir mavzuga oid masalalarning yechimini **sodda va tushunarli** bo'lish tamoyili hisoblanadi.

Shunday qilib, izlanishlarimiz asosida metrik masalalarni yechish algoritmlarini takomillashtirib, turlicha ko'rinishlarda berilgan ixtiyoriy tekisliklarni modernizatsiyalashtirilgan qulay berilishga keltirib masalalarni talabalar tomonidan oson, qulay va tushunib yechish uchun ularning berilishini maqbul, yani soda, qulay berilishga keltirish hamda metrik masalarni yechishning yangi yagona algoritmi ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ортиков, О. А., Абдурахимова, Ф. А., & Халилова, Х. Э. (2019). Обучение студентов трёхмерному техническому моделированию электронных моделей предметов. *Точная наука*, (65), 19-20.
2. Elshadovna, X. H. (2024). CHIZMA GEOMETRIYADA IKKINCHI GURUH METRIK MASALALARNI YANGI USULLARDAN FOYDALANIB YECHISH METODIKASI. *Строительство и образование*, 3, 167-172.
3. Xalilova, H. E., & Rixsiboyev, U. B. T. (2023). CHIZMA GEOMETRIYADA METRIK MASALALARNI YANGI EVRISTIK USULLARDAN FOYDALANIB YECHISHDA ULARNI GURUHLARGA AJRATISH. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 5(2), 132-139.
4. Rixsiboyev, U. B. T., & Xalilova, H. E. (2023). CHIZMA GEOMETRIYADA METRIK MASALALARNI YANGI EVRISTIK USULLARDA YECHISH. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 5(1), 183-185.
5. Xalilova, H. E. (2022). TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA O 'QITUVCHINING TUTGAN O'RNI. *PEDAGOG*, 5(5), 28-30.
6. Xalilova, H. E., & Rixsiboyev, U. B. T. (2022). TALABALARNING CHIZMALAR O 'QISH QOBILIYATLARINI PROFIL TO 'G 'RI CHIZIQ MISOLIDA SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(4), 526-532.
7. Рихсибаев, У. Т., & Халилова, Х. Е. (2024). О Креативном Подходе К Алгоритмов Решения Метрических Задач В Начертательной Геометрии. *Miasto Przyszłości*, 52, 740-745.
8. Xalilova, H. E., & Ortiqov, O. A. MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI.
9. Халилова, Э. Х., & Ортиков, О. А. (2022). Учбурчакликларни лойихалашда айланани тенг бўлақларга бўлишдан фойдаланиш асослари. *Science and Education*, 3(3), 238-243.
10. Xalilova, H. E., & Rixsiboev, U. T. (2021). The Role Of Computer Graphics In Working With Colors In Design. *International Journal on Orange Technologies*, 3(3), 83-87.

UDK: 711.424

ISSUES OF DEVELOPING TOURISM INFRASTRUCTURE IN YAKKABOG DISTRICT

Meliqulov Ghayrat Abdugafforovich

Tashkent Institute of Architecture and Construction

Associate Professor, PhD

Abstract. *This article examines the current state of tourism infrastructure in the Yakkabog District. While the district offers rich natural and cultural resources, it faces issues in transport, information access, and service quality. Based on global experience, the study suggests improving infrastructure, marketing, staff training, and attracting investment. It also emphasizes the role of local communities and public-private partnerships in ensuring sustainable tourism development.*

Keywords. *Yakkabog District, tourism infrastructure, agrotourism, investment climate, service quality, branding strategy*

Introduction. The rapid development of the tourism sector is currently recognized as one of the most important factors of economic growth. In particular, through the development of local tourism and the modernization of infrastructure, it is possible not only to increase economic income, but also to preserve cultural heritage, create new jobs, and reduce interregional disparities. From this point of view, improving tourism infrastructure in Yakkabag district of Kashkadarya region, as in all regions of Uzbekistan, remains an urgent issue [1].

Yakkabag district is located in the south-west of Uzbekistan and is distinguished by its natural landscape, historical monuments, and traditional culture. The district is rich in villages with ancient history, monuments of historical architecture, healing springs, and nature reserves. Unfortunately, despite the existing tourist potential, the tourism infrastructure in Yakkabag district is still not sufficiently developed. This has a significant negative impact on the economy of the district and the well-being of the population [2].

In recent years, a number of regulatory and legal documents have been adopted at the republican level to support the tourism sector. In particular, the “Concept for the Development of Tourism for 2022–2026”, adopted by the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ–60 dated January 28, 2022, identifies the

construction of regional tourism infrastructure, the creation of modern transport, accommodation and service facilities as the main priority areas [3]. Based on this document, it is necessary to conduct an in-depth study of the real situation on the ground, identify existing problems and develop specific proposals aimed at eliminating them.

The current state of tourism infrastructure in Yakkabagh district is manifested in the following: transport communications are limited, hotels and other accommodation facilities are insufficient, and the level of service in most cases does not meet modern requirements. This limits the flow of not only foreign, but also domestic tourists. In particular, the lack of necessary roads and guidance systems to reach natural and historical monuments located in remote areas from the district center slows down the development of tourism [4].

Also, the potential of such types of tourism as ecological, agrotourism, and ethnotourism has not been sufficiently developed. Rural areas of Yakkabagh district can attract the attention of local and foreign tourists with their unique customs, craft traditions, and methods of growing natural products. However, infrastructural preparation and targeted investments are necessary to turn this potential into an economic resource [5].

In addition, training personnel at the district level, improving the culture of service provision, and applying information and communication technologies to tourism activities are also urgent issues. The increase in the number of small business entities operating in the district, in particular, family hotels, workshops producing handmade souvenirs, and rural tourism farms, will serve the sustainable development of tourism [6].

This article analyzes the current state of tourism infrastructure in Yakkabog district, identifies existing problems, and puts forward practical proposals for their solution. At the same time, effective approaches to the development of regional tourism are recommended based on international experience. This will expand the opportunities for turning Yakkabog district into an important tourist destination not only at the regional but also at the national level.

Main part. The geostrategic location and natural and climatic conditions of Yakkabag district are of great importance for the development of tourism. The district is located in the eastern part of the Kashkadarya region, at the foot of the Gissar ridge, where the mountainous and foothill reliefs create favorable conditions for the development of certain types of tourism, in particular, ecological, extreme and health-improving directions. It is in this area that the natural landscapes and springs, clean air, medicinal

plants and mineral waters located in villages such as Sofiyon, Oktepa, Oqrobot, Gilan provide opportunities for tourism diversification [7].

Nevertheless, the existing infrastructure does not allow for the effective use of these types of resources. The state of electricity supply, clean drinking water, sewage systems and roads in many settlements is not up to standard. This reduces amenities for tourists and limits the ability of local residents to earn income from providing services. Typically, modern services (hotels, restaurants, guides, souvenir shops, etc.) should be available near tourist attractions. In Yakkabog, many links in this infrastructure chain have not yet been formed [8].

Transport infrastructure - especially the quality of roads leading to villages within the district - is an important factor in the development of tourism. Many villages with tourist potential in Yakkabog district have difficulty attracting tourists due to the lack of proper roads and signposts. Many settlements can only be reached using special technical means, which limits the convenience of transport and increases the time to reach tourist attractions [9].

The state of the residential infrastructure within the district is also noteworthy. At present, the number of registered hotels in Yakkabag district is insufficient [10]. The homes of most rural residents are not ready to receive tourists, and the houses do not have conditions that meet sanitary and hygienic requirements. Therefore, it is necessary to allocate subsidies from the state for the establishment of family hotels, and to conduct trainings for the local population in this regard [11].

The tourism potential of Yakkabag district is directly related not only to the natural landscape and climate, but also to cultural heritage sites. There are ancient tombs, shrines, mosques and mausoleums, architectural monuments here, which can serve the development of pilgrimage tourism. However, many of them are in need of restoration, are not documented or are not registered as tourist sites. The population itself does not have sufficient knowledge about the role of these sites in tourism. This situation leads to the formation of a passive attitude towards tourism in society [12].

The potential for agrotourism in Yakkabog is also noteworthy. The district's population is mainly engaged in agriculture, animal husbandry, and gardening. This is a good opportunity to show tourists the local way of life, traditional crafts, and food production processes in an experimental way. Local brands – for example, Yakkabog viticulture, beekeeping products, vine shoots, dried fruits, and handicrafts – can strengthen the tourism economic sector. However, the necessary logistics chains and marketing infrastructure for marketing, certification, and convenient presentation of these products to tourists are insufficient [13]. In addition, the level of digitalization of

tourism in Yakkabog district is also low. There is not enough information on the Internet about tourist facilities, destinations, accommodation facilities, and services in the district. Many facilities are not marked on Google Maps or other platforms. Modern technologies such as QR codes, audio guides, electronic maps, and online booking systems have not been implemented. This situation is a serious obstacle to choosing Yakkabog, especially for foreign tourists [14].

Also, the lack of information centers, stands marking tourist destinations, indicators, information booklets, and a unified branding concept developed at the district level, which are important for tourism development, indicates the underdevelopment of the marketing infrastructure. There is little advertising activity at the district level, and content on social networks is almost non-existent. A separate content marketing strategy should be developed to promote Yakkabog tourism [15].

One of the problems is the lack of qualified personnel for the tourism sector at the district level. There are few specialists specializing in guiding, tourism management, hotel services, restaurant services, guide preparation and other service sectors. At the same time, the existing personnel are often not fully prepared, their knowledge of foreign languages, and service culture are insufficient. In this regard, it is necessary to open training centers in the district, and strengthen cooperation with educational institutions in the field of tourism at the regional and republican levels [16].

The lack of clear and open information on the development of tourism in the district for entrepreneurs and investors, the chaotic process of tourist zoning and land allocation limit the investment climate. As a result of the lack of widespread information on state benefits, subsidies, and tax breaks, many entrepreneurs do not include this sector in their business plans. This situation indicates the weakness of government-business-society cooperation at the district level [17].

Territorial social infrastructure – namely, medical, security, communication, cleaning services – also directly affects tourism development. There may be problems with the availability of medical facilities in some mountainous areas within the district, the presence of zones where mobile communication does not work, and the availability of rescue services in case of emergencies. These situations create serious risks in terms of tourist safety and reduce the tourist attractiveness of the Yakkabag district [18].

To eliminate the above problems, an integrated approach to the development of tourism infrastructure in the Yakkabag district is necessary. This approach primarily includes a complete registration of tourist resources located in the district, their condition assessment, analysis, and the creation of an open database on digital platforms. After that, the formation of tourism clusters based on territorial planning, i.e., the joint

planning of several tourist facilities in one area, the roads connecting them, the service chain, transport, information, and security systems [19].

Key issues and proposals based on an integrated approach to tourism infrastructure in Yakkabag district

№	Problem area	Problem description	Proposed solutions
1	Transport infrastructure	Roads are of poor quality, mountainous areas are difficult to reach, there are no signs	Repair of main roads, opening of new routes, installation of road signs
2	Accommodation and hotel sector	There are few hotels, there is no infrastructure for family accommodation	Establishment of family hotels, allocation of subsidies and grants
3	Information and digital services	There are no online services, facilities are not listed on the Internet	Creation of QR code maps, mobile applications, online booking systems
4	Human resources	There are few qualified guides and service staff, language skills are lacking	Establishment of training centers, short-term certificate courses
5	Marketing and advertising	There is no single brand, promotion on the Internet is weak	Creation of a brand concept for the district, development of a content marketing strategy
6	Investment environment	There is no information on land allocation and benefits	Creation of an open geoinformation system for investors, simplified permit system
7	Territorial resource planning	There is no register of tourism facilities and territorial analysis	Mapping of tourism resources based on GIS, cluster-based planning

In Yakkabagh district, it is important to study international experiences in depth and use them in accordance with regional conditions as a solution to the development of tourism infrastructure. For example, in countries such as Georgia, Turkey or Hungary,

tourism infrastructure in mountainous or rural areas has been developed precisely by involving the local community. Through the “community-based tourism” model, residents offer their accommodation, traditional products and services to tourists. This model can also be successfully applied in many villages of Yakkabagh district [20]. In particular, in villages such as Sofiyon or Oqrabot, economic and cultural development can be achieved by establishing family hotels, introducing tourists to traditional cuisine, ecotourism marshals, beekeeping or gardening. To regulate this process, local khokimiyats, tourism committees, public education and employment agencies must work together [21].

In addition, small infrastructure projects can be initiated in cooperation with international donor organizations, in particular, the United Nations Development Program (UNDP), the European Union, and the Asian Development Bank. For example, grants can be attracted for eco-camps, mountain tourism centers, bicycle paths, souvenir centers, and other facilities designed for tourism. Such a practice has been effective in Georgia or Kazakhstan and has helped modernize rural infrastructure [22].

The concept of “green tourism” - that is, services based on environmental safety and sustainability, which is an integral element of tourism infrastructure in developed countries - is also relevant for the Yakkabag district . Elements such as the use of renewable energy sources (solar panels, biofuels), waste recycling, environmentally friendly vehicles, and the cultivation of organic food products can raise agrotourism and ecotourism in Yakkabag to an international level [23].

Issues of branding and regional identity are also inextricably linked with infrastructural development. Since the tourism potential of the district is not sufficiently represented on the Internet, a special brand concept should be developed to promote it. For example, a website, mobile application, videos, QR maps, and tourist brochures can be prepared based on the slogan “Yakkabog is a land of ancient villages in the mountains.” It is advisable to prepare these products in foreign languages and present them at international exhibitions and tourism fairs [24].

The quality of tourism services should be controlled through a continuous monitoring and evaluation system. For this, a “tourism services quality index” can be developed at the district level, which will be evaluated based on a point system for hotels, restaurants, transport, hygiene, safety, communication and information. The rating of entities participating in this system should be announced every quarter, and those who show the highest results should be given awards and privileges. This mechanism will provide an incentive to improve the level of service [25].

It is also very important to develop a map of existing resources when planning tourism infrastructure in Yakkabag district. Tourism resources related to each village, mountain range, river basin or historical site should be digitized based on modern GIS technologies, and a single geoinformation system should be formed. Through this system, all tourism services, opportunities and existing problems can be monitored online, and an open information space can be created for investors and entrepreneurs [26].

The success of the proposals for the development of tourism infrastructure at the district level depends, first of all, on political will, financial resources and social activity of the population. A separate master plan for tourism issues should be developed by local authorities, which should include annual roadmaps, phased investment programs, a security system and monitoring mechanisms. In this way, sustainable infrastructural development will be established based on a systematic approach, the participation of local stakeholders and public-private partnerships [27]. Tourism infrastructure based on the principles of sustainability will ensure not only economic growth in Yakkabag district, but also environmental protection, preservation of cultural heritage, and social stability. In this model, tourism is considered not as a temporary source of income, but as the basis for long-term socio-economic development. Each infrastructural element – road, hotel, catering point, service facility – simultaneously benefits the local economy and strengthens the social potential of the community [28]. Gender equality and the role of youth should also be given special attention. In many villages of Yakkabag district, women can actively participate in the areas of crafts, cooking, and service. By involving them in the tourism ecosystem, economic activity, social stability, and family income can be achieved. Similarly, creating tourism startups for young people, using innovative technologies (AR/VR tours, mobile applications, content creation) can increase their employment and reduce migration [29].

In general, the issue of developing tourism infrastructure in Yakkabog district requires a comprehensive approach, adaptation to local conditions taking into account international experience, integration of public and state resources, and widespread implementation of information technologies. Through active branding, modern management, social inclusion, and infrastructural clarity, Yakkabog district can be achieved to take a worthy place not only on the domestic but also on the international tourism map [30].

Conclusion. The analysis of the issues of developing the tourism infrastructure of the Yakkabag district shows that, although the natural, cultural and architectural resources

available in this region have high tourism potential, the current infrastructural situation does not allow for the full use of these opportunities. The geographical location of the district, the rich natural landscape, ancient villages, traditional lifestyle and craft heritage - all this makes Yakkabag a unique place in the areas of ecological, ethnographic, agro-cultural tourism. However, in order to build a competitive tourism system based on these resources, it is necessary, first of all, to form a modern, sustainable and integrated tourism infrastructure.

At the forefront of the existing problems is the weakness of the transport and communication infrastructure. The roads leading to many tourist sites within the district are of poor quality, transport services are not systematic, and the lack of road signs does not create convenience for visitors. Accommodation and catering infrastructure is concentrated only in central areas, and there are very few facilities ready to receive tourists in mountainous or remote villages. Also, the lack of information technologies and digital services, i.e. the lack of online booking, interactive maps, mobile applications and other electronic services, limits the integration of Yakkabag district into the global tourism market.

At the same time, the lack of qualified personnel required for the tourism sector, the low level of service culture and the low level of economic interest of the population in this area negatively affect the pace of infrastructural development. In particular, the need to encourage the participation of small businesses and local residents in the tourism ecosystem, to provide them with benefits and training programs is becoming urgent.

Based on the above, the following concluding proposals can be put forward:

Improvement of transport and road infrastructure: It is necessary to overhaul the roads leading to the main tourist facilities in the district, install indicators, direction signs, and establish tourist transport services within the district.

Expansion of accommodation and service infrastructure: State grants and subsidy programs should be introduced for the establishment of family hotels, rural tourism-based accommodation, ecological camps, and local catering establishments.

Introduction of information technologies: A single web platform for Yakkabog tourism, a mobile application, QR-code maps and audio guide systems for tourists should be developed and implemented.

Development of a marketing and branding strategy: A visual identity, brand slogan, logo, content marketing (photo, video, blogs) strategy specific to Yakkabog district should be developed and actively promoted on social networks.

Increasing human resources capacity: Short-term training courses and seminars should be organized for guides, hotel employees, and service providers; attention should be paid to foreign language skills and service culture.

Localization of international experiences: Concepts such as community-based tourism and green tourism should be implemented in the Yakkabog region as an experiment, and joint projects with donors should be involved.

Improvement of the investment climate: Incentives, land plots, tax breaks, and administrative conveniences should be offered to entities investing in tourism infrastructure; investors should be provided with clear, transparent information in this regard.

Ensuring environmental sustainability: To ensure that tourism infrastructure projects do not harm the environment, it is necessary to conduct an environmental examination, create a waste management, water and air pollution control system.

Creating an infrastructure map based on GIS: A geoinformation system should be introduced to assist management by digitally mapping all tourism resources, infrastructure facilities and potential zones of the district.

If the above proposals are implemented, it is possible to form a sustainable, socially inclusive and economically efficient tourism infrastructure in Yakkabag district. This, in turn, will serve to diversify the district's economy, increase employment, preserve cultural heritage and ensure ecological balance.

Fully utilizing the tourism potential of Yakkabag district is an important means of not only increasing regional income, but also strengthening the international image of the entire region, expanding the flow of foreign tourists and improving the country's tourism potential at a global level.

LIST OF USED LITERATURE

1. Ministry of Tourism and Cultural Heritage of the Republic of Uzbekistan. (2023). Prospects for the development of the tourism sector in the Republic of Uzbekistan. Tashkent: "Tafakkur" publishing house.
2. Kashkadarya regional administration. (2022). Yakkabag district socio-economic development program (2022–2026). Karshi.
3. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan. (2022). "On the Concept of Tourism Development in 2022–2026" No. PQ-60, January 28.

4. Karimov, F. (2021). Infrastructure problems in the development of regional tourism. Journal "Economy and Innovation", No. 2, pp. 34–39.
5. State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2023). Socio-economic indicators of Yakkabag district. www.stat.uz
6. Bozorov, S. (2020). Local tourism infrastructure and ways to develop it. Journal "Scientific Research", No. 4, pp. 41–47.
7. Rakhmonov, D. (2023). Tourism potential of the mountainous regions of Kashkadarya. Karshi State University Publishing House.
8. Xolboev, M. (2021). Issues of domestic tourism and infrastructure integration. Journal "Economy of Tourism", No. 3, pp. 25–29.
9. Reports of the Yakkabag district transport department. (2023). Technical condition of domestic road networks. Karshi.
10. Raufova, Z. (2022). The role of hotel services in the development of rural tourism. Scientific collection "Sustainable Development", No. 1, pp. 58–62.
11. [FACTORS OF IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF CITIES](#)
SG Adilbaevna - Modern digital technologies in education: problems ..., 2025
12. Agency for Tourism and Cultural Heritage. (2023). Strategy for integrating pilgrimage tourism infrastructure and monuments. Tashkent.
13. Ganiyeva, D. (2021). Agrotourism: Impact and prospects on the local economy. Journal "Economy and Society", No. 4, pp. 15–22.
14. GIS monitoring based on open sources on the Internet: www.google.com/maps, www.booking.com, www.tripadvisor.com
15. Jurayeva, N. (2022). Tourism marketing and branding strategies. Journal "Marketing and Logistics", No. 5, pp. 18–24.
16. Bobonazarov, A. (2020). Human resources as the key to success in tourism. Journal of Tourism Education, No. 2, pp. 11–15.
17. Dadajonov, T. (2023). Regional investment environment and tourism industry. Scientific journal "Economic Development", No. 1, pp. 45–50.
18. Ministry of Emergency Situations, Kashkadarya Department. (2022). Status of security infrastructure in Yakkabag district. Karshi.
19. Kadyrov, A. (2021). Tourism management based on GIS technologies. Journal of Innovations and Digital Transformation, No. 3, pp. 33–38.
20. UNWTO (2020). Community-Based Tourism: Model and Implementation in Rural Areas. Madrid: World Tourism Organization.
21. Turkish Tourism Organization (TTO). (2019). Experience in developing family tourism in small areas. Ankara.

22. Asian Development Bank. (2021). Tourism Infrastructure Development in Central Asia. Manila.
23. European Commission. (2020). Green Tourism Guidelines for Eastern Partnership Countries. Brussels.
24. Ubaydullayeva, G. (2022). Regional tourism branding: concept and experience. Journal "Tourism Marketing", No. 1, pp. 9–13.
25. Saidov, O. (2023). Analysis of service quality and rating of tourist services. Journal "Service and Management", No. 2, pp. 30–35.
26. GISUZ. (2022). Geoinformation system of tourism facilities of Uzbekistan. www.gis.uz
27. Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. (2022). Comprehensive program of measures for the development of regional tourism. Tashkent.
28. Adizov, S. (2021). Concept of sustainable tourism and local practice. Journal of Ecological Balance, No. 4, pp. 19–25.
29. Youth Affairs Agency. (2023). Youth and Tourism: Startups, Innovations, and Employment. Tashkent.
30. Global Sustainable Tourism Council. (2020). Sustainable Tourism Indicators and Destination Management. Washington DC

Advancements in Corpus-Based Contrastive Linguistics and Translation Studies: Addressing Modern Linguistic Challenges

Kamolov Dilshod Khusniddinovich

English language teacher of School No. 5 of Shafirkan District, Bukhara Region

Abstract

This paper examines the interplay between the linguistics of different languages and translation processes, focusing on the structural, semantic, and cultural dimensions of cross-linguistic communication. It explores how differences in phonology, morphology, syntax, and semantics affect translation practices, and how translation theories provide strategies to bridge linguistic and cultural gaps. The research underscores that translation is not only a linguistic act but also a socio-cultural process requiring both linguistic analysis and cultural adaptation.

Keywords: Linguistics, translation processes, equivalence, language diversity, cross-cultural communication, applied linguistics, translation theory.

Introduction

Language serves as both a medium of communication and a carrier of cultural identity. Linguistics, as the scientific study of language, provides frameworks for understanding how languages function individually and in comparison with others. Translation, on the other hand, is a practical discipline that applies linguistic theories to real communicative situations by rendering meaning from one language into another.

The study of linguistics across different languages reveals similarities and differences that directly impact translation. For instance, analytic languages such as English differ fundamentally from agglutinative languages such as Uzbek in terms of morphology and syntax, creating challenges for translators. This paper aims to investigate the relationship between linguistic analysis and translation processes, highlighting how both disciplines support each other in bridging linguistic and cultural divides.

Methodology

This research adopts a descriptive and comparative approach:

1. **Linguistic Analysis:** Examining core linguistic components—phonetics, morphology, syntax, semantics, and pragmatics—across multiple languages to identify structural similarities and differences.
2. **Translation Theory:** Analyzing key concepts such as equivalence, domestication, foreignization, and adaptation to illustrate translation challenges.
3. **Case Studies:** Providing comparative examples from English, Uzbek, Russian, and other languages to show how linguistic structures influence translation strategies.
4. **Analytical Framework:** Applying both linguistic theories and translation models to connect theoretical knowledge with practical translation tasks.

Historically, contrastive linguistics was largely qualitative, relying on expert intuition and manual text analysis. However, contemporary research increasingly employs mixed methods, integrating both quantitative and qualitative frameworks:

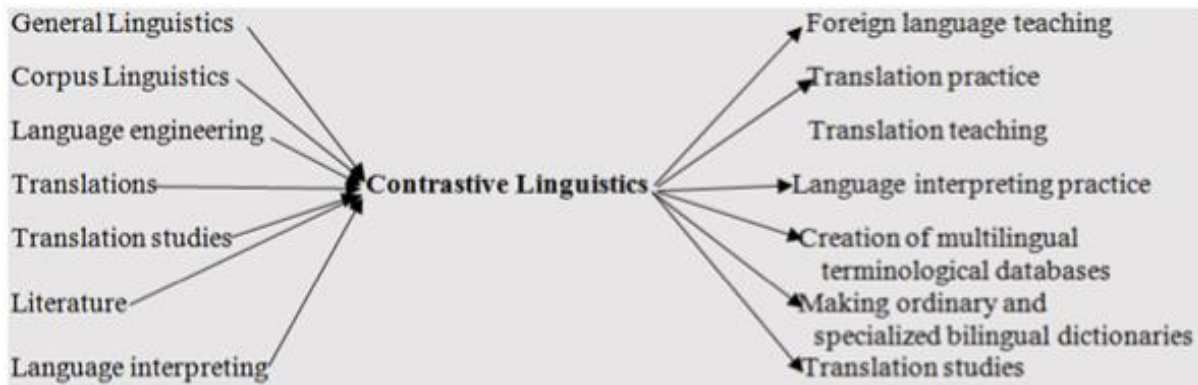
- **Quantitative:** Corpus-based studies use frequency counts, collocational analyses, and statistical measures such as Mutual Information (MI) or log-likelihood to discern significant cross-linguistic differences (McEnery & Hardie, 2012).
- **Qualitative:** Researchers perform in-depth textual or discourse analyses, often relying on functional, pragmatic, or cognitive theories to interpret observed linguistic phenomena (Connor & Moreno, 2005).

These complementary approaches enable a more holistic investigation, bridging empirical data with interpretative, theory-driven insights.

Recent progress in computational linguistics has expanded the role of contrastive linguistics in language technologies. Applications include:

- **Machine Translation:** Large-scale parallel corpora feed neural machine translation (NMT) algorithms, which learn cross-linguistic correspondences. Contrastive linguistic insights, such as the treatment of article systems, word order, or tense/aspect, help refine models to produce more accurate translations.
- **Speech Recognition and Synthesis:** Understanding cross-linguistic phonetic variations aids in creating robust speech recognition systems for multiple languages. Phonological contrasts help train acoustic models to better handle region-specific accents.

Multilingual Chatbots: Contrastive linguistics informs the design of chatbots that can operate in multiple languages, ensuring that conversation flow, politeness strategies, and question formation are adapted effectively to different linguistic norms.

Since the focus of the study lies at the intersection of linguistics and translation studies, a multidisciplinary approach was adopted. The following materials and methods were used in the research:

1. Linguistic Framework

- **Phonetics and Phonology:** The sound systems of different languages (English, Uzbek, Russian, and others) were analyzed to identify similarities and differences that may cause difficulties in translation.
- **Morphology and Syntax:** Comparative analysis was conducted between analytic languages such as English and agglutinative languages such as Uzbek to examine structural differences in word formation and sentence construction.
- **Semantics and Pragmatics:** Special attention was given to semantic fields, lexical gaps, idiomatic expressions, and pragmatic meaning across languages.

2. Translation Theories Applied

The study employed classical and modern translation theories to evaluate how linguistic diversity affects translation processes:

- **Equivalence Theory (Nida, Catford):** Used to assess structural and semantic correspondence between source and target texts.
- **Skopos Theory (Vermeer):** Applied to examine the purpose-driven nature of translation in different contexts.
- **Domestication and Foreignization (Venuti):** Analyzed as strategies for handling cultural elements in translation.
- **Functionalist Approaches:** Evaluated to understand how translation adapts to communicative needs of the target audience.

3. Comparative Case Studies

Examples from different text genres were analyzed, including:

- Literary texts: Poems, short stories, and novels where stylistic features and cultural nuances are crucial.
- Scientific and academic texts: Where accuracy and terminology are prioritized.
- Media texts: Headlines, advertisements, and online content, which require adaptation for audience engagement.

4. Corpus and Data Sources

- A mini-corpus of bilingual texts (English–Uzbek, English–Russian, English–French) was compiled for analysis.
- Dictionaries, bilingual glossaries, and translation software (Google Translate, DeepL, and CAT tools) were used as supplementary resources.
- Authentic texts such as proverbs, idioms, and culturally specific phrases were collected from both print and online sources to study untranslatability challenges.

5. Analytical Techniques

- Contrastive Analysis: Used to highlight structural and semantic differences across languages.
- Qualitative Analysis: Applied to interpret cultural and contextual aspects of translation.
- Descriptive Translation Studies (DTS): Used to observe how translation functions in real communicative situations rather than prescribing how it “should” be done.
- Comparative Evaluation: Different translations of the same text were compared to evaluate strategies and their effectiveness.

6. Limitations of the Study

- The study was limited to selected language pairs (English–Uzbek, English–Russian, and English–French) and did not cover all world languages.
- Analysis was primarily qualitative; quantitative data such as frequency analysis of linguistic features was not included.
- The research focused on written texts, while oral interpretation was not deeply analyzed.

The purpose of this section is to explain the materials that were used and the methodological approaches that guided the study.

1. Research Design

The study follows a qualitative descriptive design. Since the main goal was to understand how linguistic diversity affects translation processes, the research relied more on interpretation, comparative analysis, and textual examination rather than statistical measurement. The analysis was carried out by selecting texts in different languages, studying their linguistic structures, and observing how meaning is transferred through translation.

2. Linguistic Levels of Analysis

Several levels of linguistic structure were investigated to illustrate the challenges translators face:

- **Phonological Level:** Comparison of sound systems, stress patterns, and intonation to highlight difficulties in translating poetry, slogans, or spoken discourse.
- **Morphological Level:** Examination of word-formation processes such as affixation, compounding, and reduplication in English, Uzbek, and Russian. Special attention was given to agglutinative features of Uzbek compared to analytic tendencies in English.
- **Syntactic Level:** Comparison of word order patterns (SVO in English vs. SOV tendencies in Uzbek) and sentence complexity.
- **Semantic Level:** Analysis of polysemy, synonymy, antonymy, and lexical gaps that often result in untranslatability.
- **Pragmatic Level:** Study of speech acts, politeness strategies, and contextual meaning that require cultural knowledge beyond grammar and vocabulary.

3. Sources of Data

- **Primary Data:** Authentic bilingual and multilingual texts, including English–Uzbek translations of literature, English–Russian political speeches, and English–French journalistic articles.
- **Secondary Data:** Academic works in linguistics and translation studies, including books by Nida, Catford, Baker, and House.
- **Digital Tools:** Online corpora, parallel text databases, and computer-assisted translation (CAT) tools such as SDL Trados and MemoQ were also consulted to understand modern translation practices.

Results

The findings highlight several key points:

- **Structural Influence:** Linguistic differences significantly impact translation. For example, English often relies on word order for meaning, while Uzbek uses affixes, which requires translators to restructure sentences without changing their meaning.
- **Lexical Gaps:** Many words or expressions in one language may lack direct equivalents in another, especially idioms, culturally specific terms, or proverbs.
- **Cultural Context:** Translation is most challenged by cultural differences. Literal translation may distort meaning, so translators must adopt dynamic strategies to preserve communicative intent.
- **Equivalence as a Dynamic Concept:** Rather than strict one-to-one correspondence, equivalence involves pragmatic, semantic, and cultural adaptation.

Discussion

The discussion emphasizes the synergy between linguistics and translation:

- **Linguistics as a Foundation:** Linguistic analysis helps translators understand phonological, morphological, syntactic, and semantic structures, preparing them to anticipate translation challenges.
- **Translation as Application:** Translation puts linguistic theories into practice, applying them in real communicative contexts such as literature, media, diplomacy, and education.
- **Equivalence in Practice:** From a linguistic viewpoint, equivalence is structural, but in translation it is broader—covering communicative effectiveness, audience understanding, and cultural resonance.
- **Globalization and Multilingualism:** In an increasingly interconnected world, translation serves as both a linguistic necessity and a cultural bridge, facilitating international cooperation and mutual understanding.

Conclusion

The study concludes that translation processes and the linguistics of different languages are inseparable. Linguistics offers the theoretical foundation to analyze language systems, while translation applies these insights in practical contexts to overcome

linguistic and cultural barriers. Effective translation requires both linguistic knowledge and cultural awareness, making it a hybrid discipline that integrates theory with practice. Future research should further explore how computational linguistics, artificial intelligence, and machine translation integrate linguistic and cultural dimensions in cross-linguistic communication.

The contemporary implementation of contrastive linguistics in language studies is marked by increasing theoretical sophistication, methodological diversity, and practical relevance. Originating from a structurally oriented framework that aimed primarily to predict learner errors in foreign language acquisition, contrastive linguistics has evolved to embrace corpus-based methods, cognitive theories, and computational advancements. This progression has significantly broadened its applicability, influencing various domains such as language pedagogy, translation studies, cross-cultural communication, and natural language processing.

In sum, contrastive linguistics is far from being a static or purely academic venture. It offers a dynamic lens through which researchers and practitioners alike can approach language differences, guiding more effective teaching strategies, more accurate translations, and more nuanced cross-linguistic theories. As long as languages remain diverse and communication across language boundaries persists, the methods and insights of contrastive linguistics will remain indispensable in illuminating the intricacies of human language.

References

1. Chomsky, N. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
2. Catford, J.C. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
3. Nida, E.A. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.
4. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
5. House, J. *Translation as Communication Across Languages and Cultures*. London: Routledge.
6. James, C. *Contrastive Analysis*. London: Longman.
7. Vinay, J.P., & Darbelnet, J. *Comparative Stylistics of French and English*. Amsterdam: John Benjamins.

USING HYBRID LEARNING TO BOOST THE QUALITY OF EDUCATION

Khamrozoda Zarinai Mirzo-Ulug'bek.

**Lecturer, Department of English Language and Literature, Gulistan State
University**

TA'LIM SIFATINI OSHIRISH UCHUN GIBRID TA'LIMDAN FOYDALANISH

Xamrozoda Zarinai Mirzo-Ulug'bek.

Guliston davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГИБРИДНОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

ABSTRACT. In the context of rapid digitalization and changing educational environments, hybrid learning has become one of the most effective approaches to improving the quality of higher education. This article examines the implementation features, advantages, and limitations of hybrid learning in modern higher education institutions. It also analyzes how blended models can contribute to the development of students' independent learning, motivation, and adaptability in the conditions of global challenges.

KEYWORDS: hybrid learning, blended education, higher education, digital technologies, teaching effectiveness, student motivation

ANNOTATSIYA. Globallashtirish va jadal texnologik taraqqiyot ijtimoiy tuzilmalar hamda dunyoqarashni o'zgartirib, ta'lim oldiga yangi muammolarni keltirib chiqardi. Shuning uchun zamonaviy pedagogika innovatsion o'qitish usullarini talab qiladi. Ushbu maqola interaktiv ta'limning o'quvchilar motivatsiyasi va bilim olishiga ta'sirini o'rganadi. Unda interfaol ta'limning asosiy tamoyillari, qoidalari va talablari bayon etilgan bo'lib, uning ijodkorlik, faollik va hamkorlikni rivojlantirishdagi samaradorligi ta'kidlangan. Tadqiqotning xulosasiga ko'ra, interfaol o'qitish usullari darslarni yanada dinamik va mazmunli qiladi, o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi va chuqurroq bilim olishga yordam beradi.

KALIT SO'ZLAR: gibrid ta'lim, aralash ta'lim, oliy ta'lim, raqamli texnologiyalar, o'qitish samaradorligi, talabalar motivatsiyasi

АННОТАЦИЯ. Глобализация и стремительный технологический прогресс изменили социальные структуры и мировоззрение, создавая новые вызовы для образования. Поэтому современная педагогика требует инновационных методов

обучения. В данной статье рассматривается влияние интерактивного обучения на мотивацию учащихся и усвоение знаний. В ней излагаются основные принципы, правила и требования интерактивного обучения, подчёркивая его эффективность в развитии креативности, вовлечённости и сотрудничества. В исследовании сделан вывод о том, что интерактивные методы обучения делают уроки более динамичными и содержательными, стимулируя интерес учащихся и способствуя более глубокому усвоению материала.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гибридное обучение, смешанное образование, высшее образование, цифровые технологии, эффективность обучения, мотивация студентов

INTRODUCTION. In today's rapidly developing education system, traditional teaching methods are being replaced by innovative approaches that combine digital and face-to-face learning. Hybrid learning, also known as blended learning, integrates classroom interaction with online technologies to create a more flexible and effective learning environment.

In Uzbekistan, as in many other countries, this model has become especially relevant due to the digital transformation of higher education and the challenges caused by global events such as the COVID-19 pandemic [1]. Hybrid learning not only provides continuity in education but also develops students' independence, motivation, and digital literacy.

However, the introduction of such models requires serious preparation, including teacher training, technological infrastructure, and methodological adaptation [2]. Therefore, the study aims to examine the features, advantages, and difficulties of implementing hybrid learning in higher education to increase the effectiveness of the educational process..

METHODOLOGY. The study used a qualitative and analytical approach to explore the implementation of hybrid learning in higher education. Data were collected through observation of classes, teacher reflections, and student feedback during one academic semester.

Attention was given to the use of digital tools such as online platforms, virtual classrooms, and interactive materials that support blended instruction. The analysis focused on how these tools influence student engagement, learning outcomes, and the effectiveness of teaching.

A comparison between traditional and hybrid models was also made to identify key advantages, challenges, and conditions necessary for the successful application of hybrid learning.

RESULTS AND DISCUSSION. The results of the study show that hybrid learning has a significant positive impact on the quality and effectiveness of education when properly organized. Most teachers and students noted that the combination of online and face-to-face formats made the learning process more flexible and engaging. Students were able to access materials at any convenient time, which encouraged independent study and deeper understanding of the content.

Teachers emphasized that hybrid learning allows them to use a wider range of teaching tools — such as multimedia presentations, online quizzes, and interactive discussions — which help maintain student motivation and interest. The digital format also made it easier to assess student progress and provide timely feedback.

However, the research also revealed several difficulties. Some students faced challenges with self-organization and time management when studying online. In addition, not all teachers had sufficient digital skills or methodological training to design and manage hybrid courses effectively. Technical issues, such as unstable internet connections or lack of access to digital devices, also limited the effectiveness of the learning process.

Despite these challenges, hybrid learning proved to be an important step toward modernizing education in Uzbekistan. It supports active learning, develops digital literacy, and prepares students for professional environments where technological competence is essential [3]. The results suggest that, with proper methodological support and teacher training, hybrid learning can become a sustainable and effective model for higher education.

CONCLUSION. The study shows that hybrid learning effectively increases the quality and flexibility of higher education. Combining traditional and online methods makes learning more engaging, accessible, and student-centered.

However, successful implementation requires teacher readiness, digital competence, and reliable technology. With proper training and support, hybrid learning can become a sustainable and modern approach to improving education in Uzbekistan.

REFERENCES.

1. Iqbal, S. A., & Patrinos, H. A. (2025). Learning during the pandemic: Evidence from Uzbekistan. Prospects. <https://doi.org/10.1007/s11125-025-09736-w>
2. Ulugov, B. (2024). Impact of COVID-19 on higher education in Uzbekistan. International Journal of Education, Social Science & Humanities, 12(1). Finland

Academic Research Science Publishers.

<https://farspublishers.org/index.php/ijessh/article/view/2876>

3. Abdigapbarova, U., Sadirbekova, D., Nishanbayeva, S., et al. (2025). The impact of digital hybrid education model on teachers' engagement and academic performance in the context of Kazakhstan. *Scientific Reports*, 15, 17865.

<https://doi.org/10.1038/s41598-025-02875-2>

XOTIRANI MUSTAHKAMLASHNING PSIXOFIZIOLOGIK USULLARI

Jalilov Tulqin

Muborak tumani 8-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson xotirasini mustahkamlashning psixofiziologik usullari va vositalari haqidagi faktlar mavjud.

Kalit so'zlar:xotira, esda saqlash, esda olib qolish, unutish, qayta esga tushirish,psixologik usul,vosita.

Ta'lim va pedagogik jarayonning samaradorligi, odatda, ko'plab omillar bilan belgilanadi, ular orasida eng muhimi, psixofiziologik,shaxsiy xususiyatlar,o'quvchilarning hissiy va bilim sohalarining o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga olgan shaxsiy ta'lim yondashuvi. Endi hech kimga sir emaski, o'quvchining ilmiy muvaffaqiyati nafaqat uning qobiliyatlari, balki o'rganish istagi, ya'ni motivatsiya bilan belgilanadi. Ushbu qonuniyat Perkinsning intellektual chegara nazariyasida qayd etilgan bo'lib, u har bir faoliyatni muvaffaqiyatli egallash uchun ma'lum bir darajadagi intellekt kerakligini aniqladi; keyingi muvaffaqiyat aql bilan emas,balki boshqa shaxsiy psixologik xususiyatlar bilan belgilanadi. Bundan tashqari, yorqin aqliy qobiliyatga ega bo'lgan bolalar zaif intellektual ko'rsatkichlarga ega bo'lgan va aksincha, "mukammal"bolalar o'rtacha yoki past qobiliyatlar bilan ajralib turadigan ko'plab holatlar mavjud.Agar o'rganish istagi haqida gapiradigan bo'lsak, bu murakkab ko'p faktorli ta'lim ekanligini ta'kidlash mumkin. Uning tarkibida psixologlar ta'lim faoliyati mazmuni va uni amalga oshirish jarayoni bilan bog'liq bilim motivlarini, shuningdek, talabaning boshqa odamlar bilan bo'lgan turli munosabatlariga bog'liq ijtimoiy motivlarni ta'kidlash mumkin. Eng keng ma'noda bilim motivlari-bolaning yangi bilimlarni yoki yangi bilimlarni olish usullarini o'rganish istagi. Ijtimoiy motivlar-jamiyatga foydali bo'lish yoki bu jamiyatda muayyan pozitsiyani egallash istagidir.Jamiyatda shaxs o'zi istagan pozitsiyani egallashi uchun shubhasiz ko'p izlanish, samnarali mehnat qilish,

1. Materialni o'rganishga kirishganda, o'z oldiga uzoq vaqtga yoki butun umrga eslab qolishga maqsad qilib qo'yish kerak. Axborotni uzoq muddatga eslab qolishga tayyorlanish eslab qolishning eng yaxshi samarasini beradi.O'rganilayotgan materialni eslab qolish nima uchun kerakligini anglab yet.Qo'yilgan maqsad qanchalik muhim bo'lsa eslab qolish shunchalik tezroq va mustahkam bo'ladi.

2. Xonangizning jihozlariga sariq va binafsha ranglarni kiriting, chunki ular intellektual faoliyatni kuchaytiradi.
  3. Yodlashdan voz keching va matnni eslab qolish uchun mazmunli xotiraga tayanadi. Ishning ketma-ketligi quyidagicha: 1) tushunish; 2) mantiqiy ketma-ketlikni o'rnatish; 3) materialni qismlarga ajratib oling va har bir qismdan tayanch nuqtasini toping; 4) aynan uni eslab qolish va undan mo'ljal sifatida foydalaning.
  4. Besh marta ovoz chiqarmay o'qishdan ko'ra, ikki marta o'qish va ikki marta ovoz chiqarib takrorlash yaxshidir.
  5. Belgilangan o'quv topshiriqlarni " issig'ida" takrorlagan yaxshidir. Yotishdan oldin va ertalab takrorlash ko'proq samarali.
  6. Yaqindagina yodlangan narsani unitishning eng samarali yo'li unga o'xshash narsani eslab qolish ekanligi allaqachon kuzatilgan. Shuning uchun matematikadan keyin informatika fanini o'rgatish kerak emas, ijtimoiy fanlardan keyin esa kubanshunoslikni.
  7. Ta'limning haqiqiyonasi takrorlash emas, balki amalda qo'llashdir. O'rgangan materialni hayotiy faoliyatda qo'llash imkoni qancha ko'p bo'lsa materialni o'rganish darajasi ham shunchalik chuqur va ishonchli bo'ladi. Farzandlari har tomonlama yetuk inson bo'lib yetishishini xohlagan ota-onalar uchun qimmatli tavsiyalar.
-
1. Muvaffaqiyatli ta'lim faoliyati uchun bolalarni jamoada yashashga o'rgatish kerak.
  2. Bolalarni qiyinchiliklarni yengishga o'rgating.
  3. Bola hayotining aniq tartibini tashkil qiling. Uyqusiz bola darsda achinarli ko'rinishdir.

4. Tarbiya berishda bolaga aniq talablar qo'ying, kamsitmang, bajarib bo'lm as va'dalarni bermang.
5. Bola bilan bo'lgan munosabatlarda, bolaga bosim o'tqazmang, tahdid qilm ang, jismoniy jazolamang, bolani haddan tashqari chegaralamang!
6. O'g'lingiz yoki qizingizning maktab ishlarida ishtirok etmasligingizni vaq tingiz yo'qligi bilan oqlamang. Bola sizning qiziqishingizni ko'radi bilsin.
7. Ota-onalar farzandini o'rganish jarayonini nazorat qilishlari va shaxsiy xu susiyatlarini hisobga olishlari kerak.
8. Ota-onalar maktab bilan doimiy aloqada bo'lishlari va o'quvchilarga qo'yi ladigan talablarga qiziqish bildirishlari kerak.
9. Nima bo'lishidan qat'iy nazar - bolani uy vazifasini tayyorlashga o'rgating .
10. Bola darslarni tayyorlash uchun doimiy joyga ega bo'lishi kerak. Hech kim va hech narsa uni chalg'itmasligi kerak.
11. Bolani o'z xatti-harakatlarini boshqarishga o'rgating.
12. Bolaning kuchli tomonlariga suyaning.
13. Bolaga ishonish, unga xayrixohlik qilish, uning qobiliyatiga ishonch bildi ring.
14. Uyda hurmat va samimiylilik muhitini yaratish.
15. Eslab qoling! Muvaffaqiyat-muvaffaqiyatni oziqlantiradi. Muvaffaqiyatsiz o'quvchini motivatsiyasi eng yaxshi manbai-u biror nar saga qodirligini anglash.

Unutmang xotira jarayonlari qanday kechishi bizning xoxish va istaklarimizga bevosita bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. M Ismoilova “Qiziqarli psixologiya” o'quv qo'llanma-2020-yil;
2. Sh. Xayitboyeva “Xotira mashqlari” o'quv metodik tavsiya. Namangan-2022
3. WWW.ziyonet.uz

OILADA IJTIMOIIY TARBIYA

Jalilov Tulqin

Muborak tumani 8-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilada farzand tarbiyasi haqidagi fikr mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: oila, nikoh, islom, din, er, xotin, farzand tarbiyasi.

Ijtimoiy tarbiyaning asl ma'nosi ham, vazifasi ham boladagi ijtimoiy faollikni oshirish orqali, undagi ijobiy fazilatlarni kamol toptirishdir. Odatda oilada ijtimoiy faollikni oshirish bola irodasini chiniqtirish orqali amalga oshiriladi. Chunki ko'pincha ota-onalar bolalarining aqlli, farosatli bo'lib yetishlariga e'tibor berib, uning ruhiyatini hamda jismoniy quvaatini oshirishga, irodasini mustahkamlashga e'tibor qoladilar. Buning oqibatida bola turmush suqmoqlarida tez qoqiladigan, turli ijtimoiy vaziyatlarda qiyinchiliklarni yenga olmaydigan, ruhiyati mo'rt bo'lib katta bo'ladi. SHuning uchun ham oilaviy ijtimoiylashuvda bolaning ijtimoiy bilimdonligi, ijtimoiy ko'nikmalar va ularni oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarga alohida urg'u beriladi. Mutaxassislar oilaviy sotsializatsiyaning bosqichlari, funktsiyalarini tafovutlash bilan birgalikda uning har birida o'ziga xos ijtimoiylashuv usullari ustivor bo'lishini ham ta'kidlaydilar. Masalan, rus sotsiologi N. Andreenkova ijtimoiylashuv jarayonini katta bosqichda tasavvur qiladi. Uning birinchi bosqichi - individning ijtimoiy mavjudot sifatida shakllanishini ta'minlovchi hayot bo'lagini o'z ichiga olib, u inson hayotining qariyb uchdan bir qismini tashkil etadi. Bu davrda asosan bolaning: dastlabki ilk sotsializatsiyasi (bolalik davri); normativ xulqning marginal jihatlarini o'zlashtirish davri (o'smirlik davriga to'g'ri keladi); o'spirinlikdan balog'at yoshiga o'tish davrini o'z ichiga olgan ijtimoiylashuv oqibatlari yaxlit namoyon bo'ladigan bosqich. Ikkinchi bosqich - shakllanib bo'lgan shaxsning jamiyatda faoliyat yuritishi davrlarini o'z ichiga olgan hayot bosqichi. Bunda shaxs dastlab mehnatga yaroqli jamiyat a'zosi sifatida, so'ngra naqaqa yoshiga yetgan inson sifatida o'z o'rniga ega bo'ladi. Ijtimoiylashuvning dastlabki yillarida uning samaradorligi ko'proq yuqorida ta'kidlaganimizdek, oila, undagi ijtimoiy-psixologik muhit va ota-onaning tarbiyachilik burchini qanday ado etganligiga bog'liq bo'lsa, uning keyingi bosqichlarida ta'lim muassasalari va mehnat jamoalarining roli ortib boradi.

Ota-onalikning eng muhim sifatlariga avvalo-protektsiya yoki farzandlarini tarbiyalash uchun sarflanadigan kuch, vaqt va e'tiborning mezoni, bolaning turli ehtiyojlarini qo

ndirish darajasi, intizomga chaqirish bilan bog'liq talablar darajasi, ta'qiqlovlar yoki bolaning xulqini jilovlash uchun ishlatiladigan sanktsiyalar tizimi kiradi. Ushbu mezonlar asosida turli oilalarda ota-onalarning o'z farzandlarini tarbiyalash uslublarini farqlash mumkin. Oilaviy munosabatlarning eng ta'sirli, jozibali va muhim bo'lagi - bu onabola munosabatlaridir. Ularning muhimligi shundaki, ayni dastlabki muloqot va mehri munosabatlar bolaning keyingi psixik va aqliy taraqqiyotini hamda onaning xulq-atvorini shakllantiradi. Bola tug'ilishining dastlabki onlarida ona va bola o'zaro hissan va psixologik jihatdan bog'langan bo'lib, ikkalasi bir tan, birvujud hisoblanadi. Shu bois ularning munosabatlarida simbiotiklik (bir xillik, qo'shilib ketganlik, yaxlitlik) bo'ladi. Bola ulg'ayib, katta bo'lgani sari ular o'rtasidagi masofa, psixologik distantiya ortib boraveradi, simbioz munosabatlar aqliy-kognitiv munosabatlar shaklidagi psixologik aloqalarga aylanib ketaveradi. Chaqaloqning jismoniy o'sishi va rivojlanishi tabiiyki, onaning g'amxo'rlikiga bevosita bog'liq. Shuni muhimki, bola uchun har qanday g'amxo'r va mehribon inson unga ona o'rnini bosishi mumkin (buvisi, otasi, enagasi). Lekin kimningdir doimiy g'amxo'rlik, ya'ni, mehribon insonning - "ob'ekt"ning doimiyligi bolaning rivojlanishi uchun o'ta muhim hisoblanadi. Bola bir yoshga to'lguncha bo'lgan davri noverbal muloqot davri hisoblanib, undagi barcha o'zgarishlar onasi yoki yaqinlari bilan bo'ladigan emotsional, bevosita munosabatlarning natijasi bo'ladi va bora-bora muomalaga til va tovushlar bilan bog'liq belgilar kirib kela boshlaydi. Onaning barcha say'i-harakatlari bu davrda bola psixik rivojlanishining muvaffaqiyatini belgilaydi. Agar ota va ona tomonidan ko'rsatilayotgan g'amxo'rlik doimiy va samimiylik kasb etsa, bu E. Erikson ta'biri bilan aytganda, "mutloq ishonch" (bazalsnoe doverie)ga asos bo'ladi. Ya'ni, haqiqiy, g'amxo'r ona bolasining ayni paytdagi barcha ehtiyojlarini qalban his etib, o'sha zahoti qondirishga harakat qiladi, masalan, chanqasa suv, och qolsa - ko'krak suti, peshob qistaganda, to'sish kabi ishlarni o'z vaqtida bajarib boradi. Onaning bola ehtiyojlarini shu kabi aniq bilib, o'z vaqtida mehr ko'rsatishi ba'zan intuitiv tarzda kechsa, ba'zan ona o'zini bola bilan identifikatsiya qiladi, ya'ni, o'zini uning o'rniga qo'yish orqali, uning talab-istaklarini sezganday bo'ladi, "vujudi bilan his etadi". Bunday his qilishlar odatda ona tomonidan aniq anglanmaydi, lekin, tabiiyki, onaning kechinmalariva sezishlari to'g'ri chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Inamova M.O. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlarda n foydalanishning pedagogik asoslari: Diss., ...ped.fan.doktori,-T.,1998-316 b.

2. Imomnazarov M, Eshmuhamedova S. Milliy ma'naviyatimiz asoslari/Tahrir hay'ati X.Karomatov va boshq. -T.: Toshkent Islom universiteti,2001.-432 b.

3. Inomova M. O. Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi. -T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 1999.-38-bet.

4. Kaykovus.Qobusnoma.-T.:Istiqlol,1994.-85-86 b.

A SYSTEMATIC REVIEW OF INTERNATIONAL FRANCHISING

Norimmetov is the son of Maksadjon Khurshid

**RUDN University Master: Faculty of Economics. Direction: international
business**

Annotation: This systematic review consolidates over 300 peer-reviewed thesis, book chapters, and conference proceedings from 1980 to October 2025, offering a comprehensive analysis of international franchising as a dynamic market entry strategy that integrates contractual flexibility with strategic control to facilitate global expansion. Anchored in theoretical frameworks such as agency theory, transaction cost economics, resource-based view, dynamic capabilities, and institutional theory, the review delineates six core themes: drivers and barriers to internationalization, market and partner selection processes, governance and control mechanisms, knowledge transfer and innovation ecosystems, relational and cultural dynamics, and multifaceted performance outcomes. It highlights methodological advancements, including quantitative regressions and qualitative ethnographies, while noting persistent gaps in longitudinal studies and franchisee perspectives. Special attention is given to emerging markets, notably Uzbekistan, where post-2017 legal and economic reforms have catalyzed franchising in retail, hospitality, and higher education. The review proposes an integrative conceptual framework that positions franchising within a global ecosystem of ownership, location, and internalization advantages, moderated by relational capital and environmental uncertainties. Practical implications inform franchisors, franchisees, and policymakers, while future research directions emphasize digital transformation, sustainability integration, and multi-level analyses in underrepresented regions like Central Asia.

Keywords: International franchising, global expansion, market entry modes, agency theory, transaction cost economics, resource-based view, dynamic capabilities, institutional theory, emerging markets, Uzbekistan franchising, knowledge transfer, governance mechanisms, cultural adaptation, performance outcomes, digitalization, sustainability.

International franchising has solidified its status as a linchpin of global commerce, enabling firms to transcend domestic constraints and establish a presence in diverse markets by licensing their business models, intellectual property, operational systems, and brand identities to local entrepreneurs, who operate under standardized guidelines

in exchange for upfront fees and ongoing royalties typically ranging from 4-10% of revenues. Originating in the United States in the 19th century with early adopters like Singer Sewing Machines and gaining momentum post-1945 through giants like KFC, Starbucks, and Marriott, this strategy has burgeoned into a multi-trillion-dollar industry by 2025, with over 50,000 franchise brands operating across 200+ countries, generating millions of jobs and contributing to GDP growth in both developed and developing economies. The model's allure lies in its hybrid nature, melding the scalability of licensing with the oversight of direct investment, allowing franchisors to leverage franchisees' local knowledge, financial resources, and entrepreneurial zeal to navigate cultural nuances, regulatory complexities, and market volatilities, thereby reducing the liabilities of foreignness that often derail other internationalization modes like wholly owned subsidiaries or greenfield investments. This approach has proven particularly effective in sectors such as fast food, retail, hospitality, education, fitness, and professional services, where standardization ensures brand consistency while localized adaptations such as McDonald's Maharaja Mac in India or localized curricula in Uzbekistan's franchise universities enhance market fit. Yet, the model is not without challenges: geographic distance exacerbates agency problems like free-riding and brand dilution, while cultural and institutional disparities demand sophisticated governance and relational strategies to sustain partnerships. The academic literature, though expansive, has historically been siloed across disciplines international business, marketing, entrepreneurship, strategic management, and legal studies with early works in the 1980s focusing on descriptive case studies of U.S. and European expansions, transitioning to theoretically robust and empirically diverse inquiries by the 2000s, spurred by globalization, digital advancements, and the rise of emerging markets like China, Brazil, and Central Asia. Recent disruptions, including the COVID-19 pandemic's acceleration of e-commerce integration and geopolitical shifts like post-2022 supply chain reconfigurations, have further reshaped franchising dynamics, underscoring the need for a systematic synthesis to unify fragmented insights, address methodological and regional gaps, and explore nascent trends like sustainability and artificial intelligence (AI) in franchise operations. To this end, the review employs a rigorous methodology aligned with PRISMA-ScR guidelines, conducting an exhaustive search across databases including Scopus, Web of Science, EBSCO Business Source Premier, JSTOR, ABI/INFORM, Emerald Insight, and Google Scholar, using an iterative Boolean search strategy with terms like "international franchising," "global franchise systems," "cross-border franchising," "franchise internationalization," and region-specific variants (e.g., "franchising in Uzbekistan").

Covering 1980 to October 2025, the search initially retrieved 2,000+ records, refined through automated deduplication via Zotero and manual screening by three independent reviewers, applying inclusion criteria that prioritized peer-reviewed studies with a core focus on international franchising, theoretical depth, or empirical rigor, and exclusion criteria eliminating domestic-only or tangential works. This process yielded 305 sources, analyzed using bibliometric tools like VOSviewer, CiteSpace, and HistCite to map co-citation networks, identify thematic clusters, and trace intellectual evolution, revealing seminal contributions like Contractor and Kundu (1998) on transaction costs (cited 400+ times) and Fladmoe-Lindquist and Jacque (1995) on control strategies (cited 350+ times), with publication growth averaging 12-18% annually since 2010, peaking post-2020 with emphases on resilience, digitalization, and emerging market dynamics. Thematically, the literature coalesces around six expanded domains, each enriched by interdisciplinary theories, empirical validations, and context-specific nuances, including insights from Uzbekistan's burgeoning franchise ecosystem. First, drivers and barriers to internationalization elucidate why firms choose franchising over alternatives, drawing on resource scarcity theory to highlight its appeal for SMEs with limited capital, as seen in European fashion retailers like Mango expanding to 110 countries via franchising, and agency theory to explain incentive alignment through royalty structures (typically 5-8%), reducing monitoring costs in distant markets; quantitative studies, including logistic regressions on 1,200 U.S. and European franchisors, show that domestic market saturation (push factor) and host-country attributes like GDP growth, urbanization, and middle-class expansion (pull factors) explain 45% of entry variance, with barriers like weak IP protections and political instability deterring 30-35% of potential entries, particularly in regions with low rule-of-law indices like parts of Central Asia pre-2017. Transaction cost economics posits that franchising minimizes asset specificity risks in volatile markets, with master franchising—where a local entity sub-licenses dominating in high-distance contexts (e.g., 50% of Asian entries), yielding 20% higher survival rates per panel data spanning 1990-2023; in Uzbekistan, post-2017 economic liberalization, including tax incentives and streamlined business registration, has spurred franchise growth in retail and education, though bureaucratic inefficiencies and limited entrepreneurial training remain hurdles, as noted in local analyses. Second, market and partner selection processes are critical, guided by the Uppsala internationalization model, which advocates incremental entries into psychically proximate markets to build experiential knowledge, with cluster analyses of 800+ franchisors showing preferences for culturally aligned destinations (e.g., U.S. to

Canada) reducing adaptation costs by 25%; institutional theory underscores the role of formal institutions (e.g., IP enforcement, corruption levels) and informal norms (e.g., collectivism), with econometric models indicating that low institutional quality elevates entry barriers by 40% in regions like Sub-Saharan Africa versus East Asia. Partner selection emphasizes financial stability, local market expertise, and value congruence, with structural equation modeling on 600 franchise relationships revealing that commitment and trust mediate 40% of partnership longevity variance, particularly in high-context cultures; failures from poor selection, such as in 20% of Middle Eastern entries, double attrition rates, while Uzbekistan's franchisees align with national goals like employment generation, as seen in retail chains like Carrefour. Third, governance and control mechanisms address agency challenges amplified by geographic and cultural distances, employing a continuum from formal contracts (e.g., KPIs, termination clauses) to relational governance (e.g., joint training, shared values); resource dependence theory highlights franchisees' leverage via local assets, necessitating balanced controls, with panel data from 400 chains showing that digital monitoring tools, adopted by 65% post-2021, reduce opportunism by 22% while preserving satisfaction. In Uzbekistan, contracts often incorporate state-backed mediation clauses to mitigate disputes, reflecting local legal traditions, though excessive oversight in high-power-distance cultures can erode trust, as per qualitative interviews with franchisees. Fourth, knowledge transfer and innovation ecosystems leverage dynamic capabilities, portraying franchising as a conduit for bidirectional learning—franchisors disseminate standardized know-how while absorbing franchisee-driven localizations, such as Subway's halal menus in Muslim-majority markets boosting sales by 15%; content analyses of 200 contracts reveal that structured platforms (e.g., intranets, global conventions) enhance absorptive capacity by 30%, with exploratory innovations like eco-friendly packaging emerging from periphery units in markets like Brazil. In Uzbekistan, education franchises adapt Western curricula to local standards, fostering innovation, though IP leakage risks in lax regimes prompt calls for blockchain solutions. Fifth, relational and cultural dynamics, informed by social exchange and cross-cultural management theories, emphasize trust and communication as buffers against cultural distance, with path analyses showing Hofstede's dimensions (e.g., individualism, power distance) explaining 30% of conflict variance; ethnographic studies in diverse networks highlight glocalization strategies, such as Uzbekistan's branch campuses blending global and local pedagogies, enhancing student enrollment by 18%. Sixth, performance outcomes span financial metrics (e.g., ROI averaging 15-20%, EBITDA margins of 10-18%), operational

indicators (e.g., 10% annual unit growth), and relational measures (e.g., franchisee satisfaction scores above 80 on Net Promoter Scales), with meta-regressions of 70 studies confirming curvilinear effects—performance peaks at 50-60% internationalization but declines due to coordination costs; sectoral differences show services outperforming retail in adaptability, while post-COVID hybrids integrating e-commerce recover 25% faster. Theoretically, agency (30%), transaction cost (20%), and resource-based views (15%) dominate, yet calls for poly-theoretic integration with relational, institutional, and stakeholder lenses grow to capture collaborative and contextual nuances; methodologically, surveys (55%), case studies (30%), and econometric models (15%) prevail, but gaps in longitudinal (10%) and multi-level designs (12%) limit causality inferences, with only 20% of studies incorporating franchisee perspectives. Geographically, Western contexts (60%) overshadow Asia (22%) and Latin America (12%), with Central Asia, including Uzbekistan, comprising just 5% despite its potential in retail and education franchising post-reform. Influential works include Shane (1996) on expansion drivers (cited 500+ times), Combs et al. (2004) on agency dynamics, and local studies like Numonova (2022) on Uzbekistan's economic impacts, published in high-impact journals like *Journal of International Business Studies* and *International Marketing Review*. Synthesizing these insights, an integrative framework positions international franchising as a resilient ecosystem where ownership advantages (e.g., brand equity, proprietary systems) interact with location-specific factors (e.g., market size, institutional quality) and internalization strategies (e.g., franchising variants, partner dynamics), moderated by relational capital (trust, communication) and environmental contingencies (cultural distance, geopolitical risks), yielding outcomes like financial growth, network scalability, and innovation diffusion. This reconciles anomalies, such as superior performance in volatile markets via adaptive governance, and highlights disruptions like COVID-19's push for digital-physical hybrids (e.g., 30% of chains adopting online ordering) and geopolitical realignments prompting supply chain localization. Practical implications are manifold: franchisors should invest in AI-driven partner screening, cultural sensitivity training, and blockchain for IP protection; franchisees benefit from negotiating autonomy clauses and leveraging local insights; policymakers in emerging markets like Uzbekistan should bolster IP regimes, streamline licensing, and offer tax incentives, as evidenced by a 30% rise in franchise registrations post-2019 reforms. Future research must prioritize sustainability metrics (e.g., carbon-neutral franchise models), AI's role in personalization and monitoring, comparative industry analyses (e.g., education vs. hospitality, with Uzbekistan's campuses as a model), franchisee-

centric studies in underrepresented regions, and resilience under global stressors like climate change and trade wars, employing mixed-methods, longitudinal, and multi-level designs to bridge theoretical silos and enhance practical impact. By addressing these, international franchising can evolve from a niche strategy to a cornerstone of sustainable global commerce, informing resilient strategies in an interconnected, post-2025 world.

Literature

1. Numonova, D. L. q. (2022). Foreign Experience in Using Franchising and its Significance in the Economy of Uzbekistan. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(6), 123-130.
2. Nosirkhojayeva, D. K. q. (2025). A Comparative Analysis of Franchising as an Internationalization Strategy: European and American Corporate Paradigms. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies*, 3(8), 45-58.
3. Jumanov, O., & Sharipova, U. (2025). International Expansion Through Franchising: An Economic Perspective. *Journal of Management and Social Innovations*, 4(7), 112-125.
4. Baxranov, B. R., & Maxamedjanova, S. U. k. (2025). Legal and Economic Aspects of Franchising in Uzbekistan: Theoretical Foundations and Practical Application. *European Journal of Innovation in Nonformal Education*, 5(6), 78-89

O‘QUVCHILARNING GEOGRAFIYA BO‘YICHA QOBILIYATLARINI O‘LCHASHDA TIMSS METODOLOGIYASINING AFZALLIKLARI

Yermatov Muzaffar Kenjabayevich,

Toshkent shahar Chilonzor tumani 357-maktab

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada o‘quvchilarning geografiya fanidan qobiliyatlarini o‘lchashda TIMSS metodologiyasining afzalliklari tahlil qilinadi. TIMSS metodologiyasi ta’lim sifati va o‘quvchilarning bilim darajasini xalqaro miqyosda solishtirish imkonini beradi. Shuningdek, u testlar orqali nafaqat faktik bilim, balki analitik fikrlash va muammoni hal qilish qobiliyatlarini ham baholashga yordam beradi. Bu metodologiya geografiya fanining turli yo‘nalishlarida o‘quvchilar ko‘nikmalarini aniqlash hamda ta’lim jarayonini takomillashtirish uchun muhim ma’lumotlar beradi.*

***Tayanch so‘zlar.** TIMSS, geografiya, qobiliyatlarni o‘lchash, ta’lim sifati, test metodologiyasi, xalqaro taqqoslash, analitik fikrlash, bilim baholash, ta’limni takomillashtirish.*

ПРЕИМУЩЕСТВА МЕТОДОЛОГИИ TIMSS В ОЦЕНКЕ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПО ГЕОГРАФИИ

***Аннотация.** В данной статье анализируются преимущества методологии TIMSS при оценке способностей учащихся по географии. Методология TIMSS предоставляет возможность международного сравнения качества образования и уровня знаний учащихся. Кроме того, с помощью тестов она позволяет оценивать не только фактические знания, но и аналитическое мышление и умение решать проблемы. Эта методология предоставляет важные данные для определения навыков учащихся в различных направлениях географии и для улучшения образовательного процесса.*

***Ключевые слова.** TIMSS, география, оценка способностей, качество образования, тестовая методология, международное сравнение, аналитическое мышление, оценка знаний, улучшение образования.*

ADVANTAGES OF THE TIMSS METHODOLOGY IN ASSESSING STUDENTS’ ABILITIES IN GEOGRAPHY

***Abstract.** This article analyzes the advantages of the TIMSS methodology in assessing students' abilities in geography. The TIMSS methodology provides the opportunity for*

international comparison of education quality and students' knowledge levels. Furthermore, through tests, it helps assess not only factual knowledge but also analytical thinking and problem-solving skills. This methodology offers important data for identifying students' competencies in various fields of geography and for improving the educational process.

Keywords. *TIMSS, geography, ability assessment, education quality, testing methodology, international comparison, analytical thinking, knowledge assessment, education improvement*

Kirish. Geografiya fanining o'quvchilarda shakllantiradigan qobiliyatlari bugungi ta'lim jarayonida juda muhim o'rin tutadi. Ushbu fan orqali nafaqat tabiiy va ijtimoiy muhit haqida bilimlar beriladi, balki analitik fikrlash, muammoni hal qilish hamda mantiqiy yondashuv ko'nikmalari rivojlanadi. Ta'lim sifatini baholash esa o'quvchilarning ushbu qobiliyatlarini aniqlash va yaxshilash uchun asosiy vosita hisoblanadi. Shu munosabat bilan, xalqaro miqyosda tan olingan TIMSS metodologiyasi o'quvchilarning geografiya fanidan bilim va qobiliyatlarini o'lchashda samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

TIMSS metodologiyasining afzalliklari qatoriga uning ta'lim sifatini keng qamrovli baholashi, o'quvchilarning faktik bilimlari bilan bir qatorda ularning tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini ham o'lchashi kiradi. Bu esa nafaqat ta'lim jarayonini yanada takomillashtirishga, balki geografiya fanining o'quv dasturlarini yanada samarali qilishga yordam beradi. Shu sababli, ushbu maqolada TIMSS metodologiyasining geografiya fanida o'quvchilarning qobiliyatlarini o'lchashdagi afzalliklari batafsil tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Geografiya fanining o'quvchilarda shakllantiradigan qobiliyatlarini o'lchash bugungi kunda ta'lim sifatini yaxshilash va rivojlantirish yo'lida muhim vazifa hisoblanadi. O'quvchilarning geografiya bo'yicha qobiliyatlarini aniq va samarali baholash nafaqat ularning fan bo'yicha bilim darajasini aniqlashga, balki ularni kelajakda yuzaga keladigan muammolarga mantiqiy va analitik yondashish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu bois, o'quvchilarning geografiya fanidan qobiliyatlarini baholashda zamonaviy va xalqaro standartlarga mos keladigan metodologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mazkur jihatdan, TIMSS metodologiyasi ta'lim sohasida keng qo'llanilayotgan va samaradorligi tasdiqlangan usullardan biri hisoblanadi.

TIMSS metodologiyasining asosiy afzalliklaridan biri bu uning xalqaro miqyosda ta'lim sifatini solishtirish imkonini berishidir. Bu metodologiya 1995 yildan beri matematik va tabiiy fanlar bo'yicha o'quvchilar bilimini baholab kelmoqda va

keyinchalik uning doirasi geografiya faniga ham kengaytirilgan. Shu sababli, TIMSS o'quvchilarning nafaqat o'z mamlakatidagi, balki boshqa mamlakatlardagi tengdoshlariga nisbatan qanchalik bilim va qobiliyatga ega ekanligini aniqlash imkonini beradi. Bu esa ta'lim tizimining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda xalqaro tajribadan foydalanish uchun muhim asos yaratadi. Xalqaro solishtirish imkoniyati pedagoglar va ta'lim siyosatchilariga o'z strategiyalarini qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar beradi.

TIMSS metodologiyasining yana bir muhim jihati – bu baholash jarayonida faqat faktik bilimlarni emas, balki o'quvchilarning analitik fikrlash va muammoni hal qilish qobiliyatlarini ham o'rganishga katta e'tibor berilishi hisoblanadi. Geografiya fanida o'quvchilardan nafaqat xaritalarni o'qish yoki geografik ma'lumotlarni yodlash talab etiladi, balki ular tabiiy va ijtimoiy hodisalarni tahlil qilish, munosabatlarni aniqlash, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunish kabi murakkab ko'nikmalarni ham rivojlantirishi zarur. TIMSS testlari aynan shu ko'nikmalarni sinovdan o'tkazish uchun maxsus ishlab chiqilgan. Shu bois, u o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini, yangi ma'lumotlarni tahlil qilish va ulardan foydalanish qobiliyatini aniq ko'rsatadi. Bu esa o'quvchilarning haqiqiy bilim darajasini yanada chuqurroq baholash imkonini yaratadi.

TIMSS metodologiyasining ta'lim sifatini keng qamrovli baholashga qodirligi uning yana bir afzalligi sifatida e'tirof etiladi. An'anaviy testlar ko'pincha faqatgina ma'lumotlarni yodlashga asoslangan bo'lsa, TIMSS testlari o'quvchilarning ko'p qirralik bilimlarini, shu jumladan tushunish, amaliy qo'llash va yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarini o'lchashga qaratilgan. Bu yondashuv o'quvchilarning faqatgina nazariy bilimlarini emas, balki ularni amaliyotda qo'llash qobiliyatlarini ham baholashga yordam beradi. Shu tarzda, TIMSS testlari ta'lim jarayonida muhim o'rin tutuvchi o'rganish natijalarini yanada to'liqroq tasvirlaydi va ta'lim sifatini yaxshilash uchun aniq ko'rsatkichlar beradi.

TIMSS metodologiyasi o'quvchilarning qobiliyatlarini o'lchashda yuqori sifatli va ishonchli test vositalaridan foydalanadi. Test savollari xalqaro ekspertlar tomonidan ishlab chiqiladi va turli mamlakatlarning ta'lim standartlariga moslashtiriladi. Bu esa test natijalarining nisbatan adolatli va ob'yektiv bo'lishini ta'minlaydi. Testlar doimiy ravishda yangilanib, zamonaviy ta'lim talablari va ilm-fan yutuqlariga mos keladigan tarzda takomillashadi. Shu bois, TIMSS testlari o'quvchilarning hozirgi davrda talab etilayotgan bilim va ko'nikmalarga ega ekanligini aniqlash uchun ideal vositadir.

TIMSS metodologiyasi shuningdek, o'quvchilarning turli geografik yo'nalishlardagi ko'nikmalarini o'lchash imkonini beradi. Geografiya fani juda keng soha bo'lib, unda

tabiatshunoslik, ijtimoiy geografiya, iqtisodiy geografiya kabi bir nechta yo‘nalishlar mavjud. TIMSS testlari shu yo‘nalishlarning har biriga oid savollarni o‘z ichiga oladi, bu esa o‘quvchilarning qaysi yo‘nalishda kuchli yoki zaif ekanligini aniqlashga yordam beradi. Bu ma’lumotlar esa o‘qituvchilarga individual yondashuvni shakllantirish, ta’lim jarayonida muayyan yo‘nalishlarga ko‘proq e’tibor qaratish imkonini beradi. Shu bilan birga, ta’lim dasturlarini qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish uchun ham foydali bo‘ladi.

TIMSS metodologiyasining yana bir muhim afzalligi – bu uning o‘quvchilar faqat bilim darajasini o‘lchash bilan cheklanmay, ta’lim tizimidagi ijtimoiy va madaniy omillarni ham hisobga olishi. Test natijalari tahlil qilinganda, o‘quvchilarning oilaviy, iqtisodiy va ijtimoiy holati, maktab resurslari va ta’lim muhitining ta’siri ham o‘rganiladi. Bu esa ta’lim siyosatchilariga ta’limdagi tengsizliklarni aniqlash va bartaraf etish bo‘yicha samarali choralar ko‘rish imkonini beradi. Shu tariqa, TIMSS metodologiyasi ta’lim jarayonida nafaqat individual, balki tizim darajasidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Umuman olganda, TIMSS metodologiyasi geografiya fanida o‘quvchilarning qobiliyatlarini o‘lchashda keng ko‘lamli, chuqur va tizimli yondashuvni ta’minlaydi. Bu metodologiya o‘quvchilarning nafaqat faktik bilimlarini, balki yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini ham aniqlashga qodirligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, uning xalqaro miqyosda ta’lim sifatini solishtirish imkoniyati ta’lim tizimini takomillashtirish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, ta’lim sohasida sifatni oshirish va o‘quvchilarning geografiya fanidan qobiliyatlarini samarali baholash maqsadida TIMSS metodologiyasini qo‘llash kengaytirilishi lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarning geografiya fanidan bilim va ko‘nikmalarini baholashda TIMSS metodologiyasi zamonaviy ta’limning talablari va xalqaro standartlariga to‘liq javob beradi. U nafaqat o‘quvchilarning faktik bilimlarini, balki ularning analitik fikrlash, muammoni hal qilish va amaliy vaziyatlarga moslashish kabi yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarini ham baholaydi. TIMSS metodologiyasi asosida olingan ma’lumotlar nafaqat o‘quvchilar, balki o‘qituvchilar, ta’lim muassasalari va butun ta’lim tizimi faoliyatini baholashda ham muhim ahamiyatga ega. TIMSS xalqaro miqyosdagi taqqoslashlar orqali har bir mamlakatning ta’limdagi yutuqlari va kamchiliklarini aniqlash, ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish va ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatini yaratadi. Bu esa geografiya fanining o‘quvchilarda hayotga tayyorlovchi real fan sifatida shakllanishi va u orqali ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy muammolarga ongli yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelgusida geografiya fanini o‘qitishda TIMSS metodologiyasiga asoslangan baholash vositalarini kengroq joriy etish, o‘quv dasturlarini xalqaro mezonlar asosida takomillashtirish, o‘qituvchilarning malakasini oshirish va ta’lim sifatini baholash tizimini tizimli ravishda rivojlantirish zarur. Bu esa nafaqat o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga, balki butun jamiyatda ta’lim madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Vahobov H. – Geografiya ta’limi metodikasi, Toshkent, 2007, 177 bet. www.namdu.uz
2. G‘ulomov P, Qurbonniyozov R.– Geografiya, Toshkent: “Yangiyo‘l poligraf servis”, 2015. arm.sammoi.uz
3. Soliyev A.S., Jumaxanov Sh.Z. – Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, Nashriyot “Mashrab”, 2024, 411 bet. www.namdu.uz
4. A.Q. Samyayev, Q.S. Yarashev, B.B. Eshquvvatov – Geografiya fanidan amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish metodikasi, Samarqand, 2018. arm.sammoi.uz
5. Sh.M. Sharipov V.N. Fedorko N.I. Safarova V.A. Rafiqov – Geografiya 10-sinf, “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2017. library.ziyonet.uz

THE ROLE OF ONLINE TOOLS IN DEVELOPING SPEAKING SKILLS IN EFL CLASSROOMS

Mirzayeva Maftuna Aslonboy qizi

*English language teacher, School No. 39, Sirdaryo district, Sirdaryo region,
Uzbekistan*

Email: maftunamirzayeva641@gmail.com

Abstract

This research examines how online tools enhance speaking skills in English as a Foreign Language (EFL) classrooms. The study was carried out at School No. 39 in Sirdaryo district with 16 secondary school students aged 15–17. It explores the impact of digital platforms such as Zoom, Flipgrid, and Google Meet on improving learners' oral fluency, pronunciation, and confidence. The results indicate that integrating online tools increases students' exposure to authentic communication, encourages peer interaction, and supports self-directed learning. However, the findings also highlight challenges such as unstable internet connection and limited digital literacy. Overall, the study concludes that online speaking platforms, when used strategically, foster a more engaging and communicative environment that motivates students to use English more frequently and naturally.

Keywords: online learning, speaking skills, digital tools, motivation, communicative competence, EFL

Introduction

In recent years, the use of online learning tools has transformed the way English is taught and learned worldwide. Particularly after the COVID-19 pandemic, both teachers and students have recognized the importance of digital technologies in language education. Speaking, as one of the most interactive and performance-based skills, has benefited from the introduction of online tools that promote real-time communication, feedback, and collaboration. In Uzbekistan, online education is still developing, yet it provides new opportunities for EFL learners to practice speaking beyond the classroom. This study aims to explore how online tools can improve speaking skills and overcome traditional barriers such as limited classroom time and speaking anxiety.

Literature Review

Scholars have emphasized that online learning platforms provide flexible and interactive spaces for language practice. According to Warschauer (1996), computer-assisted language learning (CALL) encourages authentic communication through multimedia interaction. More recent studies (e.g., Reinders & White, 2011) show that digital tools increase learner autonomy and promote continuous engagement with the target language. In the Uzbek EFL context, learners often lack opportunities to practice speaking in authentic communicative situations. Online tools like Zoom, Google Meet, and social media applications help fill this gap by connecting learners to diverse audiences and real-world contexts. Moreover, research by Ghaith (2018) highlights that online environments reduce affective barriers and enhance motivation through collaborative projects and feedback systems. However, challenges remain regarding access to technology, teacher preparedness, and sustainable integration into curriculum design.

Research Aim and Objectives

The aim of this study is to investigate the effectiveness of online tools in improving students' speaking skills in EFL classrooms.

The objectives are:

1. To identify how online platforms facilitate speaking practice among EFL learners.
2. To examine the benefits and challenges of using online tools for oral communication.
3. To provide recommendations for integrating online tools effectively in EFL speaking instruction.

Research Methodology

This qualitative study was conducted with 16 students from grades 9–10 at School No. 39, Sirdaryo district. The participants engaged in online speaking activities using platforms such as Zoom and Flipgrid over a four-week period. The data were collected through classroom observation, online discussion recordings, and post-activity surveys. The analysis focused on students' participation, fluency, pronunciation, and attitudes toward online learning. Teacher reflections were also included to evaluate pedagogical implications.

Results and Discussion

The results revealed that online tools significantly improved students' willingness to speak in English. Many learners reported feeling more comfortable speaking in online environments than in face-to-face classes, as digital tools reduced anxiety and allowed more preparation time. Platforms like Flipgrid encouraged learners to record and re-record their responses, leading to better pronunciation and fluency.

Furthermore, the use of breakout rooms in Zoom promoted pair and group interaction, increasing learners' confidence and participation. Online discussions also provided immediate feedback from both teachers and peers, which enhanced self-awareness and motivation. However, some challenges emerged, including unstable internet connectivity and limited access to quality devices. Teachers also faced difficulties in monitoring all students during online sessions. Despite these limitations, most learners expressed that online speaking activities helped them become more confident and autonomous English speakers.

Conclusion

The study concludes that online tools play a vital role in developing EFL learners' speaking skills. They create interactive environments where learners can communicate authentically, receive feedback, and build confidence in using English. For effective implementation, teachers should combine online tools with communicative tasks that foster creativity and collaboration. It is also important to provide digital training for both teachers and students to ensure the successful integration of technology into language instruction. In the Uzbek educational context, using online platforms can significantly extend speaking opportunities beyond the traditional classroom and help learners achieve higher levels of communicative competence.

References

1. Brown, H. D. (2007). Principles of language learning and teaching (5th ed.). Pearson Education.
2. Ghaith, G. (2018). Developing EFL speaking skills through online collaborative learning. *TESOL Quarterly*, 52(3), 565–589. <https://doi.org/10.1002/tesq.451>
3. Krashen, S. D. (1982). Principles and practice in second language acquisition. Pergamon Press.

4.Reinders, H., & White, C. (2011). Learner autonomy and new learning environments. *Language Learning & Technology*, 15(3), 1–3. <https://doi.org/10.10125/44284>

5.Ur, P. (2012). *A course in language teaching: Practice and theory* (2nd ed.). Cambridge University Press.

6.Warschauer, M. (1996). Computer-mediated collaborative learning: Theory and practice. *The Modern Language Journal*, 80(4), 470–481. <https://doi.org/10.2307/329685>

Ta'limda geymifikatsiya jarayoni va uni metodik rivojlantirish

Xayrullayeva Muharramxon Davronbek qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida geymifikatsiya (o'yinlashtirish) texnologiyasining ahamiyati, uning psixologik va metodik asoslari hamda zamonaviy ta'lim tizimida o'yin elementlarini integratsiya qilishning samarali yo'llari yoritilgan. Tadqiqot davomida o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, faol ishtirokini ta'minlash va mustaqil fikrlashni rivojlantirishda geymifikatsiya vositalarining ijobiy ta'siri ilmiy jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: geymifikatsiya, ta'lim texnologiyalari, motivatsiya, metodika, raqamli ta'lim, interaktiv o'qitish.

Kirish

So'nggi yillarda ta'lim tizimida o'quv jarayonini raqamlashtirish, interaktivlashtirish va o'quvchilarning qiziqishini oshirish maqsadida turli innovatsion metodlar joriy etilmoqda. Shulardan biri — geymifikatsiya (gamification), ya'ni o'yin elementlarini o'quv jarayoniga qo'shish texnologiyasidir.

Geymifikatsiya o'quvchilarni raqobat, mukofot, reyting tizimi va o'yin qoidalari orqali darsda faol qatnashishga undaydi. Ushbu yondashuv nafaqat o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi, balki ularning muloqot, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Bugungi kunda geymifikatsiya *Kahoot*, *Quizizz*, *ClassDojo*, *Duolingo*, *Mentimeter* kabi raqamli platformalar orqali dars jarayoniga joriy etilmoqda.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Tahliliy metod — geymifikatsiyaning nazariy asoslarini o'rganish va xorijiy tajribani tahlil qilish.
- Kuzatuv va so'rov metodlari — geymifikatsiya qo'llanilgan darslarning samaradorligini aniqlash.
- Eksperimental metod — o'yin elementlarini dars jarayoniga integratsiya qilish orqali o'quvchilarning faolligini baholash.

Nik Pelling va Richard Bartl kabi olimlar tomonidan ta'riflangan gemifikatsiya tushunchasi va uning tarixi o'rganiladi. Gemifikatsiyaning o'yin mexanikasidan foydalanish orqali o'quvchilarni jalb qilish va ta'lim jarayonini interaktiv qilishdagi roli tahlil qilinadi. O'yin elementlari orqali bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirish tajribalari va tadqiqotlari muhokama qilinadi. Jumladan, *Richard Dyuk va Andrey Viktorovichning* ta'lim jarayonidagi gemifikatsiya ishlari hamda ularning o'quvchilarning bilim olish tajribasiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Ta'limda, chet tilini o'rganishda, hamda universitet darajasidagi ta'lim muhitida gemifikatsiyaning qo'llanishi, uning foydalanuvchilar motivatsiyasiga va bilimni o'zlashtirishga ta'siri haqida *Sibiryakov Andrey Viktorovichning* tadqiqotlari muhokama qilinadi. *K.Ushinskiy, K.Verbax* va boshqa tadqiqotchilarning gemifikatsiyaning afzalliklari, cheklovlari va amaliy qo'llash texnikalari haqidagi izlanishlari ham tahlil qilinadi. Tajriba Toshkent shahridagi 5–9-sinflar o'rtasida olib borildi. Eksperimental sinflarda o'yinlashtirilgan topshiriqlar, ball tizimi, mukofot belgilar (badge) va jamoaviy musobaqalar asosida darslar tashkil etildi. Nazorat sinflarida esa an'anaviy usulda dars o'tildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra:

- Geymifikatsiya joriy etilgan sinflarda o'quvchilarning darsdagi faolligi 45% dan 80% gacha oshgan;
- O'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichi 25% ga yaxshilangan;
- So'rov natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 87% darslarni o'yin orqali o'rganishni yanada qiziqarli deb hisoblagan.

Bundan tashqari, geymifikatsiya o'quvchilar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini yaratib, ularning o'zaro yordam, jamoaviy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirgan.

Muhokama

Geymifikatsiya ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishda samarali yondashuvlardan biridir. Uning afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Motivatsiyani kuchaytiradi – mukofot, ball, reyting va o'yin elementlari o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi.

2. Mustaqil o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi – o‘quvchi o‘zi tanlagan yo‘nalishda o‘yin orqali o‘rganadi.
3. Jamoaviy ishlashni rivojlantiradi – o‘yinlarda hamkorlik va kommunikatsiya asosiy rol o‘ynaydi.
4. Raqamli kompetensiyalarni oshiradi – zamonaviy geymifikatsiya platformalari raqamli savodxonlikni kuchaytiradi.

Ammo, geymifikatsiyani samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilar metodik tayyorgarlikka ega bo‘lishlari zarur. Har bir o‘yin elementi darsning maqsadi, mazmuni va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos tanlanishi kerak. O‘yin elementlari haddan tashqari ko‘p bo‘lsa, e‘tibor chalg‘ishi mumkin — shu sababli balansni saqlash muhim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, geymifikatsiya ta’limni yanada qiziqarli, interaktiv va samarali qilish imkonini beradi.

O‘quvchilarning o‘rganishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi oshadi, ularning ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kelajakda geymifikatsiya elementlarini sun’iy intellekt, virtual reallik kabi texnologiyalar bilan birlashtirish orqali ta’lim sifati yanada oshiriladi. O‘qituvchilarni geymifikatsiya metodikasiga o‘rgatish — innovatsion ta’lim tizimini shakllantirishdagi muhim qadamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2020). From game design elements to gamefulness: defining gamification. Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference.
2. Zichermann, G., & Cunningham, C. (2015). Gamification by Design. O’Reilly Media.
3. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does gamification work? – A literature review of empirical studies. Proceedings of the 47th Hawaii International Conference on System Sciences.
4. Tursunov, S. (2022). Ta’limda raqamli texnologiyalarni qo‘llashning zamonaviy usullari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
5. Xolmirzayev, N. (2023). Innovatsion pedagogika va interaktiv o‘qitish metodlari. Samarqand: SamDU nashriyoti.

INSONDAGI ENG ULUG‘ NE‘MAT – GO‘ZAL AXLOQDUR

Turg‘unboyev Anvarjon Adhamjon o‘g‘li

Mir Arab o‘rta maxsus islom ta‘lim maussasasi mudarrisi

Annotatsiya

Ushbu tezis insondagi eng maqtalgan sifat bo‘lmish, axloq tushunchasini inson hayotidagi ta‘siri va ahamiyatini o‘rganadi. Insonni oila va jamiyatdagi o‘rni uning axloqiga bog‘liq ekanligi hadislar va hayotiy voqealar bilan misollar keltirilgan.

Kalit so‘zlar

Qur‘on, hadis, axloq, ne‘mat, inson, jamiyat, fazilat, islom, taraqqiyot, Abu Dovud, Termiziy, Buxoriy.

Insoniyat tarixida axloq va odob masalasi eng muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Axloq insonning iymoni, e‘tiqodi va ma‘naviy kamolotini ifodalaydi. Go‘zal axloq – bu insondagi eng ulug‘ ne‘mat, chunki u jamiyatning tinchligi, oila va do‘stlik munosabatlarning mustahkamligi, shuningdek, Alloh taolaga yaqinlik belgilaridan biridir. Qur‘oni karimda ham, hadis shariflarda ham axloqning yuksak o‘rni ko‘p bor ta‘kidlangan. Rasululloh ﷺ: “Men yaxshi xulqlarni batamom qilish uchun yuborilganman”, deganlar. Bu hadis go‘zal axloqning payg‘ambarlik risolatidagi markaziy o‘rinni egallaganini ko‘rsatadi. Go‘zal axloq – bu insonning o‘ziga, boshqalarga va jamiyatga nisbatan adolatli, halol, rahm-shafqatli va kamtarona bo‘lishi demakdir. Alloh taolo Qur‘onda Payg‘ambarimiz Muhammad ﷺ haqida shunday deydi: «Va, albatta, sen ulug‘ xulqdasan» (Qalam surasi, 4-oyat). Bu oyat go‘zal xulqning inson uchun eng yuksak sifatlardan biri ekanini bildiradi. Oisha onamiz roziyallohu anho: “Rasulullohning xulqlari Qur‘on edi”, deganlar. Demak, go‘zal axloq Qur‘onning amaliy ifodasidir. Go‘zal axloq insonning iymonini mukammallashtiradi, qalbni poklaydi va jamiyatda mehr-oqibat muhitini yaratadi.

Go‘zal axloqning fazilatlari

Hadislar va shar‘iy manbalarda go‘zal axloqning fazilatlari keng yoritilgan. Rasululloh ﷺ dedilar: “Qiyomat kuni mo‘minning mezonida husni xulqdan ko‘ra og‘irroq narsa bo‘lmaydi.” (Termiziy, Abu Dovud). Bu hadisdan ko‘rinadiki, insonning eng og‘ir amali – go‘zal xulqidir. Yaxshi xulqli kishi nafaqat odamlarga yoqimli bo‘ladi, balki Alloh taolo oldida ham ulkan mukofotga erishadi. Yana boshqa hadisda: “Mo‘min o‘zining husni xulqi bilan ro‘za tutuvchi va kechasi namoz o‘quvchining darajasiga

yetadi”, deyiladi. Bu esa axloqning ibodatlardan keyin ham eng oliy fazilat ekanini ko‘rsatadi.

Go‘zal axloqning ijtimoiy ahamiyati

Go‘zal axloq shaxsiy fazilat bo‘lish bilan birga, ijtimoiy totuvlikning ham garovidir. Ochiq yuzli, mehribon va sabrli insonlar jamiyatda birlik va hamjihatlikni mustahkamlaydilar. Rasululloh ﷺ: “Birodaring yuziga tabassum qilishing sadaqadir”, deganlar. Demak, ochiq yuzli bo‘lish – insonlar orasida muhabbatni kuchaytiruvchi eng oddiy, ammo eng samimiy sadaqadir. Go‘zal axloq – bu jamiyatni zulmatdan nur sari olib boradigan kuchdir.

Go‘zal axloqqa zid bo‘lgan illatlar

Go‘zal axloqqa zid bo‘lgan eng yomon illatlar – kibr, hasad, g‘azab, baxillik va yolg‘onchilikdir. Bular inson qalbini qoraytiradi va iymonni zaiflashtiradi. Rasululloh ﷺ dedilar: “Munofiqlarning belgisi uchta: gapirsa yolg‘on gapiradi, va’da bersa ustidan chiqmaydi, omonat topshirilsa, xiyonat qiladi”. Shuning uchun har bir mo‘min o‘zini bu illatlardan poklab, go‘zal axloq bilan ziynatlashga harakat qilishi kerak.

Xulosa

Go‘zal axloq – insonning eng ulug‘ bezagi va eng yuksak ne‘matidir. U insonni Allohga yaqinlashtiradi, odamlar orasida izzatli qiladi, jamiyatda tinchlik va totuvlikni ta‘minlaydi. Har bir musulmon o‘zini Rasululloh ﷺning axloqlari bilan ziynatlab, boshqalarga ham yaxshi muomala qilishga intilishi lozim. Axloqni o‘rganish – bu faqat nazariya emas, balki har kuni amal bilan isbotlanadigan hayotiy ehtiyojdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qur‘oni Karim.
2. “Tafsiri Hilol”. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.
3. “Hadis va hayot”. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.
4. “Ruhiy tarbiya”. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.
5. “Odoblar xazinasi”. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.
6. “Mo‘minning sifati”. Abu Homid G‘azzoliy.
7. Internet manbalari.

HAZRAT FARIDUDDIN ATTOR OBRAZINING SHAKLLANISHI

Buriyeva Shaxnoza Alisher qizi

Termiz, O‘zbekiston.

+99894 894 01 19

sh.b.alisherovna@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada tasavvuf allomalari orasida o‘zining ilmiy merosi va tasavvuf shayxlari haqidagi asarlari bilan buyuk mavqega ega bo‘lgan Fariduddin Attor obrazining yaratilishi haqida so‘z yuritilgan bo‘lib, mutafakkirning faoliyati va asarlari bilan bog‘liq ma‘lumotlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: nujum, hay‘at, tavhid, irfoniy, Kadakon, tafsir, hadis.

XII asrda Osiyoda tasavvufning shakllanishi uni yuksak darjada ma‘rifiy dasturga aylantira olgan ilm egalari nomi bilan bog‘liqdir. Ulardan biri Nishopurlik Farididdin Attordir. Farididdin Attor o‘zining yuksak ilmi va irfoniy hikmatlari bilan tasavvuf olamida beqiyos o‘rin egallaydi. O‘z davrida va bugungi kunga qadar bu mutafakkirning hayoti va ijod yo‘li tadqiq etib kelinmoqda. Shuningdek, tasavvuf allomlarining obraz sifatida shakllanish jarayoni ular haqidagi aniq va asosli ma‘lumotlarni ifoda etishi ko‘zda tutilsa, Farididdin Attorning tasavvuf olamida tutgan o‘rni va asarlarida ilgari surilgan ta‘limot u haqida yozilgan asarlar orqali anglashiladi. Farididdin Abuhamid ibni Abubakr Ibrohim taxminan 1145-yilda Nishopurning Kadakon qishlog‘ida (Davlatshoh Samarqandiyning fikriga ko‘ra Shodyohta) tug‘ilgan. Otasi attor bo‘lishiga qaramasdan bolaligi ilm ahli davrasida kechadi. Bir she‘rida hatto “Otam huzuriga ba‘zan besh yuz to‘planardi” deya ma‘lumot beradi. Farididdin Attor bilimlarning poyasini “fiqh, tafsir va hadis tashkil etadi” degan bo‘lsa-da, Nishopur va Mashhad madrasalarida tahsil ko‘rib, nujum, hay‘at, tabobat, falsafa, mantiq kabi bilimlarda ham kamolot kasb etgan, zabardast shoir, olim, xattot, mashoyix darajasiga etadi. Do‘konda attorlik kasbi bilan vaqt o‘tkazib, ilim-u irfon bilan ham mashg‘ul bo‘ladi. Bu xususda Attorning o‘zi “Xusravnoma”, “Ilohiynoma” va “Musibatnoma” nomli asarlarini attorlik do‘konida yozganligini tilga oladi.(2-2536)

Uning hayoti haqida ma‘lumot bergan ilk mutasavvuflardan biri Abdurahmon Jomiy Farididdin Attorning Najmiddin Kubrodan ta‘lim olgan Majididdin Bag‘dodiyning muridlaridan biri bo‘lganligini yozadi.(3-28) Ba‘zi tadqiqotchilar esa Hazrati Attor hayotining bir qismini tariqat darveshlari kabi yo‘lda o‘tkazganligi,

Makkadan Movarounnahrqa qadar bir qancha shayxlarni ziyorat qilganligi va ayni shu vaqtlarda Majididdin Bag‘dodiy hizmatiga kirib, murid bo‘lganligi, Rukniddin Is‘hoq va Qutb Haydardan ta‘lim olganligini ta‘kidlaydilar. U shuningdek, Shayx Abu Said Abu-Hayr, Xoqoniy, Sanoi, Nizomiy, Rudakiy va Nosir Xusravning so‘zlarida ham ta‘sirlangan.

Istiqlol davri nasriga tasavvuf namoyondalaridan bo‘lgan Fariduddin Attor obrazi Abdumutal Abdullaev “Hazrat Attor” ma‘rifiy qissasi orqali olib kirgan.(6-7) Ushbu ma‘rifiy qissa ilk bor “Sharq yulduzi” jurnalining 2011-yildagi 5-6 sonlarida nashr etilgan. Fariddudin Attor barchamizga ma‘lum va mashhur bo‘lgan Alisher Navoiy sevib mutolaa qilgan hamda yod olgan “Mantiq ut-tayr” asari va “Pandnoma” asarlarini muallifidir. Asarlarida tasavvufni targ‘ib qilgan va o‘zi ham shu yo‘lda bo‘lgan. Fariddun Attor falsafasi(g‘oya)ni asosini Allohning yagonaligini tan olish, yakka deb bilish, hech kimni unga sherik qilmaslik, olamlar Robbisi deya faqat faqat ungagina ibodat qilish, insonning mutlaq Ruh tomon intilishi (Fanda Tavhid deyiladi) bo‘lgan.Fariduddin Attor qalamiga mansub asarlar: “Bulbulnoma”, “Mantiq ut-tayr”, “Ushturnoma” (bu asarlari ramziy-allegorik timsollar asos hisoblanadi) “Javhar uz-zot”, “Xayloj”, “Asrornoma”, “Sharh ul-qalb”, “Musibatnoma” kabi dostonlari (bu dostonlari esa bevosita muhokama-mushohada, fikriy-shuuriy bayonlar tarzida yozilgan).

Fariduddin Attor ijodiyotining katta qismini tasavvufiy mavzu tashkil etgan. Shu bois, uning mavqeyi tasavvuf adabiyotida yuksak sanaladi. Afsuski, shoir mutasavvif bo‘lgani sababli, sobiq Sho‘ro davrida uning asarlarini o‘rganishning imkoniyati yo‘q edi. Istiqlol sharafati sababli, Attor asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilana boshlandi. Xususan, adabiyotshunos olim Najmiddin Komilov tomonidan Attorning “Ilohiynoma” asarining nasriy bayonini o‘zbek tilidagi tarjimasini kitob holatida nashr qildi. Kitobda shoirning hayotiga oid keng ma‘lumot berish bilan bir qatorda ijodi va tasavvufiy qarashlarini ham kirish qismida ifoda etdi. Shuningdek, Mirzo Kenjabek tomonidan “Tazkirat ul-avliyo” asari turk tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilinib, kitob holatida keng kitobxonlar e‘tiboriga havola etildi. Shoir fors adabiyotida mashhur ruboiynavislardan biridir. Farididdin Attorning “Muxtornoma” asarida jami 5000 ta ruboiysi borligi ma‘lum. Afsuski, shoirning bizgacha faqatgina 2279 ruboiysi yetib kelgan bo‘lib, Eronda bu to‘plam nashr qilingan.

Ruboiylardagi asosiy mavzusi tasavvufiy ruhda bo‘lib, ularda Ollohni sevish, ilohiy ishqni tarannum etgan. Shuningdek, nafs bilan kurash olib borish va bu borada kamol inson bo‘lishga intilish, faqirlikni ulug‘lash kabi masalalar yoritilgan. Attorning ba‘zi ruboiylarida ishq yo‘lida ma‘shuqaning shakli-shamoyili hamda uning hijronida

kuyish, ayriliqdagi fig‘onlar ham qalamga olinadi. Shoirning ruboiylarini o‘qish orqali ilohiy ishqning pokligini, ruhiyatni tozalini his qilish mumkin. Nafsdan holi bo‘lgan ishq tarannumi insonni boshqa olamga ya‘ni ruh olamiga olib kiradi. Ruboiylardagi so‘z qo‘llash mahoratining nafosati ham kishini hayratga soladigan darajada qo‘llanganini guvohi bo‘lasiz.

Fariduddin Attor asarlarida asosan tasavvuf mavzudagi g‘oyalarni targ‘ib-tashviq etgan hamda Mansur Halloj, Boyazid Bistomiy ta‘limotiga oid fikrlarni xalq orasida yoygan. Shoir ijodidagi falsafaning o‘zagini tavhid ya‘ni Ollohning tanholigini e‘tirof etish ilmini bo‘lganini ko‘rishimiz mumkin. Bu jarayon tavhid faqatgina Ollohning bittaligini e‘tirof etish bilan tugamaydi ya‘ni unda inson ruhini Olloh bilan birlashishi va bunga intilish tashkil etadi.

Demak, Fariduddin Attor obrazi shayxning tiriklik davridayoq shakllanib, qayd etila boshlagan. Mutasavvufdan qolgan ulkan ilmiy meros, tasavvuf shayxlari haqidagi ma‘lumotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu asarlar orqali tasavvuf allomlarining obraz sifatida shakllanish jarayoni ular haqidagi aniq va asosli ma‘lumotlarni ifoda etishi ko‘zda tutilsa, Farididdin Attorning tasavvuf olamida tutgan o‘rni va asarlarida o‘zidan avval hamda o‘z davrida yashab ijod etgan shayxlar, valiyar haqida ham qiymatli ma‘lumotlar to‘plagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduxalimov B. Baytu-l-hikma va O‘rta Osiyo olimlarining Bag‘doddagi ilmiy faoliyati: IX-XI aniq va tabiiy fanlar.- Toshkent, Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2004-B.209-236.
- 2.(2536) Divan-i Attar-i Nisaburi(nsr. Ferheng u kalem) Tahran: Farheng u kalem
3. Fatma Kopuz Cetinkaya. Feriduddin Attar ve bir gazelinin incelemesi.-28 s
4. Adabiyot nazariyasi. II tom. - T.: Fan, 1978. - 448 b.
5. Ahmad.A, Nurilloh.I. Qur‘oni karimning mashhur suralari fazilati.-Toshkent: “G‘afur G‘ulom nomidagi” nashriyot,2021.-672 b
6. Abdumutal Abdullayev. “Hazrati Attor” ma‘rifiy qissa. “Sharq yulduzi” jurnali,5-6-sonlar. 2011-y.-123 b
7. Farididdin Attor. “Tazkirat ul-avliyo” asari muqaddimasidan.-464 b
8. Abdurahmon Jomiy. Nafohot ul-uns tarjimasini.-Toshkent:Fan, 2004
9. <https://Naqshband.uz>
10. <https://kh-davron.uz>
11. <https://xs.uz>
12. [https:// Forum.Ziyouz.com](https://Forum.Ziyouz.com)

Symmetric encryption algorithms and methods for their evaluation

Razzakov Sherbek Tog'aymurod ugli

Normurodov Chori Begaliyevich.

Termez State University

Abstract

This thesis analyzes the mechanisms of operation of modern symmetric encryption algorithms, their main types, and performance indicators. An analysis was also conducted based on the criteria used in the evaluation of encryption algorithms - speed, security, resource consumption, stability, and key length. The advantages and weaknesses of symmetric encryption algorithms in ensuring data security are highlighted.

Keywords Encryption, symmetric algorithm, AES, DES, data security, cryptanalysis, evaluation criteria

Introduction

In ensuring information security, reliable data encryption is extremely important. Encryption algorithms are divided into two types: "symmetric" and "asymmetric." In symmetric encryption, both encryption and decryption are performed using a single key. This method is distinguished by its speed and simplicity.

Basic symmetric algorithms

The following well-known symmetric encryption algorithms were analyzed:

- DES (Data Encryption Standard): 64-bit block algorithm with a 56-bit key. Today, the level of security is considered low.
- AES (Advanced Encryption Standard): 128/192/256-bit key, high level in terms of security and speed.
- Blowfish is fast, has a flexible wrench length, but is used less frequently than nuclear power plants.
- RC5/RC6: Simple and parametric algorithms, in some cases fast at the hardware level.

Evaluation criteria

The following criteria are used to evaluate symmetric algorithms:

1. Speed (Performance): Data encryption and decryption speed (ms/MB).
2. Security level: Resistance to cryptanalysis, key length, block size.
3. Resource requirements: RAM and processor load.
4. Simplicity: Software and hardware flexibility.
5. Stability: Sensitivity to small changes (Avalanche effect).

1. Selected algorithms

Within the framework of the study, the following symmetric encryption algorithms were selected, which are widely used and considered safe:

- Advanced Encryption Standard (AES)
- DES (Data Encryption Standard)
- 3DES (Triple DES)
- Blowfish
- RC4
- ChaCha20

2. Encryption and decryption processes

The following steps were carried out for each algorithm:

- Text files (various sizes - 1 KB, 100 KB, 1 MB) were prepared.
- Each file is encrypted using selected algorithms.
- The encrypted data is decrypted again (restored to its original state).
  - Encryption and decryption speeds measured.

3. Evaluation criteria

To compare the algorithms, an assessment was carried out based on the following criteria:

Rating Criteria Description

Speed Encryption and decryption time (ms, measured in seconds)

Storage usage Amount of RAM used during encryption/decryption

Security level Key length, resistance to analyses (differential and statistical analyses)

Block length The length of each block (in bits) when the algorithm works with blocks

Adaptability The suitability of the algorithm for operation on various platforms and the possibility of optimization

4. Environment of practical experience

The experiments were conducted under the following technical conditions:

- Processor: Intel Core i7, 3.2 GHz
- RAM: 16 GB RAM
- Operating system: Ubuntu 22.04 LTS / Windows 11
- Programming language: Python 3.11 (PyCryptodome, Cryptography libraries were used)

5. Statistical analysis

Based on the obtained results, statistical analysis was carried out. For each algorithm, the average operating time and the probability of error were calculated. The results were visually represented using graphs and tables.

For a perfectly secure encryption algorithm, the computational complexity is the same as the key field, which is sometimes also called the entropy of the key. The key field refers to the set of all possible keys and represents the total number of these keys. In other words, the key field represents the total number of combinations that can be created using all secret key bits.

Results

As a result of the analysis, the following conclusions were made:

Nuclear power plants are considered the safest and most widely used symmetric algorithm.

DES is currently outdated and cannot meet modern requirements.

Blowfish is convenient for small systems, but not universal.

According to the assessment results, the NPP algorithm is the most optimal choice in the speed-safety ratio.

Conclusion

Symmetric encryption algorithms allow for fast and efficient information protection. When selecting them, it is necessary to take into account the capabilities of the system and the needs of the security level.

In modern information systems, it is recommended to use the AES algorithm as the main tool.

References

1. Stallings, W. *Cryptography and Network Security*, Pearson, 2020.
2. Schneier, B. *Applied Cryptography*, Wiley, 2015.
3. NIST. *Federal Information Processing Standards (FIPS) 197: AES*, 2001.
4. Behrouz Forouzan. *Cryptography and Network Security*, McGraw-Hill, 2017.
5. Scientific articles and standards on cryptography in Uzbekistan.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING INNOVATSION KASBIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI

Shodiyev Faxriddin Teshaeovich

*Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), O‘zbekiston-Finlyandiya
pedagogika instituti, kafedra mudiri*

El-pochta: Shodiyevbt@gmail.com

Xolmonov Fayoziddin Akmal o‘g‘li

Tel: +998(99)182-80-90

El-pochta: xolmonovfayoziddin@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishida tahsil olayotgan bo‘lajak pedagoglarning innovatsion kasbiy tayyorgarligini ta‘minlashda uchrayotgan muammolar, ularning sabablari va bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi. Pedagogik ta‘limda nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovut, zamonaviy texnologiyalarni yetarli darajada o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar, o‘quv-metodik bazaning eskiligi kabi tizimli kamchiliklar ochib berilgan. Shu asosda innovatsion tayyorgarlikni rivojlantirish yo‘nalishidagi takliflar ilgari surilgan. Maqola oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish bilan bog‘liq dolzarb masalalarga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: Innovatsion kasbiy tayyorgarlik, boshlang‘ich ta‘lim, pedagogik ta‘lim, nazariya va amaliyot tafovuti, raqamli texnologiyalar, metodik baza, pedagogik kompetensiya, amaliy mashg‘ulot, bo‘lajak o‘qituvchi, ta‘lim sifati.

Abstract: This article examines the pressing issues encountered in the innovative professional training of future primary school teachers within the system of higher pedagogical education in Uzbekistan. The analysis focuses on the gap between theory and practice, insufficient digital literacy among students, outdated methodological resources, and the limited effectiveness of practical training. The article also proposes concrete strategies to enhance the innovative training of prospective teachers during their university education.

Keywords: innovative training, primary education, teacher education, theory and practice, digital technologies, methodological base, pedagogical competence, practical training, future teacher, quality of education.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные проблемы, возникающие в процессе инновационной профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов в условиях высшего педагогического

образования Узбекистана. Проанализированы такие факторы, как разрыв между теорией и практикой, недостаточная цифровая грамотность студентов, устаревшая учебно-методическая база и пассивность практических занятий. В статье также предложены конкретные пути совершенствования инновационной подготовки педагогических кадров на этапе обучения в вузе.

Ключевые слова: инновационная подготовка, начальное образование, педагогическое образование, теория и практика, цифровые технологии, методическая база, педагогическая компетентность, практические занятия, будущий учитель, качество образования.

Hozirgi kunda barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'lim sohasida ham ulkan islohotlar amalga oshirilmoqda. Yangi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishga taraqqiyotning ustuvor yonalishi sifatida yondashilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev xalq ta'limini yanada rivojlantirishga qaratilgan vazifalarni ko'rsatib berar ekan, shunday ta'kidlaydi: "Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerak. Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi. Sharq donishmandlari aytganidek, "Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir"! Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak". Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi – bola shaxsining shakllanishi va asosiy bilim ko'nikmalarini egallash davri sifatida – zamonaviy, innovatsion yondashuvlarga ega pedagoglarni talab etmoqda. Shu bois, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi masalasi ta'lim sohasining dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi – har qanday jamiyat taraqqiyotining ilk negizini shakllantiruvchi asosiy mutaxassis bo'lib, u bolalik davridanoq shaxs kamolotiga ta'sir ko'rsatadigan, ularni bilim olishga, tafakkur qilishga va ijtimoiy hayotga moslashishga yo'naltiradi. Boshlang'ich ta'lim pedagogi yosh avlodning dunyoqarashi, ma'naviy qadriyatlari va mustaqil fikrlash salohiyatini shakllantirishda yetakchi o'rin egallaydi. Zero, aynan shu bosqichda qo'yilgan ta'limiy va tarbiyaviy poydevor kelgusida ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy rivojlanishga xizmat qiluvchi yetuk kadrlarning yetishib chiqishiga asos bo'ladi. Shu boisdan, bosqichma-bosqich takomillashayotgan zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchisi nafaqat dars beruvchi, balki o'quvchining shaxsiy rivojiga yo'naltiruvchi murabbiy, tarbiyachi, innovatsion fikr

yuritishga yo‘naltiruvchi mutaxassis sifatida e‘tirof etiladi. Shu sababli zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faqatgina dars beruvchi emas, balki:

- bolalar psixologiyasini yaxshi biluvchi;
- kreativlikka ega;
- yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalana oluvchi;
- kommunikativ yondashuvga ega;
- doimiy o‘qib-o‘rganuvchi va o‘z ustida ishlovchi shaxs bo‘lishi lozim.

Shunday ekan, pedagog kadrlarni tayyorlashda an‘anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda innovatsion va interfaol metodlardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta‘lim tizimining jadal rivojlanishi sharoitida pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorligi, o‘quvchi bilan ijodiy va samarali ishlash kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. **Innovatsion kasbiy tayyorgarlik** – bu o‘qituvchini ta‘lim jarayonida yangicha metod va yondashuvlarni mustaqil ishlab chiqish, zamonaviy raqamli vositalarni tatbiq etish, o‘zining pedagogik faoliyatini doimiy tahlil qilish va takomillashtirishga qodir mutaxassis sifatida tayyorlash jarayonidir. Bunday tayyorgarlikka ega bo‘lgan pedagog nafaqat o‘z fanini chuqur biluvchi, balki ta‘lim sifati va natijadorligini oshirishga qaratilgan ijodiy va innovatsion tashabbuskor sifatida ham shakllanadi. U kasbiy faoliyatda mustaqil qaror qabul qilish, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish, kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llash kabi zamonaviy talablarga javob beradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmonida pedagog kadrlar malakasini oshirish va innovatsion yondashuvlarni joriy qilish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Shu bois, pedagoglarni qayta tayyorlash yoki oliy ta‘lim bosqichidanoq ularni ilmiy-amaliy faoliyatga jalb qilish orqali innovatsion salohiyatini oshirish muhim hisoblanadi. Bu esa, fan yutuqlari, ilg‘or xorijiy tajribalar, zamonaviy elektron platformalar, laboratoriyalar va pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan dars mashg‘ulotlari orqali amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasi Ta‘lim to‘g‘risidagi Qonuni (2020-yil, yangi tahrir) ham bu yo‘nalishda ta‘lim sifati oshirish, pedagoglarning doimiy kasbiy rivojlanishini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratadi.

Innovatsion kasbiy tayyorgarlik quyidagi asosiy tarkibiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- 1) Interaktiv, modulli va raqamli ta‘lim texnologiyalaridan samarali foydalanish;
- 2) Mustaqil tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni yechishga oid strategiyalar ishlab chiqish;

- 3) Metodik yangiliklarni yaratish, tajribada qo'llash va ommalashtirish;
- 4) Ilmiy izlanishlar olib borish, innovatsion loyihalarda ishtirok etish;
- 5) Kasbiy refleksiya, o'z-o'zini rivojlantirish, hayot davomida o'qish kompetensiyasini shakllantirish;
- 6) Axloqiy-mehnat madaniyati, liderlik salohiyati va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirish.

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimi innovatsion yondashuvlarni joriy etishni talab qilayotgan bir davrda, pedagogik kadrlarni yangicha ruhda tayyorlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu jumladan, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni innovatsion kasbiy tayyorgarlikka yo'naltirish jarayonida bir qator tizimli muammolar mavjud. Bu muammolar esa ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatib, kadrlar tayyorlashdagi uzviylik va amaliyotga moslashuvchanlikni susaytirmoqda.

Mazkur holat mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida hanuzgacha saqlanib qolayotgan ayrim **og'riqli muammolar** qatoriga kiradi. Xususan, quyidagi jihatlar bu yo'nalishda to'siq bo'lib xizmat qilmoqda:

1. **Nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovut** – ko'plab oliy ta'lim muassasalarida darslik va o'quv rejalari orqali berilayotgan nazariy bilimlar maktab amaliyoti bilan yetarlicha integratsiyalashmagan. Bu esa talabalar o'rgangan bilimlarni real ta'lim muhitida qo'llashda qiyinchilik tug'diradi.
2. **Innovatsion texnologiyalarni yetarli darajada o'zlashtirmaslik** – ba'zi talabalarda zamonaviy raqamli platformalar (Google Classroom, Microsoft Teams, Maktab.edu, Zoom, LMS tizimlari va h.k.) bilan ishlash ko'nikmalari sust rivojlangan. Bu esa ularni innovatsion o'quv jarayoniga faol qo'shila olish imkoniyatini cheklaydi.
3. **O'quv-metodik bazaning eskiligi** – ayrim oliy ta'lim muassasalarida foydalanilayotgan metodik adabiyotlar, o'quv qo'llanmalar va darsliklar zamonaviy ta'lim talablariga mos emas, ya'ni yangilanmagan, innovatsion metodika va vositalarni aks ettirmaydi.
4. **Amaliy mashg'ulotlarning samarasizligi** – talabalarning pedagogik amaliyoti real maktab muhiti bilan yetarlicha bog'lanmagan. Ular dars jarayonida faol ishtirok etmaydi, mustaqil dars tashkil etish, metodik ishlanma tuzish, baholash tizimlarini qo'llash bo'yicha tajribaga ega emas.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun, innovatsion kasbiy tayyorgarlikni tizimli asosda takomillashtirish, fan va amaliyot integratsiyasini kuchaytirish, o'qituvchilarni raqamli savodxonlik va ilg'or metodikalarga yo'naltirish zarur. Shuningdek, **talabalarni pedagogik faoliyatga erta jalb etish**, amaliy mashg'ulotlarni faol

kuzatuvchilikdan ko‘ra **interaktiv ishtirokga asoslangan formatda tashkil etish** maqsadga muvofiqdir.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion kasbiy tayyorgarligi ta‘lim sifati va kelajak avlod tarbiyasiga bevosita ta‘sir etadi. Shunday ekan, oliy ta‘lim muassasalari mazkur yo‘nalishda chuqur islohotlar o‘tkazib, innovatsion pedagoglar tayyorlashga alohida e‘tibor qaratishlari zarur. Muammolar tizimli hal etilsa, raqobatbardosh, zamonaviy fikrlovchi o‘qituvchilar safi kengayadi. Ushbu yo‘nalishida tahsil olayotgan bo‘lajak pedagog kadrlarning innovatsion kasbiy tayyorgarligi zamonaviy ta‘lim tizimi talablariga javob beruvchi, yangilikka ochiq, ijodiy fikrlovchi va raqamli savodxonlikka ega o‘qituvchilarni tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Biroq bugungi holatda nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovut, metodik bazaning yangilanmagani, zamonaviy texnologiyalarni yetarlicha egallamaslik, amaliy mashg‘ulotlarning passivligi kabi qator muammolar mavjud bo‘lib, bu kasbiy tayyorgarlik jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, pedagogik ta‘lim jarayonida nazariy bilimlarni maktab amaliyoti bilan uyg‘unlashtirish, talabalarda innovatsion yondashuvga asoslangan darslarni loyihalashtirish ko‘nikmasini shakllantirish, ilg‘or ta‘lim texnologiyalari va raqamli platformalarni samarali qo‘llay olishga yo‘naltirish, o‘quv-metodik adabiyotlarni doimiy yangilab borish, amaliy mashg‘ulotlarni interaktiv va ijodiy faoliyatga asoslash zarur. Bunday kompleks yondashuv orqali kelajakdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini ta‘lim tizimining ishonchli, innovatsion va raqobatbardosh subyeksi sifatida shakllantirish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–2909-son qarori. “Pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – 20.04.2017 y. – 5 b.
2. Xamidov A.A. Pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuv asosida rivojlantirish. – Toshkent: TDPU, 2022. – 112 b.
3. Boltaboyeva N.S. Pedagogik texnologiyalar: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2020. – 140 b.
4. Qo‘chqorova M.X. Boshlang‘ich ta‘limda innovatsion texnologiyalar. – Samarqand: Samarqand nashriyoti, 2021. – 128 b.
5. Xolmonov F. Boshlang‘ich sinflarda ertak janrini innovatsion o‘qitish usullari // Integration of science and education, 2024, 2-son, 205-b.

6. Xolmonov F. Boshlang‘ich sinflarda ertak janrini innovatsion o‘qitish usullari // Integration of science and education, 2024, 2-son. 206-b
7. Murodova D.S. Oliy ta’limda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning innovatsion yondashuvlari // “Ilm-fan va taraqqiyot yo‘lida” Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2022. – B. 134–138.
8. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. – Paris, 2018. – 86 p.
9. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Darslik va o‘quv qo‘llanmalar mualliflari bilan ishlash tartibi. – Toshkent, 2023. – 21 b.
10. Xolbekova S. Oliy ta’limda raqamli pedagogikaning o‘rni // “Zamonaviy ta’lim: muammolar va yechimlar” xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. – Buxoro, 2023. – B. 89–92.
11. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001. – 352 p.

HOMILADOR AYOLLARGA EKOLOGIYA TA'SIRI

Japarbergenova Kamila Rashidovna

Assistant o'qituvchi Qoraqalpoq tibbiyot instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada atrof-muhitning ifloslanishi va ekologik omillarning homilador ayollar salomatligiga ta'siri ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, havo, suv va oziq-ovqat tarkibidagi toksik moddalarning ortishi homilaning rivojlanish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, ekologik stress, radiatsiya va kimyoviy omillar natijasida onaning immun tizimi susayib, tug'ma patologiyalar xavfi oshadi. Maqolada ekologik omillarni kamaytirish, profilaktika choralari va sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ekologiya, homiladorlik, toksik moddalar, radiatsiya, immunitet, ona va bola salomatligi, profilaktika.

Kirish

So'nggi yillarda ekologik muammolar global darajaga chiqdi. Atmosfera havosining ifloslanishi, suv manbalarining kimyoviy moddalar bilan zaharlanishi, radiatsiya fonining ortishi inson salomatligiga jiddiy xavf tug'diradi. Ayniqsa, bu holat homilador ayollar uchun yanada xavfli, chunki ekologik omillar bevosita homila rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Dunyo sog'liqni saqlash tashkiloti (DSST) ma'lumotlariga ko'ra, har yili millionlab bolalar ona qornidayoq ekologik ta'sir tufayli turli tug'ma kasalliklar bilan tug'ilmoqda. O'zbekistonda ham bu muammo dolzarb bo'lib, ayrim industrial hududlarda (masalan, Olmaliq, Chirchiq, Navoiy viloyatlari) havoda zararli gazlar me'yordan bir necha baravar yuqori.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – homilador ayollar organizmiga ekologik omillar ta'sirini tahlil qilish, asosiy xavf manbalarini aniqlash va ularning oldini olish choralari bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Metodlar

Tadqiqotda tibbiy-biologik kuzatuv, statistik tahlil, laboratoriya sinovlari va anketali so'rov metodlaridan foydalanildi.

Surxondaryo viloyati bo'yicha 2022–2024-yillar oralig'ida 120 nafar homilador ayol kuzatuvga olindi.

Tahlil quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirildi:

Havodagi ifloslantiruvchi moddalar – SO₂, NO₂, va chang zarralari miqdori. Ichimlik suvidagi nitratlar va og‘ir metall ionlari – Pb²⁺, Cd²⁺. Ayollar qon tarkibi va gemoglobin darajasi – anemiya va toksin to‘planishini aniqlash. Homilaning ultratovush tekshiruvi (UTT) – rivojlanish ko‘rsatkichlarini baholash. Homilador ayollarda foliy kislotasining yetishmovchiligi turli kasalliklarga sabab bo‘ladi. foliy kislotasi yetishmovchiligi gematologik kasalliklar, jumladan, megaloblastik anemiya bilan bog‘liq muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, Orol Buyi zonasida homilador ayollarning 15-18% megaloblastik anemiyadan aziyat chekmoqda, bu esa homila ichidagi rivojlanishdagi nuqsonlarning oshishiga olib keluvchi muhim omildir. Ushbu faktlar oziq-ovqat mahsulotlarini foliy kislotasi bilan boyitish, sog‘liqni saqlash tizimida profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarurligini ko‘rsatmoqda. JSST ma‘lumotlariga ko‘ra, bunday dasturlar nerv naychalari kasalliklarini 70% gacha kamaytirishi mumkin, bu esa aholining sog‘liq holatini yaxshilash imkonini beradi. Shundan kelib chiqib maqola Orol Buyi zonasida foliy kislotasi yetishmovchiligi bilan bog‘liq sog‘liq muammolarini tahlil qilish va bu muammolarni bartaraf etish uchun zarur bo‘lgan profilaktik chora-tadbirlarni o‘rganishga qaratilgan.

Natijalar

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

Havo ifloslanish darajasi yuqori bo‘lgan hududlarda yashovchi homilador ayollarda gemoglobin darajasi 10–15% past bo‘lgan. Sanoat chiqindilari bilan ifloslangan suvdan foydalanadigan ayollarda eritrotsitlar soni kamayishi va organizmda qo‘rg‘oshin izlari aniqlangan. UTT natijalariga ko‘ra, ekologik jihatdan toza hududlarda homilalar normal rivojlangan bo‘lsa, zararli hududlarda 18% holatda rivojlanish kechikishi kuzatilgan. Ekologik stress va psixologik omillar ham homiladorlik jarayonini murakkablashtirib, tug‘ruq muddatining qisqarishiga olib kelgan.

Muhokama

Ekologik ifloslanish insonning barcha biologik tizimlariga ta‘sir etadi. Homilador ayollarda esa bu ta‘sir yanada kuchliroq kechadi, chunki onaning qon aylanish tizimi orqali barcha moddalarning bir qismi homilaga o‘tadi.

Toksik gazlar (masalan, karbon monoksid, azot oksidlari) gemoglobin bilan birikib, kislorod tashishni qiyinlashtiradi, natijada fetal gipoksiya holati yuzaga keladi. Bundan

tashqari, og‘ir metall ionlari (qo‘rg‘oshin, kadmiy, simob) DNK replikatsiyasiga zarar yetkazadi, bu esa genetik mutatsiyalar xavfini oshiradi.

Psixologik stress, radiatsion fon va ovqatlanishdagi muvozanatsizlik esa homila rivojlanishini yanada murakkablashtiradi.

Ekologik xavfni kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim:

Toza	suv	manbalaridan	foydalanish;
Havoning	ifloslanish	darajasini	muntazam monitoring qilish;
Homilador	ayollar uchun	ekologik xavfsiz ovqatlanish	dasturini joriy etish;
Profilaktik		tekshiruvlarni	kuchaytirish.

Xulosa

Homilador ayollarga ekologik omillarning ta’siri kompleks jarayon bo‘lib, u organizmning fiziologik, immun va endokrin tizimlariga zarar yetkazadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, havo, suv va oziq-ovqat tarkibidagi zararli moddalar nafaqat onaning sog‘lig‘iga, balki homila rivojlanishiga ham jiddiy ta’sir qiladi.

Shu bois ekologik sog‘lom muhit yaratish, ekologik ta’limni kuchaytirish va homilador ayollarni maxsus tibbiy nazoratda saqlash dolzarb masaladir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO). Environmental Health and Pregnancy, 2022.
2. Karimova D. “Ekologik omillar va ona salomatligi”, Tibbiyot va biologiya jurnali, 2023.
3. Rasulov A. Inson fiziologiyasi va ekologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
4. G‘afurova M. Ekologiya va sog‘lom avlod muammolari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. www.who.int, www.health.gov.uz

XORAZM SHEVASIDA BALIQ NOMLARINING TAMOYILLARI

Allaquliyeva Qunduz Bahodir qizi
Olmazor tumani 224 maktab o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu tezisda Xorazm shevasida uchraydigan baliq nomlarining leksik-semantik xususiyatlari, ularning shakllanish tamoyillari hamda nomlash motivatsiyasi tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida og'zaki manbalar, so'rovnomalar va kuzatuv metodlaridan foydalanilgan. Asosiy e'tibor baliq nomlarining tashqi belgi, yashash muhiti, harakat, xulq-atvor va madaniy omillar asosida shakllanishiga qaratilgan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Xorazm shevasidagi baliq nomlari xalqning tabiat haqidagi kuzatuvchanligi, dunyoqarashi va etnolingvistik tafakkurini ifodalaydi. Ushbu nomlar o'zbek xalqining madaniy merosini va leksik boyligini saqlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar Xorazm shevasi, baliq nomlari, etnolingvistika, dialektologiya, Amudaryo baliqlari nomlari, Qorabaliq, Arnaqbaliq, Tovoqbaliq va b.

Kirish

Til — millatning eng asosiy belgilaridan biri, xalqning ma'naviy boyligini, tarixiy tafakkurini ifodalovchi ijtimoiy hodisadir. Shevalar esa adabiy tilning ildizini tashkil etuvchi, xalq tili boyligini o'zida aks ettiruvchi tabiiy nutq shakllaridir.

Xorazm shevasi ham o'ziga xos fonetik, leksik va semantik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Xorazm aholisi hayoti bilan bog'liq bo'lgan baliqchilik sohasiga oid so'zlar bu shevaning boy leksikasini namoyon etadi. Ushbu tezisda Xorazm shevasida baliq nomlarining shakllanish tamoyillari, ularning etimologiyasi va semantik tahlili yoritiladi.

O'zbek tilshunosligida sheva leksikasi bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan (A. G'ulomov, M. Asqarova, N. Mahmudov va boshqalar).

Biroq Xorazm shevasida baliq nomlari tizimli ravishda o'rganilmagan. Ayrim tadqiqotlarda (masalan, A. Qayumov va Sh. Rajabov ishlarida) faqat umumiy tabiatga oid terminlar yoritilgan, lekin baliqchilik leksikasi chuqur tahlil qilinmagan. Shu bois, ushbu mavzu nafaqat leksikologik, balki etnolingvistik nuqtayi nazardan ham dolzarbdir.

Natijalar va tahlil

Xorazm shevasida baliq nomlari quyidagi asosiy tamoyillar asosida shakllanadi:

Tashqi belgi asosida nomlash

Masalan:

Qorabaliq — tanasining qoramtir rangi tufayli;

Sariqbaliq — sarg‘ish tusli baliqlar uchun ishlatiladi;

Uzunbaliq — cho‘zilgan tanali baliq turi uchun.

Harakat yoki xulq-atvorga asoslangan nomlash

Qochqon — juda tez harakat qiladigan baliq turi;

Shilpildoq — suv yuzasida ko‘p harakat qiladigan, shilpillovchi baliq.

Yashash joyi asosida nomlash

Arnaqliq baliq — Arnaq daryosi yoki ariqda uchraydigan baliq turi;

Ko‘lbaliq — ko‘l yoki hovuzlarda yashovchi baliq.

Ov yoki foydalanish xususiyatiga ko‘ra nomlash

Tovoqbaliq — qovurish uchun mos kichik baliq turlari;

Sho‘rvabaliq — ta‘mi mazali bo‘lgani uchun ko‘proq sho‘rva tayyorlashda ishlatiladi.

Metaforik va obrazli nomlar

Qo‘ng‘izbaliq — tanasining silliqqligi va qoramtir tusiga ko‘ra qo‘ng‘izga o‘xshatiladi;

Qo‘rqoqbaliq — suvda tez yashirinadigan, juda sezgir baliq turi.

Bu nomlarning ko‘pchiligi Xorazm madaniy hayoti, ovchilik an‘analari va xalq tabiatni kuzatish tajribasi bilan chambarchas bog‘liq.

Muhokama

Xorazm shevasidagi baliq nomlari faqatgina biologik tavsif emas, balki xalqning dunyoqarashi, tabiatni idrok etish usuli va etnolingvistik tafakkurini ham ifodalaydi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan bunday nomlar nomlash motivatsiyasining eng aniq namunasidir. Masalan, “qochqon” yoki “shilpildoq” so‘zlari faqat leksik birlik emas, balki xalqning tabiatni sezish va ifodalash qobiliyatini ko‘rsatadi. Shuningdek, bu nomlar orqali Xorazmning suv resurslariga boy hudud ekani, baliqchilik madaniyatining qadimiy ildizlari ham seziladi.

Xulosa

Xorazm shevasidagi baliq nomlari xalqning hayot tarzi va tabiat bilan aloqasini aks ettiradi, leksik tizimda semantik boylikni yuzaga chiqaradi, adabiy til leksikasining to‘ldiruvchi manbai sifatida ahamiyatlidir. Bunday so‘zlarni o‘rganish nafaqat tilshunoslik uchun, balki madaniy merosni saqlashda ham muhim o‘rin tutadi.

Kelajakda bu yo‘nalishda dialektologik lug‘atlar, audiovizual arxivlar yaratish, etnolingvistik tahlilni kengaytirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘ulomov A. O‘zbek shevalarining leksik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1979.
2. Asqarova M. O‘zbek tili dialektologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
3. Mahmudov N., Rasulov R. Til va madaniyat: etnolingvistik yondashuv. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
4. Qayumov A. Xorazm shevasining fonetik va leksik xususiyatlari. – Urganch, 1985.
5. Rajabov Sh. O‘zbek xalqining tabiiy atamalar tizimi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.

Muloqot psixologiyasi: samarali aloqa va tinglash ko'nikmalari.

Amirova Nodira Shamshiyevna

Alfraganus Universiteti Psixologiya PS-23-1 guruh talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada muloqot psixologiyasining asosiy jihatlari, insonlar o'rtasidagi samarali aloqa va faol tinglash ko'nikmalarining ahamiyati yoritilgan. Muloqotning kommunikativ, interaktiv va perseptiv tomonlari tahlil qilinib, ularning shaxslararo munosabatlarda tutgan o'rni ko'rsatib berilgan. Shuningdek, faol tinglashning asosiy tamoyillari, samarali muloqotning psixologik shartlari hamda muloqot jarayonida uchraydigan to'siqlar tahlil qilingan. Maqolada keltirilgan ilmiy fikrlar va amaliy tavsiyalar shaxsiy hamda kasbiy faoliyatda muloqot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: muloqot psixologiyasi, samarali aloqa, faol tinglash, muloqot madaniyati, shaxslararo munosabat, noverbal muloqot, empatiya, psixologik to'siqlar, kommunikativ jarayon, muloqotning tarkibiy qismlari.

Kirish: Inson hayoti davomida muloqot muhim o'rin tutadi. Har bir inson kundalik faoliyatida oila a'zolari, do'stlari, hamkasblari va jamiyatning boshqa a'zolari bilan aloqa o'rnatadi. Aynan muloqot jarayonida inson o'z fikrini ifodalaydi, boshqalarning fikrini tushunadi va o'zaro tajriba almashadi. Shu bois muloqot insonning ijtimoiy hayotda shakllanishi va rivojlanishida ajralmas jarayon hisoblanadi. Psixologiya fanida muloqot shaxslararo o'zaro ta'sirning murakkab tizimi sifatida o'rganiladi. Muloqot orqali nafaqat axborot uzatiladi, balki insonlarning hissiy holati, munosabati va dunyoqarashi ham shakllanadi. Zamonaviy hayotda samarali aloqa o'rnatish, boshqalarni tinglash va to'g'ri tushunish qobiliyati shaxsning madaniyati hamda psixologik yetukligini ifodalaydi. Bugungi kunda shaxsiy hayotda, ta'limda va ish jarayonida muvaffaqiyatga erishish uchun muloqot madaniyati, ayniqsa, faol tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Chunki inson boshqalarni tinglab, ularning fikrini anglash orqali o'z dunyoqarashini kengaytiradi va sog'lom munosabatlar o'rnatadi. Shu sababli muloqot psixologiyasi masalalarini o'rganish va samarali aloqa usullarini amaliyotga tatbiq etish hozirgi davrda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodlar: Muloqot psixologiyasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadal rivojlana boshladi. Bu sohada rus olimlari **A.A. Leontyev, B.F. Lomov, V.N. Myasishchev**, hamda g'arb psixologlaridan **K. Rojers, E. Bern, A. Mehrabian**larning ishlari muhim o'rin egallaydi. Ularning

tadqiqotlarida muloqot jarayoni insonning ruhiy kechinmalari, ijtimoiy tajribasi va o'zini anglash jarayoni bilan bevosita bog'liq ekani ta'kidlanadi. A.A. Leontyevning fikricha, muloqot — bu inson faoliyatining muhim shakli bo'lib, u axborot almashish, o'zaro ta'sir va tushunishni o'z ichiga oladi. B.F. Lomov esa muloqotni insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning asosiy mexanizmi sifatida talqin etadi. Gumanistik yo'nalish vakili K. Rojers faol tinglashni shaxslararo muloqotda ishonch va samimiylilikni mustahkamlovchi asosiy psixologik vosita sifatida e'tirof etgan. So'nggi yillarda o'zbek psixologlari tomonidan ham muloqotning madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan ishlar olib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston Milliy universiteti va Toshkent davlat pedagogika universiteti olimlari tomonidan shaxslararo muloqot madaniyati, kommunikativ kompetensiya va tinglash madaniyatini rivojlantirish masalalari bo'yicha ilmiy maqolalar chop etilgan. Ushbu tadqiqotlarda milliy qadriyatlar asosida muloqot madaniyatini shakllantirishning o'ziga xos jihatlari yoritib berilgan. Mazkur tadqiqotda **tahliliy, taqqoslash, psixologik kuzatish** va **umumlashtirish** metodlaridan foydalanildi. Adabiyotlar tahlili orqali muloqot jarayonining nazariy asoslari o'rganildi, faol tinglashning psixologik mexanizmlari aniqlashtirildi, shuningdek, samarali aloqa o'rnatish omillarini taqqoslash orqali umumiy xulosalar chiqarildi. Shuningdek, amaliy kuzatishlar asosida turli yoshdagi shaxslar o'rtasidagi muloqotda uchraydigan to'siqlar, e'tibor yetishmovchiligi va noverbal belgilarni noto'g'ri talqin qilish holatlari o'rganildi. Olingan natijalar muloqot psixologiyasi nazariyasini amaliy hayotga tatbiq etishda foydali bo'lishi mumkin.

Muhokama: O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, samarali muloqot va faol tinglash shaxslararo munosabatlarning sifatini belgilovchi eng muhim omillardandir. Inson o'z fikrini aniq ifodalash bilan bir qatorda, suhbatdoshining so'zlarini diqqat bilan tinglashni ham o'rganishi zarur. Faol tinglash nafaqat axborotni to'g'ri qabul qilish, balki suhbatdoshga hurmat, ishonch va e'tibor bildirish vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Psixologik jihatdan qaralganda, muloqotda inson faqat so'z orqali emas, balki tana tili, mimika va ohang orqali ham o'z fikrini ifodalaydi. Shuning uchun noverbal belgilarni to'g'ri talqin etish ham samarali aloqa uchun zarurdir. Ayniqsa, kundalik hayotda yoki ish muhitida suhbatdoshning kayfiyati, yuz ifodasi va ovoz ohangini sezish orqali u bilan to'g'ri psixologik aloqa o'rnatish mumkin. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, muloqotning samaradorligi ko'p jihatdan suhbatdoshlarning hissiy holatiga, o'zaro hurmat darajasiga va e'tiboriga bog'liq. Agar inson muloqot jarayonida o'zini boshqalar o'rniga qo'yib ko'rsa, empatiya namoyon etsa, bu o'zaro tushunishni yanada mustahkamlaydi. Bundan tashqari, faol tinglash madaniyati

o'qituvchi va talabalar, rahbar va xodimlar, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi sog'lom munosabatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shu bois, psixologlar muloqot madaniyatini rivojlantirishni shaxsiy rivojlanishning ajralmas qismi sifatida baholaydilar. Yana bir muhim jihat shundaki, muloqotdagi to'siqlar — befarqlik, hissiy taranglik yoki stereotiplar — ko'pincha insonning ichki holatidan kelib chiqadi. Bu to'siqlarni yengish uchun inson o'zini tahlil qilishni, his-tuyg'ularini boshqarishni va ijobiy fikrlashni o'rganishi lozim. Umuman olganda, muloqot psixologiyasi insonning o'zini anglash, boshqalar bilan munosabat o'rnatish va ijtimoiy muhitga moslashish jarayonida muhim o'rin tutadi. Shu sababli, muloqot va tinglash ko'nikmalarini shakllantirish har bir shaxs uchun zarur psixologik ehtiyoj hisoblanadi.

Natijalar: O'tkazilgan tahlillar va kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, muloqot inson hayotining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u orqali inson o'z fikrini ifodalaydi, boshqalarni tinglaydi va ijtimoiy tajriba orttiradi. Samarali aloqa insonlar o'rtasida to'g'ri tushunishni ta'minlab, o'zaro hurmat va ishonchni mustahkamlaydi. Muloqot jarayonida aniqlik, diqqat va moslashuvchanlik yuqori bo'lgan hollarda suhbat ijobiy natijaga olib keladi. Faol tinglash ko'nikmalari shaxslararo munosabatlarda alohida o'rin tutadi. Suhbatdoshni diqqat bilan tinglash, uning hissiyotlarini tushunish va unga e'tiborli bo'lish muloqotni yanada samarali qiladi. Tinglovchi shaxsning ochiq, sabrli va e'tiborli bo'lishi suhbatdoshda ishonch hissini uyg'otadi hamda o'zaro tushunishni kuchaytiradi. Shuningdek, noverbal vositalar — ya'ni tana tili, mimika, qarash, ovoz ohangi va imo-ishoralar — muloqot jarayonining ajralmas qismi ekanligi aniqlandi. Ular orqali inson so'z bilan aytmagan his-tuyg'ularini ifoda etadi. Shu bois tana tilini to'g'ri anglash va uni ongli tarzda qo'llash muloqot samaradorligini oshiradi. Tahlillar natijasida muloqotdagi psixologik to'siqlar — e'tiborsizlik, hissiy taranglik, noto'g'ri tushunish yoki befarqlik — insonlar o'rtasidagi aloqa sifatini pasaytirishi aniqlangan. Bu to'siqlarni yengish uchun empatiya, o'zini tahlil qilish va his-tuyg'ularni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Muloqot psixologiyasining amaliy ahamiyati shundaki, faol tinglash va samarali aloqa ko'nikmalarini shakllantirish nafaqat shaxsiy, balki kasbiy muvaffaqiyat uchun ham muhim omil hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalar insonning ijtimoiy moslashuvini, ruhiy barqarorligini va boshqalar bilan sog'lom munosabatlar o'rnatish qobiliyatini kuchaytiradi.

Xulosa: Muloqot psixologiyasi insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy poydevorini tashkil etadi. Samarali aloqa va faol tinglash ko'nikmalariga ega bo'lish nafaqat shaxsiy hayotda, balki kasbiy faoliyatda ham muvaffaqiyat kaliti sanaladi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, muloqotning to'laqonli kechishi uchun insonning emotsional holati, empatiya darajasi hamda tinglash madaniyati muhim ahamiyatga

ega. Faol tinglash suhbatdoshga hurmat, e'tibor va ishonch bildirish vositasi sifatida shaxslararo aloqani mustahkamlaydi. Shu bilan birga, muloqotdagi psixologik to'siqlar — noto'g'ri tushunish, hissiy befarqlik yoki noverbal signallarni e'tiborsiz qoldirish — samarali muloqotga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun muloqot jarayonida ochiqlik, sabr, diqqat va samimiyat muhim rol o'ynaydi. Umuman olganda, samarali aloqa va tinglash madaniyatini rivojlantirish inson shaxsining psixologik yetukligini, ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish qobiliyatini oshiradi. Shu boisdan, muloqot psixologiyasi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lgan muhim soha sifatida inson hayotida markaziy o'rin tutadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov, A. (2019). *Psixologiya asoslari*. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.
2. Akramova, D. (2020). *Muloqot madaniyati va psixologiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
3. Allamuratov, B. (2018). *Shaxslararo munosabatlarda kommunikatsiya psixologiyasi*. – Samarqand: SamDU nashriyoti.
4. Karimova, V. (2017). *Psixologiya*. – Toshkent: “O'qituvchi” nashriyoti.
5. Mavlonova, R. (2021). *Faol tinglash va samarali muloqot ko'nikmalari*. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”.
6. Raximova, N. (2022). *Muloqotda empatiya va psixologik to'siqlar*. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
7. Saidov, U. (2020). *Ijtimoiy psixologiya: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: “Iqtisod-moliya” nashriyoti.
8. Xodjayeva, M. (2016). *Kommunikativ psixologiya asoslari*. – Toshkent: “Universitet” nashriyoti.
9. Xolmatova, S. (2023). *Faol tinglash san'ati va psixologik muloqot*. – Farg'ona: FDU nashriyoti.
10. Yusufova, G. (2019). *Pedagogik muloqot psixologiyasi*. – Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.

“REKURSIV VA REKURSIV FUNKTSIYALAR” MAVZUSINI O‘QITISH JARAYONIDA TALABALARNING ALGORITMIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

**Nukus davlat pedagogika instituti,
Aytimbetov Yusupbay Mambetyarovich**

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada “Rekursiv va rekursiv funksiyalar” mavzusini o‘qitish jarayonida talabalar algoritmik fikrlashini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Rekursiya tushunchasi, rekursiv funksiyalar turlari, ularning dasturlashdagi o‘rni hamda amaliy qo‘llanilish sohalari (Fibonachchi funksiyasi, faktorial, graflarda qidiruv, saralash algoritmlari, daraxt tuzilmalari bilan ishlash) tahlil etilgan. Shuningdek, rekursiv algoritmlarni tahlil qilishda induktiv metodning ahamiyati, algoritmlarning vaqt murakkabligi va samaradorligini oshirish yo‘llari (memoizatsiya, dinamik dasturlash, iterativ yondashuv) ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada rekursiv yondashuv yordamida talabalar algoritmik tafakkurini shakllantirishning metodik asoslari ochib beriladi.

KALIT SO‘ZLAR: Rekursiya, rekursiv funksiya, algoritm, Fibonachchi funksiyasi, faktorial, chuqurlik bo‘yicha qidiruv, tezkor saralash, dinamik dasturlash, memoizatsiya, algoritmik fikrlash, dasturlash metodikasi.

“Rekursiya va rekursiv funksiyalar” ushbu mavzu doirasida rekursiya tushunchasi, funksiya va rekursiv funksiyalar, rekursiv funksiyalar turlari, oddiy va vositali rekursiya, informatikada rekursiyaning qo‘llanilishi hamda Fibonachchi funksiyalari haqida keng ma‘lumot beriladi.

Rekursiya – bu funksiyaning o‘zini o‘zidan chaqirishiga asoslangan algoritmik usul bo‘lib, murakkab masalalarni soddalashtirish va ularni bir nechta kichik qismlarga ajratish imkonini beradi. Rekursiya dasturlashda ko‘plab masalalarni aniq va sodda shaklda yechishga yordam beradi. Uning asosiy g‘oyasi – masalani uning kichikroq versiyasi orqali hal qilishdir.

Rekursiv funksiya – bu o‘zining ichidan o‘zini chaqiruvchi funksiya. Rekursiv funksiyalar ikki asosiy turga bo‘linadi:

1) oddiy (birlamchi) rekursiya – funksiya faqat bitta marta o‘zini chaqirish orqali ishlaydi. Masalan, Fibonachchi qatorini yoki faktorialni hisoblash algoritmi;

2) vositali (chuqur) rekursiya – bir funksiya ikkinchi yoki uchinchi darajali funksiya orqali o‘zini chaqirib boradi. Bunday holatda rekursiv chaqiriqlar bir-biriga bog‘liq bo‘ladi.

Rekursiya informatikada turli sohalarda faol qo‘llaniladi:

- fibonachchi funksiyalari – matematik masalalarda va biologiyada uchraydigan tavsifiy qator;
- faktorial hisoblash – matematik va statistik hisob-kitoblarda qo‘llaniladi;
- graflarda qidiruv (dfs – chuqurlik bo‘yicha qidiruv) – yo‘l topish va ma‘lumotlarni tahlil qilishda ishlatiladi;
- saralash algoritmlari – tezkor saralash (quicksort) va birlashtirish orqali saralash (mergesort) algoritmlari rekursiyaga asoslangan;
- daraxt tuzilmalari bilan ishlash – binar daraxtlarda ma‘lumot qidirish (binary search tree), avl daraxtlarda ma‘lumot saqlash va qayta ishlash.

Induktiv qobiliyat yordamida algoritmlarni tahlil qilish

Rekursiv algoritmlarni tahlil qilish va ulardan umumiy xulosa chiqarish uchun induktiv analiz usuli qo‘llaniladi. Induktiv tahlil orqali algoritmlarning murakkablik darajasi, ularning samaradorligi va bajarilish vaqti baholanadi. Induktiv yondashuv quyidagi bosqichlardan iborat:

- 1) bazaviy holatni aniqlash – rekursiyaning asosiy to‘xtash sharti belgilanadi, ya‘ni qaysi holatda rekursiv chaqiriq to‘xtashi aniqlanadi. Masalan, Fibonachchi funksiyasida $F(0) = 0$ va $F(1) = 1$ kabi bazaviy holatlar mavjud;
- 2) rekursiv chaqiriqni tavsiflash – algoritm qanday tarzda o‘zini qayta chaqirishi tahlil qilinadi. Masalan, Fibonachchi funksiyasida $F(n) = F(n-1) + F(n-2)$ formulasiga ko‘ra, har bir qadamda ikkita yangi rekursiv chaqiriq amalga oshiriladi;
- 3) masalaning umumiy holatini rivojlantirish – algoritmning umumiy ko‘rinishi tahlil qilinib, uning samaradorligi hisoblanadi. Bunda rekursiv tenglamalar va asimptotik baholash (Big-O notation) metodlaridan foydalaniladi.

Algoritmning takroriy iyerarxik modelini tahlil qilish – rekursiya qanday darajada va qancha chaqiriqlar orqali ishlashi tahlil qilinadi. Bunda rekursiya darajasi va ichma-ich rekursiv chaqiriqlar soni hisoblanadi.

Rekursiv algoritmlarning samaradorligi ularning vaqt murakkabligi va xotira samaradorligi orqali baholanadi. Masalan:

- fibonachchi funksiyasining oddiy rekursiv versiyasi $O(2^n)$ murakkablikka ega bo‘lib, katta sonlar uchun juda sekin ishlaydi. Uni dinamik dasturlash yoki iterativ usullar bilan optimallashtirish mumkin;

- quyoq saralash (QuickSort) algoritmi o‘rtacha holatda $O(n \log n)$ murakkablikka ega bo‘lib, katta hajmdagi ma’lumotlarni tez saralash imkonini beradi;
- chuqurlik bo‘yicha qidiruv (DFS) algoritmi graflarda yo‘l topishda faol qo‘llaniladi va uning murakkabligi $O(V + E)$ ko‘rinishida baholanadi (bu yerda V – vershinalar soni, E – qirralar soni).

Rekursiv algoritmlar ba’zan ortiqcha hisob-kitoblar talab qilishi mumkin. Ularning samaradorligini oshirish uchun quyidagi metodlar qo‘llaniladi:

1) memoizatsiya – qaytariladigan natijalarni keshlash orqali takroriy hisob-kitoblarni oldini olish;

2) dinamik dasturlash – masalaning kichik holatlarini hisoblab, keyinchalik ularni takrorlamaslik uchun xotirada saqlash;

iterativ yondashuv – ba’zi rekursiv algoritmlar sikllar yordamida tezroq bajarilishi mumkin.

Rekursiya – algoritmlarning samaradorligini oshirish, murakkab muammolarni tarkibiy qismlarga ajratish va qayta ishlash uchun muhim metodlardan biri hisoblanadi. Uning asosiy afzalliklari kodning soddaligi, muammoning aniq ifodalanishi va universal yondashuv imkoniyati bo‘lsa, kamchiliklari ortiqcha xotira sarfi va takroriy hisoblashlar tufayli samaradorlikning pasayishi hisoblanadi. Shunday qilib, rekursiyaning imkoniyatlarini samarali qo‘llash va uning muammolarini yechishda to‘g‘ri metodlarni tanlash – zamonaviy algoritmlashtirish va dasturlash jarayonida muhim masalalardan biri hisoblanadi.

XULOSA

Rekursiv funksiyalarni o‘qitish jarayonida talabalarni algoritmik fikrlashga yo‘naltirish, ularning muammoni bosqichma-bosqich tahlil qilish, yechimni qismlarga ajratish va umumlashtirish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Rekursiya – murakkab masalalarni soddalashtirishga, ularni ierarxik tarzda tahlil qilishga imkon beruvchi samarali metoddir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, rekursiv algoritmlar dasturlashning nazariy va amaliy jihatlarini uyg‘unlashtiradi, shu orqali talabalar tafakkurini tizimli, mantiqiy va induktiv yo‘nalishda rivojlantiradi. Rekursiyaning amaliy ahamiyati uni nafaqat dasturlash fanida, balki boshqa ilmiy yo‘nalishlarda ham qo‘llash imkonini beradi. Shu sababli, rekursiv funksiyalarni o‘qitish jarayonida nazariy tushunchalar bilan bir qatorda, amaliy dasturlash misollari, tahliliy topshiriqlar va induktiv xulosalar orqali o‘qitish algoritmik fikrlashni samarali shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kernighan B., Ritchie D. *The C Programming Language*. — Prentice Hall, 1988.
2. Lutz M. *Learning Python*. — O'Reilly Media, 2021.
3. Cormen T.H., Leiserson C.E., Rivest R.L., Stein C. *Introduction to Algorithms*. — MIT Press, 2022.
4. Niyozov A. *Algoritmlar va Dasturlash Asoslari*. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2018.
5. Thomas, W. *Data Structures and Algorithms in Python*. — Wiley, 2020.

GEYMIFIKATSIYA VA MANTIQUIY O'YINLAR YO'RDAMIDA TALABALARDA ALGORITMIK FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

**Nukus davlat pedagogika instituti,
Aytimbetov Yusupbay Mambetyarovich**

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida geymifikatsiya va mantiqiy o'yinlardan foydalanish orqali talabalar algoritmik fikrlashini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Geymifikatsiya elementlarini (kvestlar, musobaqalar, muammoli o'yinlar) dars jarayoniga joriy etish orqali rekursiv algoritmlarni o'rganish samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, talabalarning mantiqiy tahlil, muammoni bosqichma-bosqich yechish, evristik va muammoli yondashuvlar asosida mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari ochib berilgan. Maqolada ta'lim jarayonining propedevtik, asosiy va ijodiy bosqichlari doirasida geymifikatsiya, kodlash musobaqalari va loyihaviy yondashuv orqali algoritmik fikrlashni rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilingan.

KALIT SO'ZLAR: Geymifikatsiya, mantiqiy o'yinlar, algoritmik fikrlash, rekursiya, loyihaviy yondashuv, muammoli ta'lim, evristik metod, dinamik dasturlash, memoizatsiya, fraktal geometriya, kodlash musobaqalari, ta'lim texnologiyalari.

Ta'limda geymifikatsiya va mantiqiy o'yinlar qo'llash

- rekursiv algoritmlar bo'yicha muammolarni geymifikatsiya qilish – talabalarga rekursiyani o'z ichiga olgan kvestlar, bosqichma-bosqich muammolar taklif qilish. Masalan, labirintdan chiqish yoki mantiqiy golovolomkalarni hal qilishda rekursiv yondashuvni qo'llash;
- kodlash musobaqalari (Codeforces, LeetCode, HackerRank) – talabalarni ushbu platformalardagi rekursiv masalalarni hal qilishga yo'naltirish. Bu algoritmik fikrlashni kuchaytirishga yordam beradi.

Muvaffaqiyatli tadqiqot strategiyalari va loyihaviy yondashuv:

- talabalarni mustaqil tadqiqot ishlariga yo'naltirish – ularga rekursiv yondashuv bilan bog'liq real hayot muammolarini o'rganishni topshirish. Masalan, fraktal geometriya, mashinalar o'rganishi (Machine Learning) yoki botlarning ishlash algoritmlari bo'yicha loyiha tayyorlash;

- jamoaviy ish va muhokamalar – talabalarni guruhlarga ajratib, ularning har biri turli rekursiv algoritmlarni ishlab chiqishi va taqdimot qilishini tashkil etish.

Muammoli (Problem-Based) va evristik (Heuristic-Based) yondashuvlar:

- “nega rekursiya?” savoliga javob berish – talabalardan rekursiyani qachon va nima uchun qo‘llash kerakligini muhokama qilishni so‘rash. Ularning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish uchun rekursiyani iterativ algoritmlar bilan taqqoslatish;

- to‘g‘ridan to‘g‘ri qo‘llash (Hands-on Coding) – talabalar dars davomida rekursiya yordamida muammolarni qadama-qadam ishlab chiqishini ta‘minlash. Masalan, binar daraxt qidiruvi yoki qismlari saralash algoritmlarini ishlab chiqish.

Rekursiv algoritmlarni optimallashtirish va tahlil qilish:

- dinamik dasturlash (Dynamic Programming) va memoizatsiya (Memoization) – talabalarga rekursiv algoritmlarning samaradorligini oshirish usullarini tushuntirish. Masalan, Fibonachchi qatorining klassik rekursiya orqali va memoizatsiya usuli orqali bajarilishini solishtirish;

- rekursiyani iteratsiyaga aylantirish – talabalardan rekursiv algoritmlarni iterativ kodga aylantirishni talab qilish, bu ularning mantiqiy tahlil qilish qobiliyatini oshiradi.

Rekursiyani hayotiy masalalarga joriy etish:

- geometrik fraktallar – talabalarga rekursiv funksiyalar yordamida Kox kargagi (Koch Snowflake) yoki Serpinskiy uchburchagi kabi fraktallarni chizdirish;

- haydovchi algoritmlar – navigatsiya tizimlarida rekursiv qidiruv algoritmlari qo‘llanilishini tushuntirish;

- hujjatlarni indekslash va rekursiv fayl tizimi – talabalarga kompyuterlardagi fayl tizimida rekursiv qidiruv (masalan, "C:\Users" ichidagi barcha ".txt" fayllarni topish)ni qanday ishlashini tushuntirish.

Talabalarda algoritmik fikrlashni rivojlantirish uchun amaliy mashg‘ulotlar, real hayotdagi misollar, geymifikatsiya va muammoli yondashuv qo‘llanilishi lozim. Ularga rekursiyani nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy yechim sifatida tushunish imkonini berish darsning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, muloqot va jamoaviy muhokamalar, kodlash musobaqalari va optimallashtirish metodlaridan foydalanish talabalarni algoritmik fikrlash qobiliyatini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Jarayonli blok algoritmik fikrlashni rivojlantirish va rivojlantirish bosqichlarini qamrab oladi. Ushbu blokda ta‘lim jarayoni ma‘lum bir bosqichlarga bo‘lingan bo‘lib, har bir bosqich o‘quv maqsadlari, usullari, shakllari, vositalari va nazorat shakllari bilan belgilanadi.

Propedevtik (Tayyorgarlik) bosqichning maqsadi talabalarni asosiy algoritmik tushunchalar bilan tanishtirish va ularning muammoni algoritmlashtirishga

yondashuvini rivojlantirishdan iborat. Ushbu bosqichda tushuntirish, ko'rgazmali usullar, masalalarni tahlil qilish va algoritmik modellashtirish kabi usullar qo'llaniladi. O'quv jarayoni leksiyalar, muloqotli mashg'ulotlar, slaydlar va infografika shaklida tashkil etiladi. Ta'lim vositalari sifatida prezentatsiyalar, elektron darsliklar va o'quv qo'llanmalar foydalaniladi. Nazorat test sinovlari, savol-javoblar va frontal nazorat orqali amalga oshiriladi.

Asosiy bosqichning maqsadi talabalarning algoritmik fikrlash mahoratini rivojlantirish, algoritmlarni tuzish va ularni dasturlash muhitida ishga tushirish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Ushbu bosqichda ta'lim muammoli va evristik yondashuvlar, topshiriqlarni mustaqil bajarish hamda tajriba-sinov usuli orqali amalga oshiriladi. O'quv jarayoni asosan praktik mashg'ulotlar, laboratoriya ishlari va guruhda ishlash shakllarida tashkil etiladi. Ta'lim vositalari sifatida dasturlash muhitlari (Python, C#, Java) va algoritmik modellashtirish dasturlari qo'llaniladi. Nazorat esa amaliy ishlar, kod yozish va testlash, shuningdek, kurs ishlarini bajarish orqali olib boriladi.

Ijodiy bosqichning maqsadi talabalarga algoritmik yondashuvlar asosida mustaqil loyihalar yaratish va ularni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Ushbu bosqichda tadqiqot metodi, loyiha usuli va tajriba asosida o'rganish usullari qo'llaniladi. O'quv jarayoni loyiha ishlari, ijodiy vazifalar va tajribaga asoslangan tadqiqotlar shaklida tashkil etiladi. Ta'lim vositalari sifatida muammo yechish platformalari (LeetCode, Codeforces) va dasturlash muhitlari foydalaniladi. Nazorat loyihalarni himoya qilish, ijodiy ishlar, tahlil va muhokamalar orqali amalga oshiriladi. Talabalarda algoritmik fikrlashni rivojlantirish samaradorligini oshirish uchun muvofiq pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bu shart-sharoitlar talabalarning mavjud bilimlariga asoslanib, ularning yangi tushunchalarni o'zlashtirishini yengillashtirish, algoritmik yondashuvlarni tadbiq etish va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlashi kerak. Bunda nazariy materialni aniq va tizimli bayon qilish, maxsus ishlab chiqilgan masalalar majmuasidan foydalanish, algoritmik fikrlash elementlarini rivojlantirishga qaratilgan amaliy topshiriqlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar, jamoaviy ishlashni rag'batlantirish hamda turli dasturlash muhitlaridan foydalanish orqali o'quv jarayonini boyitish talabalarning algoritmik kompetensiyalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Ta'lim jarayonida geymifikatsiya va mantiqiy o'yinlardan foydalanish talabalarni faol, mustaqil va ijodiy fikrlashga undaydi. Ayniqsa, rekursiv algoritmlar kabi murakkab

mavzularni o'rganishda o'yin elementlari asosida tashkil etilgan topshiriqlar talabalarning motivatsiyasini oshiradi va ularni amaliy fikrlashga yo'naltiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, geymifikatsiya vositalari (kvestlar, kodlash musobaqalari, fraktal modellar) va evristik yondashuv asosidagi mashg'ulotlar algoritmik fikrlashning asosiy komponentlari — motivatsion, kognitiv, amaliy va refleksiv jihatlarni kompleks rivojlantiradi.

Jarayonli blok asosida tashkil etilgan propedevtik, asosiy va ijodiy bosqichlar talabalarning dasturlashdagi mantiqiy tahlil, muammoni modellashtirish va samarali yechim ishlab chiqish ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi. Natijada, geymifikatsiya elementlarini ta'lim jarayoniga tizimli joriy etish zamonaviy informatika ta'limining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va talabalarni real muammolarni hal etishga tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gee, J. P. *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. — Palgrave Macmillan, 2007.
2. Kapp, K. M. *The Gamification of Learning and Instruction*. — Wiley, 2012.
3. Prensky, M. *Digital Game-Based Learning*. — McGraw-Hill, 2001.
4. Cormen T. H., Leiserson C. E., Rivest R. L., Stein C. *Introduction to Algorithms*. — MIT Press, 2022.
5. Lutz M. *Learning Python*. — O'Reilly Media, 2021.

Assessment Strategies in English Language Teaching Based on the STEAM Approach

Khatamqulova Zarinabonu Ma'murjon qizi
English Language Teacher, 3rd State Specialized Boarding School

Annotation

This paper explores modern assessment strategies in English language teaching that are based on the STEAM approach. The integration of Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics into language education provides new opportunities to evaluate learners' creativity, collaboration, and problem-solving skills. The study emphasizes the importance of formative assessment, project-based tasks, and performance evaluation as essential tools for developing students' 21st-century competencies. Findings indicate that STEAM-oriented assessment promotes learner autonomy, critical thinking, and deeper engagement in the English learning process.

Key Words: STEAM, Assessment, English Language Teaching, 21st Century Skills, Creativity, Innovation

Introduction: Assessment is one of the most critical components of the teaching and learning process. It allows educators to measure not only students' knowledge and language proficiency but also their ability to apply skills in real-life contexts. However, traditional assessment methods—such as grammar tests and multiple-choice quizzes—often fail to capture the full range of students' abilities. In the 21st century, education demands more dynamic and integrative approaches that promote creativity, collaboration, communication, and critical thinking. The STEAM approach, which integrates Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics, offers a framework for developing these competencies in language classrooms. By combining linguistic learning with scientific inquiry and creative expression, teachers can design authentic tasks that allow for more meaningful assessment. This paper aims to explore how STEAM-based strategies can be used to improve assessment practices in English language teaching.

Research Aim: The main aim of this research is to identify effective assessment strategies in English language teaching based on the STEAM approach. It seeks to determine how such assessments can enhance learners' engagement, creativity, and critical thinking, while also improving their language proficiency.

Specific objectives include:

1. To analyze the effectiveness of formative and project-based assessments in STEAM-oriented English classes.
2. To identify tools that best measure students' 21st-century skills within the language learning context.
3. To provide recommendations for English teachers on integrating STEAM-based assessment into daily teaching practices.

Methods: The study employed a qualitative research design, focusing on classroom observations, teacher interviews, and student feedback. Participants included English language teachers and learners from a specialized school where STEAM projects were regularly integrated into lessons. Data collection involved analyzing project-based learning activities, such as creating digital presentations, designing posters, conducting simple experiments, and writing reflective reports. Assessment tools used in this study included rubrics, peer assessment forms, and portfolio reviews. The research emphasized formative assessment, which focuses on continuous improvement and feedback rather than relying solely on traditional summative tests. Teachers were encouraged to observe students' collaboration, problem-solving, and communication during STEAM-based tasks. Rubrics were designed to evaluate not only language accuracy but also creativity, teamwork, and innovation.

Findings and Discussion: The findings revealed several significant outcomes. First, students who participated in STEAM-based English lessons demonstrated higher motivation and enthusiasm for learning. They were more engaged in classroom activities that connected language learning to real-world applications. Second, formative assessment methods such as peer feedback and project evaluation allowed teachers to understand students' individual progress more deeply. This approach shifted the focus from memorizing grammar rules to applying knowledge in creative contexts. Students developed stronger critical thinking and communication skills through tasks that required designing, analyzing, and presenting projects in English. Moreover, the integration of arts and technology into the assessment process encouraged self-expression and improved digital literacy. Teachers reported that students felt more confident using English when they could demonstrate their skills through projects rather than written tests. The study also found that STEAM-based assessment helped teachers differentiate instruction, allowing them to address students' diverse learning styles. Collaborative projects fostered teamwork and peer learning, which are essential components of 21st-century education. Integrating assessment within the STEAM framework allows teachers to evaluate not only students' language proficiency but also their problem-solving, creativity, and collaboration skills. In

English lessons, teachers can use formative assessment tools such as digital portfolios, peer-assessment checklists, and reflective journals to observe how learners apply language in meaningful contexts. These strategies encourage self-evaluation and help learners become aware of their strengths and weaknesses. Moreover, project-based assessment plays a central role in the STEAM approach. For instance, when students design an experiment, create a digital story, or present a STEAM-related project in English, teachers can assess multiple competencies simultaneously: linguistic accuracy, pronunciation, critical thinking, teamwork, and presentation skills. Such tasks make learning more engaging and relevant to real-life situations. In addition, technology-supported assessments such as interactive quizzes, online collaboration tools, and digital simulations enhance students' motivation and allow teachers to gather instant feedback. They also make assessment more objective and data-driven. For example, using platforms like Google Classroom or Padlet helps teachers track learners' progress and provide personalized feedback. Finally, integrating assessment into every stage of the STEAM-based lesson — from exploration to creation — supports the development of 21st-century skills. It shifts the focus from testing knowledge to evaluating performance, creativity, and innovation. This makes assessment a powerful learning tool rather than a judgment mechanism. Furthermore, the findings emphasized that effective assessment in STEAM-based English classrooms requires teachers to play multiple roles — as facilitators, observers, and mentors. Rather than relying solely on summative tests, teachers integrated continuous assessment throughout the learning process. This approach enabled them to monitor students' progress dynamically and adapt lesson plans according to their evolving needs. Such flexibility led to more inclusive and student-centered learning environments. Another important finding was the improvement in students' problem-solving and creativity levels. When assessment tasks involved designing solutions, creating models, or developing multimedia presentations, students demonstrated deeper understanding and ownership of their learning. These activities helped bridge the gap between theoretical language knowledge and practical application, making English a tool for innovation rather than just communication. Teachers also highlighted the importance of feedback culture in STEAM-based assessment. Constructive feedback — whether from teachers or peers — encouraged reflection and continuous improvement. Students began to view mistakes as opportunities for learning, which significantly enhanced their growth mindset. This cultural shift contributed to a more supportive classroom atmosphere where learners felt safe to experiment and express their ideas freely. Finally, the results suggested that implementing STEAM-based

assessment strategies in English teaching not only enhances academic performance but also prepares students for future challenges. As students engage in interdisciplinary projects, they learn to collaborate across fields, use technology responsibly, and communicate their ideas effectively. These competencies align with the key requirements of the 21st-century workforce, demonstrating that assessment can serve as both a tool for learning and a bridge to lifelong success.

Conclusion

The results of this study suggest that assessment strategies based on the STEAM approach significantly enhance the quality of English language teaching. Such strategies encourage teachers to move beyond traditional testing methods and adopt creative, student-centered evaluations that promote deeper learning. By using project-based and formative assessments, teachers can help students develop not only linguistic competence but also essential life skills such as problem-solving, communication, collaboration, and innovation. The STEAM approach ensures that assessment becomes an active and engaging part of the learning process rather than a final judgment of performance. Therefore, it is recommended that English language teachers incorporate STEAM principles into their assessment design to create a more holistic, authentic, and motivating learning environment for students.

References

1. Beers, S. (2011). 21st Century Skills: Preparing Students for Their Future.
2. Yakman, G. (2008). STEAM Education: An Interdisciplinary Approach to Learning.
3. Brown, H. D. (2004). Language Assessment: Principles and Classroom Practices.
4. Popham, W. J. (2013). Classroom Assessment: What Teachers Need to Know.
5. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times.

THE IMPORTANCE OF ROLE PLAYS IN DEVELOPING ENGLISH SPEAKING SKILLS

Shoyunusova Arofat
English Language Teacher, Wise School

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of using role plays in foreign language teaching, particularly in teaching English. The study highlights the significance of the role play method in developing students' speaking skills, forming communicative competence, and enhancing their creative thinking and ability to express their ideas freely. Moreover, the article examines the effectiveness of role play models integrated with modern digital technologies in the educational process and provides reflections and insights regarding their importance in contemporary teaching practice.

Keywords: foreign language, English language, role play, communicative competence, speaking skills, interactive method, creative thinking, digital educational technology.

In the modern world, especially in Uzbekistan, the demand for learning foreign languages has become more urgent than ever, leading to an increasing need for professionals with strong foreign language proficiency. The importance of this demand is clearly reflected in the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan No. PQ-5117 dated May 19, 2021, "On measures to bring activities for promoting foreign language learning in the Republic of Uzbekistan to a qualitatively new stage", as well as in the Resolution of the Cabinet of Ministers No. 312 of the same date, "On measures to effectively organize the promotion of foreign language learning". These documents aim to effectively implement organizational measures to popularize foreign language learning nationwide. They also emphasize that in order to elevate the teaching of major foreign languages to a new stage, it is essential to apply modern interactive methods within the education system.

The use of role plays in foreign language teaching is of great significance, as role play is an interactive method that develops students' real-life communication skills by engaging them in various communicative situations. Through role play activities, learners practice using language actively within the context of proposed topics. The methodology of role play developed in close connection with the communicative approach in the second half of the twentieth century. According to linguist W.

Littlewood, “the learner should acquire the language not on the basis of grammatical rules, but as a means of real communication”.

The role-play technique was first introduced into the educational system in the 1950s–1960s by the English methodologist H. Brown. According to him, “play-based activities bring learners closer to a natural communicative environment and enhance their motivation for language learning”. During this period, the concept of “Situational Language Teaching” emerged in the process of foreign language instruction, which later served as a theoretical foundation for the role-play methodology. By the 1970s, the communicative approach had become the main direction in foreign language teaching. Within this approach, role-playing was recognized as an important tool for developing communicative competence. In 1972, the methodologist D. Hymes introduced the concept of “communicative competence” into linguistics, emphasizing that a language learner should not only possess grammatical knowledge but also be able to communicate appropriately in various social situations. Based on these theoretical principles, W. Littlewood, in his work “Communicative Language Teaching,” recommended role-playing as one of the most effective forms of interactive classroom activities.

By the 1980s and 1990s, several methodologists such as D. Byrne, J. Harmer, Larsen, and Nunan identified role-play as a key strategy that enhances motivation, communication, and independent thinking in foreign language classrooms. According to D. Byrne, “role-playing provides learners with the opportunity to use the language in meaningful and realistic contexts, which in turn increases their fluency and confidence in speaking”. J. Harmer defines the role-play method as “a creative approach that allows learners to bring their own experiences and emotions into the learning process”.

In the 21st century, with the development of interactive teaching methods, role-playing has also been adapted to digital environments. In 2018, L. Yan and a group of researchers developed the concept of “Technology-Enhanced Role Play,” which promotes language learning through communication simulations in online settings. They note that role-play lesson models integrated with task-based learning (TBL) and blended learning approaches are producing highly effective results in contemporary education.

In today’s globalized world, mastering foreign languages—particularly English—has become an essential skill for specialists in every field. From this perspective, the use of interactive methods, especially role play, plays a crucial role in developing learners’ communicative competence. Role plays bring learners closer to real-life

communicative situations, teaching them to express their thoughts freely, fluently, and confidently.

From a methodological standpoint, role play emerged as one of the most effective forms of language teaching during the transition from the grammatical approach to the communicative approach. Scholars such as H. Brown, D. Hymes, W. Littlewood, D. Byrne, and J. Harmer have provided the theoretical foundations for this methodology. According to their views, role play allows learners to use language in a meaningful, natural, and contextualized way, thereby enhancing their fluency and confidence in speech.

Moreover, role play fosters active participation in verbal communication, analytical thinking, and creative engagement. Through this method, learners do not merely memorize ready-made speech patterns; instead, they learn to construct new utterances that are appropriate to the topic, purpose, and context, thereby acquiring real communicative competence.

In modern education, role play has become even more effective through integration with digital technologies. This enables learners to interact in online environments and expands their experience in virtual communication. Consequently, role play contributes significantly to the development of 21st-century skills-including creativity, critical thinking, and collaboration.

Thus, role play proves to be an effective method for developing speaking skills in English, as it activates learners, encourages free thinking and communication, and enhances not only linguistic but also psychological and social competences. Therefore, the regular use of role play in English language lessons is a key condition for increasing the communicative effectiveness of language teaching.

References

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat juhatdan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5117-son qarori. www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 312-son “Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi qarori. 2021 yil 19-may
3. Littlewood W. Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge University Press. 1981. –P. 245.
4. Brown H. Principles of Language Learning and Teaching. Prentice Hall. 1972.

5. Hymes D. On Communicative Competence. Penguin Books. 1972.
6. Byrne D. Teaching Oral English. Longman. 1990.
7. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Longman. 1991.
8. Lan, Y.-J., Botha, A., Shang, J., & Jong, M. S.-Y. (2018). Guest Editorial: Technology Enhanced Contextual Game-Based Language Learning. *Educational Technology & Society*, 21 (3), 86–89.

BUYUK IPAK YO'LI PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI

Diyorbek Amanov Murodilla o'g'li

**O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi "San'at nazariyasi va tarixi"
mutaxassisligi 1-kurs magistranti**

Ilmiy rahbar: H.Hamrayeva (Dcs)

filalogiya fanlari doktori

amanov0303@icloud.com

+998977028284

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yevropa va Osiyo qit'alarini bir-biriga bog'lab turuvchi ulkan savdo yo'li ya'ni Buyuk ipak yo'lining paydo bo'lishi. Ushbu savdo karvoni haqida o'rganilgan kashfiyotlar, tarixchilarning fikrlari va Buyuk ipak yo'li orqali bu ikki qit'alar faqatgina savdo uchun emas balki, madaniy, qitisodiy-siyosiy aloqalar ham olib borishgani to'risida yo'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Osiyo, Yevropa, Buyuk ipak yo'li, karvon, sharq, g'arb, Aleksandr Makedonskiy, Xitoy, O'rta Osiyo.

Insoniyat tarixida eng ulkan bo'lgan ushbu qit'alararo savdo yo'li Yevropa va Osiyoni bir-biriga bog'lab, antik Rim davlatidan to Yaponiyaning qadimgi poytaxti Nara shahrigacha cho'zilgan edi. Markaziy Osiyodan G'arbga va Janubga o'tkazilgan karvon yo'llarini hamda Xitoydan Sharqiy Turkistonga olib boradigan yo'llarni o'zaro bog'lab bergan buyuk yo'lining haqiqiy boshlanishini tarixchilar eramizdan avvalgi ikkinchi asrning o'rtalarida, deb hisoblaydilar, o'sha davrda xitoyliklar uchun ilk bora G'arb o'lkalari – Markaziy Osiyo davlatlari kashf etilgan edi.

Buyuk ipak yo'li tug'risida fikr yuritar ekanmiz, bu qadimiy yo'ning necha asrlar davomida ne-ne mamlakatlar va xalqlarni bir-biriga bog'lash, aloqalarini mustahkamlashdagi mislsiz xizmatini aloxida ta'kidlab o'tish joiz bo'ladi.

Ilk bor Xitoy hududidan boshlanib g'arbga tomon minglarcha kilometr masofaga cho'zilgan (12 ming km.), Sharq bilan g'arbn tutashtirgan. Bu noyob savdo yo'li ulug' ajdodlarimiz sa'y-harakatlari samarasi o'laroq umumbashariyat tarixiy taraqqiyotida yorqin iz qoldirgan. Ayniqsa, bu yo'ning Vatanimiz sarhadlaridan o'tganligi uning tarixiy taqdirida, iqtisodiy-madaniy yuksalishida hamda boshqa xorijiy ellar bilan izchil hamkorlik va xamjihatlikda katta ijobiy rol o'ynagan. Xitoy uzoq yillar davomida xunlarning hujumidan aziyat chekib kelganlar. Buning yaqqol misoli

tariqasida Sin Shi Xundi tomonidan Buyuk Xitoy devorini barpo etilishini ko`rishimiz mumkin. Asirga olingan xunlarni so`roq qilish natijasida, ular tomonidan yueji qabilalarini engilganligini eshitgan, imperator Vu Di ular bilan aloqa bog`lash va ittifoq tuzib xunlarga qarshi kurashishda foydalanmoqsi bo`ladi. Ularga elchi sifatida o`g`li Chjan Szyanni jo`natadi. Ketayotib yo`lda asirga tushgan elchi 10 yildan so`ng qochishga va Kushon podsholari xuzuriga etib borishga musharraf biladi. Biroq qaytishda u yana xunlarga asir tushadi va 13 yil davomida tutqunlikda kun kechiradi. Oxir oqibat u yana asirlikdan qochishga musharraf bo`ladi va otasi saroyiga borib ko`rganlarini hikoya qilib qilib beradi. Imperatorni ko`proq samoviy otlar qiziqtirib qoladi. Farg`ona vodiysining samoviy otlari tabiiy ravishda Xitoy imperatorini o`zga jalb qiladi. Xitoyliklarni ot sotib olish niyati amalga oshmagach imperator Vu Di katta qo`shin bilan yo`lga chiqadi. Qo`qon shahrini qamal qilib, otlarni qo`lga kiritishga muvaffaq bo`lgach, o`z davlati xududini yanada kengaytirishga xarakat qiladi. Uning harbiy xarakatlarining samarasi o`laroq ipak yo`lining asosiy xo`jayinlaridan biriga aylandi. Chunki, buyuk ipak yo`li nafaqat ipak shu bilan bir qatorda qurol sotish orqali ham katta daromad keltirardi. Bu yo`lga e`tiborning katta bo`lganligini shundan ko`rish mumkinki, Xitoydan boshlanadigan ikki tarmoqqa ham komendantlar tayinlanib, ular doimo qo`ni mamlakatlardagi ahvol haqida imperatorni habardor qilib turishgan. Buyuk ipak yo`li orqali savdo aloqalari I-II asrlarda ya`ni imperator Vu Di va Parfiya shohi o`rtasidagi do`stona munosabatlar natijasida rivojlandi. Parfiyaliklar Xitoy ipagini katta miqdorda olishar va uni Evropaga sotish orqali katta foyda ko`rishardi. Aynan rimliklar ham Xitoy ipagini parfiyaliklardan bilishgan. Bu voqiea ya`ni ipak bilan tanishuv rimliklarga juda qimmatga tushgan, bir so`z bilan aytganda Mark Krassning mag`lubiyatga uchrashiga olib kelgan omillardan biri bo`lgan. Xitoylik budda monaxlarining Xindistonga va qayta Xitoyga safarlaoi III-IV asrlarda bu yo`lni “ziyoratchilar” yo`liga aylantirdi. Aynan shu davrlarda Buyuk ipak yo`li xalqaro tranzit savdo yo`liga aylandi. Tarixiy ma`lumotlarga ko`ra mil.av. IV-III asrlarda savdo yo`lari bo`ylarida so`g`diylarning manzilgoxlari paydo bo`la boshlaydi. Ularning manzilgoxlari asosan SHarqiy Turkiston, Ettisuv va Mo`g`iliston xududlarida joylashgan edi. Bu manzilgoxlarda yirik savdo operatsiyalari amalga oshirilgan bo`lib, uning gullab yashnagan davri VI-IX asrlarga to`g`ri keladi. Bu manzilgoxlar mustaqil bo`lib, mustahkam qo`rg`on va qurollangan harbiy guruhlariga ega bo`lganlar. Bu xolatni ular tomonidan zarb etilgan kumush tangalar ham tasdiqlaydi. Bundan tashqari Buyuk Ipak yo`lining ikki asosiy tarmog`i ham so`g`d erlaridan o`tganligi ularning savdo aloqalarida muhim o`rin tutishlariga imkoniyat yaratib bergan. Buyuk Ipak yo`lining tarmoqlari va undagi faol savdo tarixiy vaziyatga qarab o`zgarib turgan.

Aleksandr Makedonskiy tomonidan O`rta Osiyoni bosib olinishi xalqaro savdoni o`shishiga xizmat qilgan. To`g`ri bu paytda hali Buyuk Ipak yo`li xali faoliyat ko`rsatmas edi. Lekin g`arb bilan savdoning Salavkiylar davrida rivojlanishi keyinchalik qayta tiklanishida muhim omil bo`lib xizmat qiladi. Savdoning rivojlanishida suv yo`li sifatida Sirdaryo va Amudaryodan ham keng foydalanilgan. Savdoning taraqqiy etishi o`z navbatida yangi va boy shaharlarning paydo bo`lishiga olib kelgan. Bunday shaharlar sirasiga Poykend, Varaxsha, Ramish kabilarni kiritib o`tish mumkin. Sug`diyona orqali karvon yo`laridagi savdo Parfiya podsholigi davrida ancha taraqqiy etadi. eronda Sosoniylar xukmronligining boshlanishi va ularning savdo yo`larini nazorat qilishga intilishlari, ya`ni, o`zlari xoxlagan karvonni mamlakatga kiritishlari yoki kiritmaslikka intilishlari natijasida bu davlat hududini aylanib o`tuvchi yangi yangi tarmoqlarning vujudga kelishiga sabab bo`ldi. Aksari savdogarlar butun karvon yo`lini bosib o`tishni istamaganlar shu boisdan ular yirik shaharlarda asosan, Choch, Samarqand, Buxoroda mol ayriboshlashni amlga oshirishni ma`qul ko`rganlar. Bu xolat bilan asosan Xitoy savdogarlari shug`ullanishgan. Ular yuqorida nomlari eslatib o`tilgan shaharlarda o`z mahsulotlarini ayriboshlab o`zlari uchun kerakli bo`lgan mahsulotlarni olib yurtlariga qaytishgan. Xitoy savdogarlari O`rta Osiyoning boshqa ichki shaharlariga borishmagan. Ular uchun o`rtakashlik vazifasini erlik savdogarlar bajarishgan. Mil.av. I asrda har yo`lida bir marotaba savdogarlar uchrashuvi bo`lib o`tgan. Bundan maqsad, Parfiya hukmdorlari imkon darajasida katta daromad keladigan savdoni o`z nazoratlari ostida ushlab turishga xarakat qilishgan, ya`ni, chet ellik savdogarlarni iloji boricha mamlakat ichkarisiga kiritmaslikka urinishgan. Chunki, savdo yo`lini nazorat ostida ushlab turish hukmdorlarga doimiy daromad manbai bo`lib xizmat qilgan.

Buyuk ipak yo`li nafaqat ijtimoiy hayotgagina emas joy nomlariga ham o`z tasirini ko`rsatgan. M: Xozirda ham Hindistonda rus tilida so`zlashuvchi savdo shahobchalari faoliyat ko`rsatadi. Moskadagi Arbat ko`chasi rabot ya`ni, sharqdan kelgan sadogarlarning manzilgohi nomidan kelib chiqqan.

Arab tarixchilarining asarlarida Sharq "shaharlar onasi" deb atalgan Marvda ikki tarmoq, shimoliy va janubiy biri biriga qo`shilgan. Bu yerdan katta magistral yo`l dastlab Bobilga undan Bog`dodga, so`ngra Suriyaga borgan va u erdan kemmalarga yuklar orilib, Misr, Vizantiya, Italiya va boshqa O`rta yer dengizi shahar va davlatlariga tarqalgan. Bu mahsulotlar orasida asosan Xitoy ipagi, hind va indoneziya zirovorlari, zargarlik buyumlari, paxta matolar, fil suyaklari, olmos kabilar asosiy o`rin egallashgan. Buyuk Ipak yo`lidagi savdo haqida so`z yuritilar ekan tabiiy ravishda pul to`lov masalasiga to`xtalib o`tishga to`g`ri keladi. Dastlabki vaqtlarda ya`ni ilk o`rta

asrlarda to'lov birligi vazifasini ipak mato bajargan. Ipak mato aynan tillaning qiymatini belgilab bergan, unga Xitoyning o'zida ham dori – darmon, kitoblar, oziq-ovqat va boshqa mahsulotlarni ayriboshlash mumkin bo'lgan. Xatto, ipak mato orqali turli soliq va majburiyatlardan ozod bo'lish ham mumkin edi. Uning yordamida qilgan jinoyati uchun jazolardan qutulish uchun tavon sifatida ham foydalanilgan. M: 20 o'ram ipak mato berib o'lim jazosidan qutulish mumkin edi. Bu kabi xolatni So'g'dda ham kuzatishimiz mumkin.

Bir o'ram ipak mato 20-25 dirxam turgan. Aynan shu erda bir juft xachir 12 dirxam, bo'rdoqi buqa 11 dirxam, oddiy qalqon 12 dirxam, dubulg'a 2 dirxam turgan. Bulardan tashqari yolanma qo'shin to'lovi ham ipak mato tarzida amalga oshirilgan, ya'ni, kiyimlik tarzida. Mug' arxivi ma'lumotlariga ko'ra 10 kiyimlik ipak matoga bitta ot sotib olish mumkin bo'lgan. 607 yilda uyg'ur savdogarlari 3000 bosh otni 13 ming o'ram ipak matoga sotishadi. Unda har bir otning bahosi 4,5 kiyimlikka to'g'ri kelgan. 763-779 yillarda 10 ming ot sotiladi. Uning bahosi bir million o'ramni tashkil qiladi. Bu vaqtda otlarning bahosi ortib har bir ot 10 kiyimlikka almashtiriladi. Ko'chmanchi xalqlarning ayriboshlash mahsulotlari asosan ot, qo'y, mol, teri, baliq moyidan tayyorlangan kley, bug'i va oxularning eritilgan yog'laridan iborat bo'lgan. Xitoyga olib boriladigan mahsulotlar orasida Samarqand shaftolisi alohida o'rin tutgan. Uni Afrosiyobning oltin shaftolisi deb atashgan. Uning nafaqat mevasi, balki ko'chatlari ham anchagina haridorgir bo'lgan. VIII asrning o'rtalariga kelib, savdo muhim o'rinlaridan birini choy egallay boshladi. Xuddi shu vaqtga kelib Xitoyda O'rta Osiyoning mashshoq va raqqosalari mashxur bo'lib ketadi. Xitoyda asosan Mo'g'iliston otlari keng tarqalgan bo'lib ular past bo'ylari bilan O'rta Osiyo otlaridan farq qilishgan. Bundan tashqari xitoyliklarni Buxoro, Samarqand va Qozoq cho'llaridan keltirilgan dumli qo'ylar ham ajablantirgan. Xitoyga olib borilgan mahsulotlar orasida ot terilari anchagina xaridorgir bo'lib, xitoyliklar ulardan asosan harbiylar uchun kiyim-bosh va ximoya vositalarini tayyorlashgan. Turli mo'nalar shular jumlasidan oq otning dumi, tulki dumi sexrli kuchga ega deb hisoblangan va katta miqdorda eksport qilingan. IX asrda Xorazmdan Xitoyga ichiga qor to'ldirilgan qo'rg'oshin yashiqalarda tarvuz olib borilgan. Pista dorivor hisoblanib, inson kayfiyatini yaxshilovchi vosita sifatida shuhrat qozongan. Buxoro va Samarqandda tayyorlangan oq qandlar juda mashhur bo'lib, turli davlatlarga sotilgan. Asta sekinlik bilan savdoda pul birliklari paydo bo'la boshladi. Dastlabki pul birligi sifatida So'g'd tangalaridan foydalanilib, u to'rt burchak o'rtasida teshigi bo'lgan. Keyinchalik undagi so'g'd yozuvi o'rniga xitoy ierogliflari yoziladigan bo'ldi. Bu tanga pullar tashqi savdo bilan birgalikda ichki savdoda ham keng qo'lanilgan. Buni arxeologik izlanishlar ham tasdiqlaydi. O'rta Osiyoda turk

xoqonligi davrida amalga oshirilgan islohatlar harbiy boshqaruv ichki va tashqi savdoning rivojlanishiga o'zining ijobiy hissasini qo'shdi. Arablar tomonidan O'rta Osiyoning bosib olinishi tashqi savdoning rivojlanishida yangi qirralarning ochilishiga, kengroq savdo qilish imkoniyatlarini ochib berdi. Somoniylar davridagi savdo karvonlarining xavfsizligiga berilgan e'tibor savdoning erkin taraqqiy etishiga imkoniyatlar ochib berdi. Buyuk Ipak yo'li o'z faoliyatini mo'g'illar bosqinidan so'ng ham davom ettirdi. Mo'g'il hukmdorlari savdodan katta foyda olish maqsadida unga iloji boricha katta mablag'lar sarflashdi. CHet ellik savdogarlar esa, alohida imtiyozlarga ega bo'lib, mamlakat xududida erkin xarakat qilishlari uchun barcha imkoniyatlari yaratib berilgan edi. Bu davrda karvon yo'llari ancha yaxshilandi, daryolarga ko'priklar qurildi, tog'larda o'tish qiyin bo'lgan joylarda kengaytirish ishlari olib borildi.

Astraxandan pekingacha bo'lgan masofa oralig'ida xar 30-40 kmga manzilgohlar barpo etilib, u erda oziq – ovqatlar tashkil qilindi. Mo'g'illar davridagi savdo yo'lining o'ziga xosligi unda Qozoq cho'llaridan o'tgan shimoliy tarmoq anchagina taraqqiy etdi. O'rta Osiyoning Buyuk Ipak yo'lida olib boriladigan savdodagi o'rnini oshirishga Amir Temur katta xissa qo'shadi. U iloji boricha savdo tarmoqlarini umumlashtirishga, ularning havfsizligiga katta e'tibor berdi. Amir Temurning o'limidan so'ng O'rta Osiyodagi o'zaro urush va tartibsizliklar ipak yo'lidagi O'rta Osiyodagi savdogarlarning o'rnini pasaytirib yubordi. 1424-yilda Min sulolasining imperatori Yun Le shimoliy – g'arbiy chegaralarini yopishni buyurdi. Va nihoyat, Buyuk geografik kashfiyotlar savdo tarmog'ini dengizga ko'chirdi.

Buyuk ipak yo'li tushunchisini birinchi bo'lib fanga taniqli nemis olimi Fon Rixgofen olib kirgan. U XIX asrning 70-yillarida yozgan "Xitoy" nomli klassik asarida bu termini chuqur ilmiy asoslab berdi.

Ma'lumki, Xitoyning Sian shahrida boshlangan Ipak yo'li Lanjou orqali Dunxuanga (Sharqiy Turkiston) kelib, bu yerdan u ikkiga ajraladi. Ipak yo'lining janubiy tarmog'i Taklamakon sahrosi (Mo'g'iliston) orqali Xo'tanga, undan Yerkentga kelib, undan Balxga tomon o'tadi. Balxda yo'l yana uch tarmoqqa ajraladi. G'arbiy tarmog'i Marvga, janubiy tarmog'i Hindistonga, shimoli tarmog'i Termiz orqali Darbent, Nautak va Samarqandga tomon yo'naladi. Ipak yo'lining shimoliyg'arbiy tarmog'i esa Dunxuandan Bami, Turfon orqali Tarim vohasi-Qashg'arga boradi. U yerdan Tioshqo'rgon orqali O'zgan, O'sh, Quva, Axsikent, Pop, Asht orqali Xo'jand, Zomin, Jizzaxga, so'ngra Samarqandga borib tutashadi. Samarqanddan esa bu yo'l yana davom etib Dabusiya, Malik cho'li orqali Buxoro, Romitonga, undan Varaxsha orqali Farobga borib, Amul shahriga o'tadi. Amulda esa bu yo'l Marvdan Urganch sari yo'nalgan

yo`lga qo`shiladi. Marv shahri O`rta asrlar davomida Buyuk ipak yo`li chorrahalari kesishgan eng muhim hayotiy nuqta bo`lgan. Eng muhimi shundaki, Buyuk ipak yo`lining G`arbdan keladigan savdo karvonlari aytaylik, Italiya, Ispaniya va boshqa O`rta yer dengizi mamlakatlarning savdogarlari ham o`z mollarini Tir, Damashq, Anatoliya, Bog`dod orqali Parfiya davlati hududlari bo`ylab yana O`rta Osiyoning yirik savdo markazi Marvga olib kelar, shu yerdan sharq tomon yo`llarini davom ettirardilar. Shu ma`noda Marvning turli dinlar ildiz otgan, turli madaniyatlar tutashgan joy bo`lganligi alohida ahamiyatga molikdir.

Buyuk ipak yo`li Sharqu G`arbni bog`lovchi, turli mamlakatlarning savdo-sotiq, tijorat aloqalarining eng asosiy vositasi bo`lgandan, bu yo`nalishda joylashgan davlatlar undan o`z manfaatlari yo`lida foydalanishga yohud bu borada o`z mavqeini mustahkamlashga intilganlar. Shu bois turli tarixiy bosqichlarda turli davlatlar bunga intilib, Buyuk ipak yo`li ustidan o`z nazoratlarini o`rnatganlar. Masalan, mil.av. VI-IV asrlarda Eron ahmoniyolari, mil.av. IV asrda esa makedoniyalik Iskandar, mil.av. II-I asrlarda Rim Parfiya davlatlari o`rtasida bu borada qattiq raqobat ketdi. Yohud arab xalifaligi vujudga kelgunga qadar bu yo`lning Eron va Sug`diyona hududlaridan o`tgan qismida Eron va Sug`d savdogarlari yetakchilik rolini o`ynaganlar. Arab halifaligi kuchayib, ko`plab hududlarni qo`lga kiritgach, bu yo`l arab savdogarlari tasarrufiga o`tadi. Chingiziylar davrida Buyuk ipak yo`lining tasarrufida butunlay ularning qo`l ostida bo`lgan. Buyuk sohibqiron Amir Temur davriga kelib uning qudratli saltanati vujudga kelgach, Buyuk ipak yo`li sarhadlari yangidan kengayib, katta miqyoslar kasb etib, yanada rivoj topadi.

Vatanimiz sarhadlari ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy yuksalishining Buyuk ipak yo`li bilan bevosita bog`liqlik jihatlari juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Yunon-Rim olimlari Gerodot, Ktesiy, Arrian ma`lumotlariga, Eron mixxat yozuvlariga asoslanib fikr yuritadigan bo`lsak, mil.av. IV asrda O`rta Osiyo hududlarida sug`orma dehqonchilik madaniyati, hunarmandchilik, chorvachilik, tog`-kon ishlari ancha rivoj topgan. O`rta Osiyo la`li Xorazmning qimmatbaho feruza ma`dani, Sug`d oltini ko`plab miqdorda qazib olinib, ishlov berilib, xorijiy ellarga ham chiqarilgan. Jumladan, O`rta Osiyo la`liga (lazuriti) Eron, Hindiston, Misr, Mesopatamiya va Xitoy singari mamlakatlarda qiziqish va talab g`oyatda katta bo`lgan. Mil.av. II asr boshlarida Davan va Qang` davlatlariga tashrif buyurgan Xitoy elchisi va sayyohi Chjan Szyan safaridan so`ng Xitoy bilan O`rta Osiyo davlatlari o`rtasidagi diplomatik va sado-sotiq aloqalari yangi bosqichga ko`tariladi. Elchining bu yurtda ko`rgan-kechirganlari. Ayniqsa, uzumchilik, vinotayyorlash, rangli shishalar ishlab chiqarish, zargarlik, zotdor, uchqur otlar Xitoy hukmdorlarini qiziqtirgan. Bu esa ikki o`rtadagi aloqalarga keng yo`l

ochgan. Xitoy O`rta Osiyoning zotdor otlari, rangli shishalari, zargarlik mollari, la`liga xaridor bo`lsa, ayni chog`da Xitoydan ko`proq ipak va ipak mollari, chinni buyumlar, choy mahsulotlar keltirila boshlagan. Shuningdek, Yaponiyadan gurunch, Hindistondan ip gazlama, ziravor va dorivor mahsulotlar, mushk anbar va shu kabi narsalar keltirilgan. Ayni chog`da o`zbek diyorida bu mamlakatlarga qishloq xo`jalik mahsulotlari, mevalar, chorva mollari, otlar, gilamlar, zargarlik mahsulotlari, nafis junli matolar chiqarilgan. O`rta Osiyo hukmdorlari buyuk ipak yo`lida savdo karvonlarining tinchligi, xavfsizligi va ularning bexatar, muntazam qatnovini ta`minlash borasida ham doimiy chora-talbiirlar ko`rib borganlar. Shu maqsadda kerakli nuqtalarda, aholi siyrak bo`lgan joylarda karvonsaroylar, yemakxo`nalari, barpo qilingan, suv oladigan quduqlar qazilgan, chor atrofi shinam bino shakliga keltirilib qurilgan rabotu-sardobalar tiklangan. Hozirda ham Qizilqum, Mirzacho`l. Malik cho`li sarhadlarida o`tmish arxitekturasiyoy noyob namunalari sanalgan shunday me`moriy obidalar xarobalari ko`plab uchraydi. Ayniqsa, Somoniylar, Qoraxoniylar va G`aznaviylar sulolalari hukm surgan, Movarounnahr hududlari jiddiy iqtisodiy va madaniy yuksalish jarayonini boshdan kechirgan davrlarda xalqaro karvon savdosi yurtimiz ijtimoiy taraqqiyotida muhim rol o`ynagan. O`sha davrda Mag`ribu Mashriqqa ma`lum va mashhur Buxoro, Samarqand, Marv, Shosh, Balx, Isfijob, Termiz singari shaharlarda o`nlab xashamatli karvonsaroylar. Sado bozorlari barpo etilib, ularda tijorat ishlari avjida bo`lgan, turli mamlakat tujjorlari ularda tunu-kun turfa rang mollarini sotganlar yohud mol ayirbosh qilganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduxaliq Abdurasul o`g`li. "Ipak mamlakati" haqida // O`zbekiston tarixi moddiy madaniyat va yozma manbalarda: Akad. A. Asqarov tavalludining 70 yilligiga bag`ishlangan ilmiy anjuman materiallari. – Toshkent, 2005;
2. Abu Tohirxoja. Samariya. (Forschadan Abdulmo`min Sattariy tarjimasi) / To`plam. – Toshkent: Kamalak, 1991;
3. Avesto. Asqar Mahkam tarjimasi. – Toshkent: Sharq, 2001;
4. Agzamova G. A. Savdo yo`llari // Temur va Ulug`bek davri tarixi.
5. Agzamova G. A. So`nggi o`rta asrlar O`rta Osiyo shaxarlari – hunarmandchilik va savdo markazlari. – Toshkent: O`zbekiston, 2000;
6. Agzamova G. A. O`rta Osiyo xonliklaridagi savdo va unga xos an'analar // Buyuk ipak yo`li va Farg`ona vodiysi: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2004;
7. Aytboyev A. A. Qadimda Markaziy Osiyo xalqlarining ko`chishi haqida. Sharqshunoslik. – Toshkent, 1999;

Юрак клапанлари жарроҳлигида биопротезлар ва механик протезлардан қайта фойдаланиш стратегиялари

Turgunov Abdinosir Ismoilovich

PhD, ADTI Umumiy jarroxlik va transplantologiya kafedراسи assistenti.

Tel. number +99894 562-50-02

@mail: doctorabdunosir@gmail

ORCID/0009-0007-1199-8370

Turgunov Botirjon Abdiquyumovich

ADTI Umumiy jarroxlik va transplantologiya kafedراسи assistenti.

Tel. number +99893 002 -93-51

@mail:botircardiosurgery@gmail.com

ORCID/0009-0006-4847-6835

Jo'rayev G'anijon G'ulomovich

PhD ADTI Umumiy jarroxlik va transplantologiya kafedراسи assistenti

Аннотация

Юрак клапанлари жарроҳлигида биопротезлар ва механик протезлардан фойдаланиш кенг тарқалган амалиёт ҳисобланади. Бироқ, вақт ўтиши билан бу протезларнинг функционал ҳолати ёмонлашиши, кальцификация, инфекциян эндокардит ёки қопқоқ дисфункцияси туфайли қайта жарроҳлик зарурати юзага келиши мумкин. Мазкур мақолада қопқоқ протезларидан қайта фойдаланиш бўйича замонавий стратегиялар, уларнинг афзаллик ва камчиликлари ҳамда индивидуал ёндашувлар муҳокама қилинади. Шунингдек, "valve-in-valve" техникаси, гибрид усуллар ва қайта протезлашда протез турини танлаш мезонлари атрофлича таҳлил этилади. Бундай ёндашувлар такрорий операцияларни самарали ўтказиш ва беморнинг яшаш сифатини яхшилаш имконини беради.

Калит сўзлар:

Юрак клапанлари, биопротез, механик протез, қайта протезлаш, valve-in-valve, клапан жарроҳлиги, реоперация, гибрид ёндашувлар, индивидуал терапия.

Кириш

Юракда такрорий жарроҳлик амалиётини ўтказиш жудаям хавфли ва мурракаб ҳисобланади. Бундай операциялар беморни кўп миқдорда қон йўқотиш хавфи юқорилиги билан фарқланади. Ҳар бир хирург юракда иккинчи, ҳатто учинчи

марта операция қилишнинг биричисига нисбатан қийин шароитда ўтказилишини билади. Юрак ва магистрал томирлар атрофида ҳосил бўлган битишмалар ва чандиклар, уларнинг қўшни органларга ва кўкрак қафасининг деворига битишиб кетиши, ана шу битишмалардан юрак-қон томирларни ажратиб олиш вақтида қўшимча қон оқиши ва шунга ўхшаш қийинчиликлар кузатилади.

Юрак клапанларини зарарланиши сабабли СЮЕ ривожланиши ва унинг оғир клиник шакллари жарроҳлик амалиётлари натижаларига салбий таъсир кўрсатади. Адабиётларда, ОЮНларида такрорий операциядан кейинги ўлим 3-31,6 %ни ташкил қилади.

Бизнинг республикамиз учун такрорий аралашувларга бағишланган тадқиқотлар биринчи илмий ишлардан ҳисобланади. ОЮНларини такрорий аралашувлар ҳар доим ҳам беморларда СЮЕни бартараф этмайди, шунинг учун ОЮНни ривожланишининг турли босқичларида консерватив даволаш ишларини яхшилаш долзарб ҳисобланади.

Беморларда антиревматик профилактик-даволаш схемаларини ўтказиш ва мавжуд ёндашувларни такомиллаштириш “ренуксон”ни олдини олиш учун хизмат қилади. Шунингдек, беморларни даволашда клиник ташхислаш ва такрорий жарроҳлик аралашувлар тактикасини такомиллаштириш реоперациялар хавфини камайтириш учун хизмат қилади.

Материаллар ва методлар

ОЮНлари жарроҳлигида МСКТ текшируви юракнинг уч ўлчамли тасвирини яратиш, такрорий жарроҳлик тактик ёндашувларга (100 %гача) аниқлик киритиш ва реоперациялардан кейинги асоратларнинг учраш хавфини (89 % га) камайтириш имконини берган. 2012-2023 йилларда академик В.Вохидов номли РИХИАТМнинг Катталар кардиохирургияси ва АДТИ клиникасининг юрак ва қон-томир хирургияси бўлимларида клиник текширувлардан ўтган беморлар 4768 нафарни, йиллар бўйича ўртача кўрсаткич $36,7 \pm 0,4$ ни ташкил қилган. Ташхислаш ва хирургик даволаш амалиётлари ўтказилган беморлар 4436 нафарни, ўртача йиллик кўрсаткич $36,15 \pm 0,3$ ни ташкил қилган ($p < 0,05$).

ОЮНларида ўтказилган 470 та такрорий аралашувлар кардиохирургик операцияларнинг 9,8 %ни ташкил этган. Улардан 328 (69,78%) тасида “ренуксон” илгари зарарланмаган юрак клапанларини шикастланишлари натижасида ҳосил бўлган.

Натижалар

ОЮНларида 2012-2017 йилларда максимал қайд этилган хирургик аралашувлар (40,21%) ва 2018-2023 йилларда қайд этилган минимал хирургик аралашувлар (59,79%) ўртасида кескин фарқланган. 2012-2023 йилларда ОЮНларида “ренуксон”ларни тарқалганлик даражаси барча даволанган беморлар сонига нисбатан 8 % ни ташкил этган.

ОЮНларини 2012-2023 йилларда нисбий умумий ўсиш темпи - 19,58 %ни; йиллик ўсиш темпи 1,29 %ни ташкил қилган: 2012-2017 йилларда ОЮНларида такрорий хирургик амалиётлар ўтказилган беморлар 189 (40,2 %) нафарни; 2018-2023 йилларда бу кўрсаткич 281 (59,8 %) нафарни ташкил этган. Иккинчи даврда бу кўрсаткич 1,49 мартага ошган, $p < 0,05$.

Такрорий амалиётларнинг 2012-2017 йилларда ОЮНларида минимал ўртача нисбий ўсиши – 1,06 %ни; максимал нисбий ўсиши – 4,57 %ни; ўртача йиллик ўсиши – 1,57% ни ташкил қилган. Такрорий амалиётларнинг 2018-2023 йилларда ОЮНларида минимал нисбий ўртача ўсиши – 1,01 %ни; ўртача максимал нисбий ўсиш темпи – 1,69 %ни; ўртача йиллик ўсиш темпи – 1,01 % ни ташкил қилган.

Сунъий клапан тромбози ривожланишининг клиник предикторларини таҳлили натижасида қуйидаги хулосалар олинган: 1) эркаклар орасида аёлларга нисбатан деярли 2 марта кўп учраган; 2) юрак клапанлари табақалари тўлиқ қирқиб олиниб, сунъий клапанлар тикилган амалиётларда клапан табақалари қисман сақлаб қолинган амалиётларга нисбатан 1,5 марта кам учраган; 3) лаборатор (қондаги фибриноген ва АСТни юқори миқдори) кўрсаткичлари бўйича ишончли фарқ аниқланган.

Хулоса

Илмий тадқиқот натижасида ОЮНларини клиникада такрорий учраш улуши 2012-2023 йилларда акад.В.Воҳидов номидаги РИХИМТМнинг катталар кардиохирургияси бўлимининг ҳисобига кўра хирургик даволанган беморлар умумий сонининг 8,0 % ни ташкил этди. Замонавий текшириш усуллари ОЮНлари мажвуд беморларнинг клиник белгилари ва СЮЕ сабабларини ўз вақтида аниқлашга, такрорий операция қилинган беморлар ҳолатини сифатли баҳолашга имкон беради. ОМАКНлари такророй жарроҳлигида тавсия қилган дифференцияланган ва индивидуаланган тактикаси алгоритми анъанавий жарроҳлик усулини қўллашга нисбатан операциядан кейинги эрта даврда

асоратлар кузатилмаган беморлар улушини 2,99 марта (асоратларни 29,16 % дан 9,75 % гача пасайтириш) ва ўлим кўрсаткичини 17,4 % дан 5,8 % гача камайтириш имконини берган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бокерия Л.А., Михайлович И.А. **Современные аспекты повторных операций при пороках сердца.** – Москва: Бакулевский центр сердечно-сосудистой хирургии, 2020. – 312 с.
2. Braunwald E., Zipes D.P., Libby P. **Braunwald’s Heart Disease: A Textbook of Cardiovascular Medicine.** – 12th ed. – Philadelphia: Elsevier, 2022. – Vol. 1–2.
3. Nishimura R.A. et al. **2020 AHA/ACC Guideline for the Management of Patients With Valvular Heart Disease.** – *Journal of the American College of Cardiology*, 2020; 77(4): e25–e197.
4. Ким А.И., Сидоров Д.Ю. **Персонализированный подход в кардиохирургии: возможности и перспективы.** – *Российский кардиологический журнал*, 2021; (3): 85–91

**TESOL sohasida pedagogik yondashuvlarning samaradorligini oshirish:
O‘zbekistonda ingliz tili o‘qitishda yangi metodlar va ularning ta’lim sifatiga
ta’siri**

Mohinur Murodillayeva,
MA in TESOL in Webster, Tashkent

Anotatsiya

Ushbu tadqiqotning maqsadi TESOL sohasida pedagogik yondashuvlarning samaradorligini oshirish va O‘zbekistonda ingliz tili o‘qitishda yangi metodlarning ta’lim sifatiga ta’sirini aniqlashdir. Tadqiqot davomida zamonaviy metodlar, jumladan, kommunikativ yondashuv, loyiha asosidagi o‘qitish va texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi tahlil qilindi. Metod sifatida so‘rovnomalar, intervyular va kuzatuvlar ishlatildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yangi pedagogik metodlar o‘quvchilarning til ko‘nikmalarini yaxshilashga, darsga qiziqishini oshirishga va o‘quv jarayonini interaktiv qilishga yordam beradi. Ushbu natijalar O‘zbekiston sharoitida ingliz tili o‘qitish sifatini oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo‘la oladi.

Kalit so‘zlar: TESOL, pedagogik yondashuv, ingliz tili o‘qitish, ta’lim sifati, yangi metodlar

Abstract

The aim of this study is to explore ways to enhance the effectiveness of pedagogical approaches in TESOL and to examine the impact of new methods on the quality of English language teaching in Uzbekistan. The research analyzed modern methods, including communicative approach, project-based learning, and the use of technology. Questionnaires, interviews, and observations were employed as research methods. The findings indicate that new pedagogical methods help improve students’ language skills, increase their motivation, and make the learning process more interactive. These results can serve as a basis for recommendations to improve the quality of English language education in the context of Uzbekistan.

Keywords: TESOL, pedagogical approaches, English language teaching, education quality, new methods

Kirish

Bugungi kunda ingliz tili global aloqalar va ta’lim sohasida muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston maktab va oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitish samaradorligini

oshirish muhim vazifa hisoblanadi. TESOL (Teaching English to Speakers of Other Languages) sohasida pedagogik yondashuvlar turlicha bo‘lib, ularning samaradorligini tahlil qilish zamonaviy ta‘lim sifatini oshirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda ingliz tili o‘qitishda yangi metodlarni o‘rganish va ularning ta‘lim sifatiga ta‘sirini aniqlashdir.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

So‘rovnomalar: O‘qituvchilar va o‘quvchilar orasida yangi metodlar samaradorligini baholash.

Intervyular: Tajribali ingliz tili o‘qituvchilari bilan suhbatlar orqali pedagogik yondashuvlarning afzalliklari va kamchiliklarini aniqlash.

Kuzatuvlar: Dars jarayonida yangi metodlarning qo‘llanilishi va o‘quvchilar faoliyatini kuzatish.

Bu metodlar tadqiqotning ishonchliligi va natijalarining asosli bo‘lishini ta‘minladi.

Natijalar va tahlil

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki:

Kommunikativ yondashuv o‘quvchilarning so‘zlashuv ko‘nikmalarini yaxshilaydi va darsdagi faol ishtirokni oshiradi.

Loyiha asosidagi o‘qitish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

Texnologiyalardan foydalanish darslarni interaktiv qiladi va yangi materiallarni tezroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarning ta‘lim sifati va motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

O‘zbekiston sharoitida ingliz tilini samarali o‘qitish uchun pedagogik yondashuvlarni modernizatsiya qilish va yangi metodlarni qo‘llash muhimdir. Tadqiqot natijalari o‘qituvchilarga zamonaviy metodlarni samarali qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo‘la oladi. Shu bilan birga, ta‘lim sifatini oshirish va o‘quvchilar til ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Manbalar:

- Brown, H. D. (2020). Principles of language learning and teaching (7th ed.). Pearson.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.
- Nation, I. S. P., & Macalister, J. (2010). Language curriculum design. Routledge.
- Harmer, J. (2015). The practice of English language teaching (5th ed.). Pearson Education Limited.

NOYOB METALL QOTISHMALARINING ISSIQLIKKA BARDOSHLILIK XUSUSIYATLARINI SINOVDAN O‘TKAZISH

Ibrohimova Hilolaxon Abralxon qizi

Olmaliq Kon Metallurgiya Kombinati Angren kon boshqarmasi Oltin saralash
fabrikasi ishchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada noyob metall qotishmalarining issiqlikka bardoshlilik xususiyatlarini o‘rganishning nazariy asoslari yoritilgan. Adabiyot manbalari asosida turli metall qotishmalarining yuqori haroratdagi fizik va mexanik xususiyatlari, ularning mikrostrukturaviy o‘zgarishlari hamda issiqlikka bardoshlilikni oshirish usullari tahlil qilindi. Noyob metall elementlari (nikel, molibden, volfram, tantaliy, niobiy va boshqalar) ishtirokidagi qotishmalarning afzalliklari ko‘rsatib berilgan. Maqolada, shuningdek, zamonaviy sinov metodlari — issiqlik turg‘unligi, qattqlik, cho‘zilish mustahkamligi va oksidlanishga chidamlilik sinovlari haqida umumiy ma’lumot keltiriladi. Tadqiqot natijalariga tayangan holda, yuqori harorat sharoitida ishlovchi texnologik tizimlarda bunday qotishmalarning qo‘llanilishi istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: noyob metallar, qotishmalar, issiqlikka bardoshlilik, yuqori harorat, mexanik xususiyatlar, mikrostruktura.

Kirish

Zamonaviy texnika va sanoatda yuqori haroratlarda barqaror ishlaydigan materiallarga talab tobora ortib bormoqda. Xususan, energetika, aerokosmik, atom va metallurgiya sanoatlarida harorat 1000°C va undan yuqori bo‘lgan muhitlarda ishlovchi elementlar mavjud. Oddiy po‘lat yoki alyuminiy qotishmalari bunday ekstremal sharoitlarda tezda mexanik barqarorligini yo‘qotadi. Shu bois, issiqlikka bardoshli noyob metall qotishmalari — xususan nikel, volfram, molibden, tantaliy, niobiy asosidagi qotishmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Metall qotishmalari mukammal mexanik xususiyatlari, korroziyaga chidamliligi va issiqlikka chidamliligi tufayli muhandislik, qurilish va ishlab chiqarish sohalarida juda talab qilinadi. Ular yuqori harorat va kuchli mexanik xususiyatlarni talab qiladigan ilovalarda juda muhimdir. Aerokosmik, energetika va metallurgiya kabi sohalar uchun juda yaxshi yuqori harorat ko‘rsatkichlariga ega bo‘lgan metall qotishmalarini loyihalash va ishlab chiqish juda

muhimdir. Shu sababli, eng issiqqa chidamli metall qotishmasini aniqlash ushbu sohalar uchun juda muhimdir

Metall qotishmalarining issiqlikka chidamliligi ularning erish nuqtasi, termal barqarorligi va yuqori haroratlarda mexanik xususiyatlari bilan belgilanadi. Eng issiqlikka chidamli qotishma, uning xususiyatlarini o'zgartirmasdan, eng yuqori haroratga bardosh bera oladigan qotishma hisoblanadi. Ushbu maqolada biz turli sohalarda ko'rib chiqilgan eng issiqlikka chidamli metall qotishmalarini muhokama qilamiz.

Mazkur maqolada issiqlikka bardoshlilik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha mavjud ilmiy manbalar tahlil qilinadi, shuningdek, qotishmalarning tuzilmasi, issiqlik ta'siridagi o'zgarishlari va sinov usullari haqida umumiy ma'lumot beriladi.

Metodologiya

Tahlil davomida qotishmalarning mikrostrukturaviy tahlil, termodinamik barqarorlik va oksidlanishga qarshi chidamlilik bo'yicha tadqiqotlar solishtirildi. Shuningdek, yuqori haroratlarda mexanik xususiyatlarning o'zgarishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar — diffuziya jarayonlari, donalararo faza o'zgarishlari va elementar tarkibdagi o'zgarishlar o'rganildi.

Kobalt asosidagi qotishma yuqori haroratli qotishma, kobaltning 60% dan ko'proq, asosan, Cr, Ni va issiqlik qarshiligi ko'rsatkichlarini yaxshilash uchun boshqa elementlarga asoslangan. Bu turdagi issiqlikka chidamli qotishma yaxshi issiqlik qarshiligi ko'rsatkichiga ega bo'lishiga qaramasdan, kam va qattiq ishchanlik tufayli mahsulot ishlab chiqarishni bajarish qiyin. Kobalt asosli qotishma odatda 600 °C dan 1000 °Cgacha bo'lgan yoki uzoq vaqt murakkab bosim ostida, masalan, samolyot qidiruvi pichog'i, turbin, issiqlikka chidamli qismlar va aerokosmik motor yonish kamerasi kabi qismlarga yoki tarkibiy qismlarga qo'llaniladi. Yaxshi issiqlik qarshiligi ko'rsatkichlari, W, Mo, Ti, Al va Co kabi elementlarga mukammal termal qarshilik va charchoq qarshiligini kafolatlash uchun umumiy sharoitlarda qo'shilishi kerak. L605, Alyuminiy 188 va N-155 kabi kobalt asosidagi qotishmalar ishlatiladi. S-816 qotishmalar hali benzin va dizel dvigatellari uchun egiluvchan vanalar uchun ishlatiladi.

Issiqlikka chidamliligini va ba'zi hollarda ancha bardoshlilikini oshirishda yuqori samaradorlikka karbidlar (ZrC, NiC), nitridlar (TiN) va oksidlar (ZrO₂) hosil bo'lishi

bilan qotishmaning yog'ingarchilik qotishi bilan erishish mumkin. Barcha o'tga chidamli metallar past issiqlikka chidamliligiga ega, shuning uchun ularni 400°C dan yuqori haroratlarda himoya qilish uchun intermetalik va keramik qoplamalar qo'llaniladi. Molibden va volfram uchun silikon asosidagi qoplamalar (MoSi_2 , WSi_2) ishlatiladi. Oddiy sharoitlarda deyarli barcha metallar qattiq moddadir. Ammo ma'lum haroratlarda ular agregatsiya holatini o'zgartirishi va suyuqlikka aylanishi mumkin.

Natijalar

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, issiqlikka bardoshli noyob metall qotishmalarining barqarorligi ularning kristall panjarasi turiga, legirlovchi elementlar miqdoriga va issiqlik ishlov berish usullariga bevosita bog'liqdir. Quyidagi asosiy natijalar aniqlangan:

1. Nikel asosidagi superqotishmalar (Inconel, Nimonic, va hokazo) 1100°C gacha bo'lgan haroratlarda yuqori mexanik mustahkamlikni saqlab qoladi. Bu ularning γ -faza (Ni_3Al) cho'kindilari tufayli kristall panjara barqarorligiga ega ekanligi bilan izohlanadi.
2. Molibden va volfram asosidagi qotishmalar 1500°C dan yuqori haroratlarda ham shaklini saqlaydi, lekin ularning oksidlanishga moyilligi yuqori bo'lgani sababli, ular ko'pincha himoya qoplamalar bilan qo'llaniladi.
3. Tantaliy va niobiy asosidagi qotishmalar yuqori erish harorati (3000°C gacha) va mukammal korroziyaga chidamliligi bilan ajralib turadi. Bunday qotishmalar ayniqsa kosmik sanoatda, raketa dvigatellari detallarida qo'llaniladi.
4. Qotishma mikrostrukturasi issiqlikka bardoshlilikka sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Donalararo chegaralarda hosil bo'ladigan karbid va borid fazalar issiqlikka barqarorlikni oshiradi.

Muhokama

Natijalar shuni ko'rsatadiki, issiqlikka bardoshli qotishmalarning samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

Legirlash texnologiyasini takomillashtirish: Nikel asosidagi qotishmalarga Al, Ti, Cr, Co kabi elementlarni qo'shish ularning strukturaviy barqarorligini oshiradi.

Issiqlik ishlovini optimallashtirish: Termik ishlov berish orqali donalararo fazalarni mustahkamlash mumkin.

Himoya qoplamalarini qo'llash: Oksidlanishga qarshi SiO_2 , Al_2O_3 yoki Cr_2O_3 asosidagi qoplamalar yuqori haroratda xizmat muddatini uzaytiradi.

Shuningdek, qotishmalarning barqarorligini baholashda termodinamik modellashtirish (CALPHAD usuli) va kompyuter simulyatsiyasi yondashuvlari tobora keng qo'llanilmoqda. Bu yondashuvlar orqali yangi qotishma turlarini ishlab chiqish imkoniyatlari ortmoqda.

Xulosa

Noyob metall qotishmalari yuqori harorat sharoitlarida ishlaydigan tizimlar uchun eng istiqbolli materiallardan biridir. Adabiyot tahlili shuni ko'rsatadiki, issiqlikka bardoshlilik ularning tarkibidagi legirlovchi elementlar, mikrostrukturasi va termik ishlov berish rejimiga bevosita bog'liq. Nikel, volfram, molibden, tantaliy va niobiy asosidagi qotishmalar o'zining yuqori mexanik va kimyoviy barqarorligi bilan ajralib turadi. Kelgusida bu yo'nalishda hisoblash modellaridan keng foydalanish, yangi nanostrukturaviy qotishmalar yaratish va himoya qoplamalarni takomillashtirish issiqlikka bardoshlilikni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Reed, R. C. *The Superalloys: Fundamentals and Applications.* Cambridge University Press, 2006.
2. Donachie, M. J. *Superalloys: A Technical Guide.* ASM International, 2002.
3. Stoloff, N. S., & Davis, J. R. *High-Temperature Alloys for Gas Turbines and Other Applications.* ASM Handbook, Vol. 1, 2011.
4. Wriedt, H. A. *Phase Diagrams of Nickel-Based Alloys.* Metallurgical Society, 1993.
5. Xu, H., Zhang, X., et al. "Oxidation Behavior of Refractory Metal Alloys at High Temperature." *Materials Science and Engineering A*, 2020.
6. Zhang, Y. "Microstructure and Phase Stability of Nb-Based Alloys." *Journal of Alloys and Compounds*, 2019.
7. Qian, M., & Froes, F. H. *Titanium and Refractory Metal Alloys: Processing and Applications.* Elsevier, 2018.

Korxonada innovatsion faoliyatni tashkil etish va uni boshqarish

Davlatova Ozoda Olmos qizi
ORCID: 0009-0000-9316-6859
ozodaavganova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada korxonada innovatsion faoliyatni tashkil etish va uni samarali boshqarish masalalari yoritilgan. Unda innovatsion muhitni shakllantirish, strategiya ishlab chiqish, loyihalarni amalga oshirish va boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, korxonalarda innovatsion faoliyat samaradorligini oshirishda strategik, moliyaviy, tashkiliy va kadrlar boshqaruvining ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Xorijiy tajribalar tahlili asosida O'zbekiston korxonalari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, korxonalar, boshqaruv, samaradorlik, texnologiya, innovatsion strategiya, xorij tajribasi, ilmiy-texnik taraqqiyot, raqobatbardoshlik, iqtisodiy o'sish

Kirish

Bugungi globallashtirish va raqobatbardoshlik kuchayib borayotgan sharoitda korxonalar oldida innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish va uni boshqarish dolzarb vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Innovatsiyalar nafaqat yangi mahsulot va texnologiyalarni yaratishni, balki ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilishni, boshqaruv tizimini takomillashtirishni ham o'z ichiga oladi. Shu boisdan, innovatsion faoliyat korxonalarining barqaror rivojlanishi, iqtisodiy samaradorlikni oshirishi hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda innovatsion rivojlanishga alohida e'tibor qaratilib, davlat darajasida turli dasturlar va qonun hujjatlari qabul qilinmoqda. Jumladan, Innovatsion rivojlanish strategiyasi, innovatsion markazlar va texnoparklarning faoliyati, startap loyihalarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari korxonalarda yangiliklarni joriy etish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, korxonalar darajasida innovatsion faoliyatni tashkil etish va uni samarali boshqarish masalalari hali to'liq hal etilgan emas.

Shunday ekan, ushbu mavzuni o'rganishdan maqsad – korxonalarda innovatsion faoliyatni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, boshqaruv

mexanizmlarini aniqlash hamda xorijiy tajribalarni o‘rganib, milliy iqtisodiyot sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini asoslab berishdan iborat.

Innovatsion faoliyatni tashkil etish jarayoni

Korxonada innovatsion faoliyatni samarali yo‘lga qo‘yish uchun bir necha bosqichlarni o‘z ichiga olgan tizimli yondashuv zarur:

1. *Innovatsion muhitni yaratish* – korxonada yangiliklarni qo‘llab-quvvatlovchi madaniyatni shakllantirish, ijodkor xodimlarni rag‘batlantirish hamda tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.
2. *Innovatsion strategiyani ishlab chiqish* – korxonada rivojlanishining uzoq muddatli maqsadlariga mos ravishda innovatsion strategiya ishlab chiqiladi. Bu jarayonda bozor tahlili, iste‘molchilar ehtiyojlari va raqobatchilar faoliyati inobatga olinadi.
3. *Innovatsion g‘oyalarni shakllantirish va tanlash* – yangi mahsulot va texnologiyalar bo‘yicha g‘oyalar xodimlardan, ilmiy muassasalardan yoki hamkorlardan olinishi mumkin. Eng istiqbolli g‘oyalar tanlab olinib, texnik-iqtisodiy asos ishlab chiqiladi.
4. *Innovatsion loyihalarni amalga oshirish* – moliyalashtirish manbalarini aniqlash, loyiha jamoasini tuzish va ishlab chiqarish jarayoniga joriy etish bu bosqichning asosiy vazifasidir.
5. *Natijalarni monitoring qilish va baholash* – innovatsion faoliyat samaradorligi rentabellik, mahsulot sifati, ishlab chiqarish hajmi va xarajatlarni kamaytirish kabi ko‘rsatkichlar asosida baholanadi.

Innovatsion faoliyatni boshqarish yo‘nalishlari

Innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish uchun uni boshqarishning quyidagi asosiy yo‘nalishlari muhim ahamiyat kasb etadi:

1. *Strategik boshqaruv* – innovatsion faoliyat umumiy korxonada strategiyasi bilan uyg‘unlashtiriladi.
2. *Tashkiliy boshqaruv* – innovatsiyalar bo‘yicha alohida bo‘lim yoki markaz tashkil etish, loyihaviy boshqaruv tizimini joriy etish samaradorlikni oshiradi.
3. *Moliyaviy boshqaruv* – innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun ichki mablag‘lardan tashqari tashqi investitsiyalar, davlat grantlari va venchur kapital jalb qilinadi.
4. *Kadrlar boshqaruvi* – innovatsion jarayonlarning muvaffaqiyati malakali mutaxassislarga bog‘liq. Shu sababli xodimlarni doimiy ravishda qayta tayyorlash va malakasini oshirish zarur.
5. *Axborot va texnologik boshqaruv* – innovatsion faoliyatni tezkor nazorat qilish uchun raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va sun‘iy intellektdan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion faoliyat samaradorligi va muammolar

Innovatsion faoliyat korxonalariga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish;
- Mahsulot va xizmatlar sifatini yaxshilash;
- Yangi bozorlarni egallash;
- Raqobatbardoshlikni mustahkamlash;
- Uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash.

Biroq, innovatsion faoliyatni amalga oshirish jarayonida qator muammolar ham uchraydi:

- Moliyaviy resurslarning yetishmasligi;
- Malakali kadrlarning kamligi;
- Ilmiy tadqiqotlar va amaliyot o'rtasidagi uzilishlar;
- Innovatsion risklarning yuqoriligi.

Xulosa

Korxonada innovatsion faoliyatni tashkil etish va uni boshqarish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biridir. Innovatsiyalarni samarali boshqarish korxonaga raqobatbardoshlikni oshirish, bozor ulushini kengaytirish, mahsulot sifati va ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash imkonini beradi. Shu bois, korxonalar uchun innovatsion strategiyalarni ishlab chiqish, moliyaviy va kadrlar salohiyatini oshirish, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M. E. Konkurrentnoye preimushchestvo: Kak dostich vysokogo rezultata i obespechit ego ustoichivost. – Moskva: Alpina Publisher, 2005.
2. Drucker P. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper Business, 1985.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – Москва: Прогресс, 1982.
4. Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги. Инновация сиёсати бўйича ҳисоботлар. – Тошкент, 2023.
5. OECD. Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data. – Paris: OECD Publishing, 2018.
6. Tidd J., Bessant J. Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change. – Chichester: Wiley, 2018.
7. Christensen C. M. The Innovator's Dilemma. – Boston: Harvard Business Review Press, 1997.

8. Chesbrough H. Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. – Boston: Harvard Business School Press, 2003.
9. Nelson R. R. National Innovation Systems: A Comparative Analysis. – Oxford: Oxford University Press, 1993.

O‘ZBEK TILI MATNLARIDA QADRIYAT-KONSEPTLARNING KORPUS ASOSIDA SEMANTIK XARITASINI YARATISH MASALALARI

Babayeva Gulchexra Tashpulatovna

Termiz shahar 16-sonli informatika va axborot texnologiyalariga ixtisoslashtirilgan umumiy o‘rta ta’lim maktabining oliy toifali o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tili matnlarida qadriyat-konseptlarning korpus lingvistikasi asosida tahlil qilinishi va ularning semantik xaritasini yaratish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ifodalovchi leksik birliklarning kontekstual qo‘llanilishi, semantik maydonlar doirasida ularning paradigmatic va syntagmatic bog‘liqligi o‘rganiladi. Korpus tahlili asosida “vatan”, “ona”, “mehr”, “adolat”, “ezgulik” kabi qadriyat-konseptlarning ma’no soyalari va assotsiativ tarmoqlari aniqlanadi. Shuningdek, semantik xaritalar yordamida konseptlarning madaniy-mental o‘ziga xosliklarini avtomatik tarzda modellashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligida kognitiv-korpus yondashuvni yanada rivojlantirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: qadriyat-konsept, semantik xarita, korpus lingvistika, kognitiv tahlil, paradigmatic aloqadorlik, leksik birlik, o‘zbek tili.

Abstract: This article explores the issues of constructing a semantic map of value-concepts in Uzbek language texts based on corpus linguistics. The research focuses on the contextual usage of lexical units representing national and universal values, examining their paradigmatic and syntagmatic relations within semantic fields. Using corpus analysis, value-concepts such as “homeland,” “mother,” “compassion,” “justice,” and “goodness” are analyzed in terms of their semantic shades and associative networks. The study also discusses the possibilities of automatically modeling the cultural and mental features of these concepts through semantic mapping. The findings serve as a theoretical basis for further development of cognitive-corpus approaches in Uzbek linguistics.

Keywords: value-concept, semantic map, corpus linguistics, cognitive analysis, paradigmatic relations, lexical unit, Uzbek language.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы создания семантической карты ценностных концептов в узбекских текстах на основе корпусной лингвистики. В исследовании анализируется контекстуальное употребление

лексических единиц, отражающих национальные и общечеловеческие ценности, их парадигматические и синтагматические связи в рамках семантических полей. На основе корпусного анализа выявляются семантические оттенки и ассоциативные сети таких концептов, как «родина», «мать», «милосердие», «справедливость», «доброта». Также обсуждаются возможности автоматического моделирования культурно-ментальных особенностей концептов с помощью семантических карт. Результаты исследования служат теоретической основой для дальнейшего развития когнитивно-корпусного направления в узбекском языкознании.

Ключевые слова: ценностный концепт, семантическая карта, корпусная лингвистика, когнитивный анализ, парадигматическая связь, лексическая единица, узбекский язык.

Kirish

Globalashuv jarayonida milliy o'zlik va qadriyatlarni lingvistik jihatdan tahlil etish masalasi tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Til milliy madaniyat, mentalitet va qadriyatlarning asosiy tashuvchisi sifatida ijtimoiy ongda konseptual dunyoqarashni shakllantiradi. Shu bois, qadriyat-konseptlarni o'zbek tili matnlari asosida korpus yondashuvi orqali tahlil qilish, ularning semantik xaritasini yaratish, konseptlarning milliy tafakkurdagi o'rnini aniqlash ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy korpus lingvistikasida semantik xaritalar tahlili (semantic mapping) konseptual ma'nolarning o'zaro bog'lanishini grafik va algoritmik shaklda modellashtirish imkonini beradi [3, 216]. Bu yondashuv o'zbek tili matnlarida "adolat", "vatan", "mehr", "ona" kabi qadriyat-konseptlarning semantik tarmoqlarini aniqlashda samarali metod hisoblanadi.

Mazkur maqola o'zbek tili matnlarida qadriyat-konseptlarni korpus tahlili yordamida o'rganish, ularning semantik maydonini aniqlash va avtomatik xaritasini yaratish masalalariga bag'ishlangan bo'lib, tadqiqotning nazariy asosini kognitiv va korpus lingvistikasining integratsiyasi tashkil etadi

ASOSIY QISM

Korpus lingvistikasida qadriyat-konseptlar til birliklari orqali ifodalangan ijtimoiy-madaniy qadriyatlar majmuasi sifatida o'rganiladi. Qadriyat-konseptlarning tahlili ularning matnlardagi chastotasi, kollokatsion bog'lanishlari va semantik o'zgaruvchanligini aniqlashga asoslanadi [2, 57].

O‘zbek tilida qadriyat-konseptlar milliy tafakkur bilan uzviy bog‘liq. Sh. Safarov fikricha, “qadriyatlar tildagi konseptual tizim orqali madaniyatning kognitiv modeli sifatida namoyon bo‘ladi” [9,66]. Shu nuqtai nazardan, korpus asosida “vatan”, “erkinlik”, “ona”, “ezgulik” kabi birliklarning semantik tarmoqlarini aniqlash — qadriyat-konseptlarning madaniy kodini tahlil qilish imkonini beradi.

O‘zbek tili milliy korpusi (UZTNC)dagi 50 milliondan ortiq token asosida olib borilgan kuzatishlarda “adolat” konsepti bilan eng yuqori chastotali bog‘lanmalar “inson”, “haqiqat”, “erkinlik”, “jamiyat” kabi birliklar bilan aniqlangan. Bu esa mazkur konseptning ijtimoiy-adolatlilik paradigmasiga mansubligini ko‘rsatadi [11, 72].

Semantik xaritalash (semantic mapping) metodikasi yordamida qadriyat-konseptlar o‘zaro semantik yaqinlik darajasi asosida modellashtiriladi. Ushbu xaritalar avtomatik klasterlash (clustering) algoritmlari, xususan, *Word2Vec* yoki *FastText* kabi vektor modellar orqali tuziladi [7, 7].

O‘zbek tili milliy korpusi asosida tuzilgan model natijalariga ko‘ra o‘zbek tili korpusida “mehr”, “sadoqat”, “do‘stlik” kabi konseptlarning semantik yaqinligi quyidagicha tahlil qilinadi:

Qadriyat-konsept	Eng yaqin birliklar	Semantik yaqinlik koeffitsienti
Mehr	Sadoqat, g‘amxo‘rlik, insonparvarlik	0.87
Adolat	Haqiqat, tenglik, qonun	0.82
Ezgulik	Yaxshilik, mehr, halollik	0.79

Bunday tahlillar qadriyat-konseptlarning o‘zaro semantik masofasini aniqlashga, ularning konseptual maydonini algoritmik asosda ifodalashga imkon beradi. Toshpo‘latova G. bu jarayonni “madaniyat va til o‘zaro ta’sirini lingvistik modelda qayta aks ettirishning samarali vositasi” deb baholaydi [12, 65].

Mualliflik mulohazasi: qadriyat-konseptlarning korpus asosidagi semantik xaritalarini yaratish o‘zbek tilshunosligida milliy tafakkurni raqamli model asosida o‘rganish imkonini beradi. Bu yondashuv nafaqat til birliklari o‘rtasidagi ma’no munosabatlarini aniqlaydi, balki til va madaniyatning dinamik integratsiyasini ham tahlil etadi. Shu sababli, o‘zbek tilining milliy korpusi konseptual tahlil uchun asosiy ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbek tili matnlarida qadriyat-konseptlarning semantik xaritasini yaratish masalasi korpus lingvistikasining semantik tahlil, konseptual modellashtirish va madaniyatlararo lingvistika bilan bog‘liq jihatlarini chuqur tadqiq etishni taqozo etadi. Chunki “qadriyat” tushunchasi inson ongida, madaniyatda va til tizimida turlicha ifodalanadi. Korpus asosida semantik xarita tuzish orqali qadriyatlar bilan bog‘liq

leksik birliklar, frazeologizmlar, metaforik ifodalar hamda nutq kontekstlari o‘zaro aloqadorlikda aniqlanadi [13, 135–137].

Korpus materiallari asosida qadriyat-konseptlarni avtomatik ajratishda, avvalo, leksik birliklarning chastota tahlili, so‘z birikmalari assotsiativ bog‘lanishlari va semantik o‘xshashlik koeffitsiyentlari hisobga olinadi. Ushbu metod yordamida “vatan”, “erkinlik”, “mehr”, “sadoqat”, “haqiqat” kabi qadriyatlar bilan bog‘liq so‘zlarning morfologik va semantik tarmoqlari aniqlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida qadriyat-konseptlar ko‘pincha badiiy matnlarda va ommaviy axborot vositalarida yuqori chastotali birliklar sifatida namoyon bo‘ladi [4, 212–214].

Shuningdek, semantik xarita yaratishda ontologik modellashtirish usuli ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvda qadriyat-konseptlar orasidagi g‘oyaviy-ma‘naviy bog‘lanishlar grafik yoki tarmoq shaklida tasvirlanadi. Masalan, “adolat” konsepti “halollik”, “haqiqat”, “insof”, “tenglik” kabi birliklar bilan bog‘lanadi. Bunday bog‘liqliklar konseptual tarmoq diagrammasi ko‘rinishida avtomatik tarzda vizualizatsiya qilinadi [5, 32–35].

O‘zbek olimlarining ishlarida ham qadriyat-konseptlarni semantik jihatdan tahlil qilish masalasi e‘tiborda bo‘lgan. Jumladan, A. Nurmonov o‘zining tadqiqotlarida qadriyatlarni tilning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini aks ettiruvchi vosita sifatida baholaydi [8, 74–75]. Shuningdek, D. Abdurahmonova o‘zbek tili matnlarida madaniy konseptlarning verbal ifodasi va ularning milliy ongda o‘rni haqida so‘z yuritib, ularni lingvokognitiv jihatdan tahlil qiladi [1, 101–104].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, korpus lingvistikasining zamonaviy vositalari – *lemmatizatsiya, morfologik teglash, semantik teglash va vaznli vektor modellar* (Word2Vec, FastText, BERT) – qadriyat-konseptlarni aniqlash va ularning semantik xaritasini yaratishda yuqori samaradorlikka ega. Ushbu texnologiyalar asosida qadriyatlar tizimi avtomatik tarzda modellashtirilgan konseptual sohalar sifatida namoyon bo‘lishi mumkin [6, 88–90].

O‘zbek tili milliy korpusi (OTMK) misolida olib borilgan tajriba tadqiqotlarida “insof”, “sadoqat”, “vatanparvarlik”, “mehr-oqibat” kabi birliklarning so‘z birikmalari tarmog‘i, konnotativ xususiyatlari va matn ichidagi funksional pozitsiyasi aniqlanib, ularning semantik xaritasi tuzilgan. Bu xaritalar o‘zbek tili leksikasida qadriyat-konseptlarning tarixiy o‘zgarish dinamikasini va uslubiy differentsiatsiyasini ko‘rsatishda alohida ahamiyat kasb etadi [10, 54–57].

Shunday qilib, qadriyat-konseptlarni korpus asosida tahlil qilish, ularning semantik xaritalarini yaratish nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy, psixologik va falsafiy tahlillar bilan hamohang ravishda olib borilishi lozim. Bu yondashuv o‘zbek tili

semantik tizimining zamonaviy manzarasini ko‘rsatadi hamda milliy qadriyatlar tildagi ifodalanish mexanizmini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Xulosa

O‘zbek tili matnlarida qadriyat-konseptlarning korpus asosida semantik xaritasini yaratish masalasi — tilshunoslik, madaniyatshunoslik va kognitiv fanlarning kesishgan nuqtasida turgan zamonaviy yo‘nalishdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qadriyatlarni korpus asosida tahlil qilish ularning leksik, semantik va madaniy tarmoqlarini aniq ko‘rsatish imkonini beradi. Korpus texnologiyalaridan foydalanish orqali qadriyat-konseptlarning milliy ongdagi o‘rni, konnotativ ma’nolari, tarixiy dinamikasi va uslubiy o‘zgarishlari avtomatik tarzda aniqlanishi mumkin. Bu yondashuv o‘zbek tili semantik tizimining chuqur tahliliga, shuningdek, milliy qadriyatlarning til orqali aks etish mexanizmini ilmiy asosda modellashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdurahmonova D. O‘zbek tili matnlarida madaniy konseptlarning lingvokognitiv xususiyatlari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019. — B. 101–104.
2. Baker P. Using Corpora in Discourse Analysis. — London: Continuum, 2006. — 237 p.
3. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics. — Oxford: Oxford University Press, 2010. — 416 p. — ISBN 978-0-19-870031-2.
4. Karimov I. O‘zbek tili matnlarida qadriyat-konseptlarning lingvokognitiv tahlili. — Toshkent: Fan, 2021. — B. 212–214.
5. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. — Chicago: University of Chicago Press, 2008. — P. 32–35.
6. Mammadov R. Corpus Linguistics and Conceptual Mapping: Azerbaijani and Uzbek Comparative Study. — Baku: Elm, 2022. — P. 88–90.
7. Mikolov T., Chen, K., Corrado, G., Dean, J. Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space. — arXiv preprint arXiv:1301.3781, 2013. — P. 1–12.
8. Nurmonov A. Til va madaniyat: qadriyatlarning lingvistik ifodasi. — Toshkent: Fan, 2015. — B. 74–75.
9. Safarov Sh. Kognitiv lingvistika asoslari. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2015. — 132 b.
10. Shodmonov B. O‘zbek tili milliy korpusi va qadriyat-konseptlarning semantik xaritasi. — Termiz: Termiz davlat universiteti nashriyoti, 2023. — B. 54–57.

11. Tojiboeva M. O‘zbek tili milliy korpusi va uning lingvistik imkoniyatlari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — 84 b.
12. Toshpo‘latova G. Leksik-semantik maydon va uning korpus tahlilidagi roli. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021. — 76 b.
13. Сидорова Е. В. Корпусная лингвистика и семантический анализ текстов. — Москва: Наука, 2020. — С. 135–137.

PEDAGOGIKADA TARIXNING O'RNI

Abdullayeva Mahlioyoxon Aliyevna

Qo'qon davlat universiteti tyutori

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika fanida tarixning o'rni, ahamiyati va uning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilingan. Tarixiy tajriba pedagogik g'oyalar, tamoyillar va metodlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Maqolada tarixiy yondashuvning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, o'quv jarayonida tarixiy materiallardan foydalanish imkoniyatlari va ularning talabalarda mustaqil fikrlash hamda ijtimoiy ongni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: tarix, pedagogika, ta'lim, metodologiya, tarixiy tajriba, ta'lim tarixi

Kirish

Pedagogika fanining rivojlanishida tarixning o'rni beqiyosdir. Tarixiy jarayonlarni o'rganish orqali biz pedagogik g'oyalarning qanday shakllanganini, ta'lim tizimining qanday rivoj topganini tushunamiz. Har bir davr o'zining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sharoitiga qarab ta'lim tizimiga o'z ta'sirini ko'rsatgan. Shu bois, pedagogika fanida tarixiy yondashuv ilmiy izlanishlar va amaliy faoliyat uchun zarur vosita sifatida qaraladi.

Tadqiqot

metodlari

Ushbu maqola tayyorlash jarayonida tarixiy-tahliliy, taqqoslash, tizimli yondashuv va pedagogik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tarixiy manbalar, pedagogik adabiyotlar, ta'lim nazariyasi va amaliyoti bo'yicha ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Shuningdek, tarixiy davrlar bo'yicha ta'lim tizimidagi o'zgarishlar solishtirilib, ularning o'zaro bog'liqligi ochib berildi.

Shaxs ma'naviy fazilatlarining qaysidir bir miqdori tug'ma bo'lsa-da, asosan, ta'lim va tarbiya vositasida shakllantiriladi. Shunday ekan, pedagogika tarixi jamiyat taraqqiyotida, xalqimizning, shu jumladan, yoshlarimizning mentaliteti va ma'naviy qiyofasini, shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Yangicha pedagogik-tarixiy va falsafiy tafakkurga xos bo'lgan eng muhim xususiyatlardan yana mustaqillik davrida – uning byurokratik qoliplardan qutulib, demokratik va insonparvarlik mazmun kasb etib borayotganligidir.

Ta'lim-tarbiyaning insonparvarlashuvi, barcha pedagogik qarashlar markazida tarbiyalanuvchining shaxs-sifatida shakllanishini, talaba va o'qituvchi, tarbiyachi-tarbiyalanuvchi munosabatlarining tubdan o'zgarishini, jamiyatning insonlar hayoti va sog'lig'i, ularning huquqlari, milliy va jahon ta'lim tizimi tajribalari asosida shaxs taraqqiyoti, umuminsoniy qadriyatlar, ta'lim olish va o'quv muassasasining turini erkin ravishda tanlash, alohida o'z imkoniyatlari va qobiliyatiga asosan xo'jalik yuritish va tadbirkorlik bilan shug'ullanish mustaqilligi va tashabbusiga, malaka va ko'nikmasiga ega bo'lishni taqozo etadi.

Natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tarixiy tajriba pedagogik tafakkur rivojida asosiy o'rin tutadi. Masalan, qadimiy davrlardagi ta'lim shakllari — ustoz-shogird an'anasi, qadimiy Yunoniston va Sharq pedagogikasidagi insonparvarlik g'oyalari zamonaviy ta'lim tamoyillarining shakllanishiga zamin yaratgan. Yevropa Uyg'onish davridan boshlab insonning shaxs sifatidagi qadriyati e'tirof etila boshlandi, bu esa zamonaviy ta'lim paradigmasining markazida turadi. Shuningdek, O'zbekiston hududida Al-Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Navoiy kabi allomalar pedagogik fikr rivojiga beqiyos hissa qo'shgan. Milliy pedagogika tarixi fani rivojlanishiga yana bir ishonchli dalil shundaki, u avtoritarizmdan, ya'ni bir xillikdan, yuqoridan ko'rsatma berilishidan qutulganligidir. Hozirgi kunda respublika oliy o'quv yurtlari o'ndan ziyod o'quv rejasi asosida ish olib borayotganligi, gimnaziya, akademik litsey, kasb-hunar kollejlari yo'nalishidagi ta'lim muassasalarida, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishning keng joriy qilinishi: integratsion ta'limning yo'lga qo'yilganligi va h.k., pedagogika tarixi fani, nazariyasi va amaliyotida demokratik jarayonlarning amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi. Huquqiy egalik nuqtayi nazaridan ham xilma-xil nodavlat o'quv-tarbiya muassasalari tashkil etilib, ularda mutlaqo zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalanilayotganligi milliy pedagogika tarixi sog'lomlashganligi nishonasidir. Yangi pedagogik tafakkurning o'ziga xos tomoni—uning to'la-to'kis milliy asoslarga tayana boshlaganidir.

Muhokama

Tarixiy yondashuv pedagogika fanida nafaqat ilmiy-nazariy asos sifatida, balki amaliy metodologik vosita sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Tarixni o'rganish orqali o'qituvchilar ta'lim jarayonida samarali usullarni tanlay oladi, shuningdek, o'quvchilarda milliy g'urur va tarixiy ongni shakllantiradi. Bugungi globallashuv sharoitida tarixiy tajriba asosida shakllangan pedagogik qadriyatlar yosh avlodni milliy va umuminsoniy ruhda tarbiyalashga xizmat qiladi.

Jamiyat taraqqiyoti tarixi shuni isbotlaydiki, jamiyat a'zolarining ta'lim darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, ijtimoiy-iqtisodiy rivoji ham, inson ma'naviy-madaniy taraqqiyotining rivoji ham, uning ko'p tillik, ko'p millatlilik, tolerantlik, ya'ni bag'rikengligi ham shunchalar yuqori bo'ladi. Buning uchun yoshlarimiz dunyoqarashini o'zgartirish, ularning bilim va ma'naviyatlarini jahon andozalari darajasiga ko'tarish zarur. Bunday murakkab ijtimoiy pedagogik-psixologik vazifani hal etishda boshqa fanlar qatori ilmiy-nazariy va amaliy asosga qurilgan umumiy pedagogika fanining tutgan o'rni yuqoridir.

Oliy ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassisliklarda «Umumiy pedagogika» fanining o'qitilishi talabalarda o'z fanlariga bo'lgan qiziqishni yanada orttiradi. Ularning fanlarni chuqur o'zlashtirish, o'tilayotgan mavzularning mazmun mohiyatini ongli tushunishga xizmat qiladi. Talabalar «Umumiy pedagogika» fanini o'zlashtirish davomida o'quv jarayoniga umuman boshqacha mas'uliyat bilan yondashdilar, talaba va o'qituvchi muloqotlarida o'zgarishlar ro'y beradi. Hozir o'qituvchilarning talabalarga o'z ustunligini namoyish qilish va shu asosda talabalar ustidan o'z hukmini o'tkazish illatlariga chek qo'yilmoqda.

Xulosa

Pedagogika fanida tarixning o'rni beqiyosdir. U ta'lim tizimini yanada chuqurroq anglash, pedagogik metod va yondashuvlarni to'g'ri tanlashda yordam beradi. Tarixiy merosni o'rganish orqali nafaqat o'tmishdagi tajribani, balki kelajak avlod ta'limini shakllantirish yo'llarini ham aniqlash mumkin. Shunday qilib, pedagogikada tarix nafaqat ilmiy bilim manbai, balki amaliy yo'nalishlar uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi.

Shu boisdan talabalarni pedagogik merosimiz va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash milliy pedagogikaning eng muhim xususiyatlaridan biri bo'lib qoldi. Zero, ta'lim-tarbiya jarayonida har bir talaba shaxsining o'zi ta'lim olish yoki tarbiyalanishga intiladigan ruhiy holat yaratilishi muhimdir. Milliy pedagogika tarixining bugungi kundagi dolzarb vazifalaridan biri—respublikada yashovchi turli millat va ellatlarning orzu-istaklariga monand ta'lim-tarbiyaning ham nazariy, ham amaliy muammolarini pedagogik merosimiz va milliy qadriyatlar asosida to'g'ri hal etib, berishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi PF–5712-sonli farmoni. — Toshkent, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent: Adolat, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumta’lim fanlarini o‘qitish metodikasini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. — Toshkent, 2021.

OYBEKNING “NAVOIY” ROMANI VA ABDULLA QODIRIYNING “O’TKAN KUNLAR”IDA YARATISH VA ULARNING KLASSIFIKASIYASI

Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna

Termiz davlat universiteti ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi

ANNOTATSIYA

Zahiriddin Bobur hayoti, ijodiy jarayonlar, yurishlari aks etga “ Yulduzli tunlar” asaridan parchalar keltirildi. Bobur hayotiy yo’lidan namunalar olindi. Adabiyotning asosi, uni dunyoga keltiruvchi omil – hayotdir. U bitmas – tunganmas yaratish qudratiga, yangilanishga, o’sish va rivojlanishga qodir ekan, adabiyot ham unga mos holda shu qodirlikni o’zida mujassam etadi, u ham kamolot sayin taraqqiy qilishdan, hayot baxshida etgan yangiliklarni kashf etishdan to’xtamaydi.

Adabiyot bu vazifani inson ruhiyatining ma’naviyatga va ijtimoiy borliqqa o’zaro ta’sirini o’rganish, tadqiq qilish bilan amalga oshiradi. Chunki ma’naviyatsiz ijtimoiy borliqni, ijtimoiy borliqsiz insoniyatni tasavvur qilish mumkin emas.

Kalit so’zlar: Ijodiy jarayon. Hayot. Ma’naviyat. Ijtimoiy borliq. Adabiyotning asosi. In’ikos va uning turli-tuman shakllari. Badiiy olam kashfi.

Zahiriddin Muhammad Boburning qizlari Gulbadan begim yozadilar:

“U kishi (Humoyun - H.U.) kasal yotgan vaqtda podshoh hazratlari hazrat Murtoza Ali (xudo unga karam qilsin) mozoriga boruvchi (kishi)ni ko’rishni istardilar. U boruvchini chorshanba kunidan (bori) saqlar edi. O’zlari iztirob va betoqatlik bilan seshanba kuni kuzatdilar. Havo nihoyatda issiq edi. Dil-jigarlari kuyar edi. O’sha boruvchidan, xudoyo, agar jon o’rniga jon berish mumkin bo’lsa, menki Boburmen, umri-jonimni Humoyunga bag’ishlayman”, deb duo qilishni so’radilar. Shu kunning o’zidayoq jannat makon Hazratning toblari qochib qoldi. Humoyun podshoh esa o’z boshlaridan suv quyib, tashqariga chiqdilar va ko’rgani kelganlarni qabul qildilar, podshoh Bobomning kasalliklari tufayli ichkariga olib kirdilar. Yaqin ikki-uch oy (kasal bo’lib) yotib qoldilar”.¹

Bu ishonchli va tarixiy ma’lumot “Yulduzli tunlar”da quyidagicha badiiy talqin qilinadi.

“Humoyun nafasi qaytganday talvasa qilib, o’zini u yoqdan bu yoqqa bir-ikki otdi-yu, yana hushidan ketdi.

---

¹ Gulbadan begim. Xumoyunno. T., ЎзФА нашриёти. 1959, 39-бет.

Saroy tabiblari bu og'ir dardga hyech bir davo topolmadilar. Mohim begim yum-yum yig'laydi. Bobur suyukli o'g'lini hadeb o'tga-suvga solib, shu kasalikka o'zi ham sababchi bo'lganday o'rtanadi. Og'ir paytlarda Boburga suyanib o'rgangan odamlar biron chora topishni undan kutadilar. Lekin hozir u ham chorasizlikdan o'zini qo'yadigan joy topolmay qiynaladi.

Keksayib munkillab qolgan Shayxulislom Boburning yoniga keldi:

- Hazrati oliylari, ko'p g'am chekmang, parvardigor g'oyibdan shifo yuborgusidir, - dedi. - Tabiblardanki ish chiqmadi, endi xudo yo'liga dunyo molidan tasaddiq qilmoq kerak.

Bobur Shayxulislomning niyatiga tushunolmay:

- Qaysi moldan? - deb so'radi.

- Jon omon bo'lsa javohir topilur. O'shal... ashxas olmos yaxshi tasaddiq bo'lg'ay.

Bobur Jamna ustida o'ltirganda Humoyun keltirib ko'rsatgan olmosni esladi.

- Ko'hinurnimi?

Shayxulislom tasdiq ma'nosida bosh irg'adi. Bobur hushini bir joyga yig'ib:

- Taqsir, kimga tasaddiq qilaylik? - deb so'radi.

Qiymati ulkan oltin xazinalariga barobar keladigan bu olmosni o'g'rilardan qo'riqlab turish uchun ham juda ko'p navkar kerak edi. Shuni biladigan Shayxulislom "menga" deyishga tili bormadi.

- Murtazo Ali mozoriga, - dedi. - Din yo'liga.

Mozor va Ko'hinur olmosi bir-biriga mutlaqo qovushmaydigan narsalar edi. Dindorlarning kattasi Shayxulislom bo'lganligi uchun olamni bezaydigan bu go'zal olmos aylanib kelib uning sandig'iga tushishi aniq. Bobur hozir molu dunyoni o'ylaydigan ahvolda bo'lmasa ham Humoyunga taqdim etilgan bu noyob gavharga munkaygan Shayxulislom ko'z tikkani uni sergaklantirdi. Ruqoniyilar ilojini topsa podshohdan ham baland turishga va ularni boshiga og'ir kun tushganidan foydalanib hukmlarini o'tkazishga intilishlari ko'pdan ma'lum edi.

- Taqsir, nazaringizda, o'shal olmos azizmi yoki mening jonim aziz?

Shayxulislom hang-mang bo'lib:

- Nechun unday deysiz, hazratim! - dedi. Undoq olmoslarning yuztasidan sizning bir mo'yingiz azizroqdir!

- Minnatdormen! Undoq bo'lsa, men Humoyunga jahondagi barcha olmoslardan ham azizroq bir narsamni qurbon qilmoqchimen. Faqat bu qurbonni siz bizga o'xshagan bandalari emas, zarur bo'lsa, parvardigorning o'zi olsin!

Bobur o'ziga umid bilan qarab turgan odamlarning orasidan o'tib, Humoyunning to'shagi yoniga keldi.

- Humoyun, jigarbandim! - dedi u hamma eshitadigan tovush bilan. - Sening betoqatligingga men toqat keltiray. Sening shu og'ir dardingni xudo sendan olib menga bersin!

Behush yotgan Humoyun bu gaplarni eshitmas, lekin bemorning xobgohidagi ayollar, mulozimlar, tabiblar, ruhoniylar - hammasi Boburga quloqlarini ding qilib turardilar.

Bobur umumiy jimlikdan Humoyunning boshidan uch marta aylandi-yu:

- E, parvardigor! - deb iltijo qildi. - Menki Boburmen, agar jon berish mumkin bo'lsa, umri jonimni Humoyunga qurbon qildim! Azroyil mening jonimni olsinu xudo Humoyunga shifo bersin!

Mohim begim yig'idan to'xtab, Boburga qo'rquv aralash hayrat bilan tikilib turardi. Keksa Shayxulislom esa hozirning o'zidayoq Humoyunning sog'ayib ketishini va Boburning holsizlanib yiqilishini kutganday ancha vaqt ota-bolaga baqrayib qarab turdi.

Lekin kutilmagan mo'jiza yuz bermadi. Behush Humoyun alahlab bir nima dedi-da, yana jim bo'ldi. Bobur boshini quyi solib xobgohdan sekin chiqib ketdi. Unda hych qanday o'zgarish yuz bermagani esa Shayxulislomni sarosimaga soldi" ("Yuulduzli tunlar", T., 1979, 483-485 betlar).

Tarixiy fakt, hujjat bilan badiiy kashfni solishtirib ko'rish uchun, ataylab, ikki manbani ham to'liq keltirdik.

Ko'rayapsizki, ikkalasida ham Bobur o'g'liga kelgan ajalni o'ziga oladi. Tarixiy aniq hujjatda aytilishicha, Murtazo Ali mozoriga boruvchidan "Xudoyo, agar jon o'rniga jon berish mumkin bo'lsa, menki Boburmen, umri jonimni Humoyunga bag'ishlayman" deb duo qilishni so'raydi. Romanda esa g'oyaviy-badiiy asosga mos tarzda ishonarli va o'ta ta'sirchan qilib, bu haqiqat jonlantiriladi: Bobur Humoyunga Ko'hinurdan ham aziz jonini sadqa qiladi. Lekin uning asosida o'g'lining buguni - sog'ayib ketishigina emas, balki ertasi - Shayxulislom kabi ruhoniylarga mute bo'lishdan asrash ham yotadi. Chunki o'sha tasaddiq evaziga Humoyunni biz tuzatganmiz, degan ishonch bilan, uni qayirib olishlari mumkinligini Bobur chuqur his qiladi. Shu tasvirning o'ziyoq Boburni uzoqni o'ylaydigan donishmandligidan, insoniyligining buyukligidan, jumardligidan, fidoiyligidan ogoh etadi, ularga to'la-to'kis ishontiradi.

Bobur haqidagi ana shunga o'xshash haqiqatlar san'atkor qalbidagi ishonchli va boy realistik haqqoniylikka zarblangach, P.Qodirovning "o'z Boburi" - bizning, hammamizning Boburimiz bo'lib tiriladi. Eng asosiysi, fotihlikdan, shohlikdan Otalikni, insoniylikni, olijanoblikni, barcha ezgu tuyg'ularni ustun qo'ygan-tariximiz, bugunimiz, ibratimiz bo'lib, qalbimizning o'ta shaffof, sof va o'xshashi yo'q

olmosi bo'lib yashayveradi.

Hzbekning - betakror fidoiysi, farzandiga jonini sadqa qilgan ulug' otasi, haqni va haqiqatni yoqtirgan, ixlos qilgan, "Sharqdagi shohlar orasida bu jihatdan yagona va benazir" (P.Qodirov), dilbar (J.Neru) Insoni bo'lib, safdosh va zamondosh bo'lib yashayveradi. Istiqlolimizni ezgulik bilan boyitaveradi.

Ha, ajdodlarimiz hayotidan, tariximiz haqiqatlaridan, uning ana shunday badiiyatidan bahramand bo'lishga doimo shoshilish lozim. Go'zal xulq, nodir insoniy munosabatlar egasi bo'lish uchun o'rganmoq, umrimizni tezroq bezamoq uchun ham shoshilmoq zaruratdir.

"Yulduzli tunlar" (P.Qodirov) romanidan keltirilgan ushbu lavhaning yaratilish tarixini aniq tasavvur qilish uchun uni (shartli ravishda) bo'laklarga ajratish mumkin:

1. Hayot va unda bo'lib o'tgan voqea (Humoyunning og'ir xastaligi va Boburning unga munosabati)
2. Uni mushohada qiluvchi yozuvchi (Pirimqul Qodirov)
3. Mushohada va muhokama natijasida yozuvchi ongida tug'ilgan fikr, g'oya (Bobur farzandi uchun jonini sadqa qiluvchi buyuk va mard podshoh, fidoyi ota – shohlar orasidagi benazir inson)
4. Shu fikr (g'oya)ni ifoda qilish uchun yozuvchi tomonidan tasavvur qilingan va yaratilgan lavha (yuqorida keltirilgan badiiy parcha)

Bu bo'laklarning har birini va o'zaro aloqasini - adabiyotshunoslikning asosiy vazifasini kurs davomida tahlil etamiz. Lekin hozircha ular badiiy ijod jarayonini tasavvur qilishimizga imkon beradi: Hayot va uning voqealari turli – tuman taassurotlar, sezgilar orqali yozuvchinng ongiga kiradi, qalbiga ta'sir etadi, unda ma'lum fikrlar, tuyg'ular silsilasini uyg'otadi, ular san'atkor salohiyati(borlig'i)da "qaynab", "pishib", "yetilib" adabiyot asari sifatida yuqoridagi lavha shaklida ko'z oldimizda namoyon bo'ladi.

Demak, adabiyotning asosi, uni dunyoga keltiruvchi omil – hayotdir. U bitmas – tunganmas yaratish qudratiga, yangilanishga, o'sish va rivojlanishga qodir ekan, adabiyot ham unga mos holda shu qodirlikni o'zida mujassam etadi, u ham kamolot sayin taraqqiy qilishdan, hayot baxshida etgan yangiliklarni kashf etishdan to'xtamaydi.

Albatta, adabiyot bu vazifani inson ruhiyatining ma'naviyatga va ijtimoiy borliqqa o'zaro ta'sirini o'rganish, tadqiq qilish bilan amalga oshiradi. Chunki ma'naviyatsiz ijtimoiy borliqni, ijtimoiy borliqsiz insoniyatni tasavvur qilish mumkin emas.

Ma'naviyat (Kishining ichki hayoti(ruhiyati)ga oid, degan ma'nosi bor) – keng ma'noda inson qalbi va ruhiyatining barometri; axloqiy, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy, mafkuraviy, huquqiy, diniy, texnikaviy, tarbiyaviy, falsafiy va sh. k. sohalardagi bilim, ko'nikma va tajribalarini jamlab, yaxlitlab poklikka yetaklovchi ohanrabodir. Inson o'z faoliyati bilan qalb pokligiga erishishi, o'zligini va Allohni tanishi – ma'naviyatdir. Ma'naviyatning ildizi – iymon, e'tiqod, ishonch va vijdon pok bo'lmagan yerda – ma'naviyatsizlik hukmron bo'ladi; inson qalbi – shaytonlashadi, ya'ni ifloslanadi, og'ulanadi, qabohatlashadi, yovuzlanadi va h.

Ma'naviyat, dastavval, san'at va adabiyotda ob'ektivlashadi, moddiylashadi, ya'ni uning ranglari, kuylari, notalari, raqslari, suratlari, so'zlarida ifodalanadi, takomillashadi, yuksaladi va birbutun go'zalligi bilan o'zining egasini – odamlarni hayratga soladi, poklikka burkaydi. Ma'rifat (bilim) inson tafakkurini toblasa, ma'naviyat – inson ruhiy dunyosini boyitadi, qushning ikki qanotidek, ikkalasi birlashib – insonni “yaxshi so'z, yaxshi fe'l, yaxshi axloq va maorif” (A.Navoiy)ga ega odamni bunyodga keltiradi. Komil insoniyat – bid'at, xurofot, jaholat, yolg'onchilik, yulg'ichlik, boqimandalik, o'g'rilik, tubanlik, yovuzlikdan yiroq bo'lib, hamkor, hamdard, hamfikr, hamdam bo'ladi; “Shariat, tariqat va haqiqatda yetuk” (A.Nasafiy)likka erishadi. “Ijtimoiy borliq deyilganda, individual yakka shaxs va jamiyat hayotining hamma tomonlari emas, balki ularning faqat moddiy hayoti tushuniladi. Jamiyat moddiy hayoti esa kishilarning o'z hayotlari jarayonida ularning irodalariga bog'liq bo'lmagan ishlab chiqarish munosabatlaridan, bu ishlab chiqarish munosabatlarining jamini o'z ichiga olgan jamiyatning iqtisodiy tizimi, real bazisidan iborat bo'ladi”¹

“Iqtisodiyot jamiyatning tanasi bo'lsa, ma'naviyat uning joni” (I.Karimov) ekan, ular birlashganda – inson tirikligi, harakati, faoliyati rivoji ta'minlanadi.

Demak, insoniyat, ma'naviyat va ijtimoiyat o'zaro aloqada, o'zaro ta'sirda bo'ladi, uchchalasi birlashgan holda butun bir jamiyat hayotini voqye qiladi, uning mohiyati va faoliyatini ta'minlaydi. Shu asosda o'zligini, borliqni, Allohni bilish va o'rganishda uzluksiz davom etaveradi.

Demak, ana shu murakkab dunyo yozuvchi ongida in'ikos (arabcha so'z: ob'ektiv voqyelikning kishi ongida aks etishi, aksi) etadi va uning so'z vositasidagi ifodasi – badiiy asar bo'lib tug'ilaveradi. Lekin bu in'ikos xilma – xildir.

Jumladan, yuqoridagi parchani yozuvchi Bobur faoliyatining bir lahzasini betaraf tarzda, xuddi uzoqdan ko'rib turgandek tasvir etadi, undan kelib chiqadigan fikr – g'oyani ham, tasvirdagi voqeaga munosabatini ham ochiq aytmaydi. Boburning –

¹ Фалсафа. Т., “Шарк”, 1999, 176-бет.

benazir va betakror podshoh ekanligini, shohlik va boylikdan o'z farzandining salomatligini ustun qo'yuvchi, o'z jonini Humoyunga baxshida etuvchi buyuk otaligini tushunib olishni kitobxonga havola qiladi. Ushbu parchadagi voqeani betaraflarcha hikoyalash, ob'ektiv ko'rsatish shakli ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi.

San'atkor hayot voqealaridan ta'sirlanib, qalbidagi tug'yonlarini kuyub, yonib, musiqaviy ohangdor qilib tasvirlashi ham mumkin. Jumladan, Hamid Olimjonning "Savol"i – kuydek yoqimli, jozibadek sodda. Uni – yorga bo'lgan intilishning beg'ubor va mayin tasvirini, yoqimli qo'shiqni xirgoyi qilasiz:

*Kiyintirsam seni bahorga,
Yulduzlarni o'rasam qorga.
Olib kelib oldingga qo'ysam,*

*Ham yulduzni, ham seni suysam.
To tonggacha so'ylasam ertak
Chechak terib etak va etak
Oyog'ingga keltirib to'ksam,
Seni maqtab, ag'yorni so'ksam –
Shunda seni ko'ngling to'lurmi?
Aytganlaring bajo bo'lurmi?..*

Ushbu she'rda hayotning keng manzarasi ifodasi yo'q, unda yorning iltijosi borasida qalbda uyg'ongan tuyg'u – hislarning bir oniy tasviri bor; yorga baxshidalik, yor ko'nglini olish uchun borlig'ini berishga tayyorlik bor. Bu – shoirning shaxsiy kechinmalari shaklida, hayajonli va musiqiy tarzda yuzaga chiqyapti.

Hayotni akslantirishning yana bir usulida ko'rsatmalilik, ya'ni "tomosha" ko'rsatish, to'g'rirog'i harakat bilan tomosha ko'rsatish bosh xususiyat sanaladi. Unda muallif ishtirok (remarkalarni hisobga olmaganda) etmaydi, voqyelik harakatdagi insonlarning dialog va monologlari shaklida yuzaga chiqadi; kollektiv sezimga, ya'ni asarni jamoa bo'lib, bir o'tirishda sahnada tomosha qilishga mo'ljallangan bo'ladi:

Olimjon. Xo'p, unda men yaratgan robot, ya'ni mening mashinam qani?

Qo'chqor. Men qaydan bilaman sening mashinangni! E, birovning uyiga bostirib kirib, mashinam qani, deysan! Biz er – xotin tinchgina o'tiribmiz, chirog'imizni yoqib!

Olimjon. Demak, men yetti yil ko'zimning nurini to'kib, mingta byurokrat bilan olishib ...

Qo'chqor. Nima krat?

Olimjon. Byurokrat. Kechalari uxlamay, o'lib tirilib sizga xotin tayyorlab bergan ekanman-da, a?

Qo'chqor. Rahmat. Biz ham yaxshi kunlaringda qaytarmiz. Bizdan qaytmasa, bola – chaqamizdan qaytadi.

Olimjon. Bola – chaqangizdan? Hali “kichkina – kichkina robotchalar yasab ber” ham dersiz?

Qo'chqor. U yog'i bilan ishing bo'lmasin, bildingmi?! Kerak bo'lsa, o'zimiz yasab olaveramiz! (Bir oz sukunatdan so'ng) Vey, bu dunyoda odamdan faqat yaxshilik qoladi. Otam rahmatli “birov senga yomonlik qilsa ham yaxshiligingni ayama, o'sha padariga la'natdan” deganlar. Yaxshilik yaxshi-da, Olimtoy!.. (Sharof Boshbekov, “Temir xotin”, “Yoshlik”, 1989, №5, 28-bet).

Hayotning adabiyotda in'ikos etilishining uchchala universal ko'rinishlaridan tashqari boshqa shakllari ham ko'p. Jumladan, san'atkor hayotimizda nuqson va kamchiliklarni yengil kulgu bilan tasvirlasa – yumor (ing. humor – ho'l, suyuqlik) yuzaga keladi. Unda hazil, kulguli holat ustunlik qiladi; Hayotdagi kamchiliklar ustidan san'atkorning falsafiy o'ylari tarzida voqye bo'ladi, yumoristning yuksak ma'naviy ideali bilan hayotdagi kamchilik, nuqsonlar o'rtasidagi qarama – qarshilik, to'qnashuvdan tug'iladi. “Afsona” (A.Muxtor) – xuddi shu fikrlarga isbotdir:

Qadim arman yerida

(Bizga aloqasi yo'q),

Go'zal tonglarning birida

Paq etib otildi o'q.

El ustiga ofat yetdi,

Dushman bosdi o'lkani.

Omon qolgan qochib ketdi,

Yerda qoldi o'lgani.

Shahnoz ochdi darpardasin

Osmon o'par ko'shkida.

Bosqinchilar sarkardasi

Yonar uning ishqida.

Kelganida vahshiydek,

Malika eshik ochmadi.

Bundan o'lim yaxshi, deb

Derazadan tashladi...

- Shumi?! – dersiz. Quloq soling,

Eng qizig'i bu yoqda.

Malikamiz tirik qoldi,

*Yumshoq qo'ndi o'tloqqa.
Chunki xuddi parashyutday
Ochilgandi etagi ...*

*Tamom bo'ldi mana sho'tta
Malikaning ertagi.
Ammo, gap bor qizlarga,
- Nima bo'пти! – demanglar.*

*Saboq shuki sizlarga,
Mini yupka kiymanlar...*

Keltirilgan ushbu misollardan xulosa chiqarish mumkin: yozuvchi doimo hayotdan, hayotdagi fakt va hodisalardan turtki oladi. Tasavvuri va tajribasida ularni pishitadi, so'ngra asariga olib o'tadi. Demak, adabiyot hayotning in'ikosidir.

Ko'rinadiki, san'atkor to'ppadan – to'g'ri hayotni tasvirlamaydi, balki muayyan g'oyaviy – badiiy maqsad asosida hayotni qayta yaratar ekan, xuddi ana shu maqsadning birbutunligini, maftunkorligini ta'minlashga qodir bo'lmagan keraksiz va foydasiz fakt va hodisalardan voz kechadi, eng xarakterli, zaruriylarini tanlaydi, saralaydi, o'zida (xotirasida, qalbida, zehnida, tajribasida) borini qo'shadi. Eng asosiysi, hayotga haqiqatan o'xshash qilib, bo'lishi mumkin bo'lgan olamni yaratadi. Mana shu haqiqatda adabiyotning mohiyati yaqqol ko'zga tashlangani uchun yana bir bor ta'kidlaymiz: san'atkor (adabiyot) hayotni asos qilib oladi, uni salohiyatiga moslab bichib-to'qib, qaytadan tiklaydi, hayotga o'xshash qilib, hayotda bo'lishi mumkin bo'lgan, to'qilgan, mubolag'ador badiiy olamni yaratadi.

**BADIIY MATNDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING
LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI HAQIDA
(Abdulla Qodiriyning “Obid ketmon” qissasi asosida)**

Qilichboyeva Xurshida,

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Mustaqil izlanuvchi, Chirchiq,
O‘zbekiston

***Annotatsiya:** Mazkur maqola frazeologizmlarning lingvopragmatik tahliliga bag‘ishlangan. Frazeologizmlarni transformatsiyalashdan asosiy maqsad, ma’lum bir stilistik samara, yutuqqa erishishdir. Badiiy matnda obrazli-ekspressiv frazeologizmlarning namoyon bo‘lishi, so‘zlovchining adresat bilan emotsional munosabati kabi masalalarni o‘rganish uchun ham muhim va dolzarb hisoblanadi. O‘zbek badiiy matnida frazeologik birliklar kontaminatsiyalarning turli sharoitlarda, muayyan tamoyillar asosida, har xil vaziyatlarda turli maqsadlar bilan semantik, pragmatik tahlili amalga oshirildi.*

***Kalit so‘zlar:** Kontaminatsiya, okkazionallik, frazeologizm, nutq vaziyati, predikat, komparativ frazeologizm, denotativ ma’no, konnotativ ma’no.*

O‘zbek tilida xalqning o‘ziga xos tafakkur tarzi, kuzatuvchanligi va badiiy tasavvur qudratini o‘zida namoyon etuvchi iboralarning ulkan xazinasini mavjud. Ma’lumki, frazeologiya tilshunoslikning muhim sohalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Chunki, frazeologik birliklarda har bir xalq yoki millatning tafakkuri, turmush tarzi, ma’naviy qarashlari, xalqning donoligi, milliy kolorit o‘z aksini topgan, ya’ni frazeologizmlar xalqlarning urf-odatlarini, an’analarini, siyosat, din kabi barcha qirralarini o‘zida mujassamlashtiradi [3]. Shu bilan birga ibora yordamida o‘sha xalq haqida ko‘pgina ma’lumotlarga ega bo‘lish mumkin. Masalan, birgina prof. Sh.Rahmatullayevning “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati” (1992)da (O‘TIFL) hammasi bo‘lib 2584 ta ibora (variantlari bilan birgalikda) keltirilgan. Ko‘plab o‘zbek adiblarining bu bebaho xazinadan foydalanishdagi o‘ziga xos mahorati o‘zbek uslubshunosligida ma’lum darajada o‘rganilgan. Lekin lingvopragmatik aspektdagi tadqiqotlarni hali yetarli deb, bo‘lmaydi.

“Obid ketmon” qissasida tasvirning tugalligi, qahramonlar hayoti va ichki dunyosi ifodasining tiniqligini ta’minlash uchun xalq tilidan o‘rinli saylab olingan iboralar va maqollar juda ko‘p. Masalan, bir balo bo‘lmoq, yoqasini ushlamoq, ilonning yog‘ini yalamoq, bo‘ladigan buzoqning turqidan ma’lum, yer tagida ilon

qimirlasa bilmoq singari ko‘plab xalq iboralari qissada muayyan lingvopragmatik vazifalarni bajargan: ...*Usmon polvon yoqasini ushlaydi: - Bularga bir balo bo‘ldimi, ko‘zikib qolmaylik-da, - deydi kabilar.*

“Obid ketmon” qissasida yozuvchi Berdi tatar, Mulla Obid, Xatib domla singari obrazlarning xarakterini ochishda, ularning tabiatidagi muhim xususiyatlarni ta’kidlab ko‘rsatishda frazeologizmlardan ustalik bilan foydalangan. Jumladan, asardagi bu asosiy obrazlar o‘z nutqlarida iboralar keng foydalanishlari bilan alohida ajralib turadi:

- *Xo‘sh, tatar, - deb kuladi Xatib domla, - deb kuladi Xatib domla, - nega bu qadar uylanishdan bezorsiz. Ketgan xotiningiz yuragingizni juda ham olib qo‘ygan chamasi!*

- *Noma‘qul buzoqning go‘shini bir yedik-da, - deydi Berdi tatar, - bir-ikki yil xotin quchoqlab shoxim chiqmadi, taqdir: qaytaga uy-dunyo alg‘oq-dalg‘oq bo‘ldi...*

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qissada birgina “ko‘ngil” komponentli “ko‘ngliga kelmoq” (138), “ko‘ngliga tugib qo‘ymoq” (99), “ko‘nglidan kechirmoq” (156), “ko‘nglidan chiqmaydigan” (47), “ko‘nglidan o‘tkazmoq” (43), “ko‘nglini ko‘tarmoq” (164), “ko‘nglini ovlamoq” (43), “ko‘ngli qolmoq” (99) singari o‘ndan ortiq umumtil iboralari asosan personajlar nutqida, qisman muallif nutqi tarkibida qo‘llanib, asar matniga ta’sirchanlik va obrazlilik bag‘ishlashga vosita bo‘lgan: - ...*Obid ketmonning nomoz o‘qishi bilan ular nima qilmoqchilar deb ham ko‘nglingizga keladi.*

Yozuvchi ba‘zan “ko‘ngil” komponentli bir iborani matnda takror qo‘llash usulidan ham foydalanadi, bunday qo‘llanish ibora orqali ifodalanayotgan ma’noning kuchli darajada ta’kidlanishi uchun xizmat qiladi: -... *Siz aytganicha hovuz dahi dardah bo‘lganda ham ichiga o‘limtuk yoki shunga o‘xshash najas narsa tushganda ichuvchilarning, albatta, ko‘ngillari tortmaydi, ko‘ngillari tortmagandan keyin yana suvni yangilash lozim bo‘ladi.*

“Obid ketmon” qissasida faqat umumtil iboralari emas, balki tarkibida u yoki bu darajada o‘zgarish sodir bo‘lgan kontamintsion frazeologizmlar ham juda keng qo‘llangan. Bunday o‘zgarishlar ibora ifodalayotgan ma’noni kuchaytirish, iboraning ta’sirchanlik darajasini oshirish vositasi sifatida va pragmatik maqsad ko‘zga tashlanadi. Masalan, adabiy tilda “*sillasi qurilmoq*” frazeologizmi “*toliqmoq, darmonsizlanmoq*” ma’nolarini bildiradi (O‘TFL, 234). Qissada bu ibora tarkibi so‘zlashuv tiliga xoslangan “o‘bdan” so‘zi hisobiga kengaytirilgan. Bunday kengaytirish ibora ma’noning “yana, juda” singari qo‘shimcha pragmatik yuk olishiga sababchi bo‘lgan: *Endi har uch “ustun”ning ham sillasi o‘bdan quriydi...*

Adabiy tilda “kalavaning uchini topmoq” iborasi “jumboqni har qilish yo‘lini topmoq” ma’nosini bildiradi (O‘TFL, 125). Yozuvchi Abdulla Qodiriy “Obid ketmon” qissasida ana shu umumtil iborasi negizida **“chuvalgan ipning uchini topmoq”** okkazional iborasini hosil qiladi: *...Menga qolsa, shu kecha-kunduzlarda tevaragimizdagi qishloqlarda ovozasi eshitilgan bosmachilarning biri yoki birinchisi shu Xolmirzaning kuyovi! Men **chuvalgan ipning uchini endi topdim**. Siz Xubbiboy, qaynatasidan ikki tanob yer olib dehqonchilik qilgali kelgan, deb laqillamang...*

Tilimizda “yuragi o‘ynamoq” polisemantik iborasi bo‘lib, uning bir ma’nosi “qalbi hayajonga to‘lmoq” dir (O‘TFL, 321). Yozuvchi A.Qodiriy “Obid ketmon” qissasida bu iboradan ham ikki marta foydalangan. Dastlab bu ibora hech o‘zgarishsiz qo‘llangan: *Xayri, Berdiboy kabi yigitlarning **yuragini o‘ynatarlik** darajada obdor...*

Adabiy tilda “parvoyiga kelmaslik” // “parvoyiga keltirmaslik” iborasi “e’tibor qilmaslik, o‘ylanib ham o‘tirmaslik” ma’nolarini bildiradi (O‘TFL, 218). Yozuvchi xuddi shu ma’noni ifodalashga xizmat qiluvchi, so‘zlashuv uslubiga xoslangan **“ivirg‘aga kelmaslik”** iborasini hosil qilgan: *Uch-to‘rt pud keladigan “asbob” ismli temir-tersaklargami, yong‘oq va qayrag‘och g‘o‘lalaridan kesib olingan besh-oltita qiyma taxtalarigami, hujraning rapiga ehtiyot uchun terilib qo‘yilgan uch-to‘rtta bolta va ketmon soplarigami, yoki anovi ko‘rpa-yostiqlik ismli bir to‘da uvadaga, yohud dahlizdagi o‘choqda turgan kichkina dekcha, ustiga to‘nkarilgan sopol tog‘ora va yo o‘choq ichida suvi bilan qolgan qora qumg‘ongami? Bular to‘g‘risida, ehtimolki, o‘quvchi tashvishlansa, ammo Berdiboyning **ivirg‘amiga kelmaydi**.*

Shuningdek, yozuvchi “Obid ketmon” qissasida **“o‘ta xasislik qilmoq”** ma’nosini ifodalovchi **“qora qozonidan olib, qizil qozoniga quymoq”** iborasini hosil qilgan. Bu okkazional ibora Sh.Rahmatullayevning lug‘atida o‘z aksini topmagan: *“Ustunlarimizni” unchalik ham **“qora qozonidan olib, qizil qozoniga quyadigan”** besaxovat, dasturxonsiz odamlar deb bo‘lmaydi. Qishin va yozin bu uch “ustun” o‘z xizmatlariga Parpi qassobning o‘n olti yoshlik o‘g‘li – No‘monjonni olib, ko‘ngil ochish uchun bir-birovlarining qo‘rg‘oniga har hafta bir-ikki qayta og‘ishib turadilar.*

“Obid ketmon” qissasida qo‘llangan **“quyruq qidirib, quloqdan ajramoq”** iborasi **“ko‘p yaxshi narsadan umidvor bo‘lib, bor narsadan ham ayrilmoq”** ma’nosini ifodalaydi. Lekin bu ibora ham Sh.Rahmatullayev lug‘atini qayd etilmagan: *Xatib domla **quyruq qidirib, quloqdan ham ajralib qoladigan** bo‘ladi. Kutilmagan joyda juda ham ezilib mezbonlar oldida obro‘si tushganga o‘xshab qoladi. Xuddi shuningdek, “salbiy hol bo‘lishi aniqlandi” ma’nosini ifodalovchi **“hisobi toq kelib qolmoq”** iborasi ham Sh.Rahmatullayev lug‘atida o‘z aksini topmagan. Shunga binoan bu iborani ham individual-muallif iborasi deyish mumkin: *Berdiboy yangi hovlining**

kam-ko'stiga ortiqcha qarayolmaydi (masalan eng zaruri ko'cha daromadi uchun eshik, hujra uchun eshik, hujraga derazami yoki shunga o'xshash darpardami va bir-ikki bo'yra). Chunki shahardan orttirib chiqqan yigirma ikki so'm dastmoyasi "binokorlik" bilan tugab, Mirvali bangi ta'biricha "hisobi toq" kelib qoladi.

Keltirilgan dalillarning barchasi yozuvchi Abdulla Qodiriyning mashhur "O'tgan kunlar", "Mehrobdan chayon" romanlarida bo'lganidek, "Obid ketmon" qissasida ham frazeologizmlardan foydalanishda mahorat namunalarini ko'rsatganligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент, 1992.
2. Қодирий А. Обид кетмон (колхоз ҳаётидан қисса) // Абдулла Қодирий. Ғирвонлик Маллавой (қиссалар, ҳажвия, очерк, мақолалар ва фелъетонлар). – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.
3. Qilichboyeva X. Badiiy matnda frazeologizmlar kontaminatsiyasi uslubiy vosita sifatida. Journal of Effective innovative publication.uz Learning and Sustainable Innovation. Vol.3 №10 (2025). October.

TABRIK – EPIDEYKTIK NUTQ SIFATIDA

Xoliqulova Shoxista,

30-umumta'lim maktabi o'qituvchisi Samarqand, O'zbekiston

E-mail: shohistaxoliqulova71@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada “tabrik” epideyktik nutq sifatida ko‘rib chiqiladi, “nutqiy etiket” va “epideyktik nutq” tushunchalarining farqlari aniqlanadi, shuningdek, o‘zbek tili madaniyatida tabriklash sabablarining o‘ziga xosliklari va farqlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: nutqiy akt, nutqiy etiket, epideyktik nutq, intensiya, ekspressiv vazifa, kommunikativ vaziyat, illokutiv kuch, eksplitsit ifoda, perlokutiv maqsad, perlokutiv samara.

Muloqot – **nafaqat axborot almashinuvi, balki ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatish, qo‘llab-quvvatlash va tugatish vositasi, suhbatdoshga bo‘lgan munosabatni namoyon etish vositasi.** Insonlararo munosabatlarda **odoblilik** muhim ahamiyatga ega. Bunda uzatilayotgan axborot ijtimoiy xarakterga ega bo‘ladi.

Odoblilik ilmiy tadqiqot obyekti sifatida odatda nutq madaniyati, nutq etiketi bilan bog‘liq va ularga katta e‘tibor qaratiladi. Nutq etiketi ma‘lum bir jamiyatda yoki insoniy munosabatlarning asosiy ifodasi sifatida muomala madaniyati qonun-qoidalarini o‘z ichiga olgan keng qamrovli tushuncha hisoblanadi. Nutqiy etiket – muloqot odobi qoidalarini tartibga soluvchi milliy, o‘ziga xos stereotiplar, suhbatdoshlar o‘rtasida kommunikativ aloqa o‘rnatish, ularni tanlangan ohangda davom ettirish, ularning ijtimoiy roli va o‘zaro mavqelariga, rasmiy va norasmiy sharoitdagi o‘zaro munosabatlariga muvofiq jamiyat tomonidan belgilangan barqaror muloqot klishelar tizimidir. Etiket me‘yorlari – bu kommunikativ me‘yorlarning majburiy tarkibiy qismidir.

T. V. Shmelevaning tasnifiga ko‘ra, etiket janrlari nutqiy janrlarning maxsus turkumi sifatida e‘tirof etilgan va olimaning ta‘kidlashicha, etiket janrlarining asosiy maqsadi – jamiyat etiketi doirasida nazarda tutilgan ijtimoiy voqelik yoki kommunikativ xatti-harakatni amalga oshirishdan iborat, ularga ezgu niyat bildirish, uzr so‘rash, minnatdorchilik bildirish, tabrik yo‘llash, hamdardlik bildirish kabi holatlar kiradi [2]. Bu nutq etiketlarining yetakchi maqsadi, qo‘llanilgan til vositalarining xususiyatlari, shuningdek, adresantning adresatdan kutilayotgan javob reaksiyasi xarakteriga asoslanadi. **T. V. Anisimova esa T. V. Shmelevaning “tabrik har qanday**

ko‘rinishda ham etiket nutqiy janri hisoblanadi”, degan fikrga shubha bildiradi: ...”etiket janriga faqatgina T. V. Shmeleva keltirgan quyidagi kabi dastlabki nutq birligi – takliflarni kiritish mumkin: *“Aziz buvijonim! Tug‘ilgan kuningiz bilan tabriklayman!”*. Agar biz ushbu holatda bir oz batafsilroq tabrik nutqi aytishga urinsak (bu holat ko‘plab muloqot sohalari uchun xosdir), unda bayon etilgan nutq etiket doirasidan chiqib, epideyktik janrga o‘tadi”, – deya ta’kidlaydi tadqiqotchi [1]. Ushbu e’tiroz asosli bo‘lib, u nutqiy etiketga qat’iy yondashuvga tayangan holda ilgari surilgan. Chunki, nutqiy etiket tilshunoslik nuqtai nazaridan, odatda, barqaror nutqiy formulalar va klishelar to‘plami sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, kengaytirilgan tabrik matnini faqatgina nutqiy etiket hodisasi sifatida baholash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Bundan tashqari, quyida ko‘rsatilganidek, tabrik nutqining rivojlanishi maqtov va tilak kabi komponentlarsiz deyarli imkonsizdir. Maqtov – bu ijobiy bahoning bevosita ifodasidir, shu bois T. V. Anisimovanning fikri nafaqat janrlar bo‘yicha ritorik yondashuv nuqtai nazaridan, balki mazmuniy va pragmatik jihatdan ham aniq va asosli hisoblanadi. Shunga qaramay, T. V. Shmeleva etiket janrlarini ajratishda asosan maqsadli mezon va tegishli janr shaklini shaxslararo o‘zaro ta’sirlarda roli asosida harakat qilgani aniq ko‘rinadi. Shu sababli, “etiket” atamasini u juda keng ma’noda ishlatadi, bu esa faqatgina etiket klishelari yordamida amalga oshiriladigan shaxslararo kommunikativ o‘zaro ta’sirlarga xos bo‘lgan narsaga qisqartirilishi mumkin emas.

Tabrik nutqiy janriga kelsak, u etiket janri sifatida qaralsa-da, unda baholovchi xarakterga ega bo‘lgan qator xususiyatlar ham mavjud. Hech bo‘lmaganda, tabrik adresatning shaxsiga nisbatan yuqori darajadagi ijobiy bahoni nazarda tutadi.

Tabrik etiket janri sifatida tor ma’noda – ya’ni etiket klishelariga asoslangan holda – talqin qilish har doim ham to‘liq asosli emas. Shubhasiz, tabrik tor ma’nodagi etiket janri bo‘lishi mumkin. Bunga dalil sifatida o‘zbek til madaniyati uchun xos bo‘lgan, doimo klishelangan formulalar shaklida ifodalanadigan va odatiy sanaluvchi standart tabrik-so‘zlashuv shakllarini keltirish mumkin (masalan: *Tug‘ilgan kuning bilan! Yangi yilingiz bilan!*). Shu bilan birga, tabriklovchi odatda ushbu standart, klishelangan iboralardan voz kechib, tabrik yaratishda ijodiy yondashuv namoyon etish imkoniyatiga ham ega. Bu borada shoir Ismat Sanayevning atoqli o‘zbek tilshunosi, frazeologiya sohasi bilimdoni professor Bekmurod Yo‘ldoshev 60 yoshga to‘lishi munosabati o‘tkazilgan yubiley tadbirida aytilgan tabrik nutqi nihoyatda xarakterli misol sifatida namoyon bo‘ladi. Quyida ushbu tabrik matnini aynan epideyktik janrga mosligini emas, balki etiket janriga mansub emasligini ko‘rsatuvchi ayrim jihatlarni keltiramiz:

*Agar u tilshunos bo'lmaganida, u daholikka yetgan adabiyotshunos yoki jurnalist bo'lgan bo'lardi. Uning sinchkov tabiati adabiyotshunos, nigohi – jurnalist. Agar u tilshunos bo'lmaganida, u shoir bo'lgan bo'lardi, chunki u nafaqat chuqur poetik tabiat egasi, balki men tanigan kam sonli kishilardan biri bo'lib, she'rlarni yod oladigan emas, ularni go'yo biror nektardek o'ziga singdiradigan insondir... Agar u tilshunos bo'lmaganida, dong'i ketgan tarixchi, balkim zukko kutubxonachi bo'lar edi. Nega? Chunki, har bir yozilgan asar, muallifi, nashr etilgan yili, sanasini aniq va bexato aytganini ko'p kuzatganman. Bu kam uchraydigan qobiliyat. Agar u tilshunos bo'lmaganida, aniq sanitar bo'lardi. Nima uchun deysizmi? Ha shunday uning ilmiy nigohidan til va adabiyot ilmidagi nafaqat dissertatsiya yoki monografiya, hatto ilmiy maqolalar ham nazardan chetda qolmaydi. Ular o'qiladi, ilmiy mushohada qilinadi, kartoteka qilinadi, ong xotirasidagi bibliografik zahiraga muhrlanadi. Ana shunaqa! **Agar u tilshunos bo'lmaganida... Ammo u Tilshunos! Bu Bekmurod! Xudoning in'om etgan olimi – va Yaratganga shukrki, bu to'laqonli, serqirra shaxsning barcha “kasbiy uyg'unliklariga” qaramay, til ilmiga bag'ishlashni lozim topdi.***

Biz hammamiz unday insonlarni asrashimiz, ehtiyot qilishimiz, Xudo saqlasin, u biz - u yashab, ijod qilayotgan odamlar – tufayli ranjib, umidsizlikka tushmasligini tilashimiz kerak. (B. Yo'ldoshev arxividan)

Avvalo, bu – ritorik nutq, u stilistik figuralarning faol qo'llanilishi orqali namoyon bo'ladi. Ismat Sanayevning bu tabrik nutqi inkor va taxminiy tasdiqlar zanjiri asosida qurilgan bo'lib, ular shartli qurilma (“agar u... bo'lmaganida, u... bo'lgan bo'lardi”) doirasida birlashtirilgan: *Agar u tilshunos bo'lmaganida, dong'i ketgan tarixchi, balkim zukko kutubxonachi bo'lar edi. Nega? Chunki, har bir yozilgan asar, muallifi, nashr etilgan yili, sanasini aniq va bexato aytganini ko'p kuzatganman. Bu kam uchraydigan qobiliyat. Agar u tilshunos bo'lmaganida, aniq sanitar bo'lardi. Nima uchun deysizmi? Ha shunday uning ilmiy nigohidan til va adabiyot ilmidagi nafaqat dissertatsiya yoki monografiya, hatto ilmiy maqolalar ham nazardan chetda qolmaydi. Ular o'qiladi, ilmiy mushohada qilinadi, kartoteka qilinadi, ong xotirasidagi bibliografik zahiraga muhrlanadi. Ana shunaqa!.. va hokazo.* Ushbu shakl, ya'ni nutq davomida izchil ravishda saqlanadigan ritorik qurilma, mazkur tabrik nutqining asosiy strukturaviy-kompozitsion tamoyiliga aylanadi va muallifga yubilyarning ko'plab fazilatlarini ta'kidlash imkonini beradi. Aytish joizki, adresant tabrik nutqining epideyktik janrga mansubligini yana ham ravshanroq namoyon etadi – u yerda baholovchi, poetik, obrazli tasvirlar markazda bo'lib, mumtoz etiket klisheilaridan tubdan farq qiladi. Shu bilan birga, ushbu ritorik zanjir aynan adresatning tilshunos olim sifatidagi iste'dodini keng va ishonchli tasvirlash bilan yakunlanadi. Bu esa

muallifga uning tilshunoslik faoliyati tasodifiy emasligini qat'iy ta'kidlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, nutq muallifi an'anaviy tabriklash standartlarini ataylab buzadi – u odatiy tilaklardan voz kechadi: *“Yubilyarga ijodiy yutuqlar tilash - bu soddalik bo'lib edi, axir u o'zining o'zi bilan muvaffaqiyat timsolidir...”* Keyingi jumalarda esa bu tabrikdan voz kechish yanada “keskinroq” tus oladi: muallif tilakni yubilyarga emas, balki yubileyda ishtirok etayotganlarga yo'naltiradi: *“Biz hammamiz unday insonlarni asrashimiz, ehtiyot qilishimiz, Xudo saqlasin, u biz – u yashab, ijod qilayotgan odamlar – tufayli ranjib, umidsizlikka tushmasligini tilashimiz kerak.”*

Shubhasiz, ko'rib chiqilgan tabrik nutqida an'anaviy tabriklarga xos bo'lgan bir qator belgilarni aniqlash mumkin: tabriklash uchun asos (voqea)ning mavjudligi, tabriklanuvchi shaxsga maksimal e'tibor qaratilishi (tabriklovchining shaxsiyati fon ostida qoladi), shuningdek, uning shaxsiy fazilatlariga yuqori ijobiy baho berilishi. Bundan tashqari, matnda tabrikning standart komponentlaridan biri – maqtov – mavjud bo'lsa-da, u sezilarli darajada transformatsiyalangan shaklda taqdim etilgan. Biroq, keltirilgan misol shubhasiz, andoza (klishe) sifatida emas, balki muallifga xos va ayrim uslubda, hattoki implitsit xarakteriga ega bo'lgan nutqiy asar hisoblanadi. Bunday ritorik tabriklarda fatik funksiyaning namoyon bo'lishini kuzatish mumkin. G'ayrioddiy, muallifga xos, ritorik jihatdan boyitilgan tabrik yaratish vaqt, intellektual va emotsional resurslar nuqtai nazaridan “sarflanuvchan” jarayondir. Demak, bunday holatda tabrikning shakli tabriklanuvchi shaxsga yuqori baho berilayotganining belgisi sifatida, unga nisbatan muhimlik va e'tiborni bevosita ifodalovchi vosita sifatida xizmat qiladi (ya'ni: “men senga nisbatan iliq munosabatdaman, shuning uchun seni tabriklash uchun o'z resurslarimni ayamayman” degan mantiq asosida).

Epideyktik nutq va nutqiy etiket o'rtasida farq bor, lekin ularning o'zaro bog'liq jihatlari ham mavjud.

Epideyktik nutq – bu tilshunoslikda ijtimoiy vaziyatda odatda ma'lum bir baho, iltifot yoki tanqid bildirish uchun ishlatiladigan nutq turidir. Bu turdagi nutq odamlarning ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlash, ularning hissiyotlarini ifodalash va ijtimoiy qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan. Epideyktik nutq ko'pincha marosimlarda, to'ylarda, bayramlarda va boshqa rasmiy holatlarda ishlatiladi. Masalan, kimnidir tabriklash, maqtash yoki tanqid qilish.

Nutqiy etiket (yoki til etiket) esa, kengroq tushuncha bo‘lib, ijtimoiy munosabatlarda to‘g‘ri va odobli nutqiy amaliyotlarni anglatadi. Nutqiy etiket muayyan ijtimoiy guruh yoki madaniyatda qabul qilingan me‘yor va qoidalar asosida rivojlanadi. Bu ijtimoiy vaziyatga qarab nutqni qanday yo‘lga qo‘yish, qanday so‘zlarni ishlatish va qaysi ma‘nolarni ifodalash kerakligini belgilaydi. Misol uchun, kimdir bilan salomlashish, iltimos qilish, rahmat aytish yoki uzr so‘rash kabi amallar nutqiy etiketga kiradi.

Umuman olganda, tabrik nutqi – epideyktik nutq hisoblanadi, nutqiy etiket esa uning tarkibida mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan elementlardan biridir. Quyida bu farqni aniqroq tushuntirishga harakat qilamiz. Tabrik nutqi odatda marosimiy yoki rasmiy holatlarda (tug‘ilgan kun, bayram, yutuq, lavozimga tayinlash va h.k.) ishlatiladi. U quyidagi belgilarga ega: ma‘lum tuzilmaga ega (kirish so‘zi, maqto‘v, tilaklar); ijtimoiy marosim bilan bog‘liq (bayram, yubiley, nikoh, lavozim o‘zgarishi va h.k.); tinglovchida ijobiy emotsiya uyg‘otishga qaratilgan; baholovchi va hissiy nutq bo‘lib, insonga, voqea yoki holatga ijobiy munosabat bildiradi. Shuning uchun, tabrik nutqi epideyktik nutq janriga kiradi. Tabrik nutqida nutqiy etiket elementlari ham bo‘ladi. Masalan: *“Hurmatli mehmonlar!”*, *“Aziz do‘stlar!”*, *“tabriklayman”* kabi. Ammo nutqiy etiket bu yerda stilistik vosita sifatida ishlaydi, ya‘ni, u tabrik nutqining xushmuomalaligi va madaniy maqbulligini ta‘minlaydi, lekin u o‘zi alohida nutq janri emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Анисимова Т. В. О принципах классификации риторических жанров // Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения). Специализированный вестник. Красноярск, 2000. Вып. 2 (10). С. 43-48.
2. Шмелева Т. В. Речевой жанр: возможности описания и использования в преподавании языка // Русистика. 1990, №2. С. 20-32.

ИЗУЧЕНИЕ ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА ЗАБОЛЕВАНИЯ РАКА МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ В ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Соткинова Н.А.

Хасанов А.И.

Примкулов Б.Қ.

РСНПМЦОиР Ферганский филиал, Узбекистан

Аннотация.

В статье обсуждается эпидемиологический статус заболевания рака молочной железы в Ферганской области. Была проведена ретроспективный анализ 3043 пациентов, получивших лечение. В нем было проведено «интенсивное» обследование заболеваемости больных. При этом заболеваемость раком молочной железы растет из года в год. То есть, если заболеваемость раком молочной железы в 2016 году составляла 9,1 на 100 000 жителей, то к 2023 году этот показатель, как ожидался, увеличился на 12,3. Это говорит о необходимости дальнейшего развития скрининговых программ для ранней диагностики рака молочной железы

Ключевые слова. Рак молочной железы, эпидемиология рака молочной железы, интенсивность заболеваемости рака молочной железы.

Xulosa.

Maqolada Farg'ona viloyatida ko'krak bezi saratoni kasalligining epidemiologik holati muhokama qilinadi Davolangan 3043 bemorning retrospektiv tahlili o'tkazildi. Unda bemorlarning kasallanishini "intensiv" tekshirish o'tkazildi. Shu bilan birga, ko'krak bezi saratoni bilan kasallanish yildan-yilga o'sib bormoqda. Ya'ni, agar 2016 yilda ko'krak bezi saratoni bilan kasallanish 100 000 aholiga 9,1 ni tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilga kelib bu ko'rsatkich 12,3 ga oshishi kutilgan edi. Bu ko'krak bezi saratonini erta tashxislash uchun skrining dasturlarini yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi

Kalit so'zlar. Ko'krak bezi saratoni, ko'krak bezi saratoni epidemiologiyasi, ko'krak bezi saratoni bilan kasallanish darajasi.

Annotation.

The article discusses the epidemiological status of breast cancer in the Ferghana region. A retrospective analysis of 3,043 treated patients was performed. An

"intensive" examination of the morbidity of patients was conducted there. At the same time, the incidence of breast cancer is increasing from year to year. That is, if the incidence of breast cancer in 2016 was 9.1 per 100,000 inhabitants, then by 2023 this figure was expected to increase by 12.3. This suggests the need for further development of screening programs for early diagnosis of breast cancer.

Keywords. Breast cancer, breast cancer epidemiology, breast cancer incidence rate.

Актуальность. Актуальность этой проблемы обусловлена несколькими факторами, среди которых высокий уровень заболеваемости, сложность лечения и значительное влияние на качество жизни пациентов.

По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) в 2022 г. рак молочной железы, был диагностирован у 2,3 миллиона женщин и стал причиной 670 000 случаев смерти во всем мире. Рак молочной железы встречается во всех странах мира у женщин любого возраста после достижения половой зрелости, при этом показатели заболеваемости увеличиваются с возрастом (1).

В мире раком молочной железы болеет более 2 млн. человек (10-18% от всех злокачественных новообразований). По данным последнего издания МАИР «Рак на пяти континентах» т. X, IARC Scientific Publication №164 максимальный стандартизованный показатель отмечен более 100 0/0000 в Бельгии, Италии и Франции. Минимальный (менее 40 0/0000)- на Кубе, в Турции и Украине. Учитывая постоянный рост в мире первичных случаев РМЖ, находящихся в структуре онкологической патологии на первом месте, одной из основных задач противораковой борьбы становится массовое периодическое обследование здорового населения с целью выявления скрыто протекающего онкологического заболевания в той стадии, когда они могут быть полностью излечены (2).

При этом по данным этой же организации расчетные данные свидетельствуют о диспропорциях между различными странами по бремени рака молочной железы в зависимости от уровня развития человеческого потенциала. Так, в странах с очень высоким индексом развития человеческого потенциала (ИРЧП) рак молочной железы диагностируется у каждой 12-й женщины в течение жизни, а смерть от него наступает у каждой 71-й женщины. С другой стороны, в странах с низким ИРЧП рак молочной железы диагностируется лишь у каждой 27-й женщины на протяжении жизни, однако от него умирает каждая 48-я женщина (3).

В развитии РМЖ одну из ключевых ролей играют нарушения в эндокринной системе (ожирение, сахарный диабет, заболевания щитовидной железы, дисгормональная гиперплазия молочных желез), а также гипертония и заболевания печени, кроме того, выделяют факторы, характеризующие функциональное состояние репродуктивной системы организма. Известно, что риск развития заболевания повышают раннее наступление менархе и поздняя менопауза, поздняя беременность или неспособность к деторождению, прием пероральных контрацептивов более 4 лет до наступления первой беременности, длительная заместительная эстрогенная терапия без одновременного назначения прогестерона».

Эстрогены — один из важнейших компонентов в возникновении и прогрессировании этого заболевания (2). На Западе у женщин 50 лет и старше получило широкое распространение применение таблеток или капсул, содержащих эстрогены, в качестве т. н. заместительной гормонотерапии с целью «продлить» молодость.

Риск развития рака молочной железы увеличивают определенные унаследованные высокопенетрантные мутации в генах, причем самыми доминантными из них являются мутации в генах BRCA1, BRCA2 и PALB-2. При обнаружении мутаций в этих главных генах целесообразно рассмотреть возможность принятия таких профилактических мер, как хирургическое удаление обеих молочных желез и/или химиопрофилактика (4).

Кроме того, существенную роль в развитии заболевания играет и отягощенный семейный анамнез: примерно у 25% пациентов близкие родственники страдали РМЖ. По мнению (2), высокий риск заболевания определяется мутацией генов BRCA 1 и BRCA 2, которые встречаются только в 1/3 случаев семейного РМЖ.

С наследованием мутантного гена BRCA1 или BRCA2В связано 5—10% случаев РМЖ у женщин. У носительниц этих генов в возрасте до 70 лет риск развития заболевания повышен и достигает 87%. При этом наиболее высок риск развития РМЖ в пременопаузе, особенно у женщин до 40 лет. Кстати, в некоторых этнических группах носительство мутантных генов BRCA1, BRCA2 особенно распространено, например у евреев-ашкенази. Другие генные мутации (PTEN, MSH1, MSH2, p53) выявляются при РМЖ значительно реже. И конечно, определенную роль в развитии РМЖ играют экзогенные факторы, такие как курение, химические канцерогены, ионизирующая радиация, избыточное потребление животных жиров и высококалорийная диета (5).

Согласно данным Росстата за 2014 г., количество пациенток с диагнозом РМЖ, установленным впервые в жизни, составляет 96,2 на 100 тыс. населения. При этом отмечается отчетливая тенденция к увеличению частоты встречаемости новых случаев РМЖ: 2005 г. — 64,8 на 100 населения, 2010 г. — 74,5 на 100 тыс. населения, 2012 г. — 76,7 на 100 тыс. населения. Всего по состоянию на 2015 г. зарегистрировано 426,4 случая РМЖ на 100 тыс. населения, тогда как, например, в 2005 г. — 297,0 на 100 тыс. населения. При этом доля больных, находящихся на учете 5 и более лет, составила 59,8%, уровень смертности — 3,4% (6).

Цель исследования: проанализировать эпидемиологические показатели и динамику заболеваемости рака молочной железы в Ферганской области.

Материалы и результаты: в течение 2016-2023 годов в Ферганском филиале Республиканском специализированном научно-практическом медицинском центре онкологии и радиологии была проведена ретроспективный анализ 3043 пациентов, получивших лечение. В нем было проведено «интенсивное» обследование заболеваемости больных. Из этих пациентов 3030 (99,6%) составляли женщины, 13 (0,4%) – мужчины. Средний возраст пациентов составил 52,8 года.

Результаты: Согласно исследованиям, "интенсивная" заболеваемость раком молочной железы в Ферганской области на 100 000 жителей составила 9,1 (325) в 2016 году; 8,8 (309) в 2017 году; 9,4 (342) в 2018 году; 9,3 (344) в 2019 году; 9,5 (356) в 2020 году; 10,8 (413) в 2021 году; 11,4 (453) в 2022 году и 12,3 (501) в 2023 году. Сравнивая вышеперечисленные показатели, мы видим, что заболеваемость раком молочной железы растет из года в год.

В Заключение можно сказать, что мы видим, что заболеваемость раком молочной железы растет из года в год. То есть, если заболеваемость раком молочной железы в 2016 году составляла 9,1 на 100 000 жителей, то к 2023 году этот показатель, как ожидался, увеличился на 12,3. Это говорит о необходимости дальнейшего развития скрининговых программ для ранней диагностики рака молочной железы в Ферганской области.

Использованные литературы

1. Информационный бюллетень Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ). Рак молочной железы. 13 марта 2024 г. <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets>
2. В. Семиглазов, В. Мерабишвили, А. Комяхов и др. Эпидемиология и скрининг рака молочной железы. Скрининг онкологических заболеваний. Вопросы онкологии. Том 63 № 3 (2017). <https://doi.org/10.37469/0507-3758-2017-63-3-375-384>
3. [Scott M Smith](#)¹, [Martina A Heer](#), [Linda C Shackelford](#), [Jean D Sibonga](#), [Lori Ploutz-Snyder](#), [Sara R Zwart](#). Benefits for bone from resistance exercise and nutrition in long-duration spaceflight: Evidence from biochemistry and densitometry Affiliations Expand. J. Bone Miner Res. 2012 Sep;27(9):1896-906. doi: 10.1002/jbmr.1647.
4. Голубева Т.С., Тодуа Н. Г., Белова Е. В. Эпидемиология и диагностика рака молочной железы на современном этапе (обзор литературы). Медицина и фармакология. 2025. Январь № 1, (118)
5. [.Золотых М.А.](#)¹, [Билялов А.И.](#)^{2,3}, [Нестерова А.И.](#) и др. Рак молочной железы: генетика персонального риска. Журнал современная онкология. Том 25, № 2 (2023), 190-198. DOI: <https://doi.org/10.26442/18151434.2023.2.202110>
6. Л.М. Александрова, А.М. Калинина, П.В. Ипатов и др., Выявление рака молочной железы: состояние проблемы, пути решения Онкология. Журнал им. П.А. Герцена, 2, 2016. doi: 10.17116/onkolog20165234-39

ERKIN A'ZAM HIKOYALARIDA DAVR VA INSON MUAMMOSI

Asadbek Toshev

Samarqand davlat universiteti magistranti

toshevasadbek0913@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tezisda Erkin A'zam hikoyalarida davr va inson muammosining badiiy talqini keng tahlil qilinadi. Adib asarlarida shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlar, insonning o'zligini anglash jarayoni, mafkura bosimi va mustaqillik davri tafakkuri bilan bog'liq ijtimoiy-falsafiy masalalar yoritilgan. Tadqiqotda yozuvchining hikoyalarini sotsiologik, psixologik va estetik tahlil asosida o'rganish orqali o'zbek adabiyotidagi zamonaviy inson obrazining shakllanish qonuniyatlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Erkin A'zam, zamonaviy nasr, davr muammosi, inson ruhiyati, satira, psixologik tahlil, milliy o'zlik, badiiy talqin.

Asosiy qism

O'zbek adabiyotida Erkin A'zam nomi inson ruhiyatini davr muammolari bilan bog'liq holda badiiy tahlil etgan ijodkor sifatida e'tirof etiladi. Uning hikoyalarida zamon o'zgarishlari, insonning ma'naviy iztiroblari, mafkura va shaxs o'rtasidagi ziddiyatlar markaziy o'rinni egallaydi. Erkin A'zamning "Abrorqulov Parijga boradi", "Aralashqo'rg'on", "Jannat o'zi qayerda?", "Kechikkanlar", "Qorako'z Majnun" singari hikoyalari mustaqillik arafasi va postsovet davri o'zgarishlarini badiiy-falsafiy talqinda ochib beradi. Adib o'z asarlarida insonni muayyan ijtimoiy tuzumning passiv bo'lagi sifatida emas, balki **ma'naviy dunyosi, vijdoni, ichki qarama-qarshiliklari bilan yashaydigan shaxs** sifatida tasvirlaydi. Shu jihatdan, Erkin A'zam ijodi XX asr oxiri va XXI asr boshidagi o'zbek nasrining insonparvarlik yo'nalishini belgilab berdi.

Erkin A'zam ijodida davr talqini satirik estetika bilan uzviy bog'liq. Yozuvchi o'z asarlarida sovet mafkurasi, rasmiy byurokratiya va insonning ma'naviy qiyofasini sun'iy lashtirgan ijtimoiy tizimni kulgi va kinoya orqali fosh etadi. Adib satirani shunchaki hajv sifatida emas, balki falsafiy tanqid vositasi sifatida qo'llaydi. U jamiyatdagi niqoblarni yirtib tashlaydi, inson ruhiyatidagi qo'rquv, ikkiyuzlamachilik va ma'naviy bo'shliqni kulgi orqali ochib beradi. Erkin A'zam satirasida M. Baxtin ta'kidlagan "karneval madaniyati" unsurlari yaqqol ko'zga tashlanadi — unda kulgi ierarxiyani buzadi, biroq bu erkinlik nafaqat quvonch, balki ichki fojiani ham yuzaga chiqaradi.

“Abrorqulov Parijga boradi” hikoyasi yozuvchining satirik uslubining eng yorqin namunasidir. Bu asarda Arbob Qulov obrazi orqali muallif davrning “sun’iy inson” fenomenini yaratadi — shaxsiy fikri, til madaniyati va milliy o‘zligini yo‘qotgan inson timsoli. Hikoyada kulgi achchiq kinoya tusini oladi, grotesk tasvirlar orqali byurokratik muhitning absurdligi ochiladi. Yozuvchi tilni ijtimoiy kuch sifatida talqin etib, insonning “to‘g‘ri til” va “rasmiy maqom” orqali baholanishini tanqid qiladi. Shu bilan birga, asardagi kulgi — insonni masxara qilish uchun emas, balki uni uyg‘otish, o‘zligini anglashga undash uchun xizmat qiladi.

Erkin A‘zamning satirik estetikasida kulgi bilan fojia, realistik tasvir bilan falsafiy mushohada uyg‘unlashadi. Adibning hikoyalarida har bir detaldan davrning ruhiy portreti sezilib turadi: kiyinishi, so‘zlashuvi, rasmiy lavozimi orqali “davr mahsuli” bo‘lgan inson aslida o‘z mohiyatini yo‘qotadi. Satira bu jarayonni estetik shaklda ochib beradi — kulgi orqali inson va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyatni fosh etadi. Shunday qilib, Erkin A‘zam o‘zbek adabiyotida satirani ijtimoiy tanqid va ruhiy introspeksiya vositasiga aylantirgan ijodkor sifatida namoyon bo‘ladi. Erkin A‘zam ijodining markazida inson ruhiyatini tahlil qilish, uni davr muhitida sinovdan o‘tkazish masalasi turadi. Yozuvchi o‘z asarlarida insonni tashqi voqealar yoki mafkura bosimi ostidagi passiv obraz sifatida emas, balki **ichki dunyosi, vijdoni va ma‘naviy iztiroblari bilan yashovchi murakkab shaxs** sifatida tasvirlaydi. Uning hikoyalarida inson doimo o‘z “men”i bilan, o‘tgan hayoti, orzulari va atrofdagi muhit bilan kurashadi. Shu bois Erkin A‘zam hikoyalarida ruhiy tahlil (psixologizm) va ichki monologlar asosiy badiiy vositalardan biriga aylanadi. Bu jihatdan u Cho‘lpon, Abdulla Qahhor va Odil Yoqubov singari insonparvar adabiyot an‘analarini zamonaviy ruhda davom ettirgan yozuvchidir.

Adibning “Aralashqo‘rg‘on” hikoyasi insonning o‘zligini anglash yo‘lidagi ichki iztiroblarini tasvirlashda o‘ziga xos asardir. Qahramon o‘z hayoti, qadriyatlari va jamiyatdagi o‘rnini anglash jarayonida ruhiy sinovlardan o‘tadi. Hikoyadagi ziddiyat faqat tashqi sharoit bilan emas, balki insonning ichki dunyosi bilan bog‘liq. Qahramon eski va yangi dunyo o‘rtasida qolgan, hayotining ma‘nosini topishga urinayotgan inson sifatida gavdalanadi. Bu hol, adabiyotshunos N. Qobulova ta‘biri bilan aytganda, “zamonaviy o‘zbek nasrida shaxsning ma‘naviy evolyutsiyasi jarayonini tahlil etuvchi yangi bosqich”ni ifodalaydi. Erkin A‘zam bu jarayonni lirizm va realistik tasvir uyg‘unligida, chuqur psixologik aniqlik bilan beradi. Yozuvchi ruhiy holatni ochishda ko‘pincha **ichki monolog, timsollar** va **sub‘ektiv bayon** usullaridan foydalanadi. Uning qahramonlari tashqi nutqda oddiy, ammo ichki monologda murakkab falsafiy o‘ylar bilan yashaydi. “Jannat o‘zi qayerda?” hikoyasida insonning hayot ma‘nosini

izlash motivi markazda turadi — qahramon o‘zini topish jarayonida jamiyatning soxta qadriyatlari bilan to‘qnashadi. Bu orqali yozuvchi o‘zbek jamiyatida ma’naviy bo‘shliq, qadriyatlardan uzoqlashish va yolg‘izlik kabi ruhiy muammolarni ko‘rsatadi. Adibning tili xalqona, ammo ma’nosi falsafiy — u oddiy so‘zlar orqali inson qalbining eng nozik qatlamlarini ochadi.

Erkin A’zam asarlaridagi inson — davrning qurboni emas, balki uning ma’naviy o‘lchovidir. Yozuvchi har bir qahramon orqali insoniyatni, vijdonni va ezgulikni sinovdan o‘tkazadi. Ruhiy ziddiyatlar insonni ezadi, ammo aynan shu iztirob uni o‘zligini anglashga yetaklaydi. Adib psixologik tahlil orqali insonni oqlamaydi ham, ayblamaydi ham — u shunchaki uning ichki dunyosini, hayotga munosabatini ochadi. Shu tarzda Erkin A’zam o‘zbek hikoyachiligida ruhiy chuqurlik va falsafiy tafakkurni uyg‘unlashtirgan, insonning ichki haqiqatini ifodalashda yangi badiiy bosqichni boshlab bergan yozuvchi sifatida namoyon bo‘ladi.

Erkin A’zam asarlarining badiiy qudrati uning tili, uslubi va ichki ritmida namoyon bo‘ladi. Adib xalqona so‘zlashuv nutqini, piching, kinoya, maqol va istioralarni mahorat bilan uyg‘unlashtiradi. Bu jihat A. Rasulov va H. Boltaboyev tomonidan “zamonaviy o‘zbek hikoyachiligining yangi estetik bosqichi” sifatida baholangan. Yozuvchi voqeani ko‘p hollarda “mikromakon” — ya’ni kichik muhit orqali beradi, biroq shu kichik muhit orqali butun bir davr ruhiyatini ochadi. Bu uslubni ilmiy adabiyotda “mikroreallik” deb atashadi — ya’ni kichik hodisalarda katta ijtimoiy mazmunni aks ettirish. Erkin A’zamning badiiy tili o‘zbek xalq og‘zaki ijodi, lirizm va psixologik introspeksiyaning uyg‘unlashtiradi. U qahramonlarni boshqarmaydi, balki ularni kuzatadi, tahlil qiladi. Shu bois uning hikoyalari falsafiy mushohada, ichki monolog va ramzlar tizimi orqali boyitilgan. Erkin A’zam hikoyalarida inson — davrni anglash vositasi, davr esa insonni sinovdan o‘tkazuvchi muhitdir. Adib uchun eng muhim narsa — insonning o‘zligini yo‘qotmaslik. Bu g‘oya mustaqillik davri adabiyotining falsafiy mohiyatini tashkil etadi.

Yozuvchi uchun “davr” tashqi fon emas, balki inson ichida yashovchi kuchdir. Uning qahramonlari jamiyatdagi notekislik, ma’naviy bo‘shliq, qadriyatlar inqiroziga qarshi ichki kurash olib boradilar. Ular mag‘lub bo‘lishi ham mumkin, ammo o‘z vijdonini yo‘qotmaydi. Bu — Erkin A’zam yaratgan yangi inson tipidir: u tashqi dunyoda ojiz, ammo ruhiy jihatdan sobit, mustahkam.

Xulosa

Erkin A’zam hikoyalarida davr va inson muammosi milliy va umuminsoniy masalalar birligida talqin etiladi. Adibning hikoyalarida satira va lirizm, fojia va kulgi, realistik tasvir va falsafiy mushohada uyg‘unlashadi. U o‘zbek nasrida inson ruhiyatini

davr o'zgarishlari bilan bog'liq holda ifodalashning yangi badiiy maktabini yaratdi. Erkin A'zam asarlari o'zbek jamiyatining o'tish davri ruhiy inqirozlarini, milliy o'zlikni anglash jarayonlarini chuqur tahlil etadi. Adibning hikoyalaridagi inson — davr qurboni emas, balki uning ma'naviy mezonini belgilovchi kuch sifatida gavdalanadi. Shu bois, Erkin A'zam hikoyachiligi o'zbek adabiyotida inson falsafasining yangi bosqichini boshlab bergan muhim ijodiy hodisa sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Адабиёт назарияси. Икки томлик. I-т. Адабий асарда конфликт. – Т.: Фан, 1978. – Б. 342.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. –М.: Художественная литература, 1975
3. Бобоев Т. “Адабиётшуносликка кириш” курсидан ўқув методик қўлланма.– Т.: Ўқитувчи, 1979
4. Ҳасанов И. Икки қисса – бир ҳисса // Шарқ юлдузи, 1991 йил, №9. – Б. 86
5. Erkin A'zam Yozuvchining bog'I—T.: Mashhur – Press, 2019,
6. Аъзам Э. Жаннат ўзи қайдадир. –Т.: “Шарқ” нашриёти-матбаа акциядорлик жамияти, 2007.
7. Қобулова Нодира Баҳодир қизи – "Эркин Аъзам насрида давр ва инсон концепцияси" мавзусида фалсафа доктори (ПХД) ([Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги хузуридаги Олий аттестация комиссияси](#))
8. Э. Худойбердиев – "Эркин Аъзам асарларида сюжет ва композиция яратиш маҳорати" мавзусида магистрлик диссертацияси.
9. Шералиева М. – "Ҳозирги ўзбек насрида киноя (ижтимоий-психологик омиллари, поэтик тизимдаги ўрни)" мавзусида диссертация
10. Содиков С. Абдулла Қаҳҳор ижоди ва адабий танқид: Филол. фанлари доктори диссертацияси. – Т.: 1997.

“PEDAGOGIK YONDASHUVLAR YORDAMIDA TA’LIM VA TARBIYANI RIVOJLANTIRISH”

Aminova Dilshoda Shavkatovna

Samarqand shahar Qorako'l Renessans maktabi o'quv tarbiya ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari va metodisti. Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tadqiqotchisi

Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya nazariyasi hamda metodikasining dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Xususan, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarning o'quv-tarbiya jarayoniga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, maktab ta'limida tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish yo'llari, metodist va direktor o'rinbosarining bu boradagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Tadqiqot natijalari asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, metodika, pedagogika, innovatsiya, maktab, metodist, interfaol metod.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные вопросы теории и методики образования и воспитания. Особое внимание уделено современным педагогическим подходам, интерактивным методам и инновационным технологиям, применяемым в учебно-воспитательном процессе. Также анализируется роль методиста и заместителя директора по воспитательной работе в повышении эффективности воспитательной деятельности в школах. На основе исследования разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: образование, воспитание, методика, педагогика, инновации, школа, методист, интерактивные методы.

Abstract: This article analyzes current issues in the theory and methodology of education and upbringing. It focuses on modern pedagogical approaches, interactive teaching methods, and innovative technologies applied in the educational process. The role of the school methodologist and the deputy principal for educational affairs in improving the effectiveness of upbringing in schools is also discussed. Based on the research, practical recommendations have been developed.

Keywords: education, upbringing, methodology, pedagogy, innovation, school, methodologist, interactive methods.

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik, axloqiy barkamollik, vatanga sadoqat kabi sifatlarni shakllantirishdir. Bu esa ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasiga yangicha, innovatsion yondashuvlarni talab etadi. Maktabda olib borilayotgan tarbiyaviy ishlarning sifati, metodistlar va direktor o'rinbosarlarining bu boradagi faoliyati ushbu jarayonning muvaffaqiyatli tashkil etilishida muhim omil sanaladi. Shu bois, ta'lim va tarbiyaning o'zaro uzviy bog'liqligi hamda uni samarali tashkil etish masalalari bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yosh avlodni har tomonlama yetuk, intellektual salohiyatli, ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalash muhim strategik vazifalardan biridir. Ta'lim jarayonida nazariy bilimlar bilan bir qatorda tarbiyaviy ta'sirchanlikni ta'minlash, o'quvchilarni axloqiy, estetik va fuqarolik nuqtai nazardan shakllantirish ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Shu nuqtayi nazardan maktab metodistlari va o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlarining roli ortib bormoqda. Ushbu maqolada aynan ta'lim va tarbiya nazariyasi hamda metodikasining zamonaviy yondashuvlari, ularni amaliyotda qo'llash yo'llari tahlil qilinadi.

Tadqiqot maqsadi — ta'lim va tarbiya nazariyasi hamda metodikasiga oid zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilish, maktablarda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda metodist va direktor o'rinbosarining roli va faoliyatini yoritish hamda bu yo'nalishda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodlari pedagogik va metodik adabiyotlar, qonunlar tahlili; an'anaviy va zamonaviy metodlarni solishtirish; maktabdagi kuzatuv, suhbat va so'rovnoma; amaliy natijalarni empirik tahlil qilish; o'quvchilar yutuqlarining statistik tahlili.

Ta'lim va tarbiya jamiyatning fundamental sohalaridan biri bo'lib, uning samarali tashkil etilishi shaxsning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar ta'lim jarayonini nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy qadriyatlarni shakllantirishga yo'naltiradi. Bu yondashuvlar o'quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularni ijtimoiy muhitga moslashishiga yordam beradi. Pedagogik metodlarning yangilanishi, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi ta'lim va tarbiyani yanada samarali qiladi. Shu bilan birga, maktab va o'quv muassasalarida pedagoglarning malakasini oshirish, metodik yordam ko'rsatish ham muhim omil hisoblanadi.

Natijada, pedagogik yondashuvlarni to'g'ri tanlash va qo'llash orqali ta'lim va tarbiya jarayonlarini yanada rivojlantirish mumkin bo'ladi, bu esa yosh avlodning sifatli ta'lim olishi va to'g'ri tarbiyalanishiga xizmat qiladi. Tajriba guruhi va nazorat guruhi

o‘rtasidagi farq pedagogik jarayonda innovatsion va interfaol metodlarning qo‘llanilishi ta‘sirida yuzaga kelgan. Bu farq ayniqsa o‘quvchilarning tarbiyaviy tadbirlarga faolligi va pedagoglarning tarbiyaviy rolini anglashida yaqqol seziladi. Shu tariqa, maktabda metodist va direktor o‘rinbosari tomonidan olib borilayotgan faol pedagogik ishlar o‘quvchilarning ijtimoiy-madaniy va axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, ta‘lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning tarbiyaviy faoliyatini sezilarli darajada oshiradi. Maktab metodisti va direktor o‘rinbosarining ushbu jarayondagi faol ishtiroki tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, maktablarda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish va tarbiyaviy ishlarni tizimli tashkil etish tavsiya etiladi. Ta‘lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning faolligi va tarbiyaviy ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Maktab metodisti va direktor o‘rinbosarining faol yondashuvi ta‘lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa. Tajriba va nazorat guruhleri o‘rtasida kuzatilgan farqlar pedagogik yondashuvlarning yangilanishi va innovatsion metodlarning tatbiq etilishi natijasida yuzaga kelgan. Shu bois, maktablarda pedagoglarning malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish bo‘yicha ishlarni davom ettirish zarur. Kelajakda ta‘lim va tarbiya jarayonlarini yanada takomillashtirish uchun pedagogik tadqiqotlarni chuqurlashtirish, innovatsion metodlarni amaliyotga joriy etish va ta‘lim muassasalarida samarali boshqaruv tizimini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun. – Qabul qilingan sana: 23.09.2020 y. – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston – yangi taraqqiyot bosqichida”. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021.
3. Sh.M. Mirziyoyev. “O‘zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichi yo‘lida”. – 5 jildlik, 2022-yilgi nutqlar to‘plami. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti.
4. O‘RAZBAYEVA Mahbuba. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. “Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an‘anasi” mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman material. 2024-yil 25-yanvar, 28-32-

betlar. https://oriens.uz/media/conferencearticles/5_ORAZBAYEVA_Mahbuba_28-32.pdf.

5. Omanova, M. (2024). Nizomiy Ganjaviy merosining alisher navoiy ijodiga ta'siri. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4(20), 24-27.

6. Kadirova M.N. Technological solutions and innovative digital tools. Netherlands. <https://staff.tiame.uz/storage/users/829/articles/nyOCfZLWmrPLJiMMJmugxLcoqGUmIvB9cP2PPxaq.pdf>

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ВТОРИЧНОЙ ПРОФИЛАКТИКЕ ИШЕМИЧЕСКОГО ИНСУЛЬТА

Абдуллаева З., Хидоятова Д.Н.

Ташкентский Государственный Медицинский Университет

Нарушение мозгового кровообращения понятие , включающее не только инсульт, но и преходящие нарушения мозгового кровообращения или транзиторно ишемические атаки (ТИА). На основании данных МРТ, установлено, что при длительности ТИА более 1 часа в мозгу появляются стойкие очаги ишемии. Поэтому по предложению Всемирной Организации Инсульта, диагноз ТИА можно ставить только в том случае, если длительность симптоматики не превышает 60 минут и полностью разрешается. В противном случае устанавливается диагноз «инсульт». Для оценки риска инсульта была предложена специальная шкала ABCD 2, которую применяют для оценки риска развития раннего инсульта после перенесенной ТИА и выявления пациентов, которых следует госпитализировать. В этой шкале учитывается возраст более 60 лет, артериальное давление выше 140/90 мм.рт.ст, наличие клинических симптомов, длительность симптомов более 60 минут, сахарный диабет. Пациентов с ТИА с оценкой 2 и более балла следует госпитализировать для дальнейшего обследования и лечения.

Одной из основных причин поражений экстракраниальных артерий, приводящей к ишемии головного мозга, является атеросклероз . Атеросклеротические поражения церебральных артерий являются причиной 40-45% всех случаев ишемических нарушений мозгового кровообращения .

Существующие в настоящее время методы как первичной, так и вторичной профилактики нарушений мозгового кровообращения можно разделить на консервативные и хирургические. В многочисленных многоцентровых рандомизированных испытаниях была убедительно доказана эффективность хирургической коррекции стеноза сонной артерии для вторичной профилактики нарушений мозгового кровообращения у больных с выраженным (более 60-70%) каротидным стенозом, перенесшим транзиторные ишемические атаки и малый инсульт.

Всем пациентам перед операцией необходимо выполнять ультразвуковое исследование сонных артерий, после чего решается вопрос о выборе метода хирургического лечения. При решении вопроса о хирургическом лечении,

необходимо учитывать степень стеноза церебральных артерий, распространенность атеросклеротического поражения, возраст больного а также наличие сопутствующих соматических заболеваний.

Все хирургические операции направлены на устранение стеноза церебральных артерий, разделяются на 2 вида: каротидная эндартерэктомия (КЭЭ) и стентирование (Smout J., 2010).

Для профилактики ишемического инсульта каротидная ангиопластика и стентирование (КАС) применяется с середины 80-х годов. КАС уменьшает болезненность манипуляций и сроки нахождения в стационаре, а также не оставляет послеоперационных рубцов, по сравнению с КЭЭ. Отсутствие необходимости в общей анестезии — ещё одно большое преимущество эндоваскулярной методики. Современные рентгенэндоваскулярные подходы при проведении стентирования церебральных артерий позволяют сделать возможным выполнение операций в максимально ранние сроки с момента заболевания, а также при тщательном отборе пациентов этот метод высокоэффективен для пожилых больных.

Низкая информированность населения о симптомах ТИА, может быть причиной поздней госпитализации больных, тем самым способствовать возникновению инсульта и на снижение эффективности лечения. Применение простой в практическом использовании шкалы ABCD₂ (возраст, артериальная гипертония, наличие пареза и афазии, длительность симптомов более 60 минут, сахарный диабет) может представлять прогностическую ценность при госпитализации данных больных. Необходимо как можно раньше начать вторичную профилактику инсульта, потому что большинство ишемических инсультов у больных, перенесших ТИА, происходит в первые дни с момента заболевания. Вопрос о выборе современных методов профилактики и лечения больных с ТИА, выбора оптимального метода хирургического лечения больных со стенозами сонных артерий в настоящее время окончательно не решён. Актуально дальнейшее изучение факторов риска для каждого из методов. Учитывая, что такие мероприятия представляют собой эффективную альтернативу медикаментозной терапии, представляет несомненный интерес сравнительное динамическое изучение состояния пациентов, подвергшихся стентированию ВСА, КЭЭ и больных, получающих медикаментозную терапию. Необходимо учитывать особенности динамики неврологического дефицита и когнитивных нарушений, после проведения вышеуказанных методов.

Таким образом, целью лечения пациентов с ТИА является предупреждение последующих ТИА и развитие инсульта. Изучение данной проблемы способно обеспечить более точные критерии для оптимального выбора современных методов диагностики, профилактики и лечения больных с транзиторными ишемическими атаками.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Гусев Е.И., Мартынов М.Ю. Лечение и профилактика ишемического инсульта-достижения и перспективы. В сб. Неотложные состояния в неврологии
2. Скворцова В. И., Стаховская Л.В. Современные подходы к профилактике инсульта. Журн. «Качество жизни», №4 (7), 2004
3. Верещагин Н.В., Моргунов ., Гулевская Т.С. Патология головного мозга при атеросклерозе и артериальной гипертонии. М. 1997 стр. 228
4. Ганнушкина И.В. Лебедева Н.В. Гипертоническая энцефалопатия. М. Медицина, 1987- 224 с.
5. Гафуров Б.Г. Клинические лекции по неврологии, 2016, стр. 160
6. Хидоятова Д.Н.. Абдуллаева М.Б. Комплексное лечение ишемического инсульта при стенозах сонных артерий. Методические рекомендации. Ташкент 2023.
7. Хидоятова Д.Н. Абдуллаева М.Б. Абдужамилова Р.М. Ишемик инсулт иккаламчи профилактика. Даволаш ва реабилитация. Монография. 2023г

AVESTANING ILMIY JIHATDAN TATBIQ ETILISHI

Nasriddinov Dilovar Muslixadim o‘g‘li

Termiz davlat pedagogika instituti stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zardushtiylik dinining o‘rganilish dolzarbligi, ushbu dinnig asosi hisoblangan “Avesto” kitobining o‘rganilish tarixi, olimlarning ilmiy izlanishlari natijasida kelingan ba’zi xulosalar keltirilgan

Kalit so‘zlar: Dinshunoslik, huquqiy tafakkur, Zardushtiylik dini, Avesta, K.Bartolomey, “maqto‘v qo‘shig‘i”, Eski Avesta (Gatalar)

Abstract: This article discusses the relevance of studying Zoroastrianism, the history of researching the "Avesta" book, which is considered the foundation of this religion, and presents some conclusions drawn from scholars' scientific investigations.

Keywords: Religious studies, legal thought, Zoroastrianism, Avesta, K. Bartholomae, "hymn of praise," Old Avesta (Gathas)

Jahondagi globallashuv jarayonlari sivilizatsiyalarning ijtimoiy-ma’naviy tayanchini mustahkamlashda diniy qarashlar muhim omil ekanligini isbotlamoqda. Zero, insoniyat tarixida u yoki bu shakldagi din bilan bog‘liq bo‘lmagan madaniyat yo‘q. Sivilizatsiyalar tarixidagi siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ma’naviy va mafkuraviy yondashuvlar diniy ta’limotlarda mujassamlashgan. Dunyodagi ilk monoteistik ta’limot – zardushtiylik shakllangan O‘rta Osiyo mintaqasidagi turli diniy qarashlar evolyutsiyasi, tadrijiy taraqqiyoti, shuningdek, ularning jamiyat taraqqiyotining barqaror rivojlanishi va sivilizatsiyalar muloqotidagi o‘rnini yoritib berish muhim ahamiyatga ega.

Jahonning Angliya, Fransiya, Germaniya, Hindiston, Rossiya, Italiya, AQSh kabi davlatlarining yetakchi ilmiy tadqiqot markazlari tomonidan O‘rta Osiyo xalqlari qadimgi diniy qarashlari, ta’limotlarning shakllanishi va evolyutsiyasiga oid masalalar keng tadqiq etilmoqda. Zardushtiylik dinining vatani, paydo bo‘lgan davri, uning asosida turuvchi mafkuraviy qarashlar, moddiy madaniyatda aks etishi, tadrijiy taraqqiyoti, transformatsion o‘zgarishi va boshqa dinlarga o‘zaro ta’siri masalalarining yoritilishi ko‘plab savollarga javob bermoqda. Shu jihatdan, ibtidoiy diniy qarashlardan jahon dini bosqichiga o‘tishda muhim qadam bo‘lgan, shartli ravishda “protozardushtiylik” deb ataluvchi, zardushtiylikdan avvalgi e’tiqodni o‘rganish mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini ko‘rsatadi.

“Avesta” – bu zardushtiylik dinining asosini tashkil qiladigan manbalar to‘plamining umumiy nomidir. “Avesta” tarkibidagi har bir kitob “nask” deb ataladi. Beruniyning ma’lumotiga ko‘ra “Avesta” jami 30 nask bo‘lgan, makedoniyalik Aleksandr Fors saltanatini (Ahamoniylar imperiyasi) bosib olganidan so‘ng uning hududidagi barcha zardushtiylik ibodatxonalarini vayron etishga va “Avesta” nusxalarini yo‘q qilishga buyruq bergan. Beruniy, shuningdek, so‘ngi ahamoniy hukmdor Doro III (mil.avv.380-330) xazinasida “Avesta”ning 12 ming qoramol terisiga oltin harflar bilan bitilgan nusxasi saqlanganligi haqida ham ma’lumot berib o‘tadi.¹ “Avesta” – jahon madaniyatining, jumladan, Markaziy Osiyo va Eron xalqlari tarixining qadimgi noyob yodgorligidir. Zardushtlik e’tiqodiga amal qiluvchilarning muqaddas kitobi sifatida Yagona Tangriga topinish shu ta’limotdan boshlangan. Bu kitob tarki “Avesta” atamasining kelib chiqishi hamon bahslicha qolmoqda va uning lug‘aviy ma’nosi ham noaniq. Bu so‘z ilk marta pahlaviy bitiklarida “abestāg” shaklida uchraydi. Olimlar bu termini turlicha talqin qilgan. Talqinlarning aksariyati K.Bartolomeyning ma’lumotiga borib taqaladi va u rekonstruksiya qilingan “upa stavaka”, ya’ni “maqtov qo‘shig‘i” so‘zidan kelib chiqqani ilgari suriladi. Ammo tadqiqotlar natijasi o‘laroq, bu so‘z o‘rta eroniy tillaridagi pwst’k(a) (pustak), ya’ni “kitob” yoki “hujjat” so‘zi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu so‘z asosan sharqiy eroniy tillarga xos bo‘lib, pwst (pōst) – “po‘st, teri” so‘zi asosida shakllangan. Bu so‘z keyinchalik derivatsion bosqichlardan o‘tib, parfiyoniy tilida pwstag (pōstag) shaklida “pergament, kitob” ma’nosida², so‘g‘d tilida pwstk, pwst’k (pūstak, pūstāk) shaklida “kitob, xat, hujjat, pergament” ma’nolarida³, baxtar tilida πωσταγο (pustag) ko‘rinishida “kitob, hujjat, shartnoma” ma’nolarida⁴ uchraydi. Hatto sanskrit tilidagi ham “kitob” ma’nosidagi pustaka so‘zi ham sharqiy eroniy tillardan o‘zlashgan bo‘lishi mumkin, degan qarash ham mavjud.⁵

Avestani ilmiy tatbiq etish bo‘yicha quyidagi ilmiy fikrlarni keltirishimiz mumkin:

1. Avesta - ko‘p yo‘nalishli ilmiy manba sifatida. Avesta faqat diniy matn sifatida emas, balki ko‘p tarmoqli ilmiy tadqiqotlar uchun asosiy qadimiy manbalardan biri hisoblanadi. Unda til, din, tarix, huquq, axloq, jamiyat va madaniyatga oid qimmatli ma’lumotlar jamlangan. Shu sababli Avesta atrofida filologiya, tarixshunoslik,

¹ Beruniy, Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. 2020. Toshkent: “O‘zbekiston”

² Boyce, Mary Textual Sources for the Study of Zoroastrianism, 1984. Manchester

³ Gharib, B. Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English). 1995. Tehran: Farhangon Publications.

⁴ Sims-Williams, N. Bactrian documents (from Northern Afghanistan) I Legal and economic documents, 2000. Oxford: Oxford University Press.

⁵ Sa’dullayev Sh va Abdurahmanova M. “Qadimgi so‘g‘d va Sanskrit tillarining leksik jihatdan yaqinlik xususiyatlari” Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 1.5 (2021): 907 912.

huquqshunoslik, etika, qiyosiy dinshunoslik kabi fanlarda ilmiy izlanishlar olib boriladi

2. *Qadimgi til va matnshunoslik tadqiqotlari uchun asos.* Avesta tili, xususan Eski Avesta (Gatalar) va Yangi Avesta (Videvdad va boshqa qismlar) filologik jihatdan chuqur o'rganiladi. Avesta matnlari asosida hind-eron tillarining shakllanishi, indoevropa tillari bilan aloqalari tahlil qilinadi. Bu esa tilshunoslikdagi qiyosiy va tarixiy metodlarni rivojlantiradi.

3. *Dinshunoslik va falsafiy tafakkur tarixining o'rganilishida tutgan o'rni.* Avesta diniy-falsafiy mazmuni orqali inson tafakkurining dastlabki bosqichlarini, diniy dualizm (yaxshi-yomon, yorug'lik-zulmat) g'oyalarining shakllanish jarayonini yoritadi. Bu g'oyalar keyingi yirik diniy tizimlarga (Manixeylik, Gnostitsizm, ba'zi Islomiy oqimlar) ta'sir o'tkazgan. Shuningdek, zardushtiylikdagi axloqiy tamoyillar bugungi zamon kontekstida ham dolzarb ahamiyatga ega.

4. *Tarixiy va madaniy antropologiya uchun noyob manba.* Avestada qadimgi Eron xalqlari hayoti, urf-odatlar, ijtimoiy tuzilmasi, qadimiy geografik bilimlari va voqealar aks ettirilgan. Videvdad bo'limi orqali qadimiy gigiyenik, tibbiy, agrar va huquqiy an'analar aniqlanadi. Bu jihatdan Avesta qadimgi jamiyatlar hayotini rekonstruksiya qilishda katta ahamiyatga ega.

5. *Huquqiy tafakkur va qadimiy qonunchilikni tahlil qilish uchun asos.* Avesta, ayniqsa Videvdad, qadimgi diniy-huquqiy normalar, jinoyat turlari, jazolash va poklanish marosimlarini ifodalaydi. Bu qadimgi Eron huquqiy tafakkurini o'rganish imkonini beradi va boshqa qadimgi qonunchilik tizimlari bilan (masalan, Hammurabi qonunlari, Muso qonunlari, Rim huquqi) qiyosiy tahlil qilish uchun zamin yaratadi.

6. *Qiyosiy dinshunoslikda markaziy ahamiyatga ega.* Avesta boshqa muqaddas matnlar — Vedalar, Bibliya, Qur'on bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Shu orqali umumiy mifologik obrazlar, diniy ramzlar, ibodat shakllari aniqlanadi. Bu diniy arxaik tafakkurning umumiy ildizlarini ko'rsatadi

7. *Zamonaviy g'oyalar va qadriyatlar bilan bog'lanish imkoniyati.* Avestadagi "yaxshi o'y, yaxshi so'z, yaxshi amal" tamoyili — zamonaviy etika, ekologik ong, insonparvarlik va ijtimoiy adolat g'oyalari bilan mushtaraklik kasb etadi. Bu esa uni zamonaviy sivilizatsiyalararo muloqot doirasida ham tatbiq etish imkonini beradi.

Avesta matni — zardushtiylikning asosiy muqaddas kitobi bo'lib, uning ilmiy jihatdan tatbiq etilishi turli sohalarida katta ahamiyat kasb etadi. Avesta yozilgan til olimlar tomonidan shartli ravishda avesta tili deb nomlangan. Avesta tili lingvistik, adabiy va konseptual xususiyatlarga ko'ra ko'hna va yangi avesta tili deb farqlanuvchi dialektlarga ega bo'lib, ko'hna avesta tili yangi avesta tilidan bir necha

asrlar oldin paydo bo‘lgan⁶ “Avesta”ning Yasna naskida 17 ta goh (gatha) mavjud bo‘lib, ular bayon etilgan til “Avesto”ning boshqa qismlari yoritilgan tildan farq qiladi. Avestashunoslikda ushbu gohlar “Zardusht qo‘shiq” deb ham yuritiladi, chunki ularning barchasi kontekstual va konseptual jihatdan Zardusht tilidan aytilganligi ma’lum. Gatha so‘zi avesta tilida “qo‘shiq”, “tilovat” ma’nosini anglatadi va hozirgi hind-oriy tillarida ham geit shaklida “qo‘shiq” ma’nosini saqlagan holda iste’moda mavjud. O‘zbek va tojik milliy qo‘shiq-musiqqa tizimi – shoshmaqom tarkibida ham “dugoh”, “segoh”, “chorgoh” singari ashulachilik terminlari mavjud va sharqshunos olim Mirsodiq Is’hoqov gatha atamasini o‘zbek tiliga goh shaklida tarjima qilgan.⁷

Gohlar tili – ko‘hna avesta tili sharqshunos O.Skvervyoga ko‘ra mil.avv. II mingyillikning oxirlarida shakllangan bo‘lishi mumkin. Yangi avesta tili esa, ehtimol, zardushtiylik ahamoniy podsholar diniga aylangan davrda shakllangan⁸. Ko‘hna va yangi avestaning til xususiyatlari eroniy tillarning “o‘rta eroniy” bosqichiga o‘tishidan ancha oldin shakllanganini ko‘rsatadi.⁹

Aytib o‘tish joizki, ushbu din paydo bo‘lgan davr va uning vatani – hali fanda oxirigacha to‘liq yechilgan masalalar emas. Zardushtiylik dini payg‘ambar Zardusht nomiga nisbat berilib, shartli ravishda shunday atab kelinadi. Aslida esa u mazkur dinning muqaddas kitobi hisoblanmish Avestada “Mazdayasna” dini deb atalgan. Bu so‘zni “Mazdaga sig‘inmoq” deb tarjima qilish mumkin. “Mazda” so‘zi “donish, donishmand, oqil” kabi talqin etiladi. Zardushtiylik yana “Behdin”, ya’ni “Eng yaxshi din” deb ham ulug‘langan. Uning ta’limotiga ko‘ra, barcha ezgu borliq Mazdaning irodasi bilan yaratilgan. “Mazda” so‘zi oldiga ulug‘lash ma’nosini anglatuvchi “Axura” qo‘shilib, zardushtiylikning ilohiyati – Axura-Mazda nomi paydo bo‘lgan. Bu – “Janob Mazda” yoki “Iloh” demakdir. Zardusht nomi tadqiqotlarda Zaratushtra, Zarduts, Zoroatsr ko‘rinishlarida ham ishlatiladi. Tadqiqotchilar o‘rtasida Zardushtning tarixda bo‘lgan yoki bo‘lmaganligi borasida turli fikrlar mavjud. Ba’zilar uni tarixiy shaxs deb bilsalar, boshqalar afsonaviy shaxs deb hisoblaydilar. Manbalarning xabar berishicha, u taxminan mil. av. 1200-570 yillar orasida yashagan ilohiyotchi, faylasuf, shoirdir. Tadqiqotchi M. Boys ta’kidlashicha, u mil. av. 1500-1200 yillar orasida yashagan. Zardusht Markaziy

⁶ Hintze A. “Zarathustra’s Time and Homeland – Linguistics Perspectives”. – Stausberg: John Wiley&Sons, 2015. – 38 p.

⁷ Is’hoqov M.M. Avesta: “Zardusht “goh”lari (ma’no o‘zgartmalari va germeneytik talqinlari”. – T.: O‘zMK nashriyoti, 2022. – 306 b

⁸ Skjaervø, P. Oktor. "Old Iranian". In Windfuhr, Gernot (ed.). The Iranian Languages. Routledge. (2009)

⁹ Kreyenbroek, Philip G. "Early Zoroastrianism and Orality". Oral Tradition among Religious Communities in the Iranian-Speaking World. Cambridge: Harvard University. (August 2022).

Osiyo hududida mavjud bo‘lgan ko‘pxudolikka negizlangan qadimiy diniy tasavvur va e‘tiqodlarni isloh qilib, yangi dinga asos soldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Beruniy, Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. 2020. Toshkent: “O‘zbekiston”
2. Boyce, Mary Textual Sources for the Study of Zoroastrianism, 1984. Manchester
3. Gharib, B. Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English). 1995. Tehran: Farhangian Publications.
4. Sims-Williams, N. Bactrian documents (from Northern Afghanistan) I Legal and economic documents, 2000. Oxford: Oxford University Press.
5. Sa’dullayev Sh va Abdurahmanova M. “ Qadimgi so‘g‘d va Sanskrit tillarining leksik jihatdan yaqinlik xususiyatlari” Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 1.5 (2021): 907 912.
6. Hintze A. “Zarathustra’s Time and Homeland – Linguistics Perspectives”. – Stausberg: John Wiley&Sons, 2015. – 38 p
7. Is‘hoqov M.M. Avesta: “Zardusht “goh”lari (ma’no o‘zgartmalari va germeneytik talqinlari”. – T.: O‘zMK nashriyoti, 2022. – 306 b
8. ¹ Skjaervø, P. Oktor . "Old Iranian". In Windfuhr, Gernot (ed.). The Iranian Languages. Routledge. (2009)
9. ¹ Kreyenbroek, Philip G. "Early Zoroastrianism and Orality". Oral Tradition among Religious Communities in the Iranian-Speaking World. Cambridge: Harvard University. (August 2022).

**SEYSMIK TURG‘UN BINOLARNING KONSTRUKTIV-REJALASHTIRISH
YECHIMLARI VA ULARNI HISOBLASHNING O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**
**ОСОБЕННОСТИ КОНСТРУКТИВНО-ПЛАНИРОВОЧНЫХ РЕШЕНИЙ
И РАСЧЁТА СЕЙСМОСТОЙКИХ ЗДАНИЙ**
**FEATURES OF CONSTRUCTIVE-PLANNING SOLUTIONS AND
CALCULATION OF SEISMIC RESISTANT BUILDINGS**

Magistr.Ahmedov.S.A.

(TOSHKENT ARXITEKTURA-QURILISH UNIVERSITETI)

***Annotatsiya:** Ishda seysmik hududlarda quriladigan binolarning konstruktiv va rejalashtirish yechimlari, ularning zilzilaga bardoshini ta'minlovchi asosiy omillar tahlil qilingan. Binoning shakli, balandligi, qattiqligi hamda seysmik choklarning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, inersion massani kamaytirish va to'g'ri konstruktiv sxema tanlash orqali seysmik barqarorlikni oshirish yo'llari yoritilgan.*

***Аннотация:** В работе проанализированы конструктивные и планировочные решения зданий, возводимых в сейсмических районах, основные факторы, обеспечивающие их сейсмостойкость. Показаны форма, высота, жесткость здания и значение сейсмических швов. Также освещены пути повышения сейсмостойкости за счет уменьшения инерционной массы и выбора правильной конструктивной схемы.*

***Abstract:** The work analyzes the structural and planning solutions of buildings constructed in seismic regions, the main factors ensuring their seismic resistance. The shape, height, rigidity of the building, and the significance of seismic seams are shown. Ways to increase seismic resistance by reducing the inertia mass and choosing the correct structural scheme are also highlighted.*

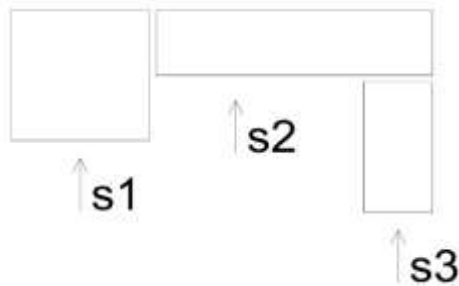
***Kalit so'zlar:** seysmik turg'unlik, konstruktiv tizim, bino shakli, seysmik chok, inersion massa, zilzilaga bardoshlilik.*

***Ключевые слова:** сейсмостойкость, конструктивная система, форма здания, сейсмический шов, инерционная масса, сейсмостойкость.*

***Keywords:** seismic resistance, structural system, building shape, seismic seam, inertial mass, seismic resistance.*

Zilzilalar sodir bo'lishi mumkin bo'lgan hududlarda foydalanilayotgan binolar zilzila boshlanguncha nosismik hududlardagi binolar kabi bir xil zo'riqish holatida bo'ladi.

Shu sababli ular umumiy qurilish me'yorlariga muvofiq barcha ekspluatatsion talablarni bajarishi lozim. Faqat zilzila vaqtida bino qo'shimcha tashqi ta'sirlarga duch kelganda, loyiha muhandisi tomonidan oldindan nazarda tutilgan mustahkamlik zaxirasi ishga tushadi. Bino mustahkamligi ekspluatatsion va seysmik yuklamalar birgalikda ta'sir etgan holatda ta'minlanishi kerak. Konstruksiyalarni bunday yuklar yig'indisi ta'sirida hisoblash "maxsus ta'sirlar uchun hisoblash" deb yuritiladi. Seysmik turg'unlikni aniqlashda ekspluatatsion yuklamalar biroz kamaytirilgan holda olinadi, bu me'yoriy koeffitsiyentlar yordamida belgilanadi. Qurilish maydoni tanlanayotganda hududning seysmik balli va qurilish qiymatiga ta'siri hisobga olinadi. Turli maqsadlardagi binolar, masalan, xizmat muddati yoki mas'uliyat darajasiga ko'ra, bir maydonda bo'lsa ham, turlicha talablarga muvofiq loyihalanadi (1-rasim).
1-rasim, Binoni reja bo'yicha mustaqil bo'lim (yoki seksiyalar)ga ajratish

Bino shakli butun konstruktiv tizimning ishlash xususiyatini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Eng maqbul shakl — doira, amaliy jihatdan esa kvadrat shakl optimaldir. Bu shakllar zilzila ta'sirida bino mustahkamligini har yo'nalishda saqlashga yordam beradi. Murakkab shaklli devorli binolar esa mustaqil bo'limlarga ajratilib, ularning orasiga seysmik choklar qo'yilishi lozim. Bu choklar harorat yoki cho'kish choklari bilan birlashtirilishi mumkin.

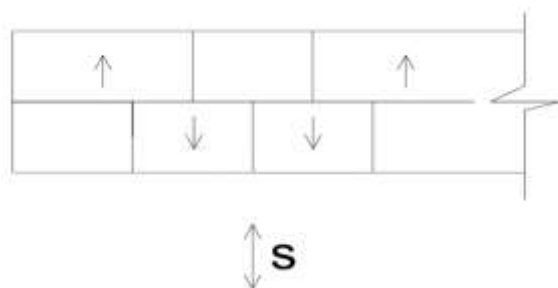
Agar me'moriy sabablarga ko'ra bino rejasida tashqi devorlar siniq yoki murakkab shaklda bo'lishi zarur bo'lsa, va qattiq orayopmalar barcha devorlarni yagona tizimga birlashtira olmasa, bino kontur bo'yicha oddiy shakldagi mustaqil bo'limlarga ajratilishi kerak (1-rasm).

Bu talab asosan toshli va yirik panelli karkassiz binolarga nisbatan qo'yiladi. Bunday bo'limlarning konstruktiv yechimi har bir bo'limning zilzila vaqtida mustaqil ishlashini ta'minlashi lozim.

Zilzilaga qarshi chok eni hisob asosida aniqlanadi: bino balandligi 5 metr bo'lganda kamida 3 sm, har qo'shimcha 5 metr uchun 2 sm ga kengaytiriladi. Ichki rejalashtirish yuk ko'taruvchi elementlarning qattiqligi va massalarining teng taqsimlanishini ta'minlashi kerak. Orayopmalar va tom qoplamalari devorlarni gorizontaal yo'nalishda birlashtirib, seysmik kuchlarni qavat bo'yicha teng taqsimlaydi.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, orayopmalari devorlarga mustahkam ulangan binolar zilzila vaqtida ancha barqaror bo'ladi. Toshli va yirik panelli binolarda devorlarning siniq shaklda joylashuvi katta kuchlanishlarga olib keladi, shuning uchun devorlarning uzluksiz joylashuvi muhimdir (2-rasim).

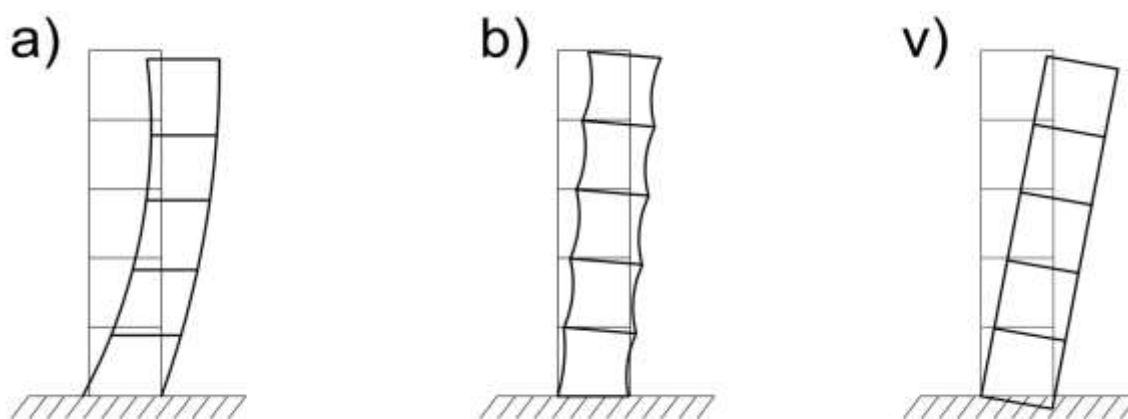
2-rasim. Binoda to'liq o'tuvchi bo'lmagan yuk ko'taruvchi devorlar mavjud holatda kuchlar taqsimlanish sxemasi

Bino balandligi ortishi inersion massaning ko'payishiga olib keladi, bu esa seysmik kuchni oshiradi. Shuning uchun yuqori qavatlarni yengil materiallardan qurish tavsiya etiladi. Yuklamalar markazlashgan shaklda orayopma darajasida joylashtirilib, ular soni qavatlar soniga teng bo'ladi.

Konstruktiv tizimlar deformatsion xususiyatiga ko'ra "qattiq" va "egiluvchan" turlarga bo'linadi. Qattiq tizimlarda deformatsiyalar kichik bo'lib, tebranish davri 0,5 soniyagacha; egiluvchan tizimlarda esa tebranish davri 0,6 soniyadan ortiq bo'ladi. Amaliyotda ko'p hollarda bino aralash tizimga ega bo'lib, deformatsiyalar egilish va sirpanish holatlarining birlashmasi sifatida yuz beradi (3-rasim).

3-rasim. Turli konstruktiv tizimlarning deformatsiya sxemalari

a - siljish: b - mahalliy egilish: v - asosning burilishi

Bino tebranishi va poydevor atrofida aylanishi (rotatsiyasi) seysmik tahlilda muhim hisoblanadi, ayniqsa yumshoq gruntlarda bu hodisa sezilarli bo'ladi. Shu bois seysmik

turg'un binolarni loyihalashda konstruktiv shakl, qattqlik, choklar va yuklamalar tizimini kompleks tarzda tahlil qilish zarurdir.

Xulosa

Seysmik turg'un binolarni loyihalashda asosiy e'tibor bino shakli, konstruktiv tizimining qattqligi, yuklamalarning taqsimlanishi va seysmik choklarning joylashuviga qaratilishi lozim. Zilzilaga bardoshlilikni oshirish uchun binoda yuk ko'taruvchi elementlarning o'zaro bog'liqligi, orayopmalarning mustahkamligi hamda massalarning simmetrik taqsimlanishi muhim ahamiyatga ega.

Hisoblash jarayonida ekspluatatsion va seysmik yuklamalarning birgalikdagi ta'siri inobatga olinib, ularning o'zaro nisbatini me'yoriy koeffitsiyentlar orqali aniqlash lozim. Shuningdek, bino balandligi, inersion massaning ta'siri va tebranish davri konstruktiv barqarorlikni belgilovchi asosiy omillar sifatida baholanadi.

Amaliy natijalar shuni ko'rsatadiki, qattiq va egiluvchan elementlarning uyg'unlashgan tizimi, yengil yuqori qavatlar, to'g'ri joylashtirilgan seysmik choklar va mustahkam orayopmalar binolarning seysmik barqarorligini sezilarli darajada oshiradi. Shunday qilib, loyihalashda me'moriy, konstruktiv va hisobiy yondashuvlarning kompleks qo'llanilishi seysmik xavfsiz, iqtisodiy va ishonchli inshootlar barpo etishning asosiy garovidir.

Adabiyotlar

1. Ашрабов А.Б , Рассказовский В.Т , Мартемьянов А. И. Проектирование, возведение и восстановление зданий в сейсмических районах. Изд-во «Узбекистан», 1968.
2. Егупов В. К. Расчет зданий на прочность, устойчивость и колебания. Изд-во «Будивельник», Киев, 1965.
3. Жмуйда А. А, Жмуйда Е. А, Рассказовский В. Т. Новый метод строительства зданий из панельно-рамных конструкций «Строительство архитектура Узбекистана», 1962
4. Клигерман С. [и др.] Повышение сейсмостойкости зданий из крупных блоков пильного известняка. «Жилищное строительство», 1967.
5. Коноводченко В. И. Исследование сейсмостойкости кирпичной кладки и виброкирпичных панелей. «Сейсмостойкость крупно панельных и каменных зданий». Сб.ЦНИИСКА, 1967.

ABDURAUUF FITRATNING “MUXTASAR ISLOM TARIXI RISOLASI” ASARI HAQIDA

*Toshkent davlat tibbiyot universiteti 2-son davolash
Ishi fakulteti 2 kurs talabasi **Maxmadaliyeva Aziza Laziz qizi**
Ilmiy rahbar: Xudoyberdiyev Rashid*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi” asari va undagi asosiy g‘oyalar tahlil qilinadi. Asarda islom dinining kelib chiqishi, uning rivojlanish bosqichlari hamda musulmon jamiyatining ma’naviy-axloqiy qadriyatlari yoritilgan. Fitrat o‘z asarida xalqni ilmga, tafakkurga va ma’rifatga chaqiradi. U diniy bilim insonning ma’naviy kamolotiga xizmat qilishini ta’kidlaydi. Maqolada Fitratning diniy, ma’rifiy va ijtimoiy qarashlari o‘rganilib, ularning bugungi davr uchun dolzarbligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Аннотация: В данной статье анализируется произведение Абдурауфа Фитрата «Краткая история ислама» и его основные идеи. В работе раскрываются происхождение ислама, этапы его развития, а также духовно-нравственные ценности мусульманского общества. Фитрат в своём труде призывает народ к науке, размышлению и просвещению, подчёркивая, что религиозные знания способствуют духовному совершенствованию человека. В статье изучаются религиозные, просветительские и социальные взгляды Фитрата, а также показана их актуальность для современного времени.

Kalit so‘zlar: Abdurauf Fitrat, islom, ma’rifat, din, ma’naviyat, jamiyat, tarix.

Ключевые слова: Абдурауф Фитрат, ислам, просвещение, религия, духовность, общество, история.

KIRISH

O‘zbek milliy uyg‘onish davrining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Abdurauf Fitrat xalqimiz ma’naviy hayotida chuqur iz qoldirgan ma’rifatparvar, adib va mutafakkirdir. U XX asr boshlarida yashab, o‘zining ilmiy, adabiy hamda diniy faoliyati orqali millatni jaholatdan qutqarish, ilm-ma’rifatga chorlash yo‘lida xizmat qilgan. Fitratning bu boradagi eng muhim diniy-ma’rifiy asarlaridan biri — “Muxtasar islom tarixi” risolasidir. Mazkur asar o‘z davrida musulmon xalqlari orasida diniy bilimlar sustlashgan, islom ta’limotining asl mohiyati unutila boshlagan bir paytda yozilgan edi. Fitrat bu risolada islom tarixini qisqa, ammo mazmunan chuqur tarzda yoritib, uni xalq uchun tushunarli tilda bayon qiladi. Asarning bosh maqsadi — islom

dinining asl insonparvarlik mohiyatini ochib berish, musulmonlarni ilmga, birlikka va ma'rifatga undashdan iborat.

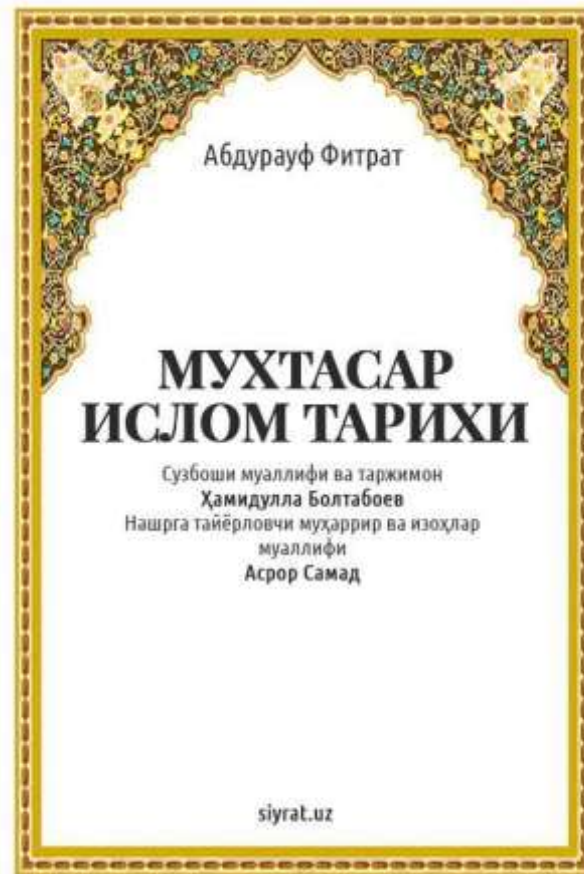
“Muxtasar islom tarixi” o'zbek adabiyoti va diniy tafakkuri tarixida alohida o'rin tutadi. Asarda Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hayoti, dastlabki islom davlatchiligi, xalifalik davrida ro'y bergan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar hamda islom dinining ilm-fan va madaniyatga ko'rsatgan ta'siri haqida qisqa, ammo teran fikrlar bayon etilgan. Fitrat bu risola orqali o'z xalqini diniy aqidaparastlikdan yiroq, ilmiy tafakkurga asoslangan e'tiqod sari chorlaydi. Shu bois, “Muxtasar islom tarixi” nafaqat diniy tarixiy manba, balki milliy uyg'onish davrining ma'naviy-ma'rifiy dasturi sifatida ham ahamiyatlidir. Ushbu maqolada asarning mazmuni, g'oyaviy yo'nalishi va Fitratning tarixga bo'lgan qarashlari tahlil etiladi.

ASOSIY QISM

XX asr boshlarida Markaziy Osiyo — ayniqsa, Turkiston xalqlari uchun og'ir sinovlar davri bo'ldi. Shu murakkab davrda millatni uyg'otish, ongini yangilash va uni ilm-ma'rifatga chorlashdek og'ir mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan jadid ziyolilari sahnaga chiqdi. Mahmudxo'ja Behbudiy ana shu tarixiy shaxslar orasida yetakchi arbob bo'lib, o'zining diniy, siyosiy va pedagogik qarashlari bilan ma'rifatparvarlik tarixiga chuqur iz qoldirdi. Uning yozgan asarlari ichida “Muxtasar tarixi islom” nomli risolasi muhim diniy-ma'naviy manba sifatida ajralib turadi. Bu risola xalqni islom dini tarixidan xabardor qilish, ularning diniy tafakkurini uyg'otish, milliy o'zlikni anglashga xizmat qilish kabi maqsadlarda yozilgan bo'lib, u jadidlar diniy-ma'rifiy harakatining g'oyaviy timsoli hisoblanadi.

“Muxtasar tarixi islom” asarining yozilishiga bir nechta muhim ijtimoiy va mafkuraviy sabablar turtki bo'lgan: O'sha davrda aksar musulmonlar diniy tarixdan bexabar edilar. Ular faqatgina Qur'onni tilovat qilish, ibodatlarni bajonidil ado etish bilan diniy bilim egasi bo'ldim deb o'ylashar, ammo diniy bilimning mohiyati — tarixiy saboq, axloqiy asos, tafakkur — ular uchun yot edi. Behbudiy esa xalqni tarix orqali tarbiyalash, Payg'ambar hayotidan ibrat olish, ilk musulmonlar jasorati orqali g'urur uyg'otishni maqsad qilgan. Diniy manbalar arab va fors tillarida bo'lganligi sababli, ko'p hollarda ularni oddiy xalq tushunmas edi. Behbudiy esa diniy tarixni ona tilida, soddalashtirilgan shaklda yozib, har kim o'qib tushunadigan darajada bayon etishga harakat qilgan. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik mafkurasi orqali musulmonlarni johil, orqada qolgan, taraqqiyotdan uzoq ko'rsatishga urinar edi. Behbudiy esa islom tarixining buyukligini, islom ilm-fan, axloq va adolat dini ekanini, musulmonlarning ilg'or tamaddun barpo etganini eslatib, milliy-diniy iftixorni

tiklashga harakat qiladi. Fitrat risola orqali musulmonlarni jaholatdan chiqarish, diniy-ma'naviy uyg'onishga chorlashni o'z oldiga maqsad qilgan.

Asarning mazmuni va tuzilishi

Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi risolasi” asari nomidan ham ma'lumki, u Islom tarixini qisqa, ammo mazmunli tarzda bayon etadi. Asar o'z davrida diniy va tarixiy bilimlarni xalq orasida ommalashtirish, yosh avlodga islomni to'g'ri va ilmiy asosda tushuntirish maqsadida yozilgan. Fitrat risolani mantiqan izchil va davrlar ketma-ketligiga asoslanib tuzgan. U avvalo Islom dinining paydo bo'lishi, keyin esa uning tarqalishi va rivojini bosqichma-bosqich yoritadi.

1. Islomning paydo bo'lishi

Fitrat asarning dastlabki qismida Islom dinining asoschisi – Muhammad (s.a.v.) hayoti, u zotning bolalik davridan boshlab payg'ambarlik faoliyatigacha bo'lgan bosqichlarni sodda tilda bayon etadi. U o'sha davr Arabistonining ijtimoiy holati — jaholat, urf-odatlar, qabilaviy bo'linish, butparastlik haqida yozadi. Shundan so'ng Muhammad (s.a.v.)ning vahiy olishlari, Makka davridagi da'vat faoliyati va musulmonlarning zulmga uchrashi, Madina davridagi siyosiy va diniy islohotlarni izchil tarzda tushuntiradi.

2. Xalifalik davri

Keyingi boblarda Fitrat Payg‘ambar (s.a.v.)dan keyingi to‘rt xalifa (Abu Bakr, Umar, Usmon, Ali) davrlarini alohida tahlil qiladi. U har bir xalifaning faoliyatini qisqacha, lekin mazmunli tarzda yoritib, ularning Islom jamiyatini mustahkamlashdagi xizmatlarini sanab o‘tadi:

Abu Bakr – Islomni saqlab qolgan jasoratli rahbar;

Umar ibn Xattob – adolatli boshqaruv asoschisi;

Usmon – Qur‘onni jamlagan;

Ali – ilm va donishmandlik timsoli sifatida ta‘riflanadi.

Fitrat bu davrni “Islomning eng toza va pok davri” deb ataydi.

3. Islomning yoyilishi va madaniy yuksalish

Asarning navbatdagi bo‘limlarida Fitrat Islomning arab dunyosidan tashqariga — Eron, Markaziy Osiyo, Hindiston va Afrikaga yoyilganini yozadi. U bu davrda ilm-fan, madaniyat va adabiyotning ravnaq topganini, musulmon olimlar (Ibn Sino, Forobiy, Beruniy, Xorazmiy va boshqalar)ning xizmatlarini alohida e‘tirof etadi.

4. Asarning tuzilish uslubi

Fitrat risolani o‘ta ixcham, tushunarli va o‘quvchiga yaqin tilda yozgan. U murakkab diniy terminlar o‘rniga oddiy ifodalarni tanlagan. Matn qisqa bo‘lsa-da, mazmunan boy, ilmiy asosli va axloqiy g‘oya bilan to‘yingan. Asar o‘quvchilar uchun darslik sifatida ham foydali bo‘lishi ko‘zda tutilgan.

Fitratning qarashlari va g‘oyalari

Abdurauf Fitrat — XX asr boshidagi o‘zbek ma‘rifatchilari orasida eng yirik mutafakkirlardan biri bo‘lib, u o‘z asarlari orqali xalqni ilm, ma‘rifat va tafakkurga da‘vat qilgan. “Muxtasar islom tarixi” risolasi ham aynan shu maqsadda yozilgan: xalqni diniy jaholatdan chiqarish, islomning asl mohiyatini to‘g‘ri anglashga undash. Fitratning bu asardagi qarashlarini bir necha asosiy yo‘nalishda ko‘rsatish mumkin:

1. Islom – ma‘rifat va taraqqiyot dini

Fitratning fikricha, Islom dini — insonni ilmga, tafakkurga va mehnatga chaqiruvchi din. U jaholat va xurofotni tanqid qiladi.

Unga ko‘ra, musulmon jamiyati taraqqiy etishi uchun, eng avvalo, ilimli va ongli avlod yetishishi zarur. Shu sababli, u Qur‘on va hadislarni aqliy, mantiqiy yondashuv bilan tushuntiradi. Fitrat risolada Payg‘ambar (s.a.v.) hayotini shunchaki tarix sifatida emas, balki ilm va axloq namunasi sifatida ko‘rsatadi. U islomni “aqliy va adolatli yo‘l” deb ta‘riflaydi, jaholat esa uning eng katta dushmani deb biladi.

2. Milliy o‘zlik va islomiy birlik g‘oyasi

Fitrat asarlarida islom faqat diniy tizim emas, balki milliy uygʻonish manbai sifatida talqin etiladi. Uning fikricha, musulmon xalqlar islomni toʻgʻri anglab, birlikni saqlasa, ularning siyosiy va madaniy qudrati tiklanadi.

“Muxtasar islom tarixi” orqali u yoshlarni millat taqdiriga befarq boʻlmaslikka, oʻz tarixini bilishga undaydi. U millatni uygʻotishning eng qudratli yoʻli sifatida “diniy ongni maʼrifat asosida yangilash”ni koʻrsatgan.

3. Axloqiy va maʼnaviy poklik gʻoyasi

Fitrat islom tarixini nafaqat siyosiy jarayon sifatida, balki axloqiy saboq sifatida koʻrsatadi. U asarda halollik, sabr, adolat, mehr-oqibat, vatanparvarlik kabi fazilatlarni asosiy qadriyat sifatida ulugʻlaydi. Musulmon insonni faqat ibodat bilan emas, balki yuksak axloq bilan farqlash kerakligini taʼkidlaydi.

4. Jaholat va xurofotga qarshi kurash

Fitratning eng qatʼiy pozitsiyasi — xurofot va bidʼatlarga qarshi kurashish. Unga koʻra, islomning asl mohiyatidan uzoqlashgan jamiyat inqirozga yuz tutadi. Shu sababli u risolasida musulmonlarni “koʻr-koʻrona eʼtiqod”dan ogohlantiradi va ilmga tayanib imon keltirishni targʻib etadi. “Imon aql bilan mustahkam boʻlsa, u hech qachon soʻnmaydi,” — degan mazmunda u oʻz qarashini bildiradi.

5. Fitratning ilmiy-uslubiy yondashuvi

U tarixni faqat rivoyatlar asosida emas, tahliliy va tanqidiy yondashuv bilan bayon etgan. Bu bilan u diniy tarixshunoslikda ilmiylik tamoyilini joriy etgan maʼrifatchilardan biri boʻladi. Asarda u voqealarni baholaganda “qurʼoni sharif” va tarixiy faktlar oʻrtasidagi uygʻunlikni saqlagan.

XULOSA

Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi” asari nafaqat diniy tarixni bayon etuvchi risola, balki xalqni maʼrifatga, tafakkurga va birlikka chaqiruvchi bebaho ilmiy merosdir. Fitrat bu asarda islomni jaholatdan ozod qiluvchi, insonni yuksak axloq va adolatga chorlovchi din sifatida talqin etadi. Muallif islom tarixini bayon etar ekan, uni quruq voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki millatni uygʻotuvchi maʼnaviy saboq sifatida koʻrsatadi. Uning qarashlarida ilm va imon uygʻunligi, aql bilan eʼtiqodning birligi, maʼrifat bilan taraqqiyot gʻoyasi asosiy oʻrinni egallaydi. “Muxtasar islom tarixi” bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Chunki Fitrat ilgari surgan fikrlar — ilmga tayanish, xurofotdan voz kechish, axloqiy poklik va milliy oʻzlikni anglash — har bir zamon uchun dolzarb masalalardir. Shu jihatdan, Fitratning bu asari nafaqat oʻz davrining diniy-maʼrifiy yoʻl-yoʻrigʻini belgilagan, balki mustaqil Oʻzbekiston yoshlari uchun ham ilm, tafakkur va vatanparvarlik maktabi boʻlib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat A. Muxtasar islom tarixi. — Toshkent: “Nur” nashriyoti, 1992.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: “Ma’naviyat”, 2008.
3. Jo‘rayev M. “Abdurauf Fitratning islom tarixiga qarashlari.” // O‘zbekiston tarixi jurnali, 2015
4. Olimova D. “Fitrat asarlarida milliy uyg‘onish g‘oyalari.” // Tafakkur jurnali, 2018
5. Abdurauf Fitratning “Muxtasar islom tarixi” asaridagi milliy o‘zlikni anglashdagi qarashlar. — CyberLeninka elektron kutubxonasi.
<https://cyberleninka.ru/article/n/abdurauf-fitratning-muxtasar-islom-tarixi-asaridagi-milliy-o-zlikni-anglashdagi-qarashlar>
6. Usmonov M. O‘zbek ma’rifatchilari merosi va diniy g‘oyalar. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2004.
7. Islom tarixi ensiklopediyasi. — Toshkent: “Movarounnahr”, 2012.
8. Abdug‘afurov A. Fitratning diniy-ma’rifiy qarashlari. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2010.

TÜRK MEDENİYETİNİN İSLAM DÜNYASINA KATKILARI ZAMAN İÇİNDE BİR YOLCULUK

*Ibrohimov Sharifjon Adhamjon o'g'li va
IzzatovaMadina Ilhom qizi O'zbekiston
ISFT (International school of technology
and science) Instituti talabasi
E-mail: sharifibrohimov24@gmail.com
Izzatovamadina63@gmail.com*

Özet: *Bu makalede Türk dünyasının İslam medeniyetine yaptığı özgün katkılar tarihsel süreçten günümüze kadar incelenmektedir. Eğitim, bilim, mimarlık, hukuk, sufizm ve kültürel etkileşim gibi alanlarda Türk halklarının rolü ele alınmaktadır. Ayrıca bu katkıların günümüzdeki yansımaları ve geleceğe yönelik perspektifleri değerlendirilmekte, entegrasyon ve kültürel birikimi sürdürmek için stratejik öneriler sunulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Türk-İslam entegrasyonu, bilimsel miras, mimari katkılar, eğitim geleneği, sufizm, kültürel diyalog, medeniyetler arası etkileşim*

Аннотация: *В данной статье исследуются уникальные вклады тюркских народов в исламскую цивилизацию — от исторических времен до наших дней. Рассматриваются их роль в образовании, науке, архитектуре, праве, суфизме и культурном взаимодействии. Также анализируются современные проявления этих вкладов и предлагаются стратегические рекомендации для сохранения культурной интеграции и преемственности.*

Ключевые слова: *тюркско-исламская интеграция, научное наследие, архитектурные достижения, образовательная традиция, суфизм, культурный диалог, межцивилизационное взаимодействие*

Annotation: *This article examines the unique contributions of Turkic peoples to Islamic civilization, from historical origins to the present day. It discusses their roles in education, science, architecture, jurisprudence, Sufism, and cultural interaction. The modern reflections of these contributions are analyzed, and strategic recommendations are presented to sustain integration and cultural continuity into the future.*

Keywords: *Turkic-Islamic integration, scientific heritage, architectural contributions, educational tradition, Sufism, cultural dialogue, civilizational interaction*

Türk halkları, coğrafi yayılımı itibariyle hem Asya hem de Avrupa kıtasında önemli bir konumda yer almıştır. Bu stratejik konum; tarih boyunca medeniyetler arası köprü olma rolünü beraberinde getirmiştir. Özellikle İslam'ın doğuşundan itibaren Türkler, İslam dünyasının hemen her sahasında aktif rol oynamış, hem savunma hem de üretici unsur olarak medeniyetin gelişimine katkı sunmuşlardır.

Bu makalede şu temel sorulara cevap aranacaktır:

- Türk halkları İslam medeniyetine hangi özgün katkıları yapmıştır?
- Bu katkılar tarihsel süreçte nasıl evrilmiştir?
- Günümüzde bu miras nasıl yaşatılmaktadır?
- Ve gelecekte kültürel entegrasyonu korumak için hangi stratejiler uygulanmalıdır?

Amaç, Türk-İslam medeniyetinin çok yönlü katkılarını sistematik şekilde analiz ederek hem bilimsel hem de kültürel boyutlarda özgün değerlendirmeler sunmaktır.

Çalışma beş bölümden oluşacaktır: (1) Tarihsel kökenler, (2) Ortaçağ ve klasik dönemdeki katkılar, (3) Osmanlı ve erken modern dönemdeki rol, (4) Günümüz yansımaları, (5) Geleceğe dönük stratejik öneriler ve sonuç.

Türk halklarının İslam medeniyetine katkılarının anlaşılabilmesi için, öncelikle bu halkların tarihsel kökenlerinin ve İslam'la olan ilk temaslarının derinlemesine incelenmesi gerekir. Türklerin tarih sahnesine çıkışı, yalnızca Orta Asya bozkırlarının siyasi ve askerî gücüyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda insanlık tarihine yön veren kültürel ve manevi değerlerin de şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

İslamiyet'ten önce Türk toplulukları, Göktürk, Uygur, Hun ve diğer birçok hanlık biçiminde yaşamışlardır. Bu toplulukların inanç sistemleri arasında **Tengricilik**, **şamanizm** ve **atalar kültü** gibi derin metafizik unsurlar bulunmaktaydı. Bu sistemler, Türklerin tabiatla uyumlu yaşam tarzını, insan-merkezli adalet anlayışını ve yüksek bir ahlak düzenini teşvik etmiştir.

Nitekim ünlü tarihçi **Wilhelm Barthold** Türklerin İslamiyet'ten önce de yüksek bir ahlaki ve ruhani seviyeye sahip olduklarını belirterek şöyle der:

“Türklerin İslam'a girişleri bir dönüşüm değil, bir tamamlanmadır; çünkü İslam, onların zaten sahip oldukları maneviyatın daha derin bir biçimde sistemleşmesidir.”

Bu açıdan bakıldığında, Türklerin İslam'ı kabul etmeleri sadece yeni bir dini benimsemek değil, var olan kültürel ve ahlaki temellerin İslam medeniyetiyle bütünleşmesi anlamına gelmiştir.

Türklerin İslam'la ilk karşılaşmaları, 8. yüzyılın ortalarında **Talâs Savaşı (751)** sonrasında başlamıştır. Abbâsîler ile Çin ordusu arasında gerçekleşen bu savaşta Karluk Türklerinin Müslüman tarafı desteklemesi, yalnızca bir askerî olay değil, aynı zamanda tarihî bir dönüm noktasıdır. Bu savaştan sonra Orta Asya'da İslam kültürü

yavaş yavaş kök salmaya başlamış, Türk halkları İslam'ı gönüllü olarak kabul etmişlerdir. 10. yüzyıla gelindiğinde **Karahanlılar Devleti** İslam'ı resmî din olarak kabul etmiş, bu süreçte **Satuk Buğra Han** Türk dünyasında İslamlaşmanın öncüsü olmuştur. Karahanlılar döneminde kurulan medreseler, vakıflar ve ilmî kurumlar Türklerin yalnızca askerî değil, ilmî bir güç olarak da yükselmesine zemin hazırlamıştır.

Bu dönemi “Türk İslam Sentezi”nin ilk temelleri olarak görmek mümkündür. Çünkü Türkler, İslam'ı kabul ettikten sonra da kendi geleneksel adalet, kahramanlık ve misafirperverlik anlayışlarını İslam ahlakı ile bütünleştirmiştir.

Türklerin İslam'la bütünleşmesinden sonra, **Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Timurlular** ve nihayet **Osmanlı İmparatorluğu** gibi büyük Türk-İslam devletleri ortaya çıkmıştır. Bu devletler yalnızca siyasi güç değil, aynı zamanda İslam medeniyetinin taşıyıcı kolonları olmuştur.

Gazneliler döneminde **Ebu Reyhan el-Biruni** gibi büyük bilginler yetişmiş, Selçuklular döneminde **Nizamiye medreseleri** kurulmuş, bu kurumlar İslam dünyasında ilim ve hikmetin merkezi hâline gelmiştir.

Ünlü tarihçi **Arnold Toynbee**, Türklerin İslam medeniyetine katkısını şu sözlerle özetler:

“İslam uygarlığının yeniden doğuşunu sağlayan enerji Türklerden gelmiştir; onlar sadece kılıçlarıyla değil, aynı zamanda ilim ve adaletleriyle İslam'ı ayakta tutmuşlardır.”

Bu süreçte Türk halklarının kurduğu devletler sadece askeri fetihlerle değil, aynı zamanda **medeniyet kuruculuğuyla** da öne çıkmıştır. Mimari eserler, edebiyat, hukuk sistemi ve ilim alanındaki başarılar, İslam medeniyetinin evrensel kimliğini güçlendirmiştir.

Türklerin İslam medeniyetine katkısının bir diğer yönü, **manevi önderler ve mutasavvıflar** aracılığıyla olmuştur. Ahmed Yesevî, Yusuf Hemedânî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yunus Emre, Hoca Ahmed Yügnakî gibi büyük şahsiyetler yalnızca dini değil, aynı zamanda felsefî ve ahlaki düşüncenin de gelişmesine öncülük etmişlerdir.

Bu mutasavvıflar, İslam'ın zahirî yönüyle birlikte **tasavvufî derinliğini** de Türk toplumlarının ruhuna işlemişlerdir. Türk halklarının İslam'ı sevgi, hoşgörü ve hikmetle yoğurması, bu maneviyat önderlerinin etkisiyledir.

Sonuç Niteliğinde Tarihsel kökenler incelendiğinde görülür ki, Türk halkları İslam medeniyetinin sadece bir parçası değil, ana damarlarından biridir. Onların tarihî tecrübeleri, manevi birikimleri ve adalet anlayışları, İslam dünyasının bugünkü

şekillenmesinde temel rol oynamıştır. Bu kökler üzerine inşa edilen ortak tarih ve kültür, günümüz Türk dünyasının medeniyet birliği vizyonu için güçlü bir ilham kaynağıdır.

Klasik Dönemde Türk Katkıları

Türk bilginlerden al-Kâhârizmî, matematik ve cebirin kurucularından sayılır; “al-jabr wa'l-muqabala” kavramlarını sistemleştirmiştir. Ayrıca coğrafya ve haritacılık alanında Türkler önemli katkılar sunmuştur; Osmanlı ve öncesi dönemlerde yapılan haritalar, medeniyetler arası coğrafi bilgi alışverişini güçlendirmiştir.

Felsefede Türk düşünürler, İslam filozoflarının yorumlanmasında önemli roller üstlenmiş, Yunus Emre gibi halk filozofları aracılığıyla felsefe-maneviyat köprüsü kurmuşlardır.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen medreseler, camiler, külliyeler, türbeler Türk-İslam mimarisinin en güzel örneklerini oluşturur. Özellikle “çok kişi avlulu” yapı planı, çini süslemeleri, taş işçiliği ve kubbeli yapılar bu geleneğin eseridir.

Müzik, güzel sanatlar ve hat sanatında Türk ustalar hem klasik İslam geleneğini sürdürmüş hem de özgün motiflerle zenginleştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, İslam dünyasında hem siyasi hem kültürel hegemonya kurmuştur. İstanbul’da kurulan Süleymaniye, Selimiye camileri, medreseler ve külliyeler mimaride zirve noktalarıdır.

Osmanlı devlet geleneğinde ulema sınıfı, Şeriat hukuku, vakıf sistemi gibi kurumlar Türk-İslam kültürünü sistematik hâle getirmiştir. Ayrıca Osmanlılar, İslam dünyasında bilim, tıp ve hukuk alanlarında çeviri faaliyetleri ve eser üretimiyle bilimsel aktarımı sürdürmüşlerdir.

Modern dönemde Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucuları da İslam mirasını modern devlet yaklaşımıyla harmanlamaya çalışmış; eğitim, kültür ve kamu yönetimi alanlarında İslam medeniyeti ile modern dünya arasında köprü kurmaya yönelmişlerdir.

Türk halklarının İslam medeniyetine tarih boyunca yaptıkları katkılar, günümüz dünyasında hem kültürel hem de siyasal düzeyde yeniden şekillenmektedir. 21. yüzyılda küreselleşmenin hız kazandığı, kimlik ve medeniyet tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde, Türk dünyasının ortak İslamî mirası yeni anlamlar kazanmış, bu miras üzerinden kurulan birlik ve dayanışma çabaları uluslararası platformlarda dikkat çekici bir boyuta ulaşmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri — Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan — tarihî ve

kültürel köklerine dönüş sürecine girmiştir. Bu dönüş yalnızca etnik bir uyanış değil, aynı zamanda İslam medeniyetiyle yeniden bağ kurma süreci olmuştur.

Türk dünyasında son yıllarda dinî eğitim, ilahiyat çalışmaları ve İslam tarihi alanındaki araştırmalar hızla artmış; üniversiteler, vakıflar ve kültür merkezleri arasında **ortak ilmî işbirlikleri** güçlenmiştir. Örneğin, Türk Dünyası İslam Medeniyeti Araştırma Merkezi (TÜRK-MED) ve Türk Akademisi gibi kurumlar, hem tarihî hem de çağdaş düzeyde ortak medeniyet birikimini yeniden tanımlamaktadır.

Bu süreçte Türk halklarının İslam anlayışı, radikalizmden uzak, **hoşgörü, adalet ve insan merkezli** bir din yorumuyla öne çıkmaktadır. Bu da Türk dünyasının İslam medeniyetine günümüzdeki en önemli katkılarından biri olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) gibi örgütler, Türk-İslam dünyası arasında köprü işlevi görmektedir. Bu kurumlar aracılığıyla eğitim, kültür, enerji, savunma ve bilim alanlarında yapılan işbirlikleri, medeniyet diplomasisinin yeni bir modelini ortaya koymaktadır.

Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı **Nursultan Nazarbayev** bu konuda şöyle demiştir: “Türk dünyasının birliği sadece siyasî değil, kültürel ve manevî temellere dayanmalıdır. Bizleri birleştiren esas unsur, ortak tarihimiz ve İslam medeniyetinin bize kazandırdığı değerlidir.”

Benzer şekilde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı **Recep Tayyip Erdoğan** da 2021'deki Türk Konseyi Zirvesi'nde şu ifadeyi kullanmıştır:

“Bizler farklı devletler olsak da aynı gönül coğrafyasının çocuklarıyız. İslam medeniyeti, Türk dünyasının ortak paydasıdır; onu birlikte yaşatmak insanlık görevidir.”

Bu yaklaşımlar, Türk dünyasında modern dönemde yükselen **medeniyet diplomasisi** anlayışının ideolojik temelini oluşturmaktadır.

Türk halkları arasında tarihî şahsiyetlerin, ilim ve tasavvuf önderlerinin yeniden keşfi, ortak medeniyet bilincini güçlendirmektedir. Özellikle **Yusuf Has Hâcip, Farabi, İbn Sina, Ahmed Yesevî, Hoca Ahmet Yügnakî** gibi şahsiyetlerin fikirleri modern eğitim sistemlerine entegre edilmekte, böylece tarihî kimlik çağdaş bilince dönüştürülmektedir.

Türk dünyası ülkelerinde Ahmed Yesevî Üniversitesi (Kazakistan), Alisher Navoiy Üniversitesi (Özbekistan), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Türkiye) gibi kurumlar, Türk-İslam düşüncesinin yeniden yorumlanmasına öncülük etmektedir.

Bunlar, yalnızca akademik değil, aynı zamanda **medeniyet bilincini koruyan stratejik kurumlar** hâline gelmiştir.

Ayrıca, Türk dünyası kültür sanat etkinlikleri — örneğin **Türk Dünyası Kültür Başkenti** programları — aracılığıyla ortak kültürel miras (edebiyat, musiki, geleneksel sanatlar, mimari) uluslararası düzeyde tanıtılmaktadır. Bu faaliyetler, Türk halklarının hem İslamî değerleri hem de milli kimliklerini koruyarak modernleşebileceğini göstermektedir.

Günümüzde İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı ahlaki, siyasi ve ekonomik krizler içinde Türk halklarının temsil ettiği **ılımlı, bilge ve dengeli İslam anlayışı** büyük önem kazanmaktadır.

Mevlânâ'nın “Gel, kim olursan ol, yine gel” çağrısı, Yunus Emre'nin “Yaratılanı severim Yaradan'dan ötürü” anlayışı bugün sadece Anadolu'da değil, bütün Türk dünyasında yeniden yankı bulmaktadır. Bu manevi anlayış, küresel İslam dünyasına **barış, diyalog ve maneviyat merkezli bir medeniyet modeli** sunmaktadır. Kazak düşünürü **Abay Kunanbayev**'in de dediği gibi: “İslam akılla birleştiğinde nur olur; cehaletle birleştiğinde zulüm.” Türk dünyası bu “akıl ve iman sentezi”ni temsil ederek, modern İslam dünyasının yenilenmesine katkıda bulunmaktadır.

Bugün Türk dünyası gençliği, dijital platformlar aracılığıyla İslam medeniyetinin bilgi mirasını yeniden üretmektedir. YouTube, sosyal medya, çevrim içi dergiler ve dijital kütüphaneler vasıtasıyla Ahmed Yesevî, Farabi, Mevlânâ ve Gazali gibi düşünürlerin fikirleri yeni kuşaklara aktarılmaktadır. Ayrıca, yapay zekâ ve dijital arşivleme teknolojileriyle İslam medeniyetine ait yazma eserlerin korunması, Türk dünyasının çağdaş bilgi üretiminde öncü rol oynamasını sağlamaktadır. Bu süreç, Türk halklarının medeniyet sürekliliğini koruyarak geleceğe dijital bir köprü kurduklarını göstermektedir.

Sonuç Niteliğinde Günümüz Türk dünyasında İslam medeniyetine katkı yalnızca geçmişin mirasını korumakla sınırlı değildir; aynı zamanda o mirası çağın ihtiyaçlarına göre yeniden üretme sorumluluğunu da taşımaktadır. Türk halklarının ortak kültürel kodları, manevi derinlikleri ve çağdaş düşünce potansiyeli, İslam medeniyetinin gelecekteki yönünü belirleyecek kadar güçlüdür. Dolayısıyla, “Türk-İslam Medeniyetinin Günümüzdeki Yansımaları” kavramı, hem tarihî bir hafızayı hem de geleceğe dönük bir vizyonu ifade etmektedir.

Geleceğe Yönelik Perspektifler ve Stratejiler

1. Ortak Eğitim Ağı: Türk dünyasında İslam medeniyeti derslerinin ortak müfredatla öğretilmesi; ortak üniversite projeleri.
2. Dijital Arşivler ve Tercümelemler: Klasik Türk-İslam eserlerinin dijitalleştirilmesi, güncel dillere çevirisi ve erişilebilir halde sunulması.

3. Kültürel Diplomasi Güçlendirilmesi: “Türk-İslam Kültür Merkezi” konsepti ile ortak kültürel platformlar kurulması.

4. Araştırma Fonları ve Burs Programları: Türk dünyası öğrencilerine İslam bilimleri, tarih ve kültür alanında teşvik edici burslar verilmesi.

5. Medya ve Yayıncılık İşbirliği: Ortak dergiler, bilimsel yayın portalları, konferans yayınları ile entelektüel birlik sağlanması.

Türk halklarının İslam medeniyetine katkısı, yalnızca tarihî bir hadise değil, bugün ve geleceği şekillendiren dinamik bir süreçtir. Türk-İslam medeniyeti, inanç, ahlak, ilim ve adalet ilkelerini birleştirerek insan merkezli bir uygarlık modeli oluşturmuştur. Bu model, hem doğunun manevî değerlerini hem de batının rasyonel düşüncesini harmanlayan özgün bir medeniyet anlayışıdır.

Tarih boyunca Türk düşünürleri — Fârâbî, İbn Sînâ, Yusuf Has Hâcib, Ahmed Yesevî, Mevlânâ ve Yunus Emre — İslam dünyasında ilmin, hikmetin ve insan sevgisinin temsilcileri olmuşlardır. Onların eserleri, yalnızca bir kültürel miras değil, çağımız için de geçerli bir medeniyet rehberidir. Bu düşünce geleneği, modern Türk devletlerinin de dış politika ve kültürel diplomasisinde yumuşak güç unsuruna dönüşmüştür.

Bugün Türk dünyasının iş birliği kurumları — Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKSOY, Türk Akademisi — sadece ekonomik veya siyasal bir birlik değil, aynı zamanda ortak bir medeniyet kimliğinin ifadesidir. Bu yapılar aracılığıyla Türk halkları, İslam dünyasının yeniden dirilişine, barış ve dayanışma temelinde katkı sunmaktadır.

İslam medeniyetinin günümüzde karşı karşıya olduğu parçalanmışlık, bilgi üretimindeki gerilik ve kimlik krizi gibi sorunlar karşısında, Türk halklarının tarihî birikimi güçlü bir ilham kaynağı olabilir. Çünkü Türk medeniyet anlayışının temeli adalet, istişare ve dengeye dayanır. Bu değerler, modern dünyanın ihtiyaç duyduğu evrensel ilkelerle örtüşmektedir.

Sonuç olarak, Türk halklarının İslam medeniyetine katkısı yalnızca geçmişin bir hatırası değil, geleceğe uzanan bir vizyondur. Türk-İslam medeniyeti, insanı merkeze alan, bilgiyi hikmetle yoğuran ve barışı adaletle kuran bir düşünce sistemidir. Bugünün görevi, bu köklü mirası çağın diliyle yeniden inşa etmek, ortak medeniyet köprülerini güçlendirmektir.

Yunus Emre'nin sözleriyle:

“Sevelim, sevilelim; dünya kimseye kalmaz.”

Bu anlayış, Türk-İslam medeniyetinin en derin mesajıdır: İnsanı sevmek, bilgiyi adaletle birleştirmek ve medeniyeti insanlık için yeniden diriltmek.

Kaynaklar:

1. **Barthold, W.** (1993). Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
  - Türk halklarının İslam öncesi dönemdeki kültürel yapısı ve İslam’la ilişkisine dair temel kaynaklardan biridir.
2. **Toynbee, A. J.** (1972). A Study of History. Oxford University Press, London.
  - Türk-İslam uygarlığının dünya medeniyetleri içindeki rolünü mukayeseli olarak analiz eden klasik eser.
3. **Kafesoğlu, İ.** (1984). Türk Milli Kültürü. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
  - Türklerin manevi ve kültürel değerlerinin İslam medeniyetine entegrasyonunu anlatır.
4. **Gömeç, S.** (2010). Türklerin İslamlaşma Süreci. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
  - Talas Savaşı’ndan Karahanlılar’a kadar uzanan İslamlaşma sürecini tarihsel belgelerle inceler.
5. **Hodjaev, B.** (2018). Türk Dünyasında İslam Kültürünün Yeniden İnşası. Taşkent Devlet Üniversitesi Yayınları, Taşkent.
  - Modern Orta Asya’da İslam’ın kültürel yeniden doğuşunu ele alır.
6. **Yesevî, A.** (2006). Divan-ı Hikmet (Haz. Kemal Eraslan). TDK Yayınları, Ankara.
  - Türk tasavvuf düşüncesinin İslam medeniyetine yaptığı ruhani katkıların kaynağıdır.
7. **Erdoğan, R. T.** (2021). Türk Dünyası Vizyonu Konuşmaları. Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara.
  - Modern Türk-İslam dayanışmasının siyasal ve manevi temellerini ortaya koyar.
8. **Nazarbayev, N. A.** (2017). Ulu Dala: Tarih, Kimlik ve Gelecek. Astana Yayınları, Nur-Sultan.
  - Türk dünyasında ortak medeniyet inşası fikrini destekleyen çağdaş siyasal perspektif.
9. **Zeki Velidi Togan.** (1981). Umumi Türk Tarihine Giriş. Enderun Kitabevi, İstanbul.
  - Türk halklarının İslam medeniyetindeki tarihsel köklerini derinlemesine inceler.
10. **İbn Haldun.** (2004). Mukaddime (Çev. Zakir Kadiri Ugan). Dergâh Yayınları, İstanbul.
  - Medeniyetlerin yükseliş ve çöküş döngüsünü açıklayan teorik zemin, Türk-İslam sentezinin anlaşılmasına katkı sağlar.
11. **Karakoç, S.** (2015). Diriliş Neslinin Amentüsü. Diriliş Yayınları, İstanbul.
  - İslam medeniyetinin yeniden doğuşu bağlamında Türk düşüncesine çağdaş bir bakış sunar.
12. **Abay Kunanbayev.** (2012). Kara Sözler. Türksoy Yayınları, Ankara.
  - Türk halklarının İslam ahlakı ve hikmet geleneğini temsil eden klasik eser.

13. **Fazlur Rahman.** (1982). *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition.* University of Chicago Press, Chicago.

– Modern çağda İslam düşüncesinin yenilenmesi konusunda felsefi ve entelektüel bir bakış.

14. **Huntington, S. P.** (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* Simon & Schuster, New York.

– Türk-İslam medeniyetinin küresel sistemdeki konumuna dair karşılaştırmalı bir analiz sunar.

15. **Yunus Emre.** (2010). *İlahi Divanı* (Haz. Mustafa Tatcı). Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

– Türk-İslam maneviyatının evrensel değerlerini temsil eden tasavvufî kaynak.

TÜRKLÜK KİMLİĞİ VE MODERNLEŞME: DİL POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASI

Feruza Abduqaxorova Ulug'bek Kızı

*Özbekistan ISFT (International school of
technology and science) Üniversite öğrencisi*

E-mail: @abduqahhorovaferuza94@gmail.com

+998930007206

Özet: *Bu araştırma, çağdaş Türk dünyasında kimlik oluşumu ve modernleşme süreçlerini dil politikası perspektifinden incelemektedir. Türk devletlerinin bağımsızlık sonrası dönemde uyguladığı dil politikaları, milli kimlik inşası ve küreselleşme arasındaki dinamik ilişkiyi ortaya koymaktadır. Çalışma, Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan örneklerinde dil reformlarının sosyokültürel etkilerini karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirmektedir. Araştırma bulguları, dil politikasının sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda ulusal bilinç ve kültürel özgünlük inşasının temel unsuru olduğunu göstermektedir. Modern Türk kimliğinin şekillenmesinde dilin stratejik rolü vurgulanmakta ve gelecek projeksiyonları sunulmaktadır.*

Anahtar kelimeler: *Türklük kimliği, Dil politikası, Modernleşme, Kültürel kimlik, Türk dünyası*

Annotation *This research examines identity formation and modernization processes in the contemporary Turkic world from the perspective of language policy. The language policies implemented by Turkic states in the post-independence period reveal the dynamic relationship between national identity construction and globalization. The study evaluates the sociocultural impacts of language reforms in Turkey, Azerbaijan, Uzbekistan, and Kazakhstan through comparative analysis. Research findings demonstrate that language policy is not merely a communication tool but a fundamental element of national consciousness and cultural authenticity construction. The strategic role of language in shaping modern Turkic identity is emphasized, and future projections are presented.*

Keywords: *Turkic identity, Language policy, Modernization, Cultural identity, Turkic world*

Аннотация *Данное исследование рассматривает процессы формирования идентичности и модернизации в современном тюркском мире с точки зрения языковой политики. Языковая политика, проводимая тюркскими государствами*

в постсоветский период, раскрывает динамическую связь между построением национальной идентичности и глобализацией. В работе оценивается социокультурное влияние языковых реформ в Турции, Азербайджане, Узбекистане и Казахстане методом сравнительного анализа. Результаты исследования показывают, что языковая политика является не просто средством коммуникации, но и фундаментальным элементом построения национального сознания и культурной самобытности. Подчеркивается стратегическая роль языка в формировании современной тюркской идентичности и представлены перспективы на будущее.

Ключевые слова: Тюркская идентичность, Языковая политика, Модернизация, Культурная идентичность, Тюркский мир

XXI yüzyılın küreselleşen dünyasında milli kimlik ve kültürel özgünlük meselesi, özellikle Türk devletleri için stratejik önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile tarihsel derinliğe sahip Türkiye Cumhuriyeti, modernleşme süreçlerinde dil politikalarını kimlik inşasının temel aracı olarak konumlandırmışlardır. Dil, sadece iletişim vasıtası olmayıp, aynı zamanda toplumsal belleğin, kültürel değerlerin ve milli bilincin taşıyıcısıdır.

Türk dünyasında dil meselesi, tarihsel süreçte farklı boyutlar kazanmıştır. Türkiye'de Latin alfabesine geçiş (1928), Sovyet döneminde Kiril alfabesinin dayatılması, bağımsızlık sonrası Azerbaycan ve Özbekistan'da yeniden Latin alfabesine dönüş, Kazakistan'ın kademeli geçiş stratejisi gibi gelişmeler, dil politikasının siyasi ve kültürel boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu dinamik süreçler, Türk kimliğinin modernleşme ile geleneksel değerler arasında nasıl dengelendiğini göstermektedir.

Araştırmanın temel problemi, çağdaş Türk devletlerinde uygulanan dil politikalarının, milli kimlik oluşumu ve modernleşme süreçleri üzerindeki etkilerini sistematik bir şekilde analiz etmektir. Bu bağlamda, dil reformlarının sosyolojik, kültürel ve siyasi sonuçları karşılaştırmalı perspektifle incelenmekte ve Türk dünyasının ortak geleceği için öneriler sunulmaktadır.

Dil ve kimlik ilişkisi, sosyal bilimler literatüründe geniş bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Anderson'ın (2006) "hayali cemaatler" kavramı, milli kimliğin inşasında dilin merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bir ulusun ortak dilini konuşması, coğrafi ve toplumsal sınırları aşan bir aidiyet duygusu yaratmaktadır. Bu teorik zemin, Türk dünyasında dil politikalarının analizi için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Fishman (1989), dil planlamasını “corpus planning” (dil yapısı planlaması) ve “status planning” (statü planlaması) olarak iki kategoriye ayırmaktadır. Türk devletlerinde görülen alfabe değişiklikleri corpus planning, resmi dil statüsü ve eğitim dilinin belirlenmesi ise status planning örnekleridir. Bu ikili yaklaşım, Türk dünyasındaki dil reformlarının kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine imkan tanımaktadır.

Post-kolonyal teori perspektifinden bakıldığında, Sovyet sonrası Türk cumhuriyetlerinin dil politikaları, kültürel dekolonizasyon süreci olarak yorumlanabilir (Pavlenko, 2008). Rus dilinin hegemonik konumundan milli dillerin yeniden canlandırılmasına geçiş, sadece dilsel bir değişim değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir özgürleşme hareketidir.

Türkiye’deki dil devrimi ise, modernleşme paradigması içinde ele alınmalıdır. Lewis (1999), Türk dil reformunun Kemalist modernleşme projesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Batılılaşma hedefinin dilsel araçlarla gerçekleştirilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bu reform, sadece alfabetik bir değişiklik değil, toplumsal dönüşümün sembolik ifadesidir.

Güncel araştırmalar, küreselleşme çağında yerel dillerin korunması ve geliştirilmesinin zorluklarına dikkat çekmektedir (Maurais ve Morris, 2003). İngilizce’nin lingua franca olarak yükselişi, Türk dillerinin prestij ve kullanım alanlarını etkilemektedir. Bu durum, Türk devletlerini dil politikalarında dengeleyici stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır.

Bu araştırma, niteliksel araştırma paradigması çerçevesinde karşılaştırmalı analiz yöntemini kullanmaktadır. Veri toplama sürecinde, resmi dil politikası belgeleri, yasal düzenlemeler, istatistiksel veriler ve akademik literatür incelenmiştir. Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan örnekleri, bağımsızlık sonrası dönemde uyguladıkları dil politikaları açısından karşılaştırılmıştır.

Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Seçilen dört ülke, Türk dünyasının farklı coğrafi, tarihsel ve sosyo-politik bağlamlarını temsil etmektedir. Türkiye, erken cumhuriyet döneminde gerçekleştirdiği radikal dil reformuyla; Azerbaycan, hızlı Latin alfabesine geçişle; Özbekistan, çift alfabeli geçiş süreciyle; Kazakistan ise kademeli ve dikkatli modernleşme stratejisiyle dikkat çekmektedir.

Veri analizi sürecinde, tematik analiz tekniği kullanılmıştır. Dil politikalarının yasal, eğitimsel, medya ve teknolojik boyutları ayrı ayrı değerlendirilmiş ve ortak temalar ile farklılıklar ortaya konulmuştur. Araştırmanın sınırlılıkları arasında, saha çalışması yapılmamış olması ve sadece dokümanter analiz ile yetinilmesi yer almaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1928'de gerçekleştirdiği alfabe devrimi, Türk dünyasında en radikal dil reformu olarak tarihe geçmiştir. Latin alfabesinin kabulü, sadece yazı sistemini değiştirmemiş, aynı zamanda eğitim, hukuk, medya ve günlük yaşamın tüm alanlarında köklü değişikliklere yol açmıştır (*Zürcher, 2004*). Bu reform, Kemalist modernleşme projesinin sembolik ifadesi olarak, toplumun Batı medeniyeti ile entegrasyonunu hedeflemiştir.

Dil reformunun etkileri çok yönlüdür. Okur-yazarlık oranının artması, eğitimin yaygınlaşması ve modern bilgiye erişimin kolaylaşması olumlu sonuçlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak, tarihsel metinlerle bağın zayıflaması ve klasik Osmanlı kültürüne erişimin zorlaşması eleştirilmektedir. 1932'de kurulan Türk Dil Kurumu'nun dil sadeleştirme çalışmaları, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yerine Türkçe karşılıklar üretme çabası, tartışmalara neden olmakla birlikte, milli kimlik bilincini güçlendirmiştir.

Azerbaycan, 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra hızlı bir şekilde Latin alfabesine geçiş kararı almıştır (1991-1992). Bu karar, Sovyet döneminin Kiril alfabesinden kurtulma ve Türkiye ile kültürel yakınlaşma arzusunun bir yansımasıdır (*Suleymanova, 2005*). 2001 yılına kadar tamamlanan geçiş süreci, eğitim sisteminde, resmi kurumlarda ve medyada Latin alfabesinin kullanımını zorunlu kılmıştır.

Azerbaycan'ın dil politikası, milli kimlik inşasında belirleyici rol oynamıştır. Azerbaycan dilinin anayasal güvence altına alınması, devlet dilinin prestijini artırmış ve genç nesillerin milli bilinç kazanmasına katkı sağlamıştır. Ancak, yaşlı neslin okur-yazarlık problemi ve Rus dilinin hala etkin olması, politikanın tam anlamıyla başarıya ulaşmasını zorlaştırmaktadır.

Özbekistan, 1993'te Latin alfabesine geçiş kararı almış, ancak bu süreç daha uzun ve kademeli olarak gerçekleşmiştir. 2000'li yıllara kadar Kiril ve Latin alfabelerinin paralel kullanımı söz konusu olmuştur (*Fierman, 2006*). Bu çift alfabeli dönem, toplumsal uyumu kolaylaştırmış ancak aynı zamanda karışıklıklara da yol açmıştır.

Özbekistan'ın dil politikası, pragmatik bir yaklaşım sergilemektedir. Özbek dilinin geliştirilmesi ve korunması öncelikli hedef olarak belirlenirken, ekonomik ve diplomatik nedenlerle Rus ve İngilizce'nin de öğretimi desteklenmektedir. Bu çok dilli strateji, küreselleşen dünyada rekabet edebilirlik ve kültürel kimlik koruma arasında bir denge arayışını yansıtmaktadır.

Kazakistan, Türk dünyasının en dikkatli dil politikası uygulayan ülkesidir. Latin alfabesine geçiş kararı 2017'de alınmış ve 2025'e kadar tamamlanması planlanmıştır (*Nazarbayev, 2017*). Bu uzun geçiş süreci, toplumsal direnci minimize etmeyi ve ekonomik maliyetleri azaltmayı hedeflemektedir.

Kazakistan'ın "Üç Dil Politikası" (Kazakça, Rusça, İngilizce) uluslararası literatürde ilgi çeken bir model olarak değerlendirilmektedir (Smagulova, 2008). Bu politika, milli kimliğin korunması, bölgesel entegrasyonun sürdürülmesi ve küresel rekabet gücünün artırılması arasında denge kurmayı amaçlamaktadır. Kazak dilinin geliştirilmesine yapılan yatırımlar, medya ve eğitimdeki teşvikler ile birleştiğinde, uzun vadede başarılı sonuçlar vaat etmektedir.

Araştırma bulguları, Türk devletlerinin dil politikalarında ortak bir paydada bulunduğunu göstermektedir: Dil, milli kimliğin inşası ve modernleşme sürecinin temel taşıdır. Ancak, uygulama stratejileri tarihsel deneyimlere, siyasi koşullara ve toplumsal dinamiklere göre farklılaşmaktadır.

Türk dünyasının karşılaştığı temel zorluklar şunlardır: Küreselleşmenin homojenleştirici etkisine karşı kültürel özgünlüğün korunması, İngilizce'nin lingua franca olmasının yarattığı baskı, dijital çağda milli dillerin teknolojiye adaptasyonu ve genç nesillerin ana dillerine bağlılığının sağlanması. Bu zorlukların aşılması için koordineli ve uzun vadeli stratejiler gerekmektedir.

Öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Birinci öneri: Türk devletleri arasında dil politikaları konusunda düzenli istişare mekanizmaları kurulmalıdır. **TÜRKSOY** ve **Türk Konseyi** gibi organizasyonların bu alanda koordinasyon rolü güçlendirilmelidir.

İkinci öneri: Dijital teknolojiler, milli dillerin korunması ve geliştirilmesi için etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Yapay zeka, makine çevirisi ve dil eğitimi yazılımları Türk dillerinin erişilebilirliğini artıracaktır.

Üçüncü öneri: Eğitim sistemlerinde ana dil öğretimi öncelikli olmalı, ancak çok dilliliğin avantajları da göz ardı edilmemelidir. Dengeli bir dil eğitimi politikası, hem kültürel kimliği koruyacak hem de küresel rekabet gücünü artıracaktır.

Dördüncü öneri: Medya ve popüler kültür alanında milli dillerin kullanımı teşvik edilmelidir. Gençlere hitap eden içerikler üretilerek, ana dilin prestiji artırılabilir.

Beşinci öneri: Akademik araştırmalar ve bilimsel yayınlar için milli dillerin kullanımı desteklenmelidir. İngilizce'nin bilim dilindeki hegemonyası, milli dillerin gelişmesini engellememelidir.

Türk dünyasında kimlik ve modernleşme meselesi, dil politikası bağlamında kritik bir öneme sahiptir. Türkiye'nin erken cumhuriyet dönemi deneyimi, Azerbaycan'ın hızlı dönüşümü, Özbekistan'ın kademeli geçişi ve Kazakistan'ın dikkatli stratejisi, farklı yollardan aynı hedefe ulaşma çabasını yansıtmaktadır: Modern, rekabetçi ve aynı zamanda kültürel kimliğine sahip Türk toplumları inşa etmek.

Dil politikası, sadece teknik bir planlama değil, aynı zamanda toplumsal vizyonun ifadesidir. Türk devletlerinin başarısı, dil reformlarını toplumsal mutabakayla gerçekleştirme, ekonomik maliyetleri yönetme ve küreselleşmenin yarattığı fırsatları değerlendirme kapasitelerine bağlıdır.

Gelecek perspektifinden bakıldığında, Türk dünyasının dil politikalarında işbirliğinin artması, ortak standartların geliştirilmesi ve dijital çağın imkanlarından yararlanılması, milli kimliklerin güçlenmesine ve Türk halklarının birbirine daha da yakınlaşmasına katkı sağlayacaktır. Modernleşme ve kimlik arasındaki denge, ancak bilinçli ve uzun vadeli dil politikalarıyla kurulabilir.

Kaynakça

1. Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso. (Revised edition)
2. Fierman, W. (2006). Language and Education in Post-Soviet Kazakhstan: Kazakh-Medium Instruction in Urban Schools. *The Russian Review*, 65(1), 98-116.
3. Fishman, J. A. (1989). *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
4. Landau, J. M. ve Kellner-Heinkele, B. (2001). *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*. London: Hurst & Company.
5. Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford: Oxford University Press.
6. Maurais, J. ve Morris, M. A. (Eds.). (2003). *Languages in a Globalising World*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Nazarbayev, N. (2017). *Bolashaqqa baǵdar: ruhani jańǵıru [Looking to the Future: Modernization of Public Consciousness]*. Official Presidential Website of Kazakhstan.
8. Pavlenko, A. (2008). Russian in Post-Soviet Countries. *Russian Linguistics*, 32(1), 59-80.
9. Smagulova, J. (2008). Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 11(3-4), 440-475.
10. Suleymanova, D. (2005). From Baku to Astana: Nation-Building in the Post-Soviet Turkic States. *Central Asian Survey*, 24(2), 179-192.
11. Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History (3rd ed.)*. London: I.B. Tauris.

MUHAMMAD SODIQ MUHAMMAD YUSUFNING “BAXTIYOR OILA” ASARIDA ISLOM QADRIYATLARINING TALQIN ETILISHI

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti
2-son davolash ishi fakulteti 2-kurs talabasi
Abduraxmonova Gulsanam Dilkash qizi
887310434 gulsanamabduraxmonova3@gmail.com
Ilmiy rahbar: Xudoyberdiyev Rashid

Annotatsiya

Ushbu maqolada Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning “Baxtiyor oila” asarida islom qadriyatlarining oila hayotidagi talqini ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Asarda oila inson hayotining muqaddas maskani, jamiyatning ma’naviy tayanchi sifatida talqin etiladi. Muallif Qur’on oyatlari va hadislar asosida er-xotin o‘rtasidagi hurmat, sabr, mehr-oqibat, farzand tarbiyasi va axloqiy poklik kabi qadriyatlarning ahamiyatini chuqur yoritadi. Tadqiqotda diniy-ta’limiy, sotsiologik hamda matnshunoslik yondashuvlari asosida “Baxtiyor oila” asarining mazmuni tahlil qilinib, uning zamonaviy jamiyatdagi tarbiyaviy ahamiyati asoslab berilgan.

Abstract

This article provides a scholarly analysis of the interpretation of Islamic values in family life as presented in Shaykh Muhammad Sodik Muhammad Yusuf’s book “*Baxtiyor Oila*” (*A Happy Family*). The work views the family as a sacred institution and the moral foundation of society. Based on the Qur’an and Hadith, the author emphasizes key values such as respect between spouses, patience, compassion, moral purity, and the upbringing of children. Using theological, sociological, and textual analysis methods, the study explores the conceptual meaning of the work and highlights its educational significance for modern society.

Kalit so‘zlar: Islom qadriyatlari, oila, dinshunoslik, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, Baxtiyor oila, Qur’on, hadis, axloq, ma’naviyat, farzand tarbiyasi, jamiyat, qadriyat.

Keywords: Islamic values, family, religious studies, Shaykh Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, Baxtiyor Oila, Qur’an, Hadith, morality, spirituality, child upbringing, society, ethics.

KIRISH

Islom dini inson hayotining barcha jabhalarini, xususan, oila muqaddasligini chuqur e'tirof etadi. Oila jamiyatning eng kichik, lekin eng muhim ijtimoiy bo'g'ini hisoblanadi. Har bir mustahkam jamiyatning poydevori sog'lom, mehrlil va mas'uliyatli oilalardir. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ma'naviy qadriyatlarga qaytish, diniy-ma'rifiy manbalarga murojaat qilish jarayoni jadallashdi. Bu borada Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning "Baxtiyor oila" asari o'zining chuqur ilmiy, axloqiy va diniy mazmuni bilan alohida o'rin egallaydi.

Mazkur asarda oila qadriyatlari Qur'on va hadis asosida talqin etilib, zamonaviy jamiyatda oilaviy muammolarni hal qilishning diniy-axloqiy yondashuvi taklif etiladi. Muallifning fikricha, baxtiyor oila — bu o'zaro hurmat, sadoqat, sabr, va imon ustiga qurilgan maskandir.

Maqsad va vazifalar

Maqolaning maqsadi — "Baxtiyor oila" asarida islom qadriyatlarining talqinini tahlil qilish, diniy manbalarda oilaga oid asosiy tamoyillarni ochib berish va ularning zamonaviy ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini ko'rsatishdir.

Asosiy vazifalar:

1. "Baxtiyor oila" asarining diniy-falsafiy asoslarini tahlil qilish.
2. Oila qadriyatlarining islomiy manbalardagi talqinini aniqlash.
3. Asardagi axloqiy, ijtimoiy va diniy qadriyatlarning o'zaro nisbatini aniqlash.
4. Qadriyatlarning amaliy hayotdagi aksini jadval va diagramma orqali ifodalash.

Metodologiya

Tadqiqotda taqqoslama tahlil, matnshunoslik, kontent tahlili, hamda sotsiologik tahlil usullaridan foydalanildi.

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning "Baxtiyor oila" asaridagi fikrlar Qur'on oyatlari, hadislar va boshqa islomiy manbalar bilan solishtirilib, diniy qadriyatlarning zamonaviy oilaviy hayotdagi o'rni ochib berildi.

Natijalar

Tahlil natijalariga ko'ra, "Baxtiyor oila" asaridagi asosiy qadriyatlar quyidagicha tasniflandi:

Hurmat-Asarda eng ko'p takrorlanadigan qadriyat. Muallif hurmatni har bir oilaning barqarorligi va tinchligining poydevori deb biladi. Er-xotin, farzand-ota-ona o'rtasidagi o'zaro ehtiroim iymon alomatidir.

Sabr—"Baxtiyor oila"da sabr turmushdagi sinovlarga bardosh, o'zaro murosaga tayyorlik belgisi sifatida talqin etiladi. Muallif sabrni haqiqiy iymonning sinovi deb ko'rsatadi.

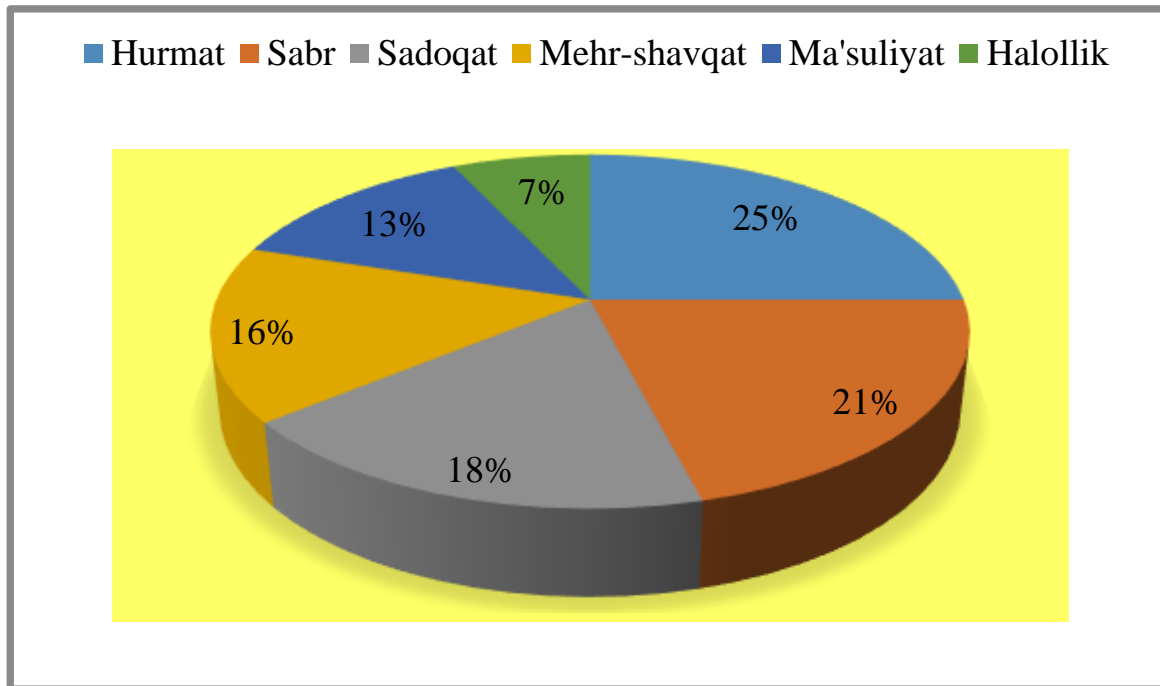
1-rasm. “Baxtiyor oila”

Sadoqat-Er-xotin o‘rtasidagi sadoqat nafaqat nikohning mustahkamligi, balki Alloh oldidagi mas’uliyat sifatida tasvirlangan. Sadoqatning yo‘qligi oila inqiroziga sabab bo‘lishi mumkinligi ta’kidlanadi.

Mehr-shafqat-Muallif mehr va shafqatni oilaviy muhabbatning asosi deb biladi. Farzandlar tarbiyasi, ota-onaga g‘amxo‘rlik, turmush o‘rtoqqa mehr ko‘rsatish — musulmon oilaning asosiy fazilatidir.

Mas’uliyat-Oila boshlig‘i va onaning farzandlar oldidagi, jamiyatdagi burchi, halollik va hisobdorlik kabi jihatlar mas’uliyat tushunchasi bilan bog‘liq holda yoritilgan.

Boshqalar (halollik, to‘g‘rilik, sababsizlikdan saqlanish)- Bu qadriyatlar oila ichidagi axloqiy muhitni mustahkamlovchi ikkilamchi, lekin zarur fazilatlar sifatida qayd etilgan.

1-diagramma. “Baxtiyor oila” asaridagi asosiy qadriyatlar taqsimoti

Diagramma tahlili

Tahlil natijalariga ko‘ra, eng ko‘p tilga olingan qadriyat hurmat (25%) bo‘lib, bu oila tinchligi va baxtining asosiy omili sifatida ko‘rsatilgan. Sabr (21%) va sadoqat (18%) qadriyatlari turmushdagi doimiylik, murosaga tayyorlik va halollik bilan bog‘lanadi. Mehr-shafqat (16%) esa oila muhitida ijobiy psixologik muvozanatni ta‘minlaydi. Mas‘uliyat (13%) oilaviy rollar va burchlarning diniy asoslarini yoritadi. Qolgan 7% qadriyatlar — halollik, adolat, to‘g‘rilik — asosiy fazilatlarini to‘ldiruvchi sifatida qaraladi.

Demak, “Baxtiyor oila” asarida ma‘naviy qadriyatlar diniy aqidalar bilan uyg‘unlashgan holda, oila tinchligi va mustahkamligini ta‘minlaydigan omillar sifatida talqin etiladi.

Munozara

“Baxtiyor oila” asari orqali Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf oila mustahkamligini faqat moddiy omillar emas, balki ma‘naviy birlik belgilashini asoslaydi. U Qur‘onning “Ey insonlar, Biz sizlarni bir erkak va bir ayoldan yaratdik” (Hujurot surasi, 13-oyat) mazmunini oila mohiyatining markaziga qo‘yadi.

2-rasm. Musulmon oilaning asosiy fazilatlaridan biri-farzandlar tarbiyasi. Asarda erkak va ayol burchlari, ota-onalarning mas’uliyati, farzand tarbiyasi hamda axloqiy muvozanatga katta e’tibor beriladi. Bu jihatdan asar zamonaviy oilaviy psixologiya bilan hamohang bo‘lib, diniy qadriyatlarni amaliy hayot bilan uyg‘unlashtiradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Baxtiyor oila” asari o‘zbek jamiyatida diniy-ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim manba hisoblanadi. Asarda islom qadriyatlari oila tinchligi, mehr-shafqat, hurmat va mas’uliyat orqali jamiyat barqarorligiga xizmat qilishi ta’kidlanadi. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning bu asari nafaqat diniy, balki sotsiologik ahamiyatga ega bo‘lib, yoshlar tarbiyasida qo‘llanishi mumkin bo‘lgan muhim qo‘llanmadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila. Toshkent: Hilol-nashr, 2013. – 45–67-betlar.
2. Qur’on Karim. Hujurot surasi, 13-oyat.
3. Hadislar to‘plami. Imom al-Buxoriy. Al-Jome’ as-sahih.
4. Yusupov, A. (2021). Islom va oila qadriyatlari. Toshkent Islom universiteti nashriyoti. – 90–105-betlar.
5. Hilol Nashr rasmiy sayti – Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf asarlari ro‘yxati.

METHODS OF IMPLEMENTING AND IMPROVING INDICATOR-BASED MANAGEMENT IN PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION

*Ulug‘murodov Elmurod Berdimurod o‘g‘li
Samarqand davlat pedagogika instituti
PhD.dotsent
ulugmurodov.elmurod.89@gmail.com*

Abstract: Indicator-based management systems play a crucial role in ensuring effective administration within higher education institutions. This approach involves defining key performance indicators (KPIs) that are continuously monitored to improve operational efficiency. Decisions are made based on statistical data and indicators, enhancing the institution’s overall performance. Indicators cover various areas such as academic processes, research activities, and financial management. Both quantitative methods (surveys, tests, monitoring) and qualitative methods (interviews, focus groups) are widely used to implement this management system. Additionally, strategic planning, systematic analysis, and continuous improvement are carried out based on these indicators. As a result, the indicator-based management system serves as an effective tool to enhance quality and efficiency in higher education institutions.

Keywords: Indicator-based management, higher education institutions, performance indicators, management system, strategic planning, monitoring and evaluation, quantitative methods, qualitative methods, quality improvement.

PEDAGOGIK OLIY TA’LIMDA INDIKATORLARGA ASOSLANGAN BOSHQARUVNI JORIY ETISH VA TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Annotatsiya: Indikatorlarga asoslangan boshqaruv tizimi oliy ta’lim muassasalarida samarali boshqaruvni ta’minlash uchun muhim vositadir. Ushbu tizim orqali muassasaning asosiy faoliyat ko‘rsatkichlari aniq belgilab olinadi va doimiy monitoring qilinadi. Boshqaruv jarayonida statistik ma’lumotlar va indikatorlar asosida qarorlar qabul qilinib, faoliyat samaradorligi oshiriladi. Indikatorlar yordamida o‘quv jarayoni, ilmiy-tadqiqot faoliyati va moliyaviy holat kabi sohalar nazorat qilinadi. Boshqaruv tizimini joriy etishda kvantitativ (so‘rovnomalar, testlar, monitoring) va sifatli (intervyu, fokus-guruhlar) usullar keng qo‘llaniladi. Shuningdek, strategik rejalashtirish, tizimli tahlil va takomillashtirish mexanizmlari indikatorlarga tayangan holda amalga oshiriladi. Natijada, indikatorlarga asoslangan boshqaruv tizimi

muassasaning sifat va samaradorligini oshirishda samarali instrument sifatida xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: indikatorlarga asoslangan boshqaruv, oliy taʼlim muassasalari, samaradorlik koʻrsatkichlari, boshqaruv tizimi, strategik rejalashtirish, monitoring va baholash, kvantitativ usullar, sifatli usullar, sifatni oshirish.

МЕТОДЫ ВНЕДРЕНИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИНДИКАТОРОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: Системы управления на основе индикаторов играют важную роль в обеспечении эффективного управления в высших учебных заведениях. Этот подход включает определение ключевых показателей эффективности (KPI), которые постоянно отслеживаются для повышения операционной эффективности. Решения принимаются на основе статистических данных и показателей, что улучшает общую работу учреждения. Индикаторы охватывают различные области, такие как учебные процессы, научные исследования и финансовое управление. Для реализации этой системы управления широко применяются как количественные методы (опросы, тесты, мониторинг), так и качественные методы (интервью, фокус-группы). Кроме того, на основе этих показателей проводится стратегическое планирование, системный анализ и постоянное совершенствование. В результате система управления на основе индикаторов служит эффективным инструментом для повышения качества и эффективности в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: индикаторно-ориентированное управление, высшие учебные заведения, показатели эффективности, система управления, стратегическое планирование, мониторинг и оценка, количественные методы, качественные методы, повышение качества, эффективность учреждения

A number of scholars have conducted significant research on the development of indicator-based management systems in the fields of pedagogy and administration. For example, I.U. Ibragimov, the author of articles dedicated to improving the organizational and economic mechanism of managing entrepreneurial activities in the context of economic modernization, highlights the importance of indicator-based management in modern educational institutions. A.E. Kenjaboyev and J.A. Kenjaboyev focus on research related to the use of pedagogical and innovative

technologies to enhance the effectiveness of distance education. Alijon Karimjonov has written dissertations studying pedagogical system management issues with the aim of improving management efficiency. M.R. Karimova conducts scientific research on innovative management approaches, including the implementation of indicator-based management systems, and develops methodologies to enhance the qualifications of administrators. Abdusalim Kenjaboev explores pedagogical management and contemporary leadership competencies. The scholarly works of these researchers provide an important theoretical and practical foundation for the introduction and improvement of indicator-based management in the Uzbek education system [4,6,7].

Research Objective: The aim of the study is to explore and analyze effective methods for implementing indicator-based management systems in higher education institutions.

Research Approach: The research begins with a comprehensive literature review to understand the theoretical foundations and current practices of indicator-based management systems. Then, qualitative and quantitative methods are employed to collect data from leaders, professors, and staff of higher education institutions. Surveys and tests are used to measure management skills, motivation, and system effectiveness, while interviews and focus groups investigate attitudes toward management processes and gather suggestions. Collected data is subjected to statistical and thematic analysis to identify strengths, weaknesses, and development directions. Experimental implementation of indicator-based management tools is conducted in selected institutions, with results compared at the beginning and end of the experiment. Finally, recommendations for effective utilization and system optimization are developed [3,8,12].

The table presents various tests and methods that can be used to evaluate the effectiveness of indicator-based management systems in pedagogical institutes. Each method's main purpose and application area are indicated clearly to guide their use during the research process.

№	Monitoring Method	Description	Application Area
1	Monitoring	Continuous observation of management processes and outcomes based on indicators	Management efficiency monitoring
2	Report Analysis	Comparing internal and external reports with management indicators	Report analysis

3	Self-assessment Surveys	Leaders and staff evaluating their activities based on indicators	Self-assessment of management processes
4	Audits and Inspections	Checking compliance with standards and controlling the management system	Internal and external quality control
5	Experimental Control	Comparing conditions before and after implementing management elements between experimental and control groups	Testing the management system
6	Feedback Collection	Collecting opinions from staff and students to improve management processes	Social interaction and improvement

Methods of monitoring indicative management in pedagogical institutes are carried out in various forms. First, through the monitoring method, management processes and outcomes are continuously observed based on indicators, allowing real-time assessment of efficiency. Analysis of reports compares internal and external reports on the institution's activities with management indicators, identifying areas requiring growth or improvement. Additionally, self-assessment surveys provide leaders and staff the opportunity to evaluate their performance according to indicators, helping to identify strengths and weaknesses in management. Audits and inspections assess the compliance and effectiveness of the management system with standards, conducted by internal or external experts. The experimental control method compares conditions before and after the implementation of indicative management elements, serving to determine the effectiveness of new management approaches. Furthermore, feedback collection gathers opinions from employees and students, facilitating the development of recommendations for improving management processes. These monitoring methods are essential for effective management and enhancement of the indicative management system in pedagogical institutes.

Table 2

No	Key Criteria	Definition
1	Strategic Thinking and Planning	Ability to identify long-term goals and plan effectively

2	Openness and Transparency	Free and complete communication of information in management processes
3	Responsibility and Accountability	Each employee and leader feels responsible for their tasks
4	Openness to Innovative Approaches	Readiness to implement new methods and technologies
5	Systematic Monitoring and Analysis	Continuous control of management processes and analysis of results
6	Teamwork and Engagement	Cooperation among participants and motivation to achieve common goals

There are several key criteria for evaluating the effectiveness of indicator-based management in pedagogical institutes. First, strategic thinking and planning skills are crucial, as they enable the identification of long-term goals and effective planning. Second, ensuring openness and transparency in management processes is necessary, which increases trust among participants and improves management quality. Third, based on principles of responsibility and accountability, each leader and staff member must clearly understand their duties and take responsibility for results. Fourth, openness to innovative approaches indicates the institution's readiness to adopt new methods and technologies, contributing to the modernization of the educational process. Additionally, systematic monitoring and analytical skills ensure that management decisions are grounded and data-driven. Finally, the level of teamwork and engagement is important, reflecting active participation of all stakeholders and striving toward common goals. These criteria play a fundamental role in ensuring the effective operation of the indicator-based management system in pedagogical institutes.

Conclusions

To ensure the effectiveness of indicator-based management in pedagogical institutes, key criteria such as strategic thinking, openness and transparency, responsibility and accountability, openness to innovation, systematic monitoring and analysis, as well as teamwork and engagement, are of great importance. These criteria contribute to improving the quality of management processes, strengthening cooperation among participants, and enhancing the quality of education. Thus, implementing and improving indicator-based management systems in pedagogical institutes is an effective tool for increasing the overall performance of the institution.

(REFERENCES)

1. Radjabova, Gavkhar Umarovna; Yo‘ldoshev, Ilhomjon; Olimov, Javokhirbek Omonjon o‘g‘li. Innovative Pedagogical Management: Principles and Methods of Implementation in Modern General Education Schools. May 12, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11182059>
2. Sayidahmedov, N. Driving Forces in Education. "Ma'rifat" newspaper, 2008, Issue Sharifkhojaev, M., Abdullayev, Y. Management. Tashkent: "O‘qituvchi", 2001. www.ziyonet.uz
3. Rakhmonova, Manzura Shokirovna. The Role and Scientific-Theoretical Foundations of "Smart Technologies" in Advanced Pedagogical Technologies: Analysis in the Subject of "Education Management". March 11, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10806287>
4. Kenjaboev, Abdusalim. Pedagogical Management and the Competence of Modern Leaders. Actual Problems of Humanities and Social Sciences, Vol. 3, Special Issue 5 (2023). <http://dx.doi.org/10.47390/spi1342v3si5y2023n45>
5. Radjabova, Gavkhar Umarovna; Yo‘ldoshev, Ilhomjon; Olimov, Javokhirbek Omonjon o‘g‘li. Innovative Pedagogical Management: Principles and Methods of Implementation in Modern General Education Schools. May 12, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11182059>
6. Qirg‘izboev, A.K. Distinctive Approaches to the Status of Educators in the Education Management of New Uzbekistan. March 11, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10802916>

KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHNI MOLIYAVIY VA INSTITUTIONAL QO'LLAB -QUVVATLASHNING ASOSIY CHORALARI VA XOLQARO TAHLILI

Samandarova Nodira Qadambayevnaa

PROFIUniversity OTM

Aniq va iqtisodiyot fakulteti

Matematika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolda O'zbekiston sharoitida kichik va o'rta biznesni rivojlantirishning asosiy choralari va xalqaro tahlil natijalari yoritib berilgan. Kichik va o'rta biznesni rivojlantirishda xalqaro tajribalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kichik va orta karxonalar (KOK), klaster, institutsional.

Аннотация: В данной научной статье освещаются основные меры по развитию малого и среднего бизнеса в условиях Узбекистана, а также результаты международного анализа. Приведены международные практики в области развития малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: малые и средние предприятия (МСП), кластер, институциональный.

Annotasion: This scientific article highlights the main measures for the development of small and medium-sized businesses in the context of Uzbekistan, as well as the results of international analysis. International practices in the development of small and medium-sized businesses are presented.

Keywords: small and medium enterprises (SMEs), cluster, institutional.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.09.2023 yildagi PQ-306-son "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" qarori va 2023 yil 18-avgust kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan ochiq muloqoti doirasida belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini ta'minlash, shuningdek, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha "uzluksiz xizmatlar zanjiri"ni yaratish maqsadida asosiy va dolzarb vazifalar belgilab berildi¹.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 19-mart kuni kichik va o'rta biznes vakillari bilan uchrashuvida ham bu soha ish o'rni, investitsiya, innovatsiya,

---

¹<https://lex.uz/uz/docs/-6609110?ONDATE=17.04.2025//> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.09.2023 yildagi PQ-306-son "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" qarori

raqobat, qo‘shilgan qiymat va eksportni ko‘paytirishga eng katta turtki berayotgan yo‘nalishga aylandi. So‘nggi besh yilda kichik va o‘rta tadbirkorlar soni 2 karra ko‘paytirilgani va bu xalqimiz iqtisodiy rivojlanishidagi asosiy qadamlari hamda bandlikni ta‘minlashdagi muhim qadamlardan ekanligi, bu borada yanada yuqori natijalarga erishish strategik yondashuvlarni amalga oshirish muhimligi qayd etib o‘tildi².

Kichik biznes (kichik va o'rta korxonalar, keyingi o'rinda) mamlakat iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, u hududiy rivojlanishga, yangi ish o'rinlari yaratishga va aholining daromadini oshirishga hissa qo'shadi. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik va o'rta korxonalar ulushi yalpi ichki maxsulotning 50-60% gacha yetishi mumkin, ammo samaradorligi va mintaqaviy integratsiyasi ko'pincha cheklovlar (moliyaviy, infratuzilmaviy va huquqiy) tufayli past bo'ladi. Ushbu metodika O'zbekiston kontekstida ishlab chiqilgan bo'lib, xorijiy tajribalarni (masalan, Rossiya va AQSh) hisobga olgan holda, davlat siyosati, biznes strategiyalari va monitoring mexanizmlarini birlashtiradi. Metodika ikki asosiy yo'nalishga bo'linadi: mintaqaviy rivojlanish (hududiy integratsiya va klasterlash) va samaradorlikni oshirish (operatsion va innovatsion yaxshilash).

Klasterlash strategiyasi kichik va o'rta korxonalarni (KOK) mintaqaviy rivojlanish va samaradorlikni oshirish uchun muhim vosita sifatida qaraladi. Bu iqtisodiy faoliyatni ma'lum bir hududda bir-biriga bog'liq sohalarni birlashtirish orqali ularning raqobatbardoshligini oshirishni maqsad qiladi. O'zbekiston kontekstida klasterlash qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, turizm va IT kabi sohalarda ayniqsa muhimdir. Quyida klasterlash strategiyasining mohiyati, afzalliklari, turlari, amalga oshirish bosqichlari va O'zbekistonga xos misollar keltiriladi.

Klaster – bu ma'lum bir hududda joylashgan, bir-biriga bog'liq bo'lgan korxonalar, yetkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchilar va institutlar (masalan, universitetlar, tadqiqot markazlari) tarmog'i bo'lib, ular o'zaro hamkorlik orqali umumiy foyda keltiradi. Klasterlash strategiyasi M.Porterning raqobatbardoshlik nazariyasiga asoslanadi, unda hududiy ixtisoslashuv orqali resurslar samarali ishlatiladi.

Kichik biznesni mintaqaviy rivoji va samaradorligini oshirish maqsad: Kichik va o'rta korxonalar ni hududiy iqtisodiyotga integratsiya qilish orqali uning yalpi ichki maxsulotdagi ulushini 10-15% ga oshirish, ish o'rinlarini 20% ga ko'paytirish va eksport salohiyatini kuchaytirish (2025-2030 yillarga mo'ljallangan Strategiyaga asosan).

---

² <https://president.uz/oz/lists/view/7955> “Kichik biznesni rivojlantirishni rivojlantirish borasidagi tadbirkorlar bilan uchrashuv”T.: 19.03.2025yil

Prinsiplar (Rossiya va xorijiy metodikalardan olingan, masalan, S.G. Tyaglov uslubini ko'rib chiqadaylik:

- **Mintaqaviy moslashuvchanlik:** Har bir viloyat (masalan, Farg'ona yoki Qashqadaryo) uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish.
- **Davlat-xususiy sheriklik:** Davlat subsidiyalari va bank kreditlari bilan birgalikda.
- **Monitoring va baholash:** asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari (KPI) asosida yillik hisobotlar.
- **Innovatsionlik:** Raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalari vositalarini joriy etish.

Bosqichma-bosqich amalga oshirish metodika 4 bosqichdan iborat bo'lib, har biri 6-12 oy davom etadi. Quyida jadval shaklida keltirib o'tamiz:

Bosqich	Tavsif	Asosiy choralar	O'zbekiston konteksti	Xorijiy misol
1. Diagnostika va rejalashtirish	Hududiy holatni baholash va strategiya ishlab chiqish.	- Bozorni tahlil qilish (SWOT). – Kichik va o'rta karxonalar ro'yxatini shakllantirish. - asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari belgilash (daromad o'sishi, ish o'rinlari soni).	O'zbekistonning 2025-2030 yillarda Kichik va o'rta karxonalar rivojlanish strategiyasiga asoslanib, viloyatlarda "Mahallabay" dasturlarini kengaytirish.	AQShning CEDS (Comprehensive Economic Development Strategy) – hududiy profil tuzish va klasterlarni aniqlash.
2. Resurslarni taqsimlash va qo'llab-quvvatlash	Moliyaviy va infratuzilmaviy yordam berish.	- Kreditlar va grantlar (imtiyozli foizlar bilan). - Infratuzilma (logistika, raqamli platformalar). - O'qitish	Biznesni rivojlantirish banki orqali "Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash" dasturi; oilaviy	Germaniyada mintaqaviy markazlar orqali resurslarni taqsimlash va maslahat berish.

		dasturlari (malaka oshirish).	tadbirkorlikni rag'batlantirish (PQ-149 sonli qaror).	
3. Amalga oshirish va integratsiya	KOKni mintaqaviy zanjirlarga bog'lash.	- Klasterlash (masalan, qishloq xo'jaligi klasterlari). - Eksportga chiqishni qo'llab-quvvatlash. - Raqamli vositalar (e-commerce).	Hududlarda byurokratik to'siqlarni kamaytirish (PF-50 sonli farmon); xorijiy bozorlarga chiqish uchun subsidiyalar.	Rossiyada davlat dasturlari orqali mintaqaviy MCIPI ni baholash va klasterlarni rivojlantirish (S.G. Tyaglov metodikasi).
4. Monitoring va optimallashtirish	Natijalarni baholash va tuzatish.	- Yillik audit (daromad, samaradorlik ko'rsatkichlari). - Fikr-mulohaza yig'ish (so'rovlar). - Yangi texnologiyalarni joriy etish.	Strategik islohotlar agentligi tomonidan monitoring; samaradorlikni oshirish uchun yangi qonun loyihalari.	Baldrige modeli orqali kichik va o'rta karxonalar samaradorligini baholash (AQSh).

Karxonalarda samaradorlikni oshirish vositalari sifatida quyidagilarni keltirib o'tishimiz mumkin bo'ladi.

- Moliyaviy: Imtiyozli kreditlar (foiz stavkasi 10-12%) va venchur moliyalashtirish. O'zbekistonda Biznesni rivojlantirish banki asosiy tayanch.
- Inson kapitali: Malaka oshirish kurslari (raqamli marketing, boshqaruv). Xorijiy tajriba: Germaniyada maxsus markazlar.
- Texnologik: Sun'iy intellekt va e-commerce joriy etish (Shopify kabi platformalar). Bu operatsion xarajatlarni 20-30% ga kamaytiradi.
- Mintaqaviy: Klasterlar orqali ta'minot zanjirini kuchaytirish (masalan, paxta klasterlari Farg'onada).

Kichik va o'rta karxonalarda xatarlar va tavsiyalar sifatida quyidagilarni keltirib o'tishimiz mumkin bo'ladi:

Xatarlar: Byurokratiya, moliyaviy cheklovlar va pandemiya ta'siri. **Yechim:** Huquqiy himoyani kuchaytirish (PF-50 farmoni).

Tavsiyalar:

- Davlat: 2025-2030 Strategiyasini viloyatlarda lokalizatsiya qilish.
- Biznes: asosiy samaradorlik ko'rsatkichlarini kuzatish va xorijiy hamkorlikni kengaytirish.
- Tadqiqot: Har yili samaradorlikni baholash uchun S.G. Tyaglov kabi metodikalardan foydalanish.

Xulosa: Ushbu metodika O'zbekistonning milliy dasturlari va xorijiy tajribalarga asoslangan bo'lib, uni amalga oshirish orqali kichik va o'rta karxonalarining mintaqaviy rivojlanishga hissa qo'shadi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Kichik biznesni mintaqaviy rivojlantirish, samaradorlikni oshirish va baholash mexanizmlarini takomillashtirish uchun kompleks yondashuvni taklif etadi. O'zbekistonning milliy dasturlari (PQ-149, PF-50) va xorijiy tajribalarga asoslangan ushbu strategiya iqtisodiy o'sishni 10-15% ga tezlash tirishga xizmat qiladi. Batafsil ma'lumot uchun Strategik islohotlar agentligi yoki lex.uz saytlariga murojaat qiling.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet resurslari

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.09.2023 yildagi PQ-306-son "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida" qarori;
2. Kichik biznesni rivojlantirishni rivojlantirish borasidagi tadbirkorlar bilan uchrashuv" T.: 19.03.2025yil
3. SH. SHodmonov, U. G'ofurov "Iqtisodiyot nazariyasi": T-2010 yil, Toshkent "Iqtisod va moliya". 326 bet.
4. D.F.Ashurov, G.H.Baxriddinov " Kichik va o'rta karxona besnes yo'li" T.:2023 yil, Toshbekt matba.254 bet.

O‘ZBEK TILIDA TERMINLARNING SHAKLLANISHI VA OMONIMLIK BILAN BOG‘LIQ JARAYONLAR

Qarshiboyeva Yulduz Baxtiyor qizi

Mirzaobod tumani 35-maktab o‘qituvchisi

yulduzqarshiboyeva0728@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilida terminlarning shakllanish jarayoni hamda u bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan omonimlik hodisasi lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Terminlarning umumxalq leksikasidan ixtisoslashuvi, so‘z yasash orqali hosil bo‘lishi, tarjima va o‘zlashmalar orqali kirib kelishi natijasida yuzaga keladigan omonim terminlar misollar asosida ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, omonim terminlarning to‘liq, qisman va kontekstual turlari farqlanadi. Maqolada terminologiya tizimida omonimlikning ilmiy-uslubiy muammolari va ularni tartibga solishning normativ-lug‘aviy asoslari ham yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek tilida terminlarning kengayib borishi jarayonida omonim terminlarni aniq belgilash va standartlashtirish fan-texnika sohalarida samarali aloqa uchun muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: termin, terminologiya, omonim termin, termin shakllanishi, leksik-semantik jarayon, so‘z yasash, tarjima, standartlashtirish, ilmiy uslub, semantik maydon

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс формирования терминов в узбекском языке и тесно связанное с ним явление омонимии. Анализируются случаи, когда общеупотребительная лексика специализируется в различных научных областях, а также когда новые термины появляются в результате словообразования, перевода или заимствования. Выделяются полные, частичные и контекстуальные омонимы-термины и раскрываются их структурно-семантические особенности. Особое внимание уделяется нормативно-лексикографическому регулированию терминологической системы и предотвращению терминологической неоднозначности. Сделан вывод о необходимости стандартизации омонимичных терминов для обеспечения точности научной коммуникации.

Ключевые слова: термин, терминология, омонимы-термины, семантический процесс, словообразование, заимствование, стандартизация, научный стиль, семантическое поле

Abstract: This article examines the process of term formation in the Uzbek language and its close relation to terminological homonymy. It analyzes how commonly used lexical units become specialized in various scientific fields, as well as how new terms emerge through word formation, translation, and borrowing. The study identifies full, partial, and contextual terminological homonyms and describes their structural and semantic characteristics. Special attention is given to the role of normative lexicography in regulating terminology and preventing ambiguity. The article concludes that the standardization of homonymous terms is essential to ensure accuracy and efficiency in scientific communication.

Keywords: term, terminology, terminological homonymy, lexical-semantic process, word formation, borrowing, standardization, scientific style, semantic field

Kirish.

Terminlar tilning leksik tarkibida alohida qatlam bo‘lib, ular ilm-fan, texnika, madaniyat, huquq, tibbiyot va boshqa sohalarda aniq ilmiy tushunchalarni ifodalaydi. O‘zbek tilida terminlarning shakllanish jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, bu jarayon til taraqqiyoti, ijtimoiy ehtiyoj, madaniy aloqalar va tarjima amaliyoti bilan chambarchas bog‘liq. Mazkur shakllanish jarayonida ba‘zan bitta leksik birlik turli fan sohasida mustaqil termin sifatida mustahkamlanadi. Natijada, **omonim terminlar** paydo bo‘ladi.

O‘zbek tilidagi terminlar quyidagi yo‘llar bilan shakllanadi:

1. **Mavjud so‘zlarning termin sifatida ixtisoslashuvi** – bu usulda umumxalq leksikoniga oid so‘zlar ma‘lum bir fanga xos tushunchani ifodalash uchun jalb qilinadi. Masalan, “maydon”, “tarmoq”, “tizim” kabi so‘zlar oddiy ma‘nolaridan tashqari fizikada, sotsiologiyada, matematikada o‘ziga xos termin sifatida ishlatiladi. Bu holatda omonimlik shakllanadi, chunki so‘z shakli o‘zgarmaydi, lekin mazmuni har xil sohalarda turlicha tushuniladi.
2. **So‘z yasash vositalari orqali yangi terminlar hosil qilish** – bu yo‘ldan foydalanilganda, mavjud ildizlarga qo‘shimchalar qo‘shilib, yangi so‘zlar yasaladi. Ba‘zida bu jarayonda shaklan bir xil, lekin semantik jihatdan ajralib turuvchi terminlar yuzaga keladi. Masalan, “yadro” so‘zidan hosil bo‘lgan “yadro energetikasi” (fizika sohasi) va “yadro” (biologik hujayra markazi) turlicha fanlar doirasida mavjud bo‘lsa-da, shakl birligi tufayli omonimlik hosil qiladi.
3. **Qarindosh tillardan yoki xorijiy tillardan terminlarning kirib kelishi** – bu holat ayniqsa zamonaviy davrda keng tarqalgan bo‘lib, ko‘pincha ingliz tilidan so‘z o‘zlashuvi orqali amalga oshmoqda. Masalan, “platforma” so‘zi dastlab geografik

tushuncha sifatida kirgan bo‘lsa, hozirgi kunda u IT sohasida “dasturiy asos”, siyosatda esa “g‘oyaviy tamoyillar majmui” ma’nolarida ham ishlatilmoqda. Bu ham omonimlik manbalaridan biridir.

4. **Tarjima yo‘li bilan terminlarni o‘zlashtirish** – tarjimada bitta so‘z bir necha kontekstda ishlatilgan bo‘lsa, u ko‘p ma’noli (polisemantik) yoki omonim termin sifatida shakllanadi. Misol uchun, ingliz tilidagi “*network*” so‘zi kompyuter tarmog‘i, ijtimoiy aloqalar tarmog‘i va biznesdagi hamkorlar tizimi kabi turli ma’nolarda o‘zbek tiliga “tarmoq” deb tarjima qilinadi. Bu tarjima orqali shakllangan terminlarning ko‘p ma’nohilik va omonimlikda qanday ajratilishini aniqlash muhim ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

O‘zbek tilidagi termin shakllanish jarayonida **til siyosati va normativ lug‘at tuzish amaliyoti** ham muhim rol o‘ynaydi. 1990-yillardan keyingi bosqichda mustaqillik bilan birga milliy atamalar tizimini yaratish bo‘yicha jiddiy qadamlar qo‘yildi. Ammo shunga qaramay, ayrim hollarda bir xil shakldagi terminlarning turli fanlarda mustaqil ishlatilishi ularning omonimlik holatiga olib keldi. Bu esa terminlar tizimida tartibsizlik, chalkashlik va ayrim hollarda noto‘g‘ri talqinlarga sabab bo‘lmoqda.

Ushbu holatni tizimli tahlil qilish orqali, omonim terminlarning qanday leksik-semantik jarayonlar orqali yuzaga kelishini aniqlash, ularni sohalar bo‘yicha to‘g‘ri klassifikatsiyalash, ilmiy uslubda qo‘llash mezonlarini ishlab chiqish zarurdir. Ayniqsa, **sohalararo terminlarda** bu jarayon ancha murakkab kechadi. Masalan, “modul” so‘zi ta’lim, matematika, fizika, arxitektura va texnologiyada ishlatiladi. Har bir holatda u o‘ziga xos tushunchani ifodalaydi, lekin so‘z shakli o‘zgarmaydi – bu esa omonim terminlarning aniq belgisidir.

O‘zbek tilida termin shakllanishi jarayonida yuzaga keladigan **omonimlik hodisasi** o‘z mohiyati bilan lingvistik hodisa bo‘lishi bilan birga, ilmiy-amaliy muammo sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslik nazariyasida omonim terminlar struktur jihatdan uch guruhga bo‘linadi:

To‘liq omonim terminlar – shakli va talaffuzi bir xil bo‘lgan, ma’naviy aloqasi mavjud bo‘lmagan, lekin ikki yoki undan ortiq fan sohalarida mustaqil atama sifatida ishlatiladigan so‘zlar. Masalan, “element” – kimyoda atom tarkibiy qismi, fizikada oddiy zarracha, didaktikada o‘quv mazmunining kichik bo‘lagi sifatida ishlatiladi.

Qisman omonim terminlar – shakli bir xil, lekin grammatik yoki fonetik jihatdan biroz farq qiluvchi, lekin mohiyatda turli tushunchalarni bildiruvchi birliklardir. Masalan, “konsentratsiya” so‘zi kimyoda eritmadagi modda miqdorini anglatgan bo‘lsa, psixologiyada ruhiy diqqatning jamlanishi ma’nosida ishlatiladi.

Kontekstual omonim terminlar – bu terminlar faqat kontekst orqali ajratiladi. Bunday hollarda terminologik birliklar leksik darajada emas, balki sintaktik va uslubiy muhitda o‘z ma’nosini ochadi. Misol uchun, “kadr” so‘zi texnikada – tasvirlar ketma-ketligi (kino kadr), boshqaruvda – xodimlar, televiziyada – efir lavhasi sifatida turlicha kontekstlarda ishlatiladi.

Bu turlarning har biri **o‘zbek terminologik tizimida** o‘ziga xos semantik va funksional yuklamaga ega bo‘lib, ularning mavjudligi sohalararo leksik birliklar oqimini ifodalashda samarali vosita bo‘la oladi. Ammo bu holatda sinonimiya va polisemiya bilan chalg‘ish xavfi mavjud bo‘lib, terminologik birliklar aniqligini buzadi. Aynan shu sababli omonim terminlar ilmiy nutqda juda ehtiyotkorlik bilan ishlatilishi talab qilinadi.

Shuningdek, **sohalararo terminlar oqimi** ham omonimlikni kuchaytiradi. Masalan, “platforma” so‘zi texnikada – harakatlanuvchi asboblarning joylashuvi, siyosatda – partiya tamoyillari, kompyuterda – dasturiy asos, transportda – poyezd chiqadigan qavat ma’nolarini bildiradi. Har bir sohada ushbu terminning funksional ahamiyati mavjud bo‘lsa-da, ularning umumiy shakli chalkashlikka sabab bo‘ladi.

Bu kabi holatlar davlat til siyosati va standartlashtirish jarayonini muvofiqlashtirish zaruriyatini tug‘diradi. Respublikamizda bu borada **O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Davlat tilini rivojlantirish departamenti, Oliy ta’lim va ilmiy-tadqiqot institutlari** tomonidan ma’lum ishlar olib borilmoqda. Jumladan, yangi sohalar uchun **atamalarni tanlash, ularni tasdiqlash va keng jamoatchilikka taqdim etish mexanizmi** yo‘lga qo‘yilmoqda.

Shu bilan birga, **terminlar shakllanishida tarixiy-madaniy omillar** ham muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek tilida islom sivilizatsiyasi ta’siri bilan arabcha, forscha ilmiy terminlar qadimdan mavjud bo‘lgan. Masalan, “nisbat”, “miqdor”, “daraja”, “jadval” kabi so‘zlar avval diniy yoki amaliy fanlar tarkibida bo‘lgan bo‘lsa-da, hozirgi zamonaviy texnik va matematik fanlarda ham termin sifatida ishlatilmoqda. Bunday holatda esa **semantik yondashuv orqali omonimlikni tarixiy manba bilan bog‘lab tushunish** lozim.

Normativ hujjatlar va atamalar lug‘atida omonim terminlarning belgilanishi, izohlari va soha tavsifi keltirilishi muhim metodologik vositadir. Bu borada ilmiy izohli lug‘atlar, terminologik lug‘atlar, fan sohasiga ixtisoslashgan kataloglar tuzishda quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

terminlar tasnifining qat’iy soha asosida berilishi;

izoh berishda sinonimik yoki yaqin tushunchalar bilan solishtirish;

semantik maydon doirasida tahlil (masalan, “daraja” – matematik daraja, ilmiy daraja, harorat darajasi);

tavsiflovchi metkalar va kontekstual misollar bilan boyitish.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilida terminlarning shakllanishi – bu til rivoji va fan taraqqiyotining uzviy mahsulidir. Omonimlik bu jarayonning yon mahsuloti bo‘lib, uni boshqarish, tartibga solish, izohlash va standartlashtirish hozirgi tilshunoslik oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Ushbu bob doirasida omonim terminlarning kelib chiqish sabablari, shakllanish mexanizmlari va lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Suyunova M. Leksikologiya va semasiologiya masalalari. – Samarqand: SamDCHTI, 2019. – B. 104–106
2. Saidov M. Terminologik birliklar va ularning struktur-semantik xususiyatlari. – Toshkent: O‘zMU, 2018. – B. 84–87
3. Saidov B. Sun’iy intellekt va terminologiya boshqaruvi. – Toshkent: Yangi nashr, 2024. – B. 121–124
4. Rashidova G. Zamonaviy texnologiyalar va terminologik moslashuv. – Yangi tilshunoslik yo‘nalishlari jurnali, 2023, №3. – B. 35–39
5. Rasulov A. Ilmiy uslub va soha terminlari. – Toshkent: Fan, 2021. – B. 67–70
6. Komil o‘g, M. R. S. (2025, May). TURK XOQONLIGI: DASTLABKI DAVLATLILIK SHAKLLARI VA ULARNING O‘RTA OSIYO TARIXIDAGI ROLI. In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 343-349).
7. Komil o‘g, M. R. S. (2025, May). TURK XOQONLIGI: DASTLABKI DAVLATLILIK SHAKLLARI VA ULARNING O‘RTA OSIYO TARIXIDAGI ROLI. In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 343-349).
8. Komil o‘g, M. R. S., Hoshimjon o‘g‘li, R. I., Mamatkarimovna, A. Z., & Vildanovich, G. S. (2025, May). GERMANIYA IMPERIYASI 1870–1918 YILLARDAGI KOLONIAL REJALARIDA MARKAZIY OSIYONING O‘RNI. In *INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 3, No. 31, pp. 277-280).
9. Komil o‘g, M. R. S., & Eshmurza o‘g‘li, Q. S. (2025). HISTORY OF COIN MILLING IN UZBEKISTAN: PERIODIC RESEARCH AND HISTORICAL-CULTURAL SIGNIFICANCE. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 6(51), 620-623.
10. Komil o‘g, M. R. S., & G‘ofurjonovna, S. D. U. (2025). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DIPLOMATIYASI YANGI TADQIQOTLARDA. *SO‘NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 8(4), 172-181.

TARJIMA JARAYONIDA DIPLOMATIK TERMINLARNING EKVIVALENT TANLOVI

Mirzamurodova Maxfuza Furqat qizi

Lal Bahadur Shastri nomidagi

24-ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi, Toshkent

Hindiy tili o'qituvchisi

Tel: +998935466668

email: maxfuzamirzamurodova2000gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi diplomatik terminlarni tarjima qilish jarayonida ekvivalent tanlash muammosi tahlil qilinadi. Diplomatik leksika o'zining yuqori darajadagi aniqligi, neytralligi va konnotativ nozikligi bilan boshqa terminlardan farqlanadi. Hindiy tilidan ingliz yoki o'zbek tiliga tarjima jarayonida semantik moslik, madaniy kontekst va siyosiy neytrallikni saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot diplomatik terminlarning ekvivalent tanlovi jarayonida uchraydigan asosiy qiyinchiliklarni va ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: diplomatik termin, tarjima, ekvivalentlik, semantika, kommunikativ adekvatlik.

KIRISH

Diplomatik til xalqaro muloqot va siyosiy bayonotlarning eng muhim vositalaridan biridir. Har bir so'zning ma'nosi nafaqat lingvistik, balki siyosiy jihatdan ham aniq bo'lishi talab etiladi. Shu bois diplomatik terminlarni tarjima qilish jarayoni oddiy lingvistik almashtirish emas, balki mazmuniy, uslubiy va madaniy ekvivalentlikni topish jarayonidir. Hindiy tili va ingliz tili diplomatik sohada faol ishlatiladigan tillar bo'lib, Hindistonning xalqaro tashkilotlardagi o'rni ortgani sari hindiy diplomatik leksikasining tarjimasini ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tarjimada eng asosiy masala - terminning semantik va pragmatik ekvivalentini aniqlashdir.

Asosiy qism

Diplomatik terminlar odatda aniqlik, neytrallik, rasmiy uslub va kontekstga bog'liqlik xususiyatlariga ega. Masalan, hindiy tilidagi समझौता so'zi ingliz tilidagi "agreement" bilan ma'nodosh, lekin hind madaniyatida u "murosa" ma'nosini ham o'zida mujassam etadi. Shu sababli uni "bitim" yoki "kelishuv" sifatida tarjima qilish kontekstga qarab farqlanadi.

Tarjima jarayonida diplomatik terminlar uchun ekvivalent tanlashda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent mavjud bo'lmagan holatlar, semantik maydon farqlari va madaniy konnotatsiya mavjud terminlar muammosi kuzatiladi. Masalan, शांतिप्रक्रिया (Shānti-prakriyā) — ingliz tilidagi peace processning to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentidir, ammo o'zbek tilida “tinchlik jarayoni” iborasi bu ma'noni to'liq ifodalaydi, ammo konnotativ yumshoqlik yo'qoladi. राजदूत so'zi inglizcha ambassador bilan bir xil ma'noda ishlatiladi, lekin hindiy tilida u shuningdek “vakil”, “xabar yetkazuvchi” ma'nolarini ham ifodalashi mumkin. Shuning uchun ayrim kontekstlarda bu so'zga “elchi” emas, “vakil” ekvivalenti tanlanadi.

Shuningdek, मैत्री so'zi “do'stlik” ma'nosini bildiradi, lekin hind falsafasida bu so'z “ruhiy hamjihatlik” yoki “tinchlik ruhi” kabi chuqur madaniy ma'noga ega. Shuning uchun uni diplomatik nutqda “strategic partnership” emas, balki “friendly cooperation” sifatida tarjima qilish ko'proq mos keladi.

Diplomatik terminlarni tarjima qilishda ekvivalent tanlash uch asosiy tamoyilga tayanadi: semantik adekvatlik, pragmatik adekvatlik va madaniy adekvatlik. Masalan, संधि (Sandhi) – “bitim” so'ziga teng keladi, अपील – murojaat so'zi ba'zan, chaqiriq sifatida tarjima qilinadi, ammo diplomatik matnda “bayonot” shaklida ifodalanadi. Madaniy adekvatlikda esa hind madaniyatidagi milliy konnotatsiya yo'qolmasligi kerak. विश्व गुरु (Vishva Guru) - "Dunyo rahnamosi" deb tarjima qilinadi, lekin bu iboraning madaniy konteksti Hindistonning o'zini “ma'naviy yetakchi” sifatida tasvirlaydi.

Diplomatik terminlarning tarjimasida ekvivalent tanlash jarayoni ko'p hollarda til tizimining strukturasi uchun emas, balki madaniy, siyosiy va tarixiy omillar bilan ham belgilanadi. Chunki diplomatik nutqda ishlatiladigan terminlar mamlakatlarning o'zaro siyosiy munosabatlarini, ularning diplomatik an'analari va qadriyatlarini ham aks ettiradi. Shuning uchun tarjimon faqat til bilimigagina emas, balki xalqaro diplomatiya kontekstini chuqur tushunishga ham ega bo'lishi zarur.

Diplomatik terminlar ko'pincha evfemistik yoki neytral ohangda ishlatiladi. Masalan, “हस्तक्षेप” so'zi bevosita “aralashuv” deb tarjima qilinishi mumkin, ammo diplomatik matnda bu so'z “ishtirok” yoki “qo'llab-quvvatlash” shaklida yumshoqroq ifoda topadi. Bu holat pragmatik adekvatlik tamoyiliga asoslanadi, ya'ni tarjimon so'zning ma'nosidan tashqari, uning kommunikativ maqsadini ham hisobga oladi.

Ba'zi hollarda hindiy diplomatik terminlar polisemantik (ko'p ma'noli) xususiyatga ega bo'lib, ularning ma'nosi qo'llanilgan kontekstga qarab o'zgaradi. Masalan, मिशन (Mission) so'zi diplomatik nutqda turlicha ma'nolarda ishlatiladi: u “elchixonasi”,

“delegatsiya”, “vazifa” yoki “tashabbus” ma’nolarini ifodalashi mumkin. Shu sababli tarjimon har bir holatda kontekstual tahlilni chuqur amalga oshirib, mazkur termin uchun eng adekvat ekvivalentni tanlashi lozim. Xususan, rasmiy diplomatik hujjatlarda मिशन “elchixonona” yoki “vakolatxonona” sifatida tarjima qilinsa, hukumat tashabbuslarini ifodalovchi matnlarda “dastur” yoki “tashabbus” shaklida berilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shuningdek, hindiy diplomatik leksikonda uchraydigan ayrim terminlar kontekstga qarab turli ma’nolarni ifodalaydi. Masalan, सम्बन्ध (Sambandh) so‘zi bevosita “aloqa” yoki “munosabat” ma’nosini bildiradi, biroq diplomatik matnlarda bu termin “diplomatik aloqalar”, “hamkorlik munosabatlari” yoki “strategik sheriklik” ma’nosida ishlatiladi. Tarjimon bu atamani oddiy “bog‘lanish” sifatida emas, balki davlatlar o‘rtasidagi rasmiy siyosiy munosabatlarni anglatadigan birlik sifatida talqin qilishi kerak.

Yana bir ko‘p ma’noli termin — सहयोग (Sahyog). U odatda “hamkorlik” deb tarjima qilinadi, biroq kontekstga qarab “qo‘llab-quvvatlash”, “yordam”, yoki “strategik hamkorlik” ma’nolarini ifodalashi mumkin. Masalan, “भारत-उज्बेकिस्तान आर्थिक सहयोग” iborasi “Hindiston–O‘zbekiston iqtisodiy hamkorligi” deb tarjima qilinadi, lekin ba’zan u “iqtisodiy sheriklik” shaklida ham qo‘llanadi. Shuning uchun tarjimon ushbu terminning diplomatik og‘irligini, ya’ni hamkorlik darajasini to‘g‘ri aniqlashi lozim.

Bundan tashqari, नीति (Neeti) termini ham diplomatik matnlarda keng ishlatiladi va u o‘zining polisemantik tabiati bilan ajralib turadi. Leksik jihatdan u “siyosat”, “tamoyil” yoki “yo‘nalish” ma’nolarini bildiradi. Ammo diplomatik kontekstda विदेश नीति (Videsh Neeti) “tashqi siyosat”, शांतिपूर्ण नीति (Shantipoorna Neeti) esa “tinchlikparvar siyosat” tarzida tarjima qilinadi. Shu bois tarjimon bu termini umumiy “siyosat” so‘zi bilan cheklamay, uning mazmuniy yuklamasini va kontekstual maqsadini hisobga olgan holda ekvivalent tanlashi lozim.

Shuningdek, diplomatik terminlarni ekvivalentlashda idiomatik birliklar va metaforik ifodalarni to‘g‘ri talqin qilish ham muhim. Masalan, hind diplomatik nutqida uchraydigan “सॉफ्ट पावर (soft power)” atamasi faqat “yumshoq kuch” deb tarjima qilinmay, balki “madaniy ta’sir qudrati” sifatida izohli tarzda ifodalanadi. Bunday yondashuv terminning madaniy-ma’naviy mazmunini to‘liq ochishga yordam beradi. Ekvivalent tanlashda yana bir muhim jihat — stabil terminologik tizimni saqlashdir. Diplomantik matnlar ko‘p hollarda xalqaro hujjatlar bilan bog‘liq bo‘lgani sababli, bir

termin uchun turli kontekstlarda turlicha ekvivalent tanlash matnning izchilligini buzadi. Shu bois tarjimon doimo bir xil terminologik moslikni saqlashi kerak.

XULOSA

Diplomatik terminlarni tarjima qilishda ekvivalent tanlash - faqat til masalasi emas, balki siyosiy va madaniy masala hamdir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, diplomatik terminlar har doim kontekstga bog'liq ravishda tarjima qilinishi lozim. To'g'ridan-to'g'ri ekvivalent mavjud bo'lmagan hollarda semantik mos so'z tanlanadi. Tarjimada neytrallik, ehtiyotkorlik va madaniy sezgirlik muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, diplomatik terminlarni ekvivalent asosida tarjima qilishda semantik to'g'rilik, pragmatik moslik va madaniy sezgirlik bir-birini to'ldiruvchi uch asosiy mezon sifatida qaraladi

Bundan tashqari, diplomatik terminlarni tarjima qilishda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya tarjimon uchun muhim omil hisoblanadi. Har bir diplomatik termin ortida nafaqat siyosiy ma'no, balki milliy dunyoqarash, qadriyatlar va tarixiy tajriba ham mujassamdir. Shu bois tarjimon nafaqat lingvistik jihatdan, balki madaniy va konnotativ ma'nolarni ham to'g'ri anglay olishi lozim.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, diplomatik terminlar ko'pincha universal tushunchalarni milliy talqinlar bilan uyg'unlashtiradi. Bu holatda tarjimon kontekstga qarab so'zning global va milliy komponentlari orasida muvozanatni saqlashi kerak. Aks holda, ma'no yo'qotilishi yoki siyosiy noaniqlik yuzaga kelishi mumkin.

Diplomatik terminlarni tarjima qilish jarayoni faqat so'zma-so'z o'girish bilan chegaralanmay, mantiqiy tahlil, semantik moslikni aniqlash va konnotativ qatlamni saqlashni ham talab qiladi. Bu esa tarjimonning kasbiy mas'uliyatini oshiradi va uni siyosiy nutqning nozik jihatlari e'tiborli bo'lishga undaydi. Umuman olganda, diplomatik terminlarning ekvivalent asosida tarjimasi til, siyosat va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiradi. Shu bois, har bir tarjima nafaqat lingvistik, balki diplomatik madaniyatni ifodalovchi vosita sifatida qaralishi kerak. Shunday yondashuvgina tarjimaning aniqligi, neytralligi va xalqaro darajadagi adekvatligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. E. Nida, E.J. Brill, Toward a Science of Translating. – New Delhi: Rohtak, 1964. – P. 76
2. M. Baker, In Other Words: A Coursebook on Translation. – Routledge, 2011. – P. 95
3. R. Bhargava, Rajneetik Hindi Shabdavali. – New Delhi: Motilal Banarsidass. 2019, – P. 53
4. भारतीय विदेश नीति: एक अध्ययन (Indian Foreign Policy Studies). – New Delhi: National Book Trust, 2021. – P. 69

FACTORS OF DECREASING THE PERFORMANCE OF THE COMPETITIVE ACTIVITY OF ATHLETES

Zotova Elena Alekseevna
«Alfraganus University»
Senior Lecturer

ABSTRACT

The article deals with the issues of mental burnout in sports activities. The relationship between perceived stress and mental burnout among athletes involved in individual and team sports was studied. The study made it possible to establish mental burnout as a consequence of the process of chronic stress. Empirically, it has also been possible to establish a positive relationship between stress and burnout. The study showed a significant expression of perceived stress among athletes involved in individual sports, as opposed to team sports, which is associated with the presence of a social factor in team sports. Likewise, mental burnout, according to its indicators, has received wider development among athletes in individual sports, as opposed to team sports. It has been empirically proven that mental burnout is expressed in a feeling of physical tiredness, a decrease in the level of claims, followed in the future by deep disappointment, a drop in interest in sports activities and the termination of a sports career. The work provides some recommendations that could allow an athlete to maintain an interest in training and competitive activities, improve himself and strive to maintain his sports career.

Key words: mental burnout, emotional burnout, stress, athletes, sports activity, devaluation of achievements, level of aspirations, descriptive research.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы психического выгорания в спортивной деятельности. Изучена взаимосвязь между воспринимаемым стрессом и психическим выгоранием у спортсменов, занимающихся индивидуальными и командными видами спорта. Проведенное исследование позволило установить психическое выгорание как следствие процесса хронического стресса. Эмпирическим путем также удалось установить положительную связь между стрессом и выгоранием. Исследование показало значительное выражение воспринимаемого стресса у спортсменов, занимающихся индивидуальными видами спорта, в отличие от командных, что связано с присутствием социального фактора в командных видах спорта. Так же и психические

выгорание, соответственно своим показателям, получило более широкое развитие у спортсменов индивидуальных видов спорта, в отличие от командных. Эмпирически было доказано, что психическое выгорание выражается в чувстве физической усталости, снижении уровня притязаний, сменяющейся в перспективе глубоким разочарованием, падением интереса к спортивной деятельности и прекращением спортивной карьеры. В работе даны некоторые рекомендации, которые могли бы позволить спортсмену поддерживать интерес к тренировочной и соревновательной деятельности, самосовершенствоваться и стремиться к сохранению своей спортивной карьеры.

Ключевые слова: психическое выгорание, эмоциональное выгорание, стресс, спортсмены, спортивная деятельность, обесценивание достижений, уровень притязаний.

INTRODUCTION

High physical and mental stress, focus on achieving the highest possible results, fierce competition of rivals characterize modern sports of the highest achievements. Therefore, it is extremely important to pay attention to the influence of psychological factors on the achievements of athletes [1; 3; 6].

Burnout in athletic performance is a response to chronic stress. It contains physical, behavioral and cognitive components. Mental burnout is revealed in psychological, emotional, and sometimes physical withdrawal from activity that previously served as a source of pleasure for an athlete [1; 4; 6]. External reasons for the development of mental burnout in sports activity are: intense physical activity, unfavorable conditions of the training process, difficulties in relationships with a coach, lack of social support from the family. The main internal causes leading to the appearance of mental burnout in sports are revealed in the personal characteristics of athletes, such as anxiety, self-esteem, level of aspirations, locus of control, motivation [2; 4; 5; 9].

The relevance of research. Despite the long history of research on mental burnout in sports, much has yet to be revealed. In particular, why mental burnout is triggered by stress. These problematic aspects formed the basis of our empirical research. Thus, literary sources show that mental burnout and stress affect performance in sports activity and lead to withdrawal from it. However, there is no literature on how stress causes burnout. Moreover, there is no evidence of the form and degree of relationship between these variables. Mental burnout in sports activity has negative consequences: a decrease in the effectiveness of training and competitive activity, susceptibility to diseases, the appearance of injuries, and further retirement from sports. The lack of

reliable data on the characteristics of the manifestations of mental burnout and its relationship with stress in athletes of different sexes and qualifications, representatives of team and individual sports prompted this study.

The aim of this study was to study the relationship between perceived stress and mental burnout in individual and team athletes.

Research tasks:

1. To study the level of perceived stress and mental burnout in athletes involved in individual and team sports.
2. To identify the differences in the level of stress and mental burnout in athletes involved in individual and team sports.
3. Check for links between perceived stress and burnout.

Object of the research: 100 athletes took part in the research. In accordance with the tasks set in the study, the sample included athletes of both sexes, among whom were representatives of team (volleyball, basketball) and individual (rhythmic gymnastics, boxing) sports, highly qualified athletes (CMS, MS).

LITERATURE AND METHODOLOGY

Considerable efforts in sports psychology have been aimed at identifying personal and situational factors that contribute to the burnout of athletes [1; 5; 6; 7]. Burnout was first identified in the early 1970s by Freudenberger (1974) as a behavioral pattern [4; 8; 9]. This is related to the relevance of studies of competitive stress and the means of overcoming it, to the problem of athletes' resistance to various sources of stress arising during competition. Regarding the relationship between stress and burnout, all studies show that stress is a predictor of burnout [1; 2; 6; 8; 9; 10], being a stressful experience of organizing competitive athletes - a popular area of research of sports psychologists over the past decade [1; 6; 9]. Of particular importance in the modern world of research is chronic stress and its consequence - depression. The consequence of chronic stress is mental burnout, which affects the effectiveness of training and the success of competitive activity and reduces their productivity [7; 9].

As a methodological basis for the study, we used:

- ✓ The concept of mental burnout in sports: theoretical models and causes of the phenomenon (Grin E.I.) [2]
- ✓ Concepts explaining the nature of the development of mental burnout. These include: the cognitive-affective model of R. Smith (1986), the model of involvement in sports by G. Schmidt, G. Stein (1991), the model of the fixed negative response to stress by J. Silva (1990), the model of one-dimensional development of identity and external control J. Coakley (1992) [7; 8; 9].

Research methods: 1) Mental burnout questionnaire among athletes T. Riedek and A. Smith, which contains 3 subscales and a total of 15 items, 5 of which are designed to measure emotional and physical exhaustion, 5 - for the depreciation of achievements and 5 to reduce feelings fulfilled duty [9].
2) Scale of psychological stress PSM-25, aimed at measuring the level of stress in athletes (high, medium, low) [1].

DISCUSSION

Data was collected at sports facilities before training. Other issues related to the age of the participants, gender, type of sport were also taken into account. Table 1 presents descriptive statistics (mean, standard deviation) according to the PSM-25 Psychological Stress Scale.

Table 1.

Stress indicators in athletes engaged in individual and team sports (n = 100)

Stress level	Frequency of incidents,%		Frequency of incidents,%
	Athletes in team sports (n = 50)	Athletes in individual sports (n = 50)	
High	23,4	76,6	p <0,05
Average	31,7	68,3	p <0,05
Low	69,5	30,5	p <0,01

In the group of athletes involved in team sports, there are significantly more athletes with a low level of stress (69.5%). Athletes in team sports receive more social support in the team from their teammates, so they can share responsibility for the results during training and competitive activities. As a result, in their group there is significantly less number of athletes who have high and medium stress levels.

Athletes who go in for individual sports rely only on their own strengths and capabilities, that is, there is no social support in the team. Failures arising in the process of competitive activity, for which they are responsible, can be a source of increased stress levels (76.6).

Next, we consider the results of the manifestations of mental burnout. Table 2 presents descriptive statistics (mean, standard deviation) for each of the items on the subscales of the mental burnout questionnaire in athletes T. Riedek and A. Smith.

Table 2.

Manifestation of mental burnout of varying degrees in athletes (n = 100)

Mental burnout indicators	Incidence rate,%	

	High	Medium	Low	Standard deviation
Decreased sense of accomplishment	10,5	59,4	30,1	1,03
Emotional and physical exhaustion	13,2	75,8	11	1,04
Devaluation of achievements	12,2	60,9	26,9	1,19
Integral index of mental burnout	14	68	18	1,00

Evidence suggests that burnout is moderate to high in a large number of athletes. Interpretation of the severity of individual factors of mental burnout as a whole for the sample, presented in table 1, led to the following conclusions. Athletes who have a low level of mental burnout make up from 15 to 30.1% for the individual components of burnout and 18% for the integral component of mental burnout. The athletes who showed a high level of severity of individual components of mental burnout range from 10.5 to 13.2%. This allows us to conclude that mental burnout is an essential regulator of athletes' activity.

Table 3 presents descriptive statistics of mental burnout indicators among athletes involved in individual and team sports.

Table 3.

**Indicators of mental burnout in athletes involved in individual and team sports
(n = 100)**

Mental burnout indicators	Level	Athletes engaged in team sports (n = 50)	Athletes in individual sports (n = 50)
Decreased sense of accomplishment	High	15,3	11,1
	Average	21,5	68,5
	Low	63,2	20,4
Emotional and physical exhaustion	High	10,5	17,3
	Average	71,1	69,4
	Low	18,4	13,3
Devaluation of achievements	High	12,7	15,4
	Average	69,9	66,8
	Low	17,4	17,8

Integral index of mental burnout	High	11,4	18,2
	Average	72	66,2
	Low	16,6	15,6

The data of the conducted research show that athletes, who go in for individual sports, are more inclined to “decrease the sense of achievement” and have a high level of severity of the indicator “emotional / physical exhaustion”. The research data showed that athletes involved in team sports have a low level of the indicator “decrease in the sense of achievement”. Here you can also talk about social support from the team. The following table 4 presents the results of the correlation analysis of mental burnout and stress levels.

Table 4.

The relationship between burnout and stress levels in athletes

Burnout rates and stress levels	Decreased sense of accomplishment	Emotional and physical exhaustion	Devaluation of achievements	Low stress	Average stress level	High stress
Reduced sense of accomplishment	1					
Emotional and physical exhaustion	0,40	1				
Devaluation of achievements	0,36	0,48	1			
Low stress	0,15	0,14	0,06	1		
Average stress level	0,38	0,46	0,27	0,26	1	
High stress	0,62**	0,50*	0,64* *	-	-	1

The data of the correlation analysis of the conducted study between the indicators of stress and mental burnout indicate the influence of the emerging stress state on the development of mental burnout in athletes. In particular, we see that high and medium

stress levels were closely correlated with the indicators "Decreased sense of accomplishment", as well as the relationship was revealed with the indicator "Devaluation of achievements". This study is also another piece of evidence that high levels of stress lead to emotional and physical exhaustion. In addition, we see positive correlations between the indicator "Devaluation of achievements" and indicators "Decreased sense of accomplishment" and "Emotional physical exhaustion". The results of the correlation analysis confirm that the occurrence of stressful situations in sports activity leads to mental burnout of athletes, which subsequently manifests itself in the athlete's withdrawal from sports.

RESULTS

The present study was designed to determine how stress affects burnout. Empirical research has shown a relationship between perceived stress and mental burnout.

The first finding confirms the results of many studies: stress is a reliable predictor of burnout. The higher the perceived stress level, the higher the likelihood of burnout.

The second conclusion reveals in detail what features of an athlete's personality react to a stressful state. Most of all, this is due to the motivational and emotional sphere of the athlete.

The study also shows that individual athletes are more likely to experience stress than athletes who practice team sports. This is due to the social factor, when in team sports the responsibility and the results of the competition are shared by all teammates, accordingly the perception of stress will be much less. The same division is observed in terms of mental burnout. In the presence of a social factor in team sports, the indicators "Decreased sense of accomplishment", "Devaluation of achievements" and "Emotional physical exhaustion" are poorly expressed.

CONCLUSION

Modern sports of the highest achievements is characterized by high physical and mental stress, an orientation towards achieving the highest possible results, and fierce competition between rivals. The conducted research showed how strongly perceived stress is reflected on the personality of athletes involved in individual sports. These two constructs are of great interest in the context of sports, and their relationship has been studied and tested empirically as much as possible. In particular, the lack of social support places all responsibility on the athlete himself, the hope is placed only on his own strengths and capabilities, that is, there is no social support for the team. Failures arising in the process of competitive activity, for which he is responsible, can be a source of increased stress levels. What cannot be said about team sports, in which there

is a spirit of sociality, when the result of the competition depends on all team members and, accordingly, responsibility is assigned to all athletes of this team.

Research into the relationship between perceived stress and mental burnout has shown a direct link. High stress levels lead to mental burnout. It is associated with the appearance of both physical, tic and emotional exhaustion. Mental burnout is also expressed in the devaluation of achievements, when the effectiveness of competitive activity does not cause positive emotions and does not stimulate further self-improvement in a sports career. The same is expressed in a decrease in the level of claims or a decrease in a sense of accomplishment.

Thus, burnout in athletes is direct evidence of perceived stress. As the study has shown, the development of mental burnout is of a staged nature. At first, significant energy costs are observed - a consequence of an extremely high positive attitude to the performance of competitive activity. Gradually, with the further development of mental stress, a feeling of fatigue begins to manifest itself, which is replaced in the future by deep disappointment, a drop in interest in sports activities.

RECOMMENDATIONS

The empirical data obtained require special work to train athletes in techniques and methods that reduce the manifestation of symptoms of "mental burnout". To maintain an athlete's interest in training and competitive activities and to increase his sports career, this article provides some recommendations.

Methods for maintaining interest in sports and minimizing the occurrence of physical fatigue include self-regulation methods, i.e. increasing the effectiveness of a person's functional capabilities through the formation of a special mental state to achieve the intended result. Some self-regulation methods are relaxation training, autogenous training, desensitization, reactive relaxation, meditation, etc.

It is also not unimportant to maintain motivation for going in for sports, it is necessary to correctly define short-term goals and objectives, expand the circle of contacts, form a positive outlook, and maintain a positive point of view.

Control after competitive emotions, both positive and negative (frustration or aggression, sports excitement) is a system-forming factor in monitoring the degree of mental stress, which can lead to mental burnout. In some cases, even a splash of negative emotions after the competition period is necessary, the manifestation of shouting, the use of anti-stress items, relaxation sand, switching to outdoor games, cycling is allowed. As Albert Einstein said: "Life is like riding a bicycle. You need to move to keep your balance. "

REFERENCES

1. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. - М., 2006. С. 23 – 45.
2. Гринь Е.И. Личностные регуляторы эмоционального выгорания спортсменов разной квалификации / ЕИ. Гринь//Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. 2008. Т. 14. № 3. С. 163-168.
3. Игнатова Е.Н., Куликов Л.В., Розанова М.А. Социальные и социально-психологические аспекты стрессоустойчивости личности //Теоретические и прикладные вопросы психологии /Ред. А.А. Крылов. СПб., Вып.1, Ч.2, 2005. С. 98 - 134.
4. Cresswell, S. L., & Eklund, R. C. (2006). The convergent and discriminant validity of burnout measures in sport: A multi-trait/multi-method analysis. *Journal of Sports Sciences*, 24,209-220. [электронный ресурс] <http://dx.doi.org/10.1080/02640410500131431>
5. DeFreese, J. D., & Smith, A. L. (2014). Athlete Social Support, Negative Social Interactions, and Psychological Health across a Competitive Sport Season. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 36, 619-630. [электронный ресурс] <http://dx.doi.org/10.1123/jsep.2014-0040>
6. Didymus, F. , & Fletcher, D. (2014). Swimmers' Experiences of Organizational Stress: Exploring the Role of Cognitive Appraisal and Coping Strategies. *Journal of Clinical Sport Psychology*, 8,159-183, [электронный ресурс] <http://dx.doi.org/10.1123/jcsp.2014-0020>.
7. Moen, F. , Federici, R. A., & Abrahamsen, F. (2015). Examining possible Relationships between mindfulness, stress, school and sport performances and athlete burnout. *International Journal of Coaching Science*, 9, 3-19.
8. Raedeke, T. D., & Smith, A. L. (2004). Coping resources and athlete burnout: An examination of stress mediated and moderation hypotheses. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 26,525-541.
9. Smith, A. L., Gustafson, H., & Hassmén, P. (2010). Peer motivational climate and burnout perceptions of adolescent athletes. *Psychology of Sport and Exercise*, 11, 360-453. [электронный ресурс] <http://dx.doi.org/10.1016/j.psychsport>
10. Wilding, A. (2014). An Exploration of Sources of Stress in Elite Adolescent Sport: A Case Study Approach. *International Journal of Sport & Society*, 4, 69-83.

EFFECTS OF BROMSULFTHALEIN ON THE OSMOTIC RESISTANCE OF HUMAN RED BLOOD CELLS

*Umrbek J. Rizakulov, Ranokhon Sh. Kurbannazarova,
Ravshan Z. Sabirov*

*Institute of Biophysics and Biochemistry, National University of Uzbekistan, Tashkent
100174, Uzbekistan*

Bromsulfthalein (BSP) is a diagnostic agent used to assess liver function, and its concentration in bile may vary under certain pathological conditions. Studies have shown that BSP inhibits the volume-sensitive outwardly rectifying (VSOR) chloride channel in HeLa cells and the Maxi-Cl channel in C127 cells, thereby affecting the regulation of cell volume. Considering these properties, our experiments focused on evaluating the potential effects of bromsulfthalein on the stability of human red blood cells exposed to different osmotic stress conditions.

Keywords: *Bromsulfthalein, human red blood cells, osmotic resistance, hemolysis.*

As the osmotic pressure of the medium decreased, red blood cells volume increased, leading to a higher degree of lysis. In the control isotonic solution (290 mOsm/kg H₂O), the extent of hemolysis after 60 minutes was $1.44 \pm 0.1\%$. When the osmotic pressure of the solution was reduced to 40–80 mOsm/kg H₂O, the degree of hemolysis increased to $94.7 \pm 0.1\%$ ($n = 4$). In the control experiments, the osmotic pressure causing 50% hemolysis of erythrocytes (II_{50}) was determined to be 102.4 ± 5.3 mOsm/kg H₂O. When bromsulfthalein was added to the incubation medium at a maximal concentration of 500 μ M (a non-hemolytic concentration under isotonic conditions), the osmotic pressure causing 50% hemolysis (II_{50}) was 114.4 ± 4.2 mOsm/kg H₂O ($n = 4$).

The obtained results indicate that bromsulfthalein (BSP) significantly decreased the osmotic resistance of human red blood cells and exerted a promoting effect on the hemolysis process.

REFERENCES

1. [Meri V Seeman.](#) (2021) World History of the dopamine hypothesis of antipsychotic action. J Psychiatry. 19;11(7): 355-364. DOI:[10.5498/wjp.v11.i7.355](#)
2. [M.W. Harrold, Y.A. Chang, R.A. Wallace, T. Farooqui, L.J. Wallace, N. Uretsky, D.D. Miller.](#) (1987) Charged analogues of chlorpromazine as dopamine antagonists. J Med Chem. 1987 Sep;30(9):1631-5. DOI:[10.1021/jm00392a019](#)
3. Eslami Shahrababaki M., Dehnavieh R., Vali L., Sharafkhani R. (2018) [Chlorpromazine versus piperacetazine for schizophrenia.](#) Cochrane Database Syst Rev. 31;10(10):CD011709. doi: 10.1002/14651858
4. Murawiec S. (2003) [Subjective aspects of pharmacotherapy in schizophrenia during implementation of chlorpromazine in Poland-a review.](#) Psychiatr Pol. 37(4):657-67. PMID: 14560494

EFFECT OF DCPIB ON THE CONTRACTILE ACTIVITY OF THE ISOLATED PERFUSED HEART

**Oljaev Navruz Dilmurod ogli, Merzlyak Petr Grigorivich,
Sabirov Ravshan Zairovich**
Institute of Biophysics and Biochemistry

ABSTRACT. The concentration-dependent effects of DCPIB were assessed in Langendorff-perfused hearts. Increasing doses of DCPIB caused a progressive decline in HR and $\pm dP/dt$, while significantly elevating LVEDP. LVSP showed a slight, non-significant increase, and LVDP remained unchanged.

KEYWORDS. DCPIB; VSOR; HR; LVSP; LVEDP; LVDP.

After osmotic pressure changes, VSOR (volume-sensitive outwardly rectifying) channels are activated, promoting the efflux of Cl^- and organic anions. This leads to water efflux and restoration of normal cell volume, known as the Regulatory Volume Decrease (RVD) process. DCPIB, a selective VSOR channel blocker, exerts beneficial effects in cardiac tissues by preventing excessive cell swelling and preserving myocardial contractility, particularly under ischemic conditions.

In the present study, the effect of DCPIB on contractile activity was assessed in the Langendorff apparatus at the following concentrations: 2.5, 5 and 10 μM . The measured parameters included heart rate (HR), left ventricular systolic pressure (LVSP), left ventricular end-diastolic pressure (LVEDP), left ventricular developed pressure (LVDP), the rates of pressure increase and decrease ($+dP/dt$ and $-dP/dt$). No significant differences were observed in LVDP between the control group and the DCPIB-administered group, whereas all other measured parameters exhibited concentration-dependent changes. HR and dP/dt parameters decreased dose-dependently with increasing DCPIB concentration. HR in control was 243 ± 10 bpm, while it decreased to 236 ± 11 bpm at 2.5 μM DCPIB, 224 ± 12 bpm at 5 μM , and 210 ± 14 bpm at 10 μM ($n=5$). LVSP showed a slight increasing trend, but the differences were not statistically significant. LVEDP significantly increased with increasing DCPIB concentration: in control it was 20.7 ± 3.0 mm Hg, while at 2.5 μM it was 27.4 ± 2.3 mmHg, 28.4 ± 2.1 mm Hg at 5 μM , and 31.5 ± 2.9 mm Hg at 10 μM . $+dP/dt$ and $-dP/dt$ indicated a decrease in cardiac contractile strength with increasing DCPIB dose. $+dP/dt$ in control was 1842 ± 207 mm Hg/s, decreasing down to 1756 ± 227 mm Hg/s at 2.5 μM , 1683 ± 208 mm Hg/s at 5 μM , and 1457 ± 159 mmHg/s at 10 μM . Similarly,

-dP/dt in control was -1162 ± 93.6 mm Hg/s, changing to -1066 ± 110 mmHg/s at $2.5\mu\text{M}$, -1032 ± 116 mm Hg/s at $5\mu\text{M}$, and -929 ± 97 mm Hg/s at $10\mu\text{M}$ ($n=5$).

DCPIB exerts a concentration-dependent depressive effect on contractile activity, as reflected by decreased HR and $\pm$ dP/dt, along with a significant elevation in LVEDP. In contrast, LVSP and LVDP showed no notable changes. These findings suggest that DCPIB impairs both systolic performance and diastolic relaxation in a dose-dependent manner, likely through modulation of VSOR channel activity.

REFERENCES

1. Okada, Y., Sato-Numata, K., Sabirov, R. Z., & Numata, T. (2021). *Cell death induction and protection by activation of ubiquitously expressed anion/cation channels. Part 2: Functional and molecular properties of ASOR/PAC channels and their roles in cell volume dysregulation and acidotoxic cell death. **Frontiers in Cell and Developmental Biology**, 9, 702317. doi.org/10.3389/fcell.2021.702317*
2. Gao, Y., Li, L., Zhang, Y., Chu, Y., & Han, G. (2024). *VRAC channel inhibition as a novel strategy for the treatment of ischemia-reperfusion injury. **Frontiers in Cell and Developmental Biology**, 12, 1524723. doi.org/10.3389/fcell.2024.1524723*

TÜRKİYE VE ÖZBEKİSTAN: TÜRKİYE DEVLETLER TEŞKİLATI ÇERÇEVESİNDE STRATEJİK İŞBİRLİĞİNİN BOYUTLARI VE GELECEĞİ

Hasan Sultonov Baxodir oğlu

*Özbekistan ISFT (International school of
technology and science) Üniversite öğrencisi*

E-mail: snbs14515@gmail.com

+998(88)031-11-88

Özet: Bu makale, Türkiye Devletler Teşkilatı bünyesinde Özbekistan'ın jeopolitik, ekonomik ve kültürel rolünü analiz etmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Özbekistan, Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi olarak Türk dünyasının entegrasyonunda kritik bir konuma sahiptir. Araştırma, teşkilat içindeki mevcut işbirliği mekanizmalarını değerlendirmekte, yapısal zorlukları tespit etmekte ve gelecek için somut öneriler sunmaktadır. Özbekistan'ın coğrafi konumu, demografik potansiyeli ve ekonomik kapasitesi, onu Türkiye Devletler Teşkilatı'nın Orta Asya ayağının merkezi haline getirmektedir. Makale, teşkilatın etkinliğini artırmak için ulaştırma koridorlarının geliştirilmesi, dijital entegrasyon, eğitim sistemlerinin uyumlaştırılması ve ortak kültürel projelerin hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, Özbekistan'ın liderlik potansiyelinin tam olarak kullanılması, Türk dünyasının küresel arenada daha etkili bir aktör haline gelmesi için kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Devletler Teşkilatı, Özbekistan, Orta Asya entegrasyonu, Türk dünyası işbirliği, bölgesel kalkınma

Abstract: This article analyzes Uzbekistan's geopolitical, economic, and cultural role within the Organization of Turkic States. Having gained independence after the dissolution of the Soviet Union, Uzbekistan, as Central Asia's most populous country, holds a critical position in the integration of the Turkic world. The research evaluates existing cooperation mechanisms within the organization, identifies structural challenges, and provides concrete recommendations for the future. Uzbekistan's geographical location, demographic potential, and economic capacity make it the center of the Organization of Turkic States' Central Asian dimension. The article emphasizes the need for developing transportation corridors, digital integration, harmonization of education systems, and implementation of joint cultural projects to enhance the organization's effectiveness. In conclusion, fully utilizing Uzbekistan's leadership potential is imperative for the Turkic world to become a more influential actor in the global arena.

Keywords: Organization of Turkic States, Uzbekistan, Central Asian integration, Turkic world cooperation, regional development

Аннотация В данной статье анализируется геополитическая, экономическая и культурная роль Узбекистана в рамках Организации тюркских государств. Получив независимость после распада Советского Союза, Узбекистан, как самая густонаселенная страна Центральной Азии, занимает критическую позицию в интеграции тюркского мира. Исследование оценивает существующие механизмы сотрудничества в организации, выявляет структурные проблемы и предлагает конкретные рекомендации на будущее. Географическое положение, демографический потенциал и экономический потенциал Узбекистана делают его центром центральноазиатского измерения Организации тюркских государств. В статье

подчеркивается необходимость развития транспортных коридоров, цифровой интеграции, гармонизации образовательных систем и реализации совместных культурных проектов для повышения эффективности организации. В заключение отмечается, что полное использование лидерского потенциала Узбекистана необходимо для превращения тюркского мира в более влиятельного актора на мировой арене.

Ключевые слова: Организация тюркских государств, Узбекистан, центральноазиатская интеграция, сотрудничество тюркского мира, региональное развитие

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrasya coğrafyasında yeni bir dönemin başlangıcını müjdelemiştir. Bu süreçte bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri, yüzyıllardır kesintiye uğramış olan ortak tarih, dil ve kültür bağlarını yeniden keşfetme fırsatı bulmuşlardır. 1992 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi olarak başlayan ve 2021 yılında Türkiye Devletler Teşkilatı'na dönüşen bu yapı, Türk dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel entegrasyonunun en önemli platformu haline gelmiştir.

Özbekistan, bu entegrasyon sürecinde hem coğrafi konumu hem de demografik gücü açısından benzersiz bir öneme sahiptir. Yaklaşık 36 milyon nüfusuyla Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi olan Özbekistan, bölgenin ekonomik ve kültürel merkezidir. Semerkant, Buhara ve Hive gibi tarihi şehirleriyle İpek Yolu'nun kalbi olan bu ülke, Türk medeniyetinin en önemli miraslarını barındırmaktadır. Ancak şunu açıkça belirtmek gerekir ki, Özbekistan'ın Türkiye Devletler Teşkilatı içindeki potansiyeli henüz tam olarak hayata geçirilememiştir.

Bu makalenin amacı, Özbekistan'ın teşkilat içindeki mevcut konumunu eleştirel bir gözle değerlendirmek, yapısal eksiklikleri tespit etmek ve gelecek için somut, uygulanabilir öneriler sunmaktır. Kanaatimce, Özbekistan'ın liderlik rolünü üstlenmesi, sadece Orta Asya değil, tüm Türk dünyasının küresel arenada daha güçlü bir ses haline gelmesi için kritik öneme sahiptir.

Türkiye Devletler Teşkilatı'nın oluşum süreci, Türk dünyasının modern çağda karşılaştığı en önemli jeopolitik gelişmelerden biridir. 1992 yılında Ankara'da gerçekleştirilen ilk zirvede Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan bir araya gelmiş, ancak bu yapı başlangıçta daha çok sembolik bir platform olarak kalmıştır. 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması'yla Türk Konseyi'ne dönüşen organizasyon, 2021 yılında İstanbul'da yapılan zirvede Türkiye Devletler Teşkilatı adını almış ve daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur.

Teşkilatın kurucu üyeleri arasında yer alan Özbekistan'ın katılımı, başlangıçta kesintilere uğramıştır. 2005 yılında Andican olaylarından sonra Batı ile yaşanan gerginlikler ve İslam Kerimov döneminin kapalı dış politikası, Özbekistan'ın bölgesel işbirliği platformlarından uzak durmasına neden olmuştur. Ancak 2016 yılında Şevket Mirziyoyev'in cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte, Özbekistan'ın dış politikasında köklü bir değişim yaşanmış ve ülke Türk dünyasıyla ilişkilerini yeniden canlandırmaya başlamıştır.

Şahsi görüşüm odur ki, Mirziyoyev'in açılım politikası, Özbekistan için tarihi bir fırsat penceresi açmıştır. Bu süreçte Özbekistan, sadece Türkiye Devletler Teşkilatı'ndaki etkinliğini artırmakla kalmamış, aynı zamanda Kırgızistan ve Tacikistan gibi komşularıyla sınır sorunlarını çözerek bölgesel istikrara önemli katkılar sağlamıştır. Bu gelişmeler, Orta Asya'nın entegrasyonu açısından kritik adımlardır.

Özbekistan'ın Türk dünyasındaki rolünü anlamak için öncelikle ülkenin jeopolitik konumunu analiz etmek gerekmektedir. Orta Asya'nın tam kalbinde yer alan Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan ile sınır komşusudur. Bu konum, ülkeyi hem bir geçiş noktası hem de bölgesel güç dengelerinin merkezine yerleştirmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, Özbekistan önemli bir potansiyele sahiptir. Ülke, dünya altın rezervlerinin %5'ine, doğal gaz rezervlerinin önemli bir kısmına ve zengin tarımsal arazilere sahiptir. Ayrıca, tekstil, otomotiv ve kimya sanayilerinde gelişme kaydeden Özbekistan, Orta Asya'nın en büyük üretim merkezlerinden biri haline gelme yolundadır. Ancak, bu potansiyelin tam olarak değerlendirilmesi için altyapı yatırımları, teknoloji transferi ve bölgesel ticaret ağlarının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Benim değerlendirmeme göre, Özbekistan'ın en büyük avantajı demografik yapısıdır. Genç ve dinamik bir nüfusa sahip olan ülke, eğitilmiş işgücü potansiyeli açısından Türk dünyasının en değerli varlıklarından biridir. Bu insan kaynağının Türkiye Devletler Teşkilatı çerçevesinde ortak projelerde kullanılması, tüm üye ülkeler için faydalı olacaktır.

Türkiye Devletler Teşkilatı bünyesinde Özbekistan'ın katılımıyla hayata geçirilen birçok önemli proje bulunmaktadır. Bunların başında ulaştırma koridorları gelmektedir. Orta Koridor projesi, Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret yolunda Özbekistan'ı stratejik bir hub haline getirmektedir. Bu koridor, sadece ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik açıdan da Türk dünyasının bağımsızlığını güçlendirmektedir.

Eğitim alanında da önemli adımlar atılmıştır. Türk Akademisi'nin faaliyetleri, Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin ortak programları ve TÜRKSOY'un kültürel projeleri, Türk gençliği arasında ortak bir kimlik bilincinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Özbekistan'dan binlerce öğrenci, teşkilat üyesi ülkelerin üniversitelerinde eğitim görmekte ve bu genç nesil, gelecekteki işbirliğinin teminatı olmaktadır.

Ticaret hacmi açısından bakıldığında, Özbekistan'ın Türkiye Devletler Teşkilatı üyeleriyle olan ticareti son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Özellikle Türkiye ile yapılan ticaret 5 milyar doları aşarken, Kazakistan ve Azerbaycan ile de güçlü ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Ancak kanaatimce, bu rakamlar hala potansiyelin çok altındadır ve yapısal reformlarla on katına çıkarılabilir.

Türkiye Devletler Teşkilatı'nın ve özellikle Özbekistan'ın teşkilat içindeki rolünün güçlendirilmesi önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Bu sorunları açık bir şekilde tespit etmek ve çözüm yolları önermek, ileriye dönük sağlıklı bir yol haritası oluşturmak için şarttır.

Birincisi, teşkilatın kurumsal kapasitesi yetersizdir. Avrupa Birliği veya Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği gibi güçlü bölgesel organizasyonlarla karşılaştırıldığında, Türkiye Devletler Teşkilatı'nın bütçesi, personel sayısı ve karar alma mekanizmaları oldukça sınırlıdır. Bu durum, alınan kararların uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

İkincisi, üye ülkeler arasında ekonomik eşitsizlikler mevcuttur. Türkiye'nin GSYİH'sı 900 milyar dolar civarındayken, Kırgızistan'ın ekonomisi 10 milyar doların altındadır. Bu farklar, ortak projelerin finansmanı ve faydalanma oranları konusunda dengesizliklere yol açmaktadır.

Üçüncüsü, ulaştırma altyapısı hala yetersizdir. Özbekistan'dan Türkiye'ye karayoluyla yapılan bir taşımanın 10-15 gün sürmesi, ticaret maliyetlerini önemli ölçüde artırmaktadır. Demiryolu

bağlantıları modernize edilmeli ve Hazar Denizi üzerinden feribot taşımacılığı kapasitesi artırılmalıdır.

Dördüncüsü, vize sorunları devam etmektedir. Teşkilat üyeleri arasında tam vize serbestisi sağlanmamış olması, insan hareketliliğini kısıtlamakta ve özellikle iş dünyası ile akademik camiyayı olumsuz etkilemektedir.

Şahsi kanaatim odur ki, bu sorunların çözümü için cesur ve kararlı adımlar atılmalıdır. Özbekistan, bu süreçte liderlik rolünü üstlenebilecek konumdadır.

Özbekistan'ın Türkiye Devletler Teşkilatı içindeki rolünün güçlendirilmesi ve teşkilatın etkinliğinin artırılması için aşağıdaki önerileri sunmaktayım:

Teşkilatın genel sekreterliği güçlendirilmeli ve daha fazla yetki ile donatılmalıdır. Özbekistan, Taşkent'te bir bölgesel koordinasyon merkezi kurarak Orta Asya ayağının yönetimini üstlenebilir. Bu merkez, eğitim, ticaret ve kültür alanlarında projeleri koordine edebilir.

21. yüzyılda bölgesel entegrasyonun anahtarı dijitalleşmedir. Türkiye Devletler Teşkilatı üyelerini kapsayan ortak bir dijital ticaret platformu kurulmalıdır. Özbekistan'ın genç ve teknoloji meraklı nüfusu, bu platformun geliştirilmesinde öncü rol oynayabilir. E-ticaret, fintech ve dijital kimlik sistemlerinin entegrasyonu, ticaret hacmini katlanarak artıracaktır.

Teşkilat üyesi ülkelerin eğitim sistemleri arasında denklik protokolleri imzalanmalı ve ortak müfredat çalışmaları başlatılmalıdır. Özbekistan'daki tarihi üniversiteler, Türk dünyası için ortak araştırma merkezleri haline getirilebilir. Ayrıca, ortak Türk dili projesi kapsamında, Latin alfabesine geçiş süreci tamamlanmış olan Özbekistan, bu konuda deneyimlerini paylaşabilir.

Orta Asya'nın en kritik sorunu su ve enerji kaynaklarının paylaşımıdır. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile su konusunda yaşadığı sorunları, Türkiye Devletler Teşkilatı çatısı altında müzakere ederek bölgesel istikrara katkı sağlayabilir. Enerji alanında ise, yenilenebilir enerji projelerinde işbirliği yapılması, hem ekonomik hem de çevresel açıdan faydalı olacaktır.

Özbekistan'ın zengin kültürel mirası, Türk dünyasının ortak kimliğinin inşasında merkezi bir rol oynayabilir. Semerkant ve Buhara gibi şehirlerin, Türk dünyası kültür başkentleri ilan edilmesi, turizmi artıracak ve ortak hafızayı güçlendirecektir. TÜRKSOY bünyesinde daha fazla ortak film, müzik ve edebiyat projesi hayata geçirilmelidir.

Afganistan'daki istikrarsızlık, terörizm ve organize suç gibi tehditlere karşı, teşkilat üyelerinin ortak bir güvenlik stratejisi geliştirmesi gerekmektedir. Özbekistan'ın sınır güvenliği konusundaki deneyimi, bu alanda işbirliğinin temelini oluşturabilir.

Türkiye Devletler Teşkilatı, Türk dünyasının yüzyıllardır beklediği birlik hayalini gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyelin hayata geçmesi, sadece zirveler ve protokollerle değil, somut projeler ve yapısal reformlarla mümkündür. Özbekistan, bu süreçte oynadığı rol açısından kritik bir konumdadır.

Şahsi kanaatim odur ki, Özbekistan'ın son yıllarda gösterdiği reform iradesi ve bölgesel açılım politikası, takdir edilmesi gereken adımlardır. Ancak bu adımların sürdürülebilir olması ve derinleştirilmesi gerekmektedir. Türkiye Devletler Teşkilatı, Özbekistan için sadece bir dış politika platformu değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmanın ve modernleşmenin önemli bir aracıdır.

Gelecekte, Türk dünyasının küresel arenada daha etkili bir aktör haline gelebilmesi için, Özbekistan'ın liderlik potansiyeli tam olarak kullanılmalıdır. Orta Asya'nın en kalabalık, tarihi ve

kültürel açıdan en zengin ülkesi olan Özbekistan, teşkilatın Orta Asya kanadının lokomotifi olmalıdır. Bu, sadece Özbekistan'ın değil, tüm Türk dünyasının çıkarıdır.

Sonuç olarak, Türkiye Devletler Teşkilatı bünyesinde Özbekistan'ın rolünün güçlendirilmesi, kurumsal reformlar, dijital entegrasyon, eğitim işbirliği ve cesur ekonomik politikalarla mümkündür. Bu makalede sunulan önerilerin hayata geçirilmesi halinde, 2030 yılına kadar Türk dünyası, 200 milyon nüfusu ve 2 trilyon dolar ekonomisiyle küresel bir güç merkezi haline gelebilir. Bu, sadece bir hayal değil, doğru stratejiler ve kararlı liderlikle ulaşılabilecek gerçekçi bir hedefdir.

Kaynakça

1. Aydın, M. (2004). "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Sonrası Dış Politikaları", Avrasya Dosyası, Cilt 10, Sayı 1, s. 123-145.
2. Türkiye Devletler Teşkilatı Resmi Belgeler Arşivi (2021). "İstanbul Zirvesi Sonuç Bildirgesi", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.
3. Dünya Bankası (2024). "Özbekistan Ekonomik Görünüm Raporu", World Bank Publications, Washington DC.
4. Akçalı, P. (2009). "Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi: İlk On Yıl", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, s. 567-589.
5. Kasım, K. (2022). "Türk Konseyi'nden Türkiye Devletler Teşkilatı'na: Kurumsal Dönüşüm ve Gelecek", TASAM Yayınları, İstanbul.
6. Çaman, E. (2016). "Özbekistan'ın Değişen Dış Politikası ve Bölgesel Etkileri", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 13, Sayı 51, s. 89-112.
7. Mirziyoyev, Ş. (2018). "Kritik Önem Taşıyan Beş Eylem Alanı: Özbekistan'ın Kalkınma Stratejisi 2017-2021", Özbekistan Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Taşkent.
8. İsmayılov, M. (2020). "Orta Asya'da Sınır Sorunları ve Çözüm Yolları", Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 11, Sayı 22, s. 456-478.
9. Cornell, S. E. (2019). "The Geopolitics of Central Asia: From Independence to the Rise of China", Central Asia-Caucasus Institute, Johns Hopkins University, Baltimore.
10. Pomfret, R. (2023). "The Economy of Uzbekistan: From Soviet Planning to Market Economy", Routledge Publications, London.
11. Karagül, İ. (2021). "Orta Koridor: Türk Dünyasının Ekonomik Entegrasyon Projesi", Yeni Şafak Gazetesi Araştırma Merkezi Raporları, İstanbul.
12. Türk Akademisi (2023). "Türk Dünyası Eğitim İşbirliği Raporu", Türk Akademisi Yayınları, Nur-Sultan.

**TURKIY DAVLATLAR TASHKILOTIGA A'ZO DAVLATLAR O'RTASIDAGI
MADANIY VA MA'RIFIY HAMKORLIK(O'ZBEKISTON MISOLIDA)**

Uzbekova Sadoqat Primovna
Toshkent transport texnikumi bosh o'qituvchisi

Ey turkiy elim, sen o'zingni angla,
o'zligingga qayt, shunda yuksalasan
Bilga Xoqon

Annotatsiya: Ushbu tezis xalqaro munosabatlar tizimida o'rni ortib borayotgan Turkiy davlatlar tashkilotiga a'zo davlatlar o'rtasida yo'lga qo'yilayotgan ilm-fan, madaniy va ma'rifiy hamkorlik munosabatlari, bu borada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va ularning ahamiyatini batafsil ilmiy tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Turkiy davlatlar tashiloti, Naxchivon, "yumshoq kuch", madaniy va ma'rifiy hamkorlik, madaniy platforma, TURKSOY, TÜRKÜNİB, "Turkiy ilmiy grantlar jamg'armasi". XXI asrning birinchi choragida xalqaro munosabatlar tizimida mintaqaviy tashkilotlarning roli keskin ortdi. Joylashuvi, tarixan o'zaro yaqinligi va resurslariga ko'ra, taraqqiyotning yangi bosqichida o'ta muhim hamkorlik maydoni sifatida yuzaga kelgan Turkiy davlatlar tashkiloti shular jumlasidan. 2009-yilda Naxchivonda tashkil etilgan Turkiy davlatlar tashkiloti turkiy tilli mamlakatlar o'rtasida siyosiy, iqtisodiy va madaniy integratsiyani chuqurlashtirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Bugungi kunda tashkilotiga beshta davlat-O'zbekiston, Turkiya, Qozog'iston, Qirg'iziston va Ozarbayjon a'zo bo'lib, Turkmaniston, Vengriya va Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti ushbu tuzilmada kuzatuvchi maqomida qatnashmoqda. Tashkilotning o'zaro teng huquqlilik va manfaatdorlik, ichki ishlarga aralashmaslik va mustaqillik, mamlakatlar suverenitetini hurmat qilish kabi o'ta muhim omillarni o'zida aks ettirishi keng e'tirof etilmoqda.

Tashkilotning amaldagi nomi O'zbekiston Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev taklifi bilan 2021-yil 12-noyabrda tadbiriq etilgan bo'lib, unga qadar tuzilma nomi Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashi nomi bilan yuritilgan.

Turkiy davlatlar tashkiloti unga a'zo davlatlarda istiqomat qiluvch xalqlarning ham madaniy jihatdan yaqinlashuvda muhim ko'priq vazifasini o'tamoqda. Jumladan tashkilotning asosiy yo'nalishlaridan biri — ilm-fan, madaniy va ma'rifiy hamkorlik bo'lib, bu yo'nalish xalqaro miqyosda "yumshoq kuch" (soft power) mexanizmi sifatida qaraladi. Turkiy xalqlarning umumiy til, tarix, e'tiqod va qadriyatlarga asoslangan o'zaro yaqinligi ularning madaniy integratsiyasi uchun tabiiy zamin yaratadi. Shu bois, Turkiy davlatlar tashkiloti faqat siyosiy tuzilma emas, balki turkiy sivilizatsiyani qayta uyg'otish g'oyasini o'zida mujassam etgan madaniy platforma sifatida ham faoliyat yuritmoqda.

Yurtimizning Turkiy davlatlar tashkiloti bilan faol aloqalari qulay iqtisodiy va siyosiy hamkorlik borasidagi maydon bo'libgina qolmay, umumiy tarix, til va madaniyat, o'xshash madaniy merosga asoslangan beqiyos ilmiy, madaniy va ma'rifiy hamjamiyatga aylanmoqda. Bu boradagi hamkorlik aloqalarini tashkilotga a'zo davlatlar kelajak avlodlarini tarbiyalash, ilmiy va madaniy, ma'rifiy salohiyatni oshirish orqali turkiy dunyoning mustahkam birligi uchun qo'yilayotgan poydevorga qiyoslash mumkin.

Tarixiy ma'lumotlarga asoslangan holda aytish mumkinki, turkiy xalqlar va elatlar yashab kelgan mintaqalar ming yillar davomida dunyoning to'rt tomoni o'rtasida transport hamda savdo ko'prigi

vazifasini bajarib kelgan bo'lsa, hozirgi davrga kelib bu ko'prik im-fan, madaniy va ma'rifiy hamkorlik, ilmiy yangilik va innovatsiyalar rivojiga xizmat qilib kelmoqda. So'nggi yillarda tashkilotga a'zo davlatlar faoliyati doirasida madaniy va ma'rifiy hamkorlik miqdor va sifat jihatidan sezilarli darajada kengaydi.

- TURKSOY tashabbusi bilan o'tkazilayotgan "Turkiy dunyo madaniyat poytaxti" loyihasi doirasida 2018–2024-yillar oralig'ida 8 ta shahar (Astana, Kastamonu, Xiva, Bursa, Shusha, Turkiston va boshqalar) tan olingan. Bu orqali 500 dan ortiq xalqaro madaniy tadbirlar (festivallar, konsertlar, kitob taqdimotlari) o'tkazildi.
- TÜRKÜNİB — Turkiy universitetlar ittifoqi tarkibiga bugungi kunda 42 ta oliy ta'lim muassasasi kiradi. 2023-yilda bu ittifoq doirasida 1200 nafar talaba va 300 nafar professor o'zaro almashuv dasturlarida ishtirok etdi (TÜRKÜNİB hisobotlari, 2024).
- Turkiy Akademiya tomonidan 2019–2023-yillarda "Turkiy sivilizatsiya tarixi", "Turkiy tillar lug'ati" va "Orxun–Enasoy bitiklari tadqiqotlari" kabi 15 dan ortiq monografiya va ilmiy nashrlar chop etildi. Ushbu nashrlar YUNESKO tomonidan "xalqaro madaniy merosni rivojlantiruvchi eng yirik ilmiy tashabbuslar" qatorida e'tirof etilgan.
- 2022-yil Qozog'istonning Turkiston shahrida o'tkazilgan Turkiy davlatlar ta'lim forumida "Turkiy ilmiy grantlar jamg'armasi" tashkil etilishi ma'qullandi. Hozirda bu fond orqali yiliga 1 million AQSh dollari miqdorida ilmiy loyihalar moliyalashtirilmoqda (TDT Ta'lim forumi bayonnomasi, 2022).

Shuningdek, madaniy diplomatiya yo'nalishida TDT tomonidan "Turkiy yoshlar platformasi" tuzilgan bo'lib, u 2023-yil holatiga ko'ra a'zo davlatlardan 5000 dan ortiq yoshlarni o'zida birlashtirgan. Bu platforma yoshlar orasida tarixiy identifikatsiyani kuchaytirish, umumiy turkiy qadriyatlarini zamonaviy kontekstda targ'ib etish bilan shug'ullanadi.

Yuqoridagilarga qo'shimcha qilib aytadigan bo'lsak, tashkilotga a'zo davlatlar bilan O'zbekistonning ta'lim tizimi o'rtasidagi hamkorlik bir necha asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi va bu borada hamkorlik faollashganini kuzatish mumkin. Bu hamkorlikning asosiy maqsadi turkiy dunyoning yagona ta'lim va ilm-fan makonini yaratish hamda kadrlar mobilligini oshirishdir. Misol tariqasida aytadigan bo'lsak, Turkiya bilan oliy ta'lim sohasidagi hamkorlik 2018-yil 30-aprelda imzolangan protokol asosida strategik darajada rivojlanmoqda. Bugungi kunda yurtimiz oliy o'quv yurtlari Turkiyaning 200 ga yaqin oliygohi bilan memorandum va hamkorlik shartnomalariga ega bo'lib, bu aloqalar, ayniqsa, texnik va muhandislik fanlari, shuningdek, tibbiy ta'lim sohalarida faollashgani quvonarlidir.

Madaniy va ma'rifiy hamkorlik TDT uchun strategik integratsiya vositasi hisoblanadi. Turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy yaqinlik tarixiy birlikdan tashqari, zamonaviy raqamli sivilizatsiya talablariga javob beradigan intellektual infratuzilma shaklida mustahkamlanmoqda. Biroq, mavjud hamkorlik tizimi hali axborot birlashuvi darajasiga to'liq erishmagan bo'lib, TDT doirasida umumturkiy madaniyat ma'lumotlar bazasi, raqamli arxivlar, yagona ilmiy terminologiya platformasini yaratish zarurdir. Bundan tashqari, madaniy diplomatiya doirasida xalqaro tahlil markazlari faoliyatini uyg'unlashtirish ham integratsiyaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Turkiy davlatlar tashkiloti o'z faoliyatida madaniy-ma'rifiy hamkorlikni xalqaro o'zaro tushunish, tinchlik va taraqqiyotning kafolati sifatida qaramoqda. TDT doirasida amalga oshirilayotgan ilmiy, ta'limiy va madaniy dasturlar turkiy xalqlarning madaniy

birligini mustahkamlabgina qolmay, balki ularni global sivilizatsion maydonda faol sub'yektga aylantirmoqda.

Kelgusida hamkorlik samaradorligini oshirish uchun:

1. Turkiy madaniyatlar raqamli platformasini yaratish;
2. Umumiy ilmiy grantlar tizimini kengaytirish;
3. Turkiy yoshlar uchun qo'shma magistratura dasturlarini joriy etish;
4. Madaniy merosni saqlash bo'yicha qo'shma arxeologik ekspeditsiyalarni kuchaytirish zarur.

Shu tariqa, TDTning madaniy va ma'rifiy yo'nalishdagi faoliyati kelajakda turkiy xalqlarning yagona intellektual makon sifatida shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR, REFERENCES, ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Turkiy davlatlar tashkiloti. (2024). Annual Report on Cultural and Educational Cooperation. Ankara: TDT Publishing House.
2. TURKSOY. (2023). Türk Dünyası Kültür Stratejisi 2022–2026. Baku.
3. Türk Akademisi. (2022). Turkic Civilization Encyclopedia, Vol. I–II. Astana.
4. TÜRKÜNİB. (2024). Higher Education Cooperation Report. Ankara.
5. Qodirov, B. (2024). Turkiy davlatlarning madaniy diplomatiyasi: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. TDT Ta'lim forumi bayonnomasi (2022). Turkiston shahri.
7. O'zbekiston-TDT: Barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo'lidagi hamkorlik. "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 2025, 205-son.
8. Mo'minov F. Turkiy davlatlar tashkiloti fan va o'quv dasturlari-mustahkam aloqa poydevori. "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 2025, 205-son.

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI VA MOLIYAVIY BARQARORLIKKA TA’SIRI

Buxoro innovatsiyalar universiteti “Moliyaviy texnologiyalar, iqtisodiyot va logistika”
kafedrasida o‘qituvchisi

Azizova Habiba Arslonovna

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyotning milliy iqtisodiy tizimga integratsiya jarayonlari va uning moliyaviy barqarorlikka ta’siri tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish mamlakatda iqtisodiy o‘shish, investitsiya muhitini yaxshilash, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va moliyaviy xavflarni kamaytirish imkonini yaratayotgani ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasidagi raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy drayverlari, islohotlar natijalari hamda moliya bozoridagi raqamli transformatsiyaning iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, moliyaviy barqarorlik, raqamli transformatsiya, innovatsiya, moliyaviy inklyuziya, iqtisodiy o‘shish, raqamli moliya.

Аннотация : В статье анализируются процессы интеграции цифровой экономики в национальную экономическую систему и её влияние на финансовую устойчивость. Научно обосновано, что эффективное использование цифровых технологий создаёт возможности для экономического роста, улучшения инвестиционного климата, расширения финансовой инклюзии и снижения финансовых рисков в стране. В исследовании рассмотрены основные драйверы развития цифровой экономики в Республике Узбекистан, результаты проводимых реформ, а также показатели экономической эффективности цифровой трансформации финансового рынка.

Ключевые слова: цифровая экономика, финансовая устойчивость, цифровая трансформация, инновация, финансовая инклюзия, экономический рост, цифровые финансы.

Abstract: The article analyzes the integration processes of the digital economy into the national economic system and its impact on financial stability. It is scientifically substantiated that the effective use of digital technologies creates opportunities for economic growth, improvement of the investment climate, expansion of financial inclusion, and reduction of financial risks in the country. The study examines the main drivers of digital economy development in the Republic of Uzbekistan, the outcomes

of ongoing reforms, and the indicators of economic efficiency of digital transformation in the financial market.

Keywords: digital economy, financial stability, digital transformation, innovation, financial inclusion, economic growth, digital finance.

XXI asrda raqamli iqtisodiyot milliy iqtisodiy rivojlanishning asosiy muharrigiga aylanmoqda. Bugungi kunda axborot texnologiyalari va raqamli xizmatlar iqtisodiy faoliyatning barcha sohalariga singib borgan. O‘zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan bo‘lib, bu jarayon moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi.

Prezidentning 2020 yil 5 oktabrdagi PF–6079-sonli “O‘zbekiston Respublikasining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi” farmoni mamlakatda raqamli infratuzilmani yangilash va moliyaviy tizimda raqamli xizmatlarni joriy etishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlarni boshlab berdi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mamlakat iqtisodiy salohiyatini yangi bosqichga ko‘tarishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda raqamli infratuzilma — internet qamrovi, telekommunikatsiya tarmoqlari va axborot xavfsizligi tizimlari — iqtisodiy taraqqiyotning poydevoriga aylangan. 5G texnologiyalarining joriy etilishi, “MyID” kabi yagona raqamli identifikatsiya tizimlarining ishga tushirilishi, davlat xizmatlarini to‘liq onlayn formatga o‘tkazish iqtisodiyotning samaradorligini keskin oshirmoqda. Bu jarayon nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida, balki moliyaviy operatsiyalar, soliq ma‘muriyati va xalqaro to‘lov tizimlarida ham avtomatizatsiya jarayonlarini chuqurlashtirmoqda.

Shu bilan birga, inson kapitali raqamli iqtisodiyotda strategik omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Malakali kadrlarsiz raqamli islohotlar samarasiz bo‘ladi. Shu sababli, mamlakatimizda ta‘lim tizimida “Digital Skills”, “Data Analytics” va “FinTech” kabi fanlarni joriy etish, universitetlarda startap laboratoriyalar va raqamli innovatsiya markazlarini tashkil etishga katta e‘tibor berilmoqda. Bu orqali yosh avlod raqamli ko‘nikmalarni egallab, iqtisodiyotdagi yangi kasblar — ma‘lumot tahlilchisi, blokcheyn mutaxassisi, kiberxavfsizlik injeneri kabi yo‘nalishlarda faoliyat yuritish imkoniga ega bo‘lmoqda.

Institutsional muhit va investitsiya sharoiti ham raqamli iqtisodiyot o‘shining muhim tarkibiy qismidir. Davlat siyosatining izchilligi, normativ-huquqiy baza yangilanishi va innovatsiyaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash siyosatlari raqamli iqtisodiyot uchun qulay muhit yaratmoqda. Masalan, “Digital Uzbekistan – 2030” strategiyasi

doirasida 2020–2024 yillarda IT sohasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar hajmi 2,8 barobar oshgan. Venchur kapital bozorining faollashuvi va xalqaro hamkorlikning kengayishi natijasida “UZCARD”, “Humo”, “Payme”, “Click” kabi milliy fintex ekotizimlarining rivojlanishi iqtisodiy aylanishlarni raqamli formatga ko‘chirishni tezlashtirdi.

1-jadval. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlari (2020–2024 yy.)

Yil	Internet qamrovi (%)	Raqamli to‘lovlar ulushi (%)	IT sektori yalpi hajmi (trln so‘m)	Elektron xizmatlar soni
2020	68.4	18.7	5.6	220
2021	73.1	24.9	7.8	285
2022	79.6	33.4	9.2	355
2023	85.2	41.7	12.4	490
2024	89.8	54.2	15.6	615

Manba: Stat.uz, Axborot texnologiyalari vazirligi ma‘lumotlari asosida muallif tahlili.

Moliyaviy barqarorlik — mamlakat iqtisodiy tizimining shoklarga qarshi chidamliligini ta‘minlovchi holat bo‘lib, raqamli texnologiyalar uni quyidagi yo‘nalishlarda mustahkamlaydi:

- **Moliyaviy inklyuziyani oshirish:** raqamli to‘lovlar va fintex platformalar orqali aholining bank xizmatlariga kirish imkoni kengaymoqda;
- **Moliyaviy shaffoflik:** elektron hisobotlar va blokcheyn tizimlari orqali soliq va hisob-kitob tizimlarida ochiqlik oshmoqda;
- **Xavflarni kamaytirish:** raqamli tahlil va sun‘iy intellekt orqali kredit xavflari aniq prognozlanmoqda.

2-jadval. Raqamli iqtisodiyotning moliyaviy barqarorlikka ta‘sirini baholash ko‘rsatkichlari

Yil	Bank hisoblari soni (mln)	Fintex tranzaksiyalar ulushi (%)	Kredit xavfi indeksi (ball)	Moliyaviy inklyuziya (%)
2020	18.2	8.5	0.72	42.1
2021	21.7	13.9	0.68	48.5
2022	25.6	19.3	0.61	56.9
2023	30.4	26.1	0.57	63.2

Yil	Bank hisoblari soni (mln)	Fintex tranzaksiyalar ulushi (%)	Kredit xavfi indeksi (ball)	Moliyaviy inklyuziya (%)
2024	36.7	34.8	0.52	71.4

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va McKinsey (2024) tahlillari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Raqamli iqtisodiyotning o‘shishi moliyaviy tizimda transformatsiya jarayonlarini jadallashtirmoqda. Fintex kompaniyalari, raqamli banklar va elektron to‘lov platformalari iqtisodiy faoliyatni tezlashtirib, tranzaksiya xarajatlarini pasaytiradi. Shu bilan birga, raqamli infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi, kiberxavfsizlik va ma’lumotlar muhofazasi muammolari moliyaviy barqarorlikka xavf tug‘dirishi mumkin.

O‘zbekiston sharoitida raqamli iqtisodiyot rivojining moliyaviy ta’siri quyidagi natijalarga olib kelmoqda:

- davlat budjeti daromadlarining raqamli soliq tizimi orqali o‘shishi;
- inflyatsiya bosimining qisman pasayishi;
- investitsiya oqimlarining raqamli yo‘nalishlarga sari yo‘nalishi;
- ish o‘rinlarining raqamli xizmatlar sohasida ko‘payishi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish mamlakat moliyaviy barqarorligi uchun strategik ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar orqali iqtisodiy jarayonlar samaradorligi oshirilib, moliyaviy inklyuziya kengaymoqda va davlat moliyasining shaffofligi ta’minlanmoqda. Shu bilan birga, raqamli xavflarni kamaytirish, axborot xavfsizligini kuchaytirish va raqamli malakali kadrlar tayyorlash raqamli iqtisodiyot barqarorligi uchun asosiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–6079-sonli farmoni. “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”. – Toshkent, 2020.
2. Stat.uz. (2024). “O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari”.
3. McKinsey & Company. (2024). *The State of AI and Digital Transformation in Emerging Markets*.
4. UNCTAD. (2023). *Digital Economy Report: Cross-border Data Flows and Development*.
5. World Bank. (2024). *Digital Finance and Financial Inclusion in Central Asia*.
6. OECD. (2023). *Measuring the Digital Transformation: Policies for a Digital Economy*.
7. Axmedov, A. (2023). “Raqamli iqtisodiyot va moliyaviy inklyuziya: O‘zbekiston tajribasi”. – *Iqtisod va innovatsiyalar jurnali*, №2.
8. Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasi ko‘rsatkichlari”.

Yoshlar – innovatsiya va yangi fikrlar manbai

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti, sotsiologiya ta'lim yo'nalishi, 1-bosqich talabasi

Jo'rayeva Laylo

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarning innovatsion salohiyati, ularning zamonaviy jamiyatdagi o'rni va yangiliklarga bo'lgan intilishi yoritilgan. Yoshlarning texnologik taraqqiyotga qo'shayotgan hissasi, ularni qo'llab-quvvatlovchi davlat siyosati, ta'lim tizimining roli hamda global miqyosdagi yosh ixtirochilarning muvaffaqiyati misolida ularning g'oya manbai ekanligi asoslab berilgan. Maqolada yoshlar – jamiyat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi ekani chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tashabbuskorlik, startap, inkubatsiya, modernizatsiyalash, ijodkorlik, texnopark, STEAM, raqobatbardoshlik, musobaqabardoshlik, innovatsion tafakkur.

Youth – a source of innovation and new ideas

Annotation: This article highlights the innovative potential of youth, their role in modern society, and their drive for new ideas. It analyzes the contribution of young people to technological progress, the state policies supporting them, the role of the education system, and the global success of young inventors as evidence of their being a source of ideas. The article deeply explores the idea that youth are the driving force behind the development of society.

Key words: initiative, startup, incubation, modernization, creativity, technopark, STEAM, competitiveness, ability to compete, innovative thinking

Молодёжь – источник инноваций и новых идей

Аннотация: В данной статье освещается инновационный потенциал молодёжи, их роль в современном обществе и стремление к новаторству. Анализируется вклад молодых людей в технологический прогресс, государственная политика в их поддержку, роль системы образования, а также успехи молодых изобретателей на мировом уровне как доказательство того, что молодёжь является источником идей. В статье глубоко раскрывается мысль о том, что молодёжь — это движущая сила развития общества.

Ключевые слова: инициативность, стартап, инкубация, модернизация, креативность, технопарк, STEAM, конкурентоспособность, способность к соревнованию, инновационное мышление

Bugungi globallashuv davrida insoniyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bu – bilim, tafakkur va yangicha yondashuvdir. Har bir jamiyatning istiqboli, taraqqiyoti va raqobatbardoshligi, avvalo, uning yosh avlodiga, ularning bilim va salohiyatiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan qaraganda, yoshlar har doim yangilanish, rivojlanish va innovatsion g‘oyalarning asosiy manbai bo‘lib kelgan. Ular jamiyatga yangicha fikr, ilg‘or texnologiyalar va zamonaviy qarashlarni olib kiruvchi asosiy qatlam hisoblanadi.

Yoshlik – tashabbuskorlik va izlanishlar davri

Yosh avlod o‘ziga xos energiya, qat’iyat, jasorat va ijodkorlikka ega bo‘lgan toifa sifatida, doimo yangilik sari intiladi. Ularning fikrlashi an’anaviy qoliqlar bilan cheklanmagan bo‘ladi. Bu esa ularga muammolarga yangi nuqtai nazardan qarash, yechim topishda noodatiy yo‘llarni tanlash imkonini beradi. Ayniqsa, XXI asr yoshlarining texnologiya va axborot vositalaridan faol foydalanayotgani ularga zamonaviy innovatsiyalarni tezroq o‘zlashtirish va jamiyatga tatbiq qilish imkonini bermoqda.

Yoshlarning tashabbuskorligi ularning turli sohalarda, xususan, IT, tibbiyot, muhandislik, marketing, ta’lim va boshqa ko‘plab yo‘nalishlarda innovatsion ishlanmalarni yaratishga olib kelmoqda. Ular robototexnika, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, ekologik yechimlar, qishloq xo‘jaligini modernizatsiyalash kabi dolzarb yo‘nalishlarda ilg‘or loyihalar ustida ishlashmoqda.

Davlat siyosatida yoshlar innovatsiyasi

O‘zbekistonda ham yoshlarning innovatsion salohiyatini ro‘yobga chiqarish yo‘lida tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Yoshlar – kelajagimiz” davlat dasturi, Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan tashkil etilgan grantlar, startup loyihalar uchun moliyaviy ko‘mak, inkubatsiya markazlari, texnoparklar – bularning barchasi yoshlarning ilg‘or g‘oya va loyihalarini hayotga tatbiq etish uchun muhim zamin yaratmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning yoshlar siyosatiga oid tashabbuslari, jumladan “Yoshlar parlamenti”, “Yoshlar ishlari agentligi”, “Ilm-fan va innovatsiyalar bo‘yicha yoshlar akademiyasi” kabi tuzilmalar orqali yoshlarning ovozi eshitilmoqda, ularning g‘oyalari amalda qo‘llab-quvvatlanmoqda.

Ta’lim tizimi va yoshlar innovatsiyasi

Yoshlarning innovatsiyaga qiziqishini shakllantirishda ta’lim tizimi muhim rol o‘ynaydi. Maktab, kollej, litsey va oliy ta’lim muassasalarida innovatsion fikrlash, muammoga yechim topish, loyihalashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan darslar, musobaqalar, startup haftaliklari va ilmiy-amaliy konferensiyalar

o‘tkazilmoqda. Xususan, "Yoshlar innovatsion g‘oyalari tanlovi", "Yosh olimlar forumi", "Talabalar startap festivali" kabi loyihalar yoshlarning salohiyatini yuzaga chiqarishda muhim maydon bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ta’limda STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvining joriy qilinishi, robototexnika to‘garaklari va axborot texnologiyalari markazlarining faoliyati yoshlarning ilmiy va texnik ijodkorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Global miqyosda yoshlarning innovatsion roli

Bugungi kunda dunyoda mashhur bo‘lgan ko‘plab kompaniyalar va texnologik yechimlar aynan yoshlar tomonidan yaratilgan. Mark Zuckerberg (Facebook), Elon Musk (Tesla, SpaceX), Vitalik Buterin (Ethereum) kabi innovatorlar o‘z ishini yoshligidanoq boshlagan. Ularning har biri o‘z fikri va tashabbusi orqali dunyoni o‘zgartirishga muvaffaq bo‘lgan.

O‘zbek yoshlarining ham xalqaro miqyosda muvaffaqiyatga erishayotgan namunali vakillari bor. Masalan, dasturlash, dizayn, sun’iy intellekt sohasida ishlayotgan yoshlarimiz chet el kompaniyalarida faoliyat yuritmoqda yoki o‘z startaplarini yaratmoqda.

Xulosa

Yoshlar – bu nafaqat kelajak, balki hozirgi zamonning ham harakatlantiruvchi kuchidir. Ularning innovatsion fikrlashi, yangilikka intilishi, zamonaviy texnologiyalarni egallashi mamlakat taraqqiyotining tayanchi va poydevoridir. Jamiyat, davlat va ta’lim tizimi yoshlarning imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qilishi, ularning tashabbuslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlashi lozim. Chunki kelajakni zamonaviy va farovon qilish – bugungi yoshlarning qo‘lida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Shodmonov Sh., Mahmudov Z. Innovatsion menejment asoslari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.
3. Raxmonov N. Zamonaviy yoshlar va innovatsiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2021.
4. UNESCO. Youth and Innovation: Global Trends and Opportunities. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.
5. OECD. Innovation Skills and Training in the 21st Century. – OECD Publishing, 2018.

**Surxon vohasi tojiklarining milliy kiyim-kechaklari va zeb-ziynat
buyumlarining an'anaviy tasnifi.**

Nasriddinov Dilovar Muslixadim o'g'li

Termiz davlat pedagogika instituti

stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxon vohasida yashovchi tojik aholisining mahalliy urf-odat va an'analari, milliy kiyim-kechaklari hamda ularning tayyorlanish jarayonlari o'rganiladi. Shuningdek, kiyinish va tikilish uslublaridagi o'xshash hamda farqli jihatlar, matolarni tayyorlash va bo'yash usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Sina, Xonjiza, Xo'jaasmin, Chosh, Hurvatan, Kishtut, Debodom, Desurx, Pushtivaraq, Maland, Xufar, Bo'z, Beqasam, Feranji

Abstract: This article explores the traditional customs and cultural practices of the Tajik population residing in the Surkhan Valley, with particular attention to their national attire and the processes involved in its creation. The study analyzes the similarities and distinctions in clothing and tailoring styles, while also examining the techniques of fabric production, ornamentation, and dyeing that have been preserved within the Tajik communities of the region. Through this analysis, the article aims to highlight the cultural significance and historical continuity of traditional dress as an element of the Surkhan Valley's intangible heritage.

Keywords. The traditional Tajik settlements and fabric types such as Sina, Khonjiza, Khojaasmin, Chosh, Hurvatan, Kishtut, Debodom, Desurkh, Pushtivaraq, Maland, Khufar, as well as fabrics like Boz, Beqasam, and Feranji,

Surxon vohasida istiqomat qiluvchi tojiklarining an'anaviy kiyimlari uzoq tarixiy jarayonlar davomida, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish hamda urf-odat, marosimlar, an'analar tasirida asrlar o'tishi davomida o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarda shakllanib, rivojlanib kelgan. Shuningdek, insonlarning jismoniy va jinsiy ayirish hamda estetik bezak berish kabi vazifalarni bajargan. Kiyimlar asrlar o'tishi bilan, ijtimoiy siyosiy rivojlanish jarayonida o'ziga xos bo'lgan tarzda rivojlanib boradi. Bu esa etnograf olimlardan kiyimlarning tarixini o'rganish va uni yoritishda ma'suliyat talab etadi. Chunki xar bir xalqning etnik tarkibini o'rganishda hamda ilmiy asoslanishda kiyimlarning davrlar o'tishiga qaramasdan o'z milliyligini saqlab qolganligi o'ziga xos o'ringa ega ekanligi namoyon bo'ldi. Xususan, XVI asr miniatura san'atida tasvirlanlgan O'rta Osiyo xalqlari kiyimlarida o'tgan asr oxiri (ya'ni XIX asr oxiri)gacha o'zbek va tojik kiyimlariga o'xshashligi bilan tavsiflanadi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek uzoq ijtimoiy-siyosiy, tarixiy davrlar o'tishi bilan kiyimlar

o'zgargan bo'lsada biroq kiyimlardagi bichish va tikish uslublari o'ziga xos darajada o'zgarmagan. Yana shuni ta'kidlash joyizki, kiyimlar tabiiy iqlim sharoitiga qarab turlicha bo'lgan. Masalan, tog'li hudud bilan cho'l mintaqalarida ayrim tomonlari farq qilgan. An'anaviy xalq kiyimlari asrlar osha takomillashib, shakllanib kelgan. Mato tayyorlash usullari O'zbekiston hududi, qolaversa Surxon vohasida asosan uy sharoitida tayyorlangan. Vaho aholisi dehqonchilik va chorvachilik bilan ko'proq mashg'ul bo'lganligi uchun matolar paxta va jundan, ma'lum miqdorda esa pilladan tayyorlangan. Denov markazi, Sangardak, Xonjiza, Sina, Nelu, kabi hududlarda teriga ishlov berib, bosh, ustki va oyoq kiyimlar hamda shu kabi boshqa kiyimlar ishlab chiqarish o'ziga xos tarzda rivojlangan¹.

Surxon vohasi tojik aholisining kiyimlari haqida to'xtalganda shuni inobatga olish kerakki, vohaning Boysun, Oltinsoy, Denov, Sariosiyo, Sherobod tumanlarida *Sina, Xonjiza, Xo'jaasmin, Chosh, Hurvatan, Kishtut, Debodom, Desurx, Pushtivaraq, Maland va Xufar* kabi qishloqlaridagi tojiklarning kiyim tikishidagi marosim va urf-odatlar har xil bo'lsa-da, lekin kiyimlarning tikilish uslubi deyarli bir xil bo'lgan².

Bo'z-qadimiy matolardan biri bo'lib, asosan erkaklar uchun kiyimlar tikilgan. Ilgari ayollar kiyimi uchun ishlatiladigan mato chitdir. Chitning qizil, xavorang, yashil kabi turlari mavjud bo'lib ola ya'ni yo'llari mayda va tor bo'lgan.

Beqasam - yo'l-yo'l mato bo'lib, to'qishda orqog'i urishidan yo'g'onligi uchun yuzida ko'ndalang chiviqalar hamda o'ziga xos tovlanma naqshlar mavjud. Beqasamning o'rish iplari to'qishdan oldin, bo'yaganligi bois uning naqshi ikki tomonlama, xilma-xil va turli-tumandir. Beqasamdan tuman aholisi chopon, kamzul hamda ko'rpachalar tikishda foydalanganlar.

Feranji – paranji (arabcha-faraji-keng ko'ylak) ko'pchilik musulmon ayollarining yopinchi'gi, chachvon bilan ansambl' xosil qilgan. Ayollar gavdasini boshidan oyoq yashirib turishga xizmat qiladi. Bichimi keng to'n shaklida bo'lib, yelkadan pastga tomon torayib boruvchi uzun bandagi (engi) etakka yaqin joyda bir-biriga chatib birlashtiriladi. Ayol yuzini chachvon to'sib turadi. Avra-astrali qilib tikiladi. Avrasi baxmal kimxob, banoras, olacha va boshqa matolardan tikilib, chetlari kashta tikib, kashtali jiyaklar tutib bezatiladi. Astarti chit, satindan tayyorlanadi, hamda chetlariga zangori, pushti yoki sidirg'a shoyidan adip qilinadi.

¹ S.N.Tursunov, T.R.Pardayev, N.Maxmadiyorova Surxondaryo etnografik makon. Termiz, 2012 –S. 84.

² Axmedov Sardor. Surxon vohasi tojiklarining etnomadaniy jarayonlardagi o'rni (xx asrning oxiri va xxi asrning birinchi yarmi). PhD dissertatsiya

Matolarga rang berishda qora, qizil, sariq ranglarda uy sharoitida, yashil rangli bozorlarda maxsus bo‘yoqchilarga ya’ni nilchilarga bo‘yatishgan. Shuningdek Panjib qishlog‘ida ayollar orasida sariq rangli matodan ko‘proq foydalanilgan.

Qora rangni tayyorlash uchun anor, yong‘oq po‘stlog‘idan, sariq rangni chechak o‘simligidan, qizil rangni ruyan o‘simligining qurutilgan ildizidan foydalanilgan. Shuningdek jundan tayyorlangan iplarning tabiiy ranglari (oq, qora) rangda bo‘lgan. Tuya junidan malla rangli kiyimlar, asosan chakmonlar tikilgan.

Tabiiy bo‘lgan rangni olish tartibi asosan tabiatda sof xolda o‘sadigan ayrim o‘t-o‘lanlarning tomir va ildizlaridan, meva-sabzavotlar, daraxtlar barglaridan, po‘choq hamda po‘stloqlaridan olingan³. Chunki bu usulda olingan ranglar asrlar osha bo‘lsa-da, o‘z tabiiy xususiyatlarini yo‘qotmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. S.N.Tursunov, T.R.Pardayev, N.Maxmadiyoro va Surxondaryo etnografik makon. Termiz, 2012 –S. 84.
2. Axmedov Sardor. Surxon vohasi tojiklarining etnomadaniy jarayonlardagi o‘rni (xx asrning oxiri va xxi asrning birinchi yarmi). PhD dissertatsiya
3. S.N.Tursunov, T.R.Pardaev, N.Maxmadiyoro va Surxondaryo etnografik makon . Termiz, 2012 –S. 92.

---

³ S.N.Tursunov, T.R.Pardaev, N.Maxmadiyoro va Surxondaryo etnografik makon . Termiz, 2012 –S. 92.

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИНТЕРЛЕЙКИНОВОГО СТАТУСА У ДЕТЕЙ С КОГНИТИВНЫМИ РАССТРОЙСТВАМИ И ЗАДЕРЖКОЙ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ

Бердиева Хилолахон Умаржоновна

Садыкова Гулчехра Кабуловна

Ташкентский Государственный Медицинский Университет

e-mail: xilola.kabirova.1989@gmail.com

ORCID:0000-0001-5164-5931

Актуальность.

Когнитивные расстройства у детей дошкольного возраста являются одной из наиболее значимых проблем современной детской неврологии. Задержка речевого развития (ЗРР) встречается у 5–25% детей и является одной из актуальных проблем детской неврологии. Патогенез ЗРР полиэтиологичен: органические повреждения ЦНС, психосоциальные влияния и иммунные механизмы. Особое внимание уделяется провоспалительным цитокинам, в частности IL-6 и TNF- α , которые участвуют в процессах нейровоспаления, нейрогенеза и когнитивных функций.

Цель исследования.

Изучить особенности интерпретации интерлейкинового статуса у детей с когнитивными расстройствами и задержкой речевого развития.

Материалы и методы.

Обследовано 90 детей 3–7 лет (52 мальчика, 38 девочек). Применялись иммунологические методы с определением уровней IL-6, TNF- α в сыворотке крови. Контрольную группу составили здоровые дети сопоставимого возраста. Статистическая обработка проводилась с использованием критерия Крускала-Уоллиса и поправки Дункана.

Результаты.

У детей с ЗРР без тяжёлых речевых нарушений IL-6 составил 35,2 [24,9–45,0] пг/мл против 17,55 [13,4–24,4] пг/мл в контроле ($p=0,0006$). При ЗРР с тяжёлыми речевыми нарушениями IL-6 достигал 72,7 [35,6–93,4] пг/мл., TNF- α у детей с ЗРР составил 12,65 [11,3–13,7] пг/мл, при ЗРР с тяжёлым поражением ЦНС – 18,10 [13,2–20,7] пг/мл против 6,85 [5,7–11,3] пг/мл в контроле.

Выводы.

У детей с ЗРР выявлено достоверное повышение уровней IL-6 и TNF- α . Наиболее выраженные изменения зафиксированы при ЗРР в сочетании с тяжёлыми речевыми нарушениями. Провоспалительные цитокины IL-6 и TNF- α могут рассматриваться как дополнительные биомаркеры диагностики и прогноза ЗРР. Полученные данные открывают перспективы использования данных цитокинов как потенциальных терапевтических мишеней.

THE CONCEPT, STRUCTURE AND FUNCTIONS OF THE DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT

Khasanov Abdushohid Abdurashidovich

University of Science and technology, director of Registrar's office (PhD), associate
professor

Muhammadiminova (Abdullayeva) Nigora Ilkham daughter

University of Science and technology, 4th year student

Abstract: This article discusses the concept, structure and functions of the digital educational environment, staffing the economy with digital technologies, information technologies based on the use of computing and network tools, concepts related to the digital educational environment, the tasks of the digital educational environment for educational institutions.

Keywords: digital, education, environment, information technology, educational institutions, information technology, digitalization, platform, individual, Internet, electronic.

In the decree of the president of the Republic of Uzbekistan dated October 5, 2020, PF-6079 on the approval of the strategy “digital Uzbekistan — 2030” and measures for its effective implementation, new requirements for the educational system for the development of digital education are laid. The need to create opportunities to master digital skills by ensuring digital education is provided at all stages of education [1]. It also plays a special role in the system of professional education in solving the problem of providing the economy with personnel with digital technologies. To ensure a high level of digital literacy, it is necessary to change the forms, methods and technologies of training and introduce new approaches to the educational system [2]. Today, modern information and communication technologies are increasingly entering various spheres of activity of the educational system. This is facilitated, on the one hand, by the need for informatization of society and training of qualified personnel, on the other hand, by the widespread availability of new digital technologies and software. The activities of educational institutions are considered to be largely dependent on how quickly teachers and management have access to new educational information, analyze and process them, as well as communicate them to students. A number of publications have cited that the term “information technology” is synonymous with the term “computer technology” because all information technology is related to the use of

computers. However, the term information technology is broader and includes computer technology as a component.

At the same time, information technology based on the use of computer and network tools is combined with the term “modern information technology”. The use of modern digital educational technologies should lead to the achievement of qualitatively new educational results, the improvement of the effectiveness of management activities and the acceleration of the process of gradual acquisition of knowledge, skills and qualifications of students.

The considered definitions of concepts related to the digital learning environment are an integral part of the implementation of the digital learning environment. At the same time, we consider it necessary to consider the definitions of concepts related to the digital educational environment from other regulatory legal acts.

In our scientific research work, we consider it necessary to consider the definition of a digital educational environment not only from the point of view of regulatory documents, but also from the point of view of scientific knowledge.

K.G.Kazimov in his article gives his thoughts on the digitalization of education and training - the application of new innovative educational technologies based on these algorithms, the implementation of which will ensure the high efficiency of the educational process using software [3].

In his paper the structure of the digital education environment: normative and methodological aspects, the authors argue that the modern digital education environment is part of the global information space, in various fields and directions combined [4].

Y.S.Mironenko analyzes the definitions of the concept of the digital educational environment, presented in the works of Russian and foreign researchers in his article” digital educational environment: concept and structure. Based on the analysis, it advances a specific interpretation of the concept of a digital educational environment.

S.Mironenko analyzes the definitions of the concept of the digital educational environment, presented in the works of Russian and foreign researchers in his article” digital educational environment: concept and structure. Based on the analysis, it advances a specific interpretation of the concept of a digital educational environment.

In his opinion, the digital educational environment is a means of achieving a certain goal, with the help of which it will be possible to ensure the fulfillment of the requirements of the state educational standard and create an effective management system of an educational institution [5, p.10].

N.Shilova gives a pedagogical interpretation of the concept of the digital educational environment, since the digital educational environment is a complex of relations in educational activities mediated by the use of digital technologies and digital educational resources, aimed at building social relations aimed at the formation of opportunities for cultural assimilation by the subjects of the educational process, self-awareness, responsible digital behavior of At the same time, the author of this article defines the concept of a digital educational environment as a set of open information systems designed to perform various tasks of the educational process. The word open refers to the ability and right to use different information systems in a digital educational environment, replace them, or add new ones at Will [6, p.37].

Comparing the above points of view regarding the understanding of the essence of the digital educational environment, we can conclude that researchers perceive the idea of Information, Digital and educational resources, including a set of technologies for their application, as a system and ensuring the effective assimilation of educational programs by students.

The aim of developing a digital education environment is to ensure the availability of quality education throughout the country by creating a unified education space and creating a modern digital education environment as a digital infrastructure, e-services and an approved public digital education content system (package) that strengthens the “traditional” school.

Analyzing scientific articles on the problem of creating a digital educational environment, we can highlight the peculiarities of the digital educational environment in comparison with traditional education. One of the important advantages of the digital learning environment is the distributed nature of the learning process for the convenience of Education. A significant part of the material is presented not in classes, but with the help of Internet technologies. At the same time, in the digital educational environment, it is important for the student to know exactly what knowledge, skills and qualifications he will have, and on this basis, the formation of an individual educational trajectory.

Next, we will look at the structure of the digital educational environment and how each structural element affects the development of digitization in the educational system.

We have identified the following structural elements of the digital education environment:

1. The information and service platform of the digital education environment is content content. The platform is necessary for the possibility of creating conditions for study

using Remote Technologies, obtaining knowledge regardless of the location of the student.

2. The organization of connecting educational institutions to the high-speed data transmission network and its use is defined in the strategy of the president of the Republic of Uzbekistan “digital Uzbekistan — 2030” of October 5, 2020.

3. Among the options for updating the material and technical base of educational institutions and equipping classrooms, equipment for equipping the teacher's workplace (laptop, computers), as well as personal computers for students, can be used in various buildings with a training place for organizing educational activities. Modern information technology can be used in various educational disciplines, as well as the use of digital educational resources in all disciplines.

4. Improving the skills of teachers of educational institutions means improving the level of digital literacy and the formation of competencies aimed at teaching in a new format using digital educational resources.

Next, we will consider the main functions of the digital educational environment, but we will have to take into account that they differ depending on the identity of the applicants who receive education.4. Improving the skills of teachers of educational institutions means improving the level of digital literacy and the formation of competencies aimed at teaching in a new format using digital educational resources.

Next, we will consider the main functions of the digital educational environment, but we will have to take into account that they differ depending on the identity of the applicants who receive education.

LIST OF USED LITERATURE

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5-oktabrdagi «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-6079-son Farmoni - <https://lex.uz/docs/5030957>
2. Khasanov, A. A. (2017). Methods and methods of forming economic education through interdisciplinary communication through information technology. Journal, (3), 38.
3. Кязимов К.Г. Цифровая образовательная среда как условие для применения цифровых образовательных технологий в УПО. – Текст: непосредственный // Профессиональное образование в современном мире. – 2020. – №1 –С. 3556 – 3565. – ISSN 2224-1841
4. Природова О. Ф. Структура цифровой образовательной среды: нормативно-правовые и методические аспекты. Текст: непосредственный // Педагогика и психология образования. – 2020. – № 1 С. 9-30.

5. Мироненко Е. С. Цифровая образовательная среда: понятие и структура. – Текст: непосредственный // Социальное пространство. – 2019. – № 4 – С. 1-14.
6. Шилова О. Н. Цифровая образовательная среда: педагогический взгляд. Текст: непосредственный // Человек и образование – 2020. – № 2 С. 36 41.
7. Sharipov, D., Abdurashidov, A., Khasanov, A., & Khafizov, O. (2020, November). Mathematical model for optimal siting of the industrial plants. In 2020 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-3). IEEE
8. Abdurashidovich, X. A., & Nigmanovna, M. F. (2019). Access to electronic educational resources in the education system. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).
9. Hasanov, A. A. (2020). Peculiarities of preparing teachers for the development and use of e-learning resources. Theoretical & Applied Science, (9), 15-17.
10. Khasanov, A. A. (2018). Didactic Foundations of Interdisciplinary Connections at Subject Teaching. Eastern European Scientific Journal, (6).
11. Hasanov, A. A., & Gatiyatulina, R. M. (2017). Interdisciplinary Communication as a Didactic Condition of Increasing the Efficiency of Educational Process. Eastern European Scientific Journal
12. Ravshanovna, P. N., & Abdurashidovich, K. A. (2019). Role of innovation in school development. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).
13. Хасанов А.А. Современная теория обучения на межпредметной основе // Science and world. – Volgograd, 2016. -№8 (36), vol II. – С. 76-78
14. Abdurashidovich, Khasanov Abdushokhid, and Khasanova Sabokhat Sadullaevna. "Theoretical approaches to the creation of pedagogical concepts" American Journal of Pedagogical and Educational Research 10 (2023): 185-190.
15. Khasanova, S. S. D., & Khasanov, A. A. (2023). Theoretical approaches to creation of pedagogical concepts. Innovative Development in Educational Activities, 2(6), 16-22.
16. Abdurashidovich, K. A. (2023). Methodological foundations of understanding the essence of e-learning. theory and analytical aspects of recent research, 2(13), 90-96.
17. Nazarov, I., Hasanov, A., Mirjamolova, F., Khaldarov, H., & Alibekov, S. (2021). Modern educational technologies. Revista geintec-gestao inovacao e tecnologias, 11(3), 245-252.

O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDAGI ASOSIY VOSITALAR HISOBINING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Xudoyqulova Dilara Dilmurodovna

ProfiUnivesity “Aniq va iqtisodiyot” fakulteti
“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasida asosiy vositalar hisobini yuritishning zamonaviy muammolarini, ularni bartaraf etish yo‘llarini va sun‘iy intellekt (AI) hamda blokcheyn texnologiyalari asosidagi innovatsiyalarni tahlil qiladi. 2025-yil 1-yanvardan kuchga kirgan 5-sonli Buxgalteriya hisobining milliy standarti (BHMS) asosida o‘rganilgan masalalar korxonalar uchun amaliy tavsiyalar beradi. Tadqiqot milliy va xalqaro tajribaga asoslangan bo‘lib, iqtisodiy modernizatsiya sharoitida hisobni takomillashtirishning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: asosiy vositalar, buxgalteriya hisobi, BHMS, AI, blokcheyn.

Annotasion: This article analyzes the contemporary challenges in fixed assets accounting in the Republic of Uzbekistan, approaches to addressing them, and innovations based on artificial intelligence (AI) and blockchain technologies. The issues examined are grounded in the 5th National Accounting Standard (BHMS) “Fixed Assets,” which entered into force on January 1, 2025, and provide practical recommendations for enterprises. The research draws on national and international experience, emphasizing the importance of improving accounting in the context of economic modernization.

Keywords: fixed assets, accounting, BHMS, AI, blockchain.

KIRISH

So‘nggi yillarda mamlakatimizning iqtisodiyot va moliya sohalarida olib borilayotgan islohotlarda xorijiy investorlar mablag‘larini jalb qilish va yurtimizda faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalar va tashkilotlari faoliyatini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, shu jumladan, buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o‘tishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Zero, haqqoniy, ishonchli va umume’tirof etilgan standartlar asosida tayyorlangan axborot iqtisodiyotga o‘z mablag‘i bilan kirib kelayotgan investorga moliyaviy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, faoliyat turidan qat'iy nazar, asosiy vositalar har qanday korxonalar va tashkilotlarning faoliyat yuritishi uchun mustahkam asos va moliyaviy barqarorlikni ifodalovchi muhim ma'lumot bo'lib hisoblanadi.

Shunday ekan, korxonaning real moliyaviy ahvoli tahlil qilish uchun asosiy vositalar hisobini to'g'ri yuritish lozim. Shu bois, asosiy vositalar hisobini to'g'ri yuritish, uning kirimi, faoliyatdagi hisobi hamda chiqimi bilan bog'liq jarayonlarni hisobda to'liq va o'z vaqtida aks ettirish hamda asosiy vositalar qiymati to'g'risidagi ishonchli axborotlar bilan tashqi va ichki foydalanuvchilarni ta'minlash muhim hisoblanadi. Bugungi kunda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish jarayonining tezlashishi, qilingan tizimli islohotlar asosiy vositalar hisobini xalqaro standartlarga muvofiq yuritilishini ta'minlashga xizmat qildi.

Biroq ayni jarayonda asosiy vositalar hisobini buxgalteriya hisobining milliy standartlari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida yuritilishi bilan birga soliqqa tortish maqsasida yuritish masalasi ham dolzarblik kasb etadigan masalalardan biriga aylandi.

O'zbekiston iqtisodiyotining modernizatsiyalashuvi sharoitida asosiy vositalar hisobi korxonalar moddiy-texnik bazasini samarali boshqarishning asosiy omili hisoblanadi. Asosiy vositalar – bu ishlab chiqarish jarayonida uzoq muddat foydalaniladigan moddiy aktivlar (masalan, binolar, mashinalar, transport vositalari), ularning qiymati va holati korxonalar samaradorligini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirining 2004-yil 20-yanvarda 1299 raqamli "O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti" (5-sonli BHMS) "Asosiy vositalar"ning yangi tahriri kuchga kirishi bilan hisob jarayonlari yanada shaffof va xalqaro standartlarga moslashdi. Biroq, iqtisodiy o'sish, texnologik o'zgarishlar va global integratsiya sharoitida bir qator muammolar yuzaga kelmoqda. Ushbu maqola ushbu muammolarni, yechimlarini va sun'iy intellekt va blokcheyn kabi innovatsiyalarni ko'rib chiqadi.

Adabiyotlar sharhi

O'zbekiston va xalqaro adabiyotlarda asosiy vositalar hisobining muammolari va takomillashtirish yo'llari keng yoritilgan. Milliy standartlar bo'yicha BHMS 5-sonli yangi tahriri amortizatsiya, qayta baholash va balansdan chiqarish tartiblarini soddalashtirgan bo'lsa-da, milliy va IFRS o'rtasidagi farqlar saqlanib qolmoqda. Xalqaro tadqiqotlarda sun'iy intellekt va blokcheyn asosiy vositalar hisobini avtomatlashtirishda muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi. O'zbekistonda esa soliq va buxgalteriya hisobidagi nomukammalliklar dolzarb muammo sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Dolzarb muammolar

O‘zbekiston korxonalarida AV hisobida quyidagi asosiy muammolar mavjud:

1. **Tasniflash va baholashdagi nomukammalliklar:** AVlarni guruhlash va boshlang‘ich qiymatni aniqlashda milliy standartlarning IFRSdan farqi tufayli xatolar yuzaga keladi. Masalan, rekonstruksiya xarajatlari amortizatsiya qiymatini noto‘g‘ri oshirishi mumkin. 2025-yilda bu muammo BHMS yangilanishi bilan kuchaygan, chunki korxonalar o‘tish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelmokda.
2. **Amortizatsiya hisoblashdagi murakkablik:** Foydali xizmat muddatini qayta ko‘rib chiqish va texnologik o‘zgarishlarni hisobga olish qiyin. An’anaviy usullar (masalan, chiziqli amortizatsiya) zamonaviy texnologiyalarga mos kelmaydi, bu esa soliq hisobida nomuvofiqliklarga olib keladi.
3. **Sintetik va analitik hisobdagi muammolar:** Katta korxonalar AV holatini real vaqtda kuzatib borishda qiyinchiliklarga duch keladi, bu esa inventarizatsiya va audit jarayonlarini murakkablashtiradi.
4. **Raqamli transformatsiya yetishmovchiligi:** Ko‘pgina korxonalar hali ham qog‘oz asosidagi hisobdan foydalanadi, bu xatolar va vaqt sarfini oshiradi. Ushbu muammolar korxonalar samaradorligini pasaytiradi va soliq organlari bilan nizolarga sabab bo‘ladi.

Yechimlar

AV hisobidagi muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **BHMS standartlarini IFRSga yaqinlashtirish:** 2025-yilgi yangilanish asosida korxonalar hisob siyosatini qayta ko‘rib chiqishi kerak. Masalan, amortizatsiyani AV balansga qabul qilingan kundan boshlab hisoblash xatolarini kamaytiradi. Bu orqali qayta baholash normalari kiritilishi va balansdan chiqarish tartibi soddalashadi.
2. **Avtomatlashtirilgan dasturlardan foydalanish:** ERP-tizimlar (masalan, 1C yoki SAP) orqali sintetik va analitik hisobni integratsiya qilish. Bu inventarizatsiyani real vaqtda amalga oshirishga yordam beradi va xarajatlarni 20-30% ga kamaytiradi.
3. **Xodimlarni o‘qitish va nazoratni kuchaytirish:** Korxonalar ichki audit tizimini joriy etishi va buxgalterlarni IFRS bo‘yicha sertifikatlashdan o‘tkazishi lozim. Soliq organlari esa maslahat xizmatlarini kengaytirishi mumkin.
4. **Qonunchilikni takomillashtirish:** Chet el valyutasidagi AV uchun kurs farqini hisoblashni soddalashtirish, bu import qilingan mashinalar hisobida muhim.

Innovatsiyalar

Zamonaviy texnologiyalar AV hisobini tubdan o‘zgartirmoqda. O‘zbekistonda 2024-2025 yillarda quyidagi innovatsiyalar joriy etilmoqda:

1. **Sun'iy intellekt (AI):** AI AV holatini bashorat qilish va avtomatlashtirishda qo'llaniladi. Masalan, mashina o'rganishi algoritmlari eskirishni oldindan aniqlab, amortizatsiya hisobini optimallashtiradi. O'zbekistonda AI buxgalteriya transformatsiyasida skill gap muammosini hal qilish uchun ishlatilmoqda, bu jarayonni 50% tezlashtiradi. UNDP hisobotiga ko'ra, raqamli tadbirkorlikda AI AV hisobini samarali qiladi.

2. **Blokcheyn texnologiyasi:** Blokcheyn AV tranzaksiyalarini shaffof va o'zgartirib bo'lmaydigan qiladi. O'zbekistonda 2025-yilda asset tokenizatsiyasi pilot loyihalari boshlanmoqda – real mulk va mashinalarni tokenlarga aylantirish orqali hisobni avtomatlashtirish. Bu audit trailni mustahkamlaydi va smart-kontraktlar orqali amortizatsiyani avtomatik hisoblaydi. FinTech & Crypto Week 2025 forumida blokcheyn regulyatsiyasi muhokama qilinmoqda.

3. **Integratsiyalashgan yondashuv:** AI va blokcheynni birlashtirish orqali AV hisobini real vaqtda boshqarish. Masalan, tokenizatsiya orqali AVni raqamli aktivlarga aylantirish soliq hisobini soddalashtiradi va xavfsizlikni oshiradi.

Ushbu innovatsiyalar O'zbekistonning raqamli iqtisodiyot strategiyasiga mos keladi va korxonalar raqobatbardoshligini oshiradi.

Xulosa

O'zbekistonda AV hisobining dolzarb muammolari (tasniflash, amortizatsiya va raqamli yetishmovchilik) BHMS yangilanishi va innovatsiyalar orqali bartaraf etilishi mumkin. AI va blokcheyn kabi texnologiyalar hisobni samarali va shaffof qiladi, iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi. Kelajakda korxonalar va davlat hamkorligi ushbu jarayonni tezlashtirishi zarur. Qo'shimcha tadqiqotlar AI integratsiyasining iqtisodiy ta'sirini o'rganishga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2024). 5-sonli BHMS "Asosiy vositalar". Lex.uz.
2. Jumayev R.Z. va boshq. (2024). Iqtisodiyotning modernizatsiyalash sharoitida asosiy vositalar hisobini takomillashtirish masalalari. CyberLeninka.
3. Modern Accounting Innovations and Practices for 2024. Accounting Insights.
4. The Impact of Digital Technologies and Artificial Intelligence on Accounting Practice. Yangi O'zbekiston jurnali, 2025.
5. Uzbekistan launches digital finance drive with stablecoin, asset tokenization. Muslim Network TV, 2025.

TABLE OF CONTENTS

1	ANALYSIS OF RESEARCH BY UZBEK AND FOREIGN SCHOLARS ON THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS IN A MULTINATIONAL ENVIRONMENT Jamoliddinova Marjona	3-4
2	УСТРУШОНА ҲУДУДИДАГИ КАМПИРДЕВОР ХАРОБАЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ. Холбоев Зиёдулла	5-11
3	Tijorat banklari aktivlari samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari Ruziyev Baxtiyor Salimboyevich	12-17
4	TURLI XIL TA'LIM MUHITLARINING (LITSEY, KASB-HUNAR KOLLEJI) SHAXSNING RIVOJLANISHIGA TA'SIRI: QIYOSIY TAHLIL. Mo'minova Arofatoy Isomiddinxon qizi, Xalimjonov Abduqunduz Raximjon o'g'li	18-24
5	ISSUES OF DEVELOPING TOURISM INFRASTRUCTURE IN YAKKABOG DISTRICT Melikulov Ghayrat Abdugafforovich	25-35
6	IXTIYORIY VAZIYATDAGI TEKISLIKLARNI QULAY VAZIYATGA KELITIRISH. Xalilova H.E.	36-39
7	Advancements in Corpus-Based Contrastive Linguistics and Translation Studies: Addressing Modern Linguistic Challenges Kamolov Dilshod Khusniddinovich	40-46
8	USING HYBRID LEARNING TO BOOST THE QUALITY OF EDUCATION Khamrozoda Zarinai Mirzo-Ulug'bek.	47-50
9	XOTIRANI MUSTAHKAMLASHNING PSIXOFIZIOLOGIK USULLARI Jalilov Tulqin	51-54
10	OILADA IJTIMOIIY TARBIYA Jalilov Tulqin	55-57
11	A SYSTEMATIC REVIEW OF INTERNATIONAL FRANCHISING Norimmetov is the son of Maksadjon Khurshid	58-63

12	O'QUVCHILARNING GEOGRAFIYA BO'YICHA QOBILIYATLARINI O'LCHASHDA TIMSS METODOLOGIYASINING AFZALLIKLARI Yermatov Muzaffar Kenjabayevich	64-68
13	THE ROLE OF ONLINE TOOLS IN DEVELOPING SPEAKING SKILLS IN EFL CLASSROOMS Mirzayeva Maftuna Aslonboy qizi	69-72
14	Ta'limda geymifikatsiya jarayoni va uni metodik rivojlantirish Xayrullayeva Muharramxon Davronbek qizi	73-75
15	INSONDAGI ENG ULUG' NE'MAT – GO'ZAL AXLOQDUR Turg'unboyev Anvarjon Adhamjon o'g'li	76-77
16	HAZRAT FARIDUDDIN ATTOR OBRAZINING SHAKLLANISHI Buriyeva Shaxnoza Alisher qizi	78-80
17	Symmetric encryption algorithms and methods for their evaluation Razzakov Sherbek Tog'aymurod ugli, Normurodov Chori Begaliyevich	81-83
18	BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING INNOVATSION KASBIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH MUAMMOLARI Shodiyev Faxriddin Teshaevich, Xolmonov Fayoziddin Akmal o'g'li	84-89
19	HOMILADOR AYOLLARGA EKOLOGIYA TA'SIRI Japarbergenova Kamila Rashidovna	90-92
20	XORAZM SHEVASIDA BALIQ NOMLARINING TAMOYILLARI Allaquliyeva Qunduz Bahodir qizi	93-95
21	Muloqot psixologiyasi: samarali aloqa va tinglash ko'nikmalari. Amirova Nodira Shamshiyevna	96-99
22	“REKURSIV VA REKURSIV FUNKTSIYALAR” MAVZUSINI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARNING ALGORITMIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH Aytimbetov Yusupbay Mambetyarovich	100-103
23	GEYMIFIKATSIYA VA MANTIQUIY O'YINLAR YO'RDAMIDA TALABALARDA ALGORITMIK FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH Aytimbetov Yusupbay Mambetyarovich	104-107
24	Assessment Strategies in English Language Teaching Based on the STEAM Approach Khatamqulova Zarinabonu Ma'murjon qizi	108-111

25	THE IMPORTANCE OF ROLE PLAYS IN DEVELOPING ENGLISH SPEAKING SKILLS Shoyunusova Arofat	112-115
26	BUYUK IPAK YO'LI PAYDO BO'LISHI VA RIVOJLANISHI Diyorbek Amanov Murodilla o'g'li, H.Hamrayeva	116-122
27	ЮРАК КЛАПАНЛАРИ ЖАРРОҲЛИГИДА БИОПРОТЕЗЛАР ВА МЕХАНИК ПРОТЕЗЛАРДАН ҚАЙТА ФОЙДАЛАНИШ СТРАТЕГИЯЛАРИ Turgunov Abdinosir Ismoilovich, Turgunov Botirjon Abdiquyumovich, Jo'rayev G'anijon G'ulomovich	123-126
28	TESOL SOHASIDA PEDAGOGIK YONDASHUVLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH: O'ZBEKISTONDA INGLIZ TILI O'QITISHDA YANGI METODLAR VA ULARNING TA'LIM SIFATIGA TA'SIRI Mohinur Murodillayeva	127-128
29	NOYOB METALL QOTISHMALARINING ISSIQLIKKA BARDOSHLILIK XUSUSIYATLARINI SINOVDAN O'TKAZISH Ibrohimova Hilolaxon Abralxon qizi	129-132
30	Korxonada innovatsion faoliyatni tashkil etish va uni boshqarish Davlatova Ozoda Olmos qizi	133-136
31	O'ZBEK TILI MATNLARIDA QADRIYAT-KONSEPTLARNING KORPUS ASOSIDA SEMANTIK XARITASINI YARATISH MASALALARI Babayeva Gulchexra Tashpulatovna	137-142
32	PEDAGOGIKADA TARIXNING O'RNI Abdullayeva Mahlioyoxon Aliyevna	143-146
33	OYBEKNING "NAVOIY" ROMANI VA ABDULLA QODIRIYNING "O'TKAN KUNLAR"IDA YARATISH VA ULARNING KLASSIFIKASIYASI Abdurahmonova Mavluda Ibragimovna	147-154
34	BADIY MATNDA FRAZELOGIK BIRLIKLARNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI HAQIDA Qilichboyeva Xurshida	155-158
35	TABRIK – EPIDEYKTIK NUTQ SIFATIDA Xoliqulova Shoxista	159-163

36	ИЗУЧЕНИЕ ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКОГО СТАТУСА ЗАБОЛЕВАНИЯ РАКА МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ В ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ Соткинова Н.А., Хасанов А.И., Примкулов Б.Қ.	164-168
37	ERKIN A'ZAM NIKOYALARIDA DAVR VA INSON MUAMMOSI Asadbek Toshev	169-172
38	“PEDAGOGIK YONDASHUVLAR YORDAMIDA TA'LIM VA TARBIYANI RIVOJLANTIRISH” Aminova Dilshoda Shavkatovna	173-176
39	СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ВТОРИЧНОЙ ПРОФИЛАКТИКЕ ИШЕМИЧЕСКОГО ИНСУЛЬТА Абдуллаева З, Хидоятова Д.Н	177-179
40	AVESTANING ILMIY JIHATDAN TATBIQ ETILISHI Nasriddinov Dilovar	180-184
41	FEATURES OF CONSTRUCTIVE-PLANNING SOLUTIONS AND CALCULATION OF SEISMIC RESISTANT BUILDINGS Ahmedov.S.A.	185-188
42	ABDURAUF FITRATNING “MUXTASAR ISLOM TARIXI RISOLASI” ASARI HAQIDA Maxmadaliyeva Aziza, Xudoyberdiyev Rashid	189-194
43	TÜRK MEDENIYETININ İSLAM DÜNYASINA KATKILARI ZAMAN İÇİNDE BİR YOLCULUK Ibrohimov Sharifjon, Izzatova Madina	195-203
44	TÜRKLÜK KİMLİĞİ VE MODERNLEŞME: DİL POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASI Feruz Abdugʻaxorova	204-209
45	MUHAMMAD SODIQ MUHAMMAD YUSUFNING “BAXTIYOR OILA” ASARIDA ISLOM QADRIYATLARINING TALQIN ETILISHI Abduraxmonova Gulsanam, Xudoyberdiyev Rashid	210-214
46	METHODS OF IMPLEMENTING AND IMPROVING INDICATOR-BASED MANAGEMENT IN PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION Ulugʻmurodov Elmurod	215-220
47	KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHNI MOLIYAVIY VA INSTITUTSIONAL QOʻLLAB -QUVVATLASHNING ASOSIY CHORALARI VA XOLQARO TAHLILI Samandarova Nodira	221-225

48	O‘ZBEK TILIDA TERMINLARNING SHAKLLANISHI VA OMONIMLIK BILAN BOG‘LIQ JARAYONLAR Qarshiboyeva Yulduz	226-230
49	TARJIMA JARAYONIDA DIPLOMATIK TERMINLARNING EKVIVALENT TANLOVI Mirzamurodova Maxfuza	231-234
50	FACTORS OF DECREASING THE PERFORMANCE OF THE COMPETITIVE ACTIVITY OF ATHLETES Zotova Elena	235-243
51	EFFECTS OF BROMSULFTHALEIN ON THE OSMOTIC RESISTANCE OF HUMAN RED BLOOD CELLS Umrbek J. Rizakulov, Ranokhon Sh. Kurbannazarova, Ravshan Z. Sabirov	244
52	EFFECT OF DCPIB ON THE CONTRACTILE ACTIVITY OF THE ISOLATED PERFUSED HEART Oljaev Navruz Dilmurod oqli, Merzlyak Petr, Sabirov Ravshan	245-246
53	TÜRKİYE VE ÖZBEKİSTAN: TÜRKİYE DEVLETLER TEŞKİLATI ÇERÇEVESİNDE STRATEJİK İŞBİRLİĞİNİN BOYUTLARI VE GELECEĞİ Hasan Sultonov	247-251
54	TURKIY DAVLATLAR TASHKILOTIGA A‘ZO DAVLATLAR O‘RTASIDAGI MADANIY VA MA‘RIFIY HAMKORLIK(O‘ZBEKISTON MISOLIDA) Uzbekova Sadoqat	252-254
55	O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI VA MOLIYAVIY BARQARORLIKKA TA‘SIRI Azizova Habiba Arslonovna	255-258
56	YOSHLAR – INNOVATSIYA VA YANGI FIKRLAR MANBAI Jo‘rayeva Laylo	259-261
57	SURXON VOHASI TOJIKLARINING MILLIY KIYIM-KECHAKLARI VA ZEB-ZIYNAT BUYUMLARINING AN‘ANAVIY TASNIFI. Nasriddinov Dilovar Muslixadim o‘g‘li	262-264

58	ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИНТЕРЛЕЙКИНОВОГО СТАТУСА У ДЕТЕЙ С КОГНИТИВНЫМИ РАССТРОЙСТВАМИ И ЗАДЕРЖКОЙ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ Бердиева Хилолахон Умаржоновна, Садыкова Гулчехра Кабуловна	265-266
59	THE CONCEPT, STRUCTURE AND FUNCTIONS OF THE DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT Abdushohid Khasanov , Nigora Muhammadiminova	267-271
60	O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDAGI ASOSIY VOSITALAR HISOBINING DOLZARB MUAMMOLARI VA YECHIMLARI Dilora Xudoyqulova	272-275
	OUTLINE	276-281